

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**I. SELİM'İN KIZI ŞAH SULTAN'IN HAYATI VE VAKIF
ESERLERİ**

DOKTORA TEZİ

Bahar KOCABAŞ

Danışman

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

TOKAT-2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. Alpaslan DEMİR danışmanlığında hazırlamış olduğum “I. Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Hayatı ve Vakıf Eserleri” adlı Doktora tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

../../....

Bahar KOCABAŞ

ÖZET

I. SELİM'İN KIZI ŞAH SULTAN'IN HAYATI VE VAKIF ESERLERİ

Kocabaş, Bahar

Doktora, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Ağustos 2024, XVI +377sayfa

Bu çalışmada, Şah Sultan, Şah Sultan, Şah Hûban Sultan, Devlet Şahi Sultan gibi farklı isimlerle bilinen ve I. Selim, I. Süleyman ile devşirme kökenli bir devlet adamı olan Lütî Paşa ile olan ilişkileriyle öne çıkan bir Osmanlı kadın hanedan üyesinin, hayırseverlik ve dinî motivasyonla kurduğu vakıf üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Kurulan vakfın vakfiyesi, vakfa dair muhasebe kayıtları, çeşitli parâkende belgeler kaynak olarak kullanılmıştır. Şah Sultan'ın hayatı ve vakıfları üzerine yapılan bu çalışmanın ilk iki bölümünde doğumundan ölümüne kadar tüm süreci konu edinen bilgilere ve kurmuş olduğu eserin vakfiyesindeki verilere dayanarak Şah Sultan tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın diğer bölümlerinde Vakfın gelirleri, giderleri ve yönetim yapısı üzerinde yoğunlaşarak, sunulan hizmetleri, vakfın büyüklüğünü ve statüsünü değerlendirerek vakıfların şehir yapısına etkileri, sosyal hayata katkıları, vakfın Osmanlı sosyo-ekonomik hayatından nasıl etkilendiği konuları ele alınmıştır. Toplumsal ve bireysel yaratımların yapıcılarına dair izler taşıdığı görüşünden hareketle, Şah Sultan'ın vakıflarında onun izlerini ortaya çıkarmak amacıyla derinlemesine bir analiz yapılmıştır. Bu incelemeler, yalnızca Şah Sultan'a dair değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik ve dinî bağlamına dair bazı sonuçlara ulaşmayı da sağlamıştır. Elde edilen bulgular, Şah Sultan'ın vakıflarının toplumdan ne ölçüde etkilendiğini ve toplum üzerinde ne kadar etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şah Sultan, Vakıf, İstanbul, Saray, I. Selim, I. Süleyman.

ABSTRACT

THE LIFE AND VAKFS OF SELİM I'S DAUGHTER ŞAH SULTAN

Kocabaş, Bahar

Master's Thesis/Doctorate's Degree, New Era Scientific

Advisor: Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

August 2024, XVI + 377 pages

This study aims to analyze an Ottoman female dynasty member, known by different names such as Şah Sultan, Şahi Sultan, Şahi Hûban Sultan, Devlet Şahi Sultan, who came to the fore with her relations with Selim I, Süleyman I and Lütî Pasha, a statesman of devshirme origin, through the foundation she established with philanthropic and religious motivations. The foundation's endowment, the accounting records of the foundation, and various parâkende documents are used as sources. In the first two chapters of this study on the life and foundations of Shah Sultan, an attempt has been made to introduce Shah Sultan based on the information about the whole process from her birth to her death and the data in the foundation of the work she established. In the other parts of the study, by focusing on the revenues, expenses and management structure of the foundation, the services provided, the size and status of the foundation, the effects of the foundations on the city structure, their contributions to social life, and how the foundation was affected by the Ottoman socio-economic life were discussed. Based on the view that social and individual creations bear traces of their makers, an in-depth analysis was conducted to reveal the traces of Şah Sultan's foundations. These investigations have led to some conclusions not only about Shah Sultan, but also about the socio-economic and religious context of the Ottoman Empire. The findings reveal the extent to which Shah Sultan's foundations were influenced by and had an impact on society.

Key Words: Şah Sultan, Vakf, İstanbul, Palace, I. Selim, I. Süleyman

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar LİSTESİ.....	vii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
GRAFİK LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
İTHAF	xiii
ÖNSÖZ ve TEŞEKÜR.....	xiv
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMA KONUSU.....	1
ARAŞTIRMANIN PROBLEM DURUMU.....	4
ARAŞTIRMANIN AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAMI	5
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	5
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	5
ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	6
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	7
ARAŞTIRMA KAYNAKLARI	9
VAKFİYE	10
ARŞİV BELGELERİ.....	11
1. BİRİNCİ BÖLÜM 1. YAŞADIĞI ÇEVRE, ETRAFINDAKİ KİŞİLER VE ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE ŞAH SULTAN	17
1.1. SARAY ve ÇEVRESİ.....	17
1.1.1. Osmanlı (Yeni) Sarayı ve Eski Sarayı.....	18
1.1.2. Harem.....	24
1.1.3. Valide Sultanlar ve Anneler	29

1.1.4. Sultanların Eğitimleri ve Yaşamları ile Osmanlı Sarayında Sultan Kızlarının Konumu.....	33
1.2. ŞAH SULTAN.....	45
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	63
2. BANÎ ŞAH SULTAN'I ESERLERİNDEN TANIMAK: ŞAH SULTAN'IN VAKFİYESİNE GÖRE VAKFI	63
2.1. EYÜP SEMTİ TARİHÇESİ	64
2.1.1. Eyüp'ün Kuruluşu	65
2.1.2. Vakıf Kenti Olarak Eyüp.....	66
2. 2. ŞAH SULTAN'IN EYÜP KÜLLİYESİ (CAMİ, TEKKE, TÜRBE, MEKTEP, HAMAM, ÇEŞME).....	67
2.2.1. Şah Sultan Tekkesi/ Zâviyesi	70
2.2.2. Şah Sultan Mektebi	71
2.2.3. Şah Sultan Türbesi	71
2.2.4. Hamam ve Çeşme.....	73
2. 3. YENİKAPI DIŞINDA ŞAH SULTAN KÜLLİYESİ (CAMİ, ZÂVİYE) ...	75
2. 4. DAVUDPAŞA KÜLLİYESİ (CAMİ, MEKTEP)	78
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	96
3. VAKIF NÂZIRI BİR SULTAN: ŞAH SULTAN VAKIFLARININ İŞLEYİŞİ	96
3.1.VAKFIN GÖREVLİLERİ	98
3.1.1. Nâzır.....	99
3.1.2. Mütevellî	102
3.1.3. Kâtip.....	106
3.1.4. Cabi	108
3.2. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI CAMİLERİN GÖREVLİLERİ	110
3.2.1. İmam ve Hatib.....	111
3.2.2 Müezzin.....	119
3.2.3. Cüzhân.....	125
3.2.4. Kayyım.....	131

3.2.5. Camilerdeki Diğer Görevliler.....	135
3.3. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI ZÂVİYELERİN GÖREVLİLERİ.....	149
3.3.1. Şeyh.....	151
3.3.2. Derviş	155
3.3.3. Zâkirbaşı.....	156
3.3.4. Diğer Tekke Görevlileri	157
3.4. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI MUALLİMHANELERİN GÖREVLİLERİ	158
3.4.1. Muallim ve Halifesi.....	159
3.5. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI MEDRESELERİN GÖREVLİLERİ .	159
3.5.1. Müderris	161
3.5.2 Muid	162
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	166
4. ŞAH SULTAN VAKIFLARININ MALİ YÖNÜ	166
4.1. VAKFIN GELİRLERİ.....	176
4.1.1. Mukâtaa Gelirleri	176
4.2.2. Kira Gelirleri	197
4.2.3. Murâbaha Gelirleri	214
4.2. VAKFIN GİDERLERİ	226
4.2.1. Personel Giderleri.....	233
4.2.2. Zevâid-horân Giderleri.....	235
4.2.3. Tamirat Giderleri.....	243
4.2.4. Vakıf Kurumlarına Dair Çeşitli Harcamalar:	252
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	282
5. ŞAH SULTAN VAKIFLARININ İDARESİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER	282
5.1. VERGİ TAHSİLATINDA YAŞANAN PROBLEMLER	285
5.2. VAKIF ARAZİLERİNDE YAŞANAN EŞKIYALIK OLAYLARI	293

SONUÇ	300
KAYNAKÇA	304
EKLER.....	333
Ek 1: İstanbul Şah Sultan Vakfı Vakfiyesi.....	333
Ek 1. 2. Vakfiyenin Transkripsiyonu:	353
Ek 2: Şah Sultan Vakfı Muhasebe Defteri	372
Ek 2.1. Şah Sultan Vakfı Muhasebe Defteri'nin Transkripsiyon Metni	373
Ek 3: Eyüp Külliyesi	377
Ek 4:Şah Sultan Türbesinde Medfun Kimseler	380
Ek 5: Merkezefendi Külliyesi	381
Ek 6: Şah Sultan Davutpaşa Külliyesi.....	383
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No.....	Sayfa
Tablo 1 Şah Sultan Vakfı Nâzırları	101
Tablo 2. Şah Sultan Vakfı Mütevellileri	104
Tablo 3. Şah Sultan Vakfı Cabileri	109
Tablo 4. Eyüp Külliyesine Tâbi' Cami'de Görevli İmamlar	112
Tablo 5. Merkezefendi Cami' İmamları	113
Tablo 6. Davutpaşa Cami İmamları	114
Tablo 7. Eyüp Sultan Cami Hatipleri	115
Tablo 8. Merkezefendi Cami Hatipleri.....	116
Tablo 9. Davutpaşa Cami Hatipleri	116
Tablo 10. Eyüp'te Bulunan Cami'de Görevli Müezzinler	121
Tablo 11. Davutpaşa Cami Müezzinleri.....	123
Tablo 12. Eyüp Cami'nde Görev Yapan Cüzhânlar.....	127
Tablo 13. Merkezefendi Cami Cüzhânları	128
Tablo 14. Davutpaşa Cami Cüzhânları.....	130
Tablo 15. Eyüp Cami Kayyımları	133
Tablo 16. Merkezefendi Cami Kayyımları.....	134
Tablo 17. Davutpaşa Cami Kayyımları	135
Tablo 18. Merkezefendi Cami Hafızları.....	136
Tablo 19. Eyüp Cami Muarripleri.....	137
Tablo 20. Merkezefendi Cami Muarripleri	137
Tablo 21. Davutpaşa Cami Muarripleri	138
Tablo 22. Eyüp Cami Noktacıları.....	139
Tablo 23. Eyüp Cami Sermahfilleri	141
Tablo 24. Merkezefendi Cami Sermahfilleri.....	142
Tablo 25. Davutpaşa Cami Sermahfilleri	143
Tablo 26. Eyüp Zâviyesi Devirhânları	146
Tablo 27. Merkezefendi Zâviyesi Devirhânları	147
Tablo 28. Davutpaşa Zâviyesi Devirhânları.....	148
Tablo 29. Eyüp Zâviyesi Şeyhleri	153
Tablo 30. Merkezefendi Zâviyesi Şeyhleri	154

Tablo 31. Eyüp Zâviyesi Zâkirhan	157
Tablo 32. Merkezefendi Zâviyesi Zâkirhanları	157
Tablo 33. <i>Şah Sultan Vakfı Muhasebelerine Göre Gelir Gider Dağılımı</i>	171
Tablo 34. Şah Sultan Vakfı Mukâtaa Gelirleri	190
Tablo 35. Şah Sultan Vakfı Kira Gelirleri	207
Tablo 36. Şah Sultan Para Vakfında Uygulanan Faiz Oranı ve Murâbaha Geliri	220
Tablo 37. Murâbaha <i>Usulünün Uygulandığını Gösteren Örnekler</i>	221
Tablo 38. Şah Sultan Vakfı Gider Kalemleri Genel Tablo	230
Tablo 39. Şah Sultan Vakfı Personel Sayısı ve Ücretleri	234
Tablo 40. Muhasebe Defterlerinde kayıtlı Zevâid-Horân	241
Tablo 41. Şah Sultan Vakfı Tamirat Giderleri	251
Tablo 42. Vakıf Kurumlarına Dair Çeşitli Harcamalar	255
Tablo 43. Şah Sultan Vakfı <i>İçin Kira Ödenen Araziler</i>	272
Tablo 44. <i>Şah Sultan Vakıflarının Giderleri Arasında Hayri Hizmetlerin Payı</i>	277

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Trabzon Suriçi (Solda).....	48
Harita 2. Orta Hisarda Yaşayanlar (Sağda)	49
Harita 3. I. Selim'in Sarayının Tahmini Konumu (Uzaktan Yakına Doğru)	51
Harita 4. İstanbul Kapıları	76
Harita 5. (Solda) Piri Reis Haritasında İstanbul, 1521-1526, (Ortada) Hünernâme'de İstanbul (1588), (Sağda) Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'da çizilen haritadan (1846)	87
Harita 6. Şah Sultan Vakfına bağlı Köy ve Cemaatlerin Konumları	178
Harita 7. Şah Sultan Vakıf Arazilerinin Konumu ve Coğrafyası	181
Harita 8. 1530 yılı itibari ile Dimetoka Sınırı.....	182

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Şah Sultan'ın Soyağacı	59

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. Şah Sultan Vakfı Akarâtının Cinsine Göre Dağılımı	207

KISALTMALAR

Bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
Çev	Çeviren
Ed	Editör
Haz	Hazırlayan
H	Hicri
M	Miladi
S	Sayfa
S	Sayı
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay	Yayınlar

İTHAF

Dünya'yı güzelleştiren kız çocuklarına ve benim dünyamı güzelleştiren, en güzel kız çocuklarından biri olan kız kardeşim **Merve'ye**; o güzel kız çocuğunu dünyaya getiren kıymetlilerim, **Annem Bedriye, Babam Taki KOCABAŞ' a** ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ ve TEŞEKÜR

Toplumsal yapıyı şekillendiren unsurları anlamak, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi üzerine yapılan çalışmalarda vakıfların merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Son yıllarda ise kadınların vakıf çalışmalarındaki faaliyetleri üzerine yapılan araştırmalar hem çeşitlilik kazanmış hem de önemli bir hızla artmıştır. Bu çalışmalar, kadının Osmanlı toplumundaki yerinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamakta ve saraylı kadınların vakıflar aracılığıyla toplumsal hayata nasıl katıldıklarını gözler önüne sermektedir. Kadınların vakıf sahasında aktif rol almaları, onların harem ve haram örtüsü altında gizlenen kimliklerini ve şahsiyetlerini daha görünür kılmak adına büyük önem taşımaktadır. Vakıflar aracılığıyla kadınlar, şehirleşmeye ve şehir hayatına doğrudan etki etmiş, aynı zamanda toplumsal dinamiklerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Erkekler üzerinden tarif edilen bu kadınlar vakıf aracılığıyla bağımsız bir kimlik oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, vakıf kuran kadınların toplumsal statüleri, eğitim seviyeleri ve kişisel motivasyonları gibi unsurlar da araştırma konusu olmuştur. Vakıf ve şehir arasındaki etkileşim, bu kadınların sosyal ve ekonomik alanlarda ne şekilde varlık gösterdiklerini, hangi alanlarda etkili olduklarını ve bu etkilerin toplumsal yapı üzerindeki yansımalarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde vakıf kuran kadınlar üzerine yapılan derinlemesine çalışmalar, yalnızca bireysel hikâyelerini aydınlatmakla kalmamakta, aynı zamanda dönemin sosyal ve ekonomik yapısının da daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde önemli bir figür olan Şah Sultan'ın hayatı ve vakıf eserlerini ele almaktadır. Şah Sultan, Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi olarak sarayda önemli bir konuma sahipti. Evliliği, boşanması ve dinî faaliyetleriyle dikkat çeken Şah Sultan, vakıfları aracılığıyla toplumda izler bırakmıştır. Eyüp Bahariye caddesinde bir cami, türbe, tekke ve mektep; Yenikapı'da cami ve tekke, Davutpaşa semtinde ise cami ve tekke/medrese gibi yapıları içeren vakıfları, onun toplumsal hizmet anlayışını yansıtmaktadır.

Şah Sultan'ın vakıflarının Osmanlı toplumundaki yerini, ekonomik ve sosyal etkilerini, vakıf binalarının çevresinde gelişen şehir yapısını ve Şah Sultan'ın kişisel özelliklerinin bu vakıflar üzerindeki etkisini incelemek amacı ile başlanan bu çalışma

vesilesi ile vakıf ve kadın ilişkisi, vakıf ve şehir, vakıf ve Osmanlı sosyetesini üzerine yapılan çalışmalara, Osmanlı hanedan üyeleri üzerine yapılan biyografi çalışmalarına küçük bir katkı da tarafımızdan sunulmuş olursa mutluluk duyarız.

Bu güne ve daha ilerisine dair hayaller kurmamı sağlayan, bana ufuk çizen, doktora tez danışmanım olmanın ötesinde, beni yanına aldığı tarihten itibarenilmekilmek dokuyan, emek veren, her problemimde yanımda olan, daima gölgesinde büyümek istediğim kıymetli hocam Prof. Dr. Alpaslan DEMİR'e ve Kıymetli hocamın hayat yoldaşı, küçük annem, her an yanımda, her derdim ve tasama çözüm bularak yanımda duran, omzunda, kucağında ve gözlerinde ferahlık bulduğum kıymetli hocam Dilber DEMİR'e teşekkürlerimi sunuyorum, minnetimi ifade ediyorum.

Tez sürecini yıllar önce tamamlayıp bize rehberlik eden, bana ise tez koçluğu yapan, yardım ve desteği ile tünelin ucundaki ışığı fark etmemi sağlayan saygıdeğer büyüğüm, kıymetli hocam Dr. Yasin DÖNDER'e teşekkürlerimi sunuyorum, minnetimi ifade ediyorum.

Vakıf alanındaki çalışmaları sebebi sıklıkla yardımlarına başvurduğum Prof. Dr. Ali AÇIKEL'e ve Doç. Dr. Samettin BAŞOL hocalarıma ve Dr. Hasan DEMİRTAŞ hocama teşekkür ediyorum.

Süreç içinde Doktora Yeterlik, Tez izleme komitesi ve Savunma sınav jürisinde yer alan, çalışmaları ile ilham veren akademik şahsiyetleri ile örnek olan Sayın Prof. Dr. Ömer DEMİREL, Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN, Dr. Öğr. Üyesi İsa TAK ve Prof. Dr. Sezai BALCI hocalarıma katkılarından ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

Lisans ve lisansüstü eğitim boyunca üzerimde emeği olan hocalarım Doç. Dr. Necati ÇAVDAR'a, Doç. Dr. Murat SERDAR'a, Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ'a, Doç. Dr. Hakan YAŞAR'a, Doç. Dr. Fehim KURULOĞLU'na, Dr. Öğr. Gör. Mustafa TANRIVERDİ'ye, Dr. Öğr. Üyesi Edip UZUNDAL'a, Dr. Öğr. Gör. Murat GÜNEY'e, Arş. Gör. S. Serkan SİNİN'e, tezin düzenlenmesindeki katkıları sebebi ile Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR'a teşekkür ederim.

Birbirinden farklı şekillerde işlerimi kolaylaştıran pek çok arkadaşım var. En zor zamanımda yardımına yetişen, talep üstüne talep ile baktırdığım fikirlerine ve eleştirilerine güvendiğim Melek KURT'a ve hiç anlamadıkları konular için yardım

istediğim halde sitem dâhî etmeden koşan Enes ÖZ ve İrem Rana YÜCEL'e, Alp Yaren KARAMAN'a, İnan DEMİRTAŞ'a teşekkür ediyorum.

Desteklerinden güç aldığım Sema Nur KAHRAMAN'a, Cansu ÇALIŞKANNOĞLU'na, A. İlhan AYBEK'e, Çağrı ONAR'a teşekkür ediyorum.

Tez sürecinin stresini savuşturan, desteklerini unutmak istemeyeceğim Damla ÇOLAK'a, Merve ÖĞREDEN'e, İnan DEMİRTAŞ'a, Emrul YEŞİLDAĞLI'ya, Selman Ahmet KOÇ'a, Gündüz TÜRKİYILMAZ'a, Arş. Gör. EMİNE ÇELİKKUT'a, Arş. Gör. Ebru KETEN'e, Songül ÖZTUNÇ'a, teşekkürlerimi sunuyorum.

Bana hayal kurabileceğim bir dünya veren, geniş bir ufukla büyüten ve hayallerimin finansmanı, sponsoru ve garantörü olan; varlıklarıyla motive olduğum, tükenmez sevgi ve şefkatleriyle kendimi daima çocuk sanıp, sayelerinde doya doya öğrenciliği yaşadığım, sorumlu hissettirmeyen, sorumluluğumu paylaşan, yükümü yüklenen, mutlu bir hayat geçirmemi sağlayan, büyük fedakarlıklar yapan aileme;

Çocukluğumdan beri "en yüksek ilmi derece ne ise ona ulaşın" diye tembihleyerek büyüten, ağızından düşürmediği "bil de (sonra unutursan) yine unut" öğütüyle bizi sürekli kurs ve derslere sevk eden, ilmi seven kimliğimi oluşturan ve uzak kaldığımız beş yıl içinde benim hakkımdaki korku ve endişeleri sebebiyle psikolojik olarak çok yıpranan annem Bedriye KOCABAŞ'a; Özlemini telefon konuşmalarımızda şarkılara döken, bizim eğitimimiz için en sevdiği yeri, memleketini ve en sevdiği cemiyeti, akrabalarını bırakıp gurbete göçen, varlığıyla güven veren, her kararında arkamda duran babam Taki KOCABAŞ'a; Benim için hayallerinden, ihtiyaçlarından vazgeçen, kardeş değil ablam gibi sorumluluğumu üstlenen, isteklerime hızır gibi yetişen, onlardan uzakta hastalandığımda, üzüldüğümde annem ve babam gibi canı yanan kardeşim Merve KOCABAŞ'a; Her an, her gün, her mutlu anımda teşekkür ettiğim gibi burada da hamd ile beraber teşekkür ediyorum.

Evde bilgisayar başında zaman geçirmem gereken uzun yıllar boyunca, psikolojik desteğini inkâr edemeyeceğim, tezimle alakalı telaşımı, üzüntümü, korkularımı nefes alışları ile yok eden kedilerime tek tek minnettar olduğumu da ifade etmek isterim.

GİRİŞ

ARAŞTIRMA KONUSU

Yardımlaşma ihtiyacı insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar bu ihtiyaca matuf olarak geçmişten bugüne kadar bilinen tanımının dışında olsa dâhî vakıf hizmeti veren kurumlar meydana getirmişlerdir.¹ Durdurma, alıkoyma, bağışlama anlamlarına gelen vakıf² İslam hukuku ile hatları belirlenmiş kamu yararına fayda sağlaması gerekçesi ile tahsis edilen gelire, mülke işaret etmektedir. İmam Şafi'nin naklettiğine göre bu çerçevede hizmet veren vakıf kurumları İslamiyet'ten önce mevcut değildi.³ Uhud Savaşı öncesinde Müslüman olan⁴ Nadiroğlu kabilesinden Muhayrik isimli bir Yahudi'nin: “vefat edersem tüm mallarım, Hz. Muhammed (S.A.V.)'e aittir. İsteddiği yere sarfetsin” sözünün vakıf uygulamalarını başlattığı genel bir kabuldür.⁵ Vakıf uygulamaları dört halife döneminde devam etmiştir. Allah rızasını kazanmak için en makbul gördüğü arazileri bağışlayan, su kuyuları açtıran sahabelerin sadakaları vakıf sisteminin temellerini atmıştır.⁶ Emevîler döneminde vakıf konusundaki genel kabuller esnetilmiştir. Vakıflar hayır kurumu olmasının yanı sıra vakfedenin soyu için bir sigorta olarak görülmüş, hibe ya da vasiyet vasfı da taşımıştır.⁷

Abbasiler döneminde İslam hukukçuları arasında vakıf meselesi üzerine derin ayrılıklar bulunmaktaydı. Çünkü vakıf sistemi Kur'an-ı Kerim'de bildirilen miras hukuku ile çelişen bir yapıya sahipti. Bir hac ziyaretinde Medine'deki İslam vakıflarını

¹ Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1892), 40.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. Baskı, (Ankara: Aydın Kitapevi, 2012), “vakf”, 1321.

³ Mehmed Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, 2. Baskı, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 299.

⁴ İbrahim Hatiboğlu, “Muhayrik en-Nadri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara TDV Yayınları, 2020), 31/22.

⁵ Mustafa Demirci, "Abbasiler Döneminde Vakfın Gelişimi ve Hanefiler ve Malikiler- Şafiler Arasında Vakıf Tartışmaları", *Vakıflar Dergisi* 57 (Haziran 2022), 11.

⁶ Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi*, 48-49

⁷ Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi*, 12.

gören Ebu Yusuf, bunun Müslümanlar için faydalı bir kuruluş olduğunu kabul etti. Vakfı kolaylaştıracak ve kurulmasına imkân tanıyacak yeni hükümler getirdi.⁸ Özellikle Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti gibi Türk-İslam devletleri döneminde kurulan vakıflar sistemin kurumsallaşması ve gelişmesini sağladı. Vakıf sistemi içerisinde dinî kurumların yanında sosyal hizmeti amaçlayan tesisler de mevcuttu.⁹ Osmanlı Devleti döneminde vakıf çalışmaları yaygınlaşarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu yüzyıllar “Vakıflar Devri” olarak anılacak kadar çok ve çeşitli vakıf kurumunun meydana getirildiği bir dönem olmuştur.¹⁰

İslam hukukunda vakıf, bir malın ebed olarak bir gayeye tahsisi olarak tarif edilmektedir.¹¹ Söz konusu amacın beraberinde vakıf çeşitlerini oluşturduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminde kurulan vakıflar dört ana başlık altında açıklanabilir. Bunlardan ilki mülkiyeti bakımından iki kısma ayrılmış olan sahih ve gayri sahih vakıflardır. Sahih vakıflar, mülk arazi üzerinde rakabe denilen boş arazinin sahibi olan bu araziye kullanma ve araziden faydalanma hakkını elinde bulunduran hakiki kişiler tarafından kurulmuş vakıflardır.¹² Gayri Sahih vakıflar ise Miri arazi üzerinde kurulan, rakabesinin kullanım ve faydalanma hakkı devlette kalan kısaca devlet tarafından kurulan vakıflardır. Bir amaca tahsis edilmiş vakıflardır ve gelir olarak öşür benzeri vergiler kullanılmaktadır.¹³

Bir diğer vakıf türü idare bakımından mazbut ve gayr-ı mazbut olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bunlar da kendi içlerinde alt başlıklarda kategorize edilmiştir. Burada

⁸ Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi*, 300-307.

⁹ İsmet Kayaoğlu, “Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1985), 22.

¹⁰ Fikret Eren, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri (7-13 Aralık 1987)*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1987), 195-196.

¹¹ Şakir Berki, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, *Vakıflar Dergisi* 9 (2006), 2.

¹² Ahmet İşeri, “Vakıflar (Medenî Kanundan Önceki ve Sonraki Vakıf Nevileri ve Hukukî Mahiyetleri)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/1 (Mayıs 1964), 203.

¹³ Ahmet Akgündüz, “Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar”, *Vakıf Haftası Dergisi* 4 (1986), 236.

kastedilen idare Evkâf Nezâreti'nin idaresi olup, nezâret tarafından idare edilen vakıflara mazbut vakıflar denilmektedir.¹⁴ Selatin vakıfları mazbut vakıf türlerinden biridir.¹⁵ Mütevellileri tarafından idare olunan vakıflar ise gayri mazbut vakıflardır. Bunlar mülhak ve müstesna vakıf olmak üzere iki türlüdür. Mülhak vakıfta müteveli tarafından idare edilir ama Evkâf Nezâreti'nin kontrolü altındadır. Müstesna vakıf ise doğrudan müteveli tarafından idare edilir.¹⁶

Vakfedilen cihete göre vakıflar; hayrî hizmet vermek maksadı ile kurulmuş hayrî vakıflar; vakîfın kendi ailesinden kimseler için tesis ettiği zürri vakıflar, beklenmeyen durumlarda ihtiyaç sahiplerine ulaşabilmek için kurulan avarız vakıfları olmak üzere üç türlüdür.¹⁷

Vakıflar sadece dinî amaçlara hizmet etmezler. Eğitim hizmetlerinden sağlık hizmetlerine, ulaşım hizmetlerinden güvenlik hizmetlerine geniş bir yelpazede toplumun faydasına işler yürüten kurumlardır.¹⁸

Osmanlı ve Selçuklu dönemi vakıfları söz konusu olduğunda vakıf kurucuları arasında kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınlar toplumun her katmanından kişiler olmakla beraber çoğunlukla saraylı kadınlardır.¹⁹ Mevcut vakıflar incelendiğinde valide sultanlar, haseki sultanlar, sultanlar, hanım sultanlar, saray çalışanlarından kadınlar olmak üzere saray içinde farklı statüden kadınlar vâkıf olarak görülür. Vakıf kuran kadınlar söz konusu olduğunda ismi zikredilmesi gereken kadın Asporça Hâtûn'dur.

¹⁴ İlhan Akbulut, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi" *Vakıflar Dergisi* 30 (2007), 70.

¹⁵ İşeri, "Vakıflar," 236.

¹⁶ Akgündüz, "Eski ve Yeni Hukukumuzda", 288.

¹⁷ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, 2. Baskı, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 25.

¹⁸ Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 147-148.

¹⁹ Saadet Maydaer, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları," *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz. Fahameddin Başar (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 143-145; Eyüp Sabri Kala, "Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları," *Vakıf Kuran Kadınlar*, haz. Fahameddin Başar (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 114.

Ulaşılan ilk vakfiye kaydı ona aittir ve aynı zamanda ilk kadın banidir. 1323 Tarihli bu vakfiye Osman Gazi zamanında hazırlanmıştır.²⁰

Çalışmaya esas Şah Sultan, bir sultandır. II. Mehmet'ten itibaren sultan kızları sultan olarak anılmaya başlanmıştır.²¹ Şah Sultan, I. Selim'in kızı olup, kardeşi I. Süleyman zamanında vakıf kurmuştur. Söz konusu vakfın bünyesinde Eyüp Bahariye Caddesi üstünde bir cami, türbe, tekke ve mektep; Yenikapı'da cami ve tekke, Davutpaşa semtinde ise bir cami ve tekke/medrese bulunmaktadır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEM DURUMU

İslam'ın ilk dönemlerinden Osmanlı Devleti'ne kadar ve devletin idaresinde geçen yıllar boyunca birçok vakıf kurulmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nde, incelenen konu bağlamında, bu vakıfların büyük bir kısmı hanedan kadınları tarafından kurulmuştur.

Vakıf çalışmaları, araştırmaya esas dönemin ekonomisi, toplumu, idarî şekli, hukuk sistemi, teşkilatlanması hakkında geniş verilere ihtiyaç duymaktadır. Vakıf sahibi, saray halkından biri ise saray ve hanedan hakkında edinilecek bilgiler son derece önemlidir. Aynı zamanda vakfa dair ortaya atılan her soru tüm bu konularda birer cevap vaat eder. Bu derece kapsamlı bir konuya yöneltilen tek bir soru bile, çalışılan dönem hakkında geniş bir değerlendirme yapma imkânı sağlar.

Vakıf sisteminin bu özellikleri, çalışmanın ana zeminini oluşturmaktadır. Şah Sultan Osmanlı klasik döneminde vakıf kurumunun tanımlanmasında ve değerlendirilmesinde ana aktör konumundadır. Çalışmanın amacını ortaya koyan sorular, Şah Sultan üzerinden vakıf tarihi araştırması ve bir biyografi çalışmasının içeriğini oluşturacak şekilde belirlenmiştir.

Şah Sultan, harem tarihinin önemli ve güçlü kadınlarıyla birlikte yaşamış bir sultandır. Bu nedenle saray kadınlarının ve sultan kızlarının statüsünü ve vakıflarının karşılaştırılarak değerlendirilebileceği bir çalışma alanı sunmaktadır. Çalışmanın

²⁰ Halil İnalçık, "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 33/376; Eyüp Sabri Kala "Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları", 115-116.

²¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem*, 6. Baskı, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 130.

kapsam ve amacını ortaya koyacak sorular; Şah Sultan vakıflarının yukarıda belirtilen tanıma ne şekilde uyduğu, hangi tür vakıf olduğu, Hangi hizmetlerde bulunduğu, Vakıf binalarının çevresinde nasıl bir şehir geliştiği, Vakıf ve şehir etkileşimin ne olduğu, şeklindedir. Ayrıca Şah Sultan'ın kimliği, aile ilişkileri, vakfa bakış açısı değerlendirilerek Şah Sultan'ı fikri boyutta ortaya çıkaran, ona şahsiyet kazandıran tüm etkenler üzerinde durulmuştur. Diğer yandan Şah Sultan'ın kimliğinin eserleri üzerindeki etkisi ve bu etkinin hangi eserleri ortaya çıkardığı sorularına cevap aranmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAMI

ARAŞTIRMANIN AMACI

Sultanların hayatları, Osmanlı hanedanının diğer üyeleri olan valide sultanlar, hasekiler, şehzadeler ve padişahın gölgesinde kalmıştır. Nispeten sessiz sakin bir hayat yaşadıkları söylenebilir. Evleneceği yaşa kadar sarayda bulunan ve iyi bir eğitim alan kızların evlendirildikten sonra tarihi belgelerde izlerine rastlamak zordur. Hatice Sultan ve Mihrimah Sultan gibi çok azı ismi duyulduğunda haremin diğer kadılarından ayırt edilir ve birer sultan olduğu anlaşılır. Sultanları ve diğer saray kadınlarını görünür yapan, kurdukları hayır kurumlarıdır. Sarayda bulunduğu dönem içinde yalnızca araba kapısından saray dışına çıkmalarına izin verilen bu kadınlar vakıflar yolu ile saraydan çıkar, toplumun içine karışır. Sultanların görür olma yolunda çabalarını anlamak ve bunu Şah Sultan'ı konu ederek ortaya koymak bu çalışmanın temel amacıdır.

Osmanlı toprak sistemi, vakıf sistemi, saray teşkilatlanması gibi konuların temelleri üzerinden yukarıda belirtilen sorulara cevap bulmak için klasik dönem seçilmiştir. Vakıf araştırması, Şah Sultan, sultan kızlarının statülerini ve maddi-manevi varlıklarını anlamak adına bir örneklem olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda Şah Sultan'ın vakıflarının ekonomik boyutu, hangi alanlarda hizmet verdiği, personel yapılanması ve faaliyetlerinin detayları, vakıflarının etki alanı gibi konuların araştırılması amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Şah Sultan üzerinden hanedanın kadın üyeleri ve kurdukları vakıfları konu edilerek ortaya konulan bu çalışma Osmanlı döneminin kadın tarihine ve toplumun genel yapısına ilişkin sonuçlar verecektir. Bu çalışma, Şah Sultan'ın hayatı ve vakıfları

aracılığıyla kadınların Osmanlı toplumunda nasıl bir rol oynadığı, toplumsal etkileri ve güçlüklerle rağmen nasıl etkin olduklarını ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Araştırmanın önemi, hanedan kadınlarının sadece birer isim ya da sultanın akrabaları olarak değil, birey olarak anlaşılmasını sağlamaktır. Şah Sultan gibi hanedan kadınları, sadece sarayın gölgesinde kalmayıp kendi vakıflarını kurarak topluma katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla kadınların eserleri üzerinden değerlendirilmesi; Osmanlı tarihi içerisindeki rollerini sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan varlık mücadelelerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Hanedan kadınlarının kurdukları vakıfların ekonomik boyutu, sağladıkları hizmetler ve etkisi üzerindeki araştırmalar, Osmanlı dönemi ekonomisi ve toplumun yapılanması hakkında daha derin bir anlayış sunacaktır. Vakıfların nasıl yönetildiği, hangi alanlarda hizmet verdiği ve toplum üzerindeki etkileri, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik dinamiklerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak bu araştırma kadın tarihine dair bakış açısı sunmakta ve hanedan kadınlarının sosyal ve kültürel katkılarını değerlendirmektedir. Ayrıca, Osmanlı klasik dönemine ilişkin sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacak ve sultanların hayatları üzerindeki gölgede kalan kadın figürlerine adil bir değerlendirme sunacaktır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Şah Sultan'ın hayat çizgisini şekillendiren birkaç önemli tarih mevcuttur. Bunlar; doğum tarihi, Lütfi Paşa ile evlendiği tarih, boşandığı tarih, vakıf binalarını oluşturduğu tarih, vakfiyenin hazırlandığı tarih ve ölüm tarihidir. Tahminen 1500 yılı dolaylarında doğduğu düşünülmektedir. Lütfi Paşa ile 1526 tarihinde evlenmiş 1541 tarihinde boşanmıştır. 1528 ve 1555 tarihleri arasında vakfı oluşturan binalar inşa edilmiştir. 1577 tarihinde vakfın vakfiyesi yazılmıştır. 1570-1572 tarihleri arasında ise Şah Sultan vefat etmiştir. Bu tarihler Şah Sultan'ın hayatı ile ilişkili bilgileri ortaya koyacak belgelerin seçiminde önemlidir. Şah Sultan vakfına ilişkin erken tarihli belge sayısı sınırlıdır. Araştırma dönem olarak 1500 ve 1850 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Şah Sultan'ın vakıf arazileri Dimetoka'da bulunmaktadır. Düğerdüğü, Yusufllu, Buraklar, Tabaklar, Akçeviran (Sernazın), Azatlu, Çakurlu (Kafirderesi), Cemaat-i

Yağbasan, Atalanı, Gölören, Cemaat-ı Yörükân, Karanasuh ve Güreciler Köyleri'nden gelen gelirler vakfa katkı sağlamaktadır. Bu gelir kaynakları, İstanbul'da Mevlevihane kapısı dışında cami, tekke; Eyüp'te cami, tekke, mektep, çeşme, türbe; Davutpaşa'da Cami, Silivrikapı'da mektep gibi yapıların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Vakıf çalışması da bu coğrafi alana dâhil olan konularla ilgili olarak yürütülecektir. Şah Sultan, kadın olarak seçilen tek figür olduğu için çalışmada sadece Şah Sultan ve onunla ilgili isimlere odaklanılmıştır. Döneme dair karşılaştırma ve değerlendirmelerde örnek olarak başka hanedan üyelerinin isimlerine yer verilmiştir.

Tezin oluşumunda vakfiye, muhasebeye ait belgeler ve vakıfla alakalı diğer belgeler yer almaktadır. Şer'iyye sicilleri vakıf arazisinde ortaya çıkan sorunları görmek için kullanılmıştır. Bunlara ek olarak Şah Sultan hakkında doğrudan bilgi veren birinci el kaynaklardan ve telif eserlerden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezin hazırlanması sürecinde arşiv araştırması, tarihsel araştırma ve nicel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. Şah Sultan vakıflarının vakfiyesi, muhasebe defterleri, vakıflarla ilgili diğer belgeler. Bu tasnif sonucunda analizin yapılabilmesi için uygun Excel tablolar oluşturulmuştur. Veriler toplandıktan ve analizleri yapıldıktan sonra değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buradan elde edilen bilgileri destekleyecek birinci ve ikinci el kaynaklara, telif eserlere başvurulmuştur. Araştırmanın problematik durumuna göre veriler değerlendirip hedeflenen amaca yönelik ve öngörülen önem doğrultusunda tez meydana getirilmiştir.

Araştırma süreci boyunca etik ilkelere özen gösterilerek ve araştırmanın metodolojiye uygunluğu sağlanmıştır. Araştırma izinleri, ilgili kurum ve kuruluşlardan alınarak etik kurallara uygun bir şekilde hareket edildi. Kaynaklardan yapılan alıntılar ve bilgiler doğru şekilde atıf yapılarak, intihal veya kaynakça hatalarından kaçınılmıştır. Bu şekilde, araştırmanın güvenilirliği sağlanmaya çalışıldı. Tez hazırlanırken taraflı veya önyargılı bir yaklaşımdan kaçınarak tarafsızlık ve nesnellik ilkesine uygun hareket edilmiştir.

Bir kadın hakkında çalışmanın belge tasnifi ve okuma sürecinde zorlukları bulunmaktadır. Teze kaynak oluşturmak amacıyla 4000'den fazla arşiv vesikası Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ve Vakıf Araştırma Merkezi'nden temin

edilmiştir. Ancak bu belgelerin çoğunun başka Şah Sultanlara ve ismi Şah ile biten diğer sultanlara ait olduğu, büyük bir zaman kaybı ve yoğun emek harcadıktan sonra anlaşılmıştır. Sultanlar ve şehzadeler gibi, yazı diliyle birbirlerinden ayrılması zor olan kadınlar, araştırmacıya ciddi zorluklar çıkarmaktadır.

İlk olarak Hümaşah, Mihrişah, Devletşah, Kameşah, Sittişah, Selçukşah gibi sonu şah ile biten isimlerin olduğu belgeler elenmiştir. Bu süreçte, beş padişahın (II. Bayezid, I. Selim, II. Selim, III. Mustafa ve II. Mahmud) Şah Sultan isimli kızları bulunduğu belirlenmiştir. Bu kadınlar, arşiv belgelerinde nadiren baba isimleriyle anılmakta, genellikle aynı formda kayıt altına alınmaktadır. Araştırmanın ilerleyen aşamalarında, belgelerde geçen yer isimlerinden araştırma konusu olan Şah Sultan ile ilişkili yer isimleri hakkında bilgi sahibi olundukça bu isimlerin dışında kalanlar ikinci elenenler olmuştur. Laleli ve Üsküdar Şah Sultan vakıflarından bahseden belgelerin II. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'a ait olduğu anlaşılmıştır. Çalışma konusu ile ilgili sahayı bilmek, coğrafyayı tanımak tarih çalışmalarında önem taşımaktadır. Bu süreçte yapılan çevre araştırmaları bu ayrıma varmamda yardımcı olmuştur. Bu yer isimlerine ait belgeler elendikten sonra, II. Selim ve II. Bayezid'in kızlarına ait belgeleri eleme süreci farkında bile olmadan başlamıştır.

Sultanlardan II. Bayezid ve I. Selim 'in kızları Şah Sultanlarının ikisine de Dimetoka'da arazi temlik edilmişti. Bunun yanında "Edirne'de Şah Sultan Vakıfları" ifadesinin yer aldığı belgeler sıklıkla kullanılıyordu. Belge dilinin yabancı olması, bu ifadeyi çalışma konusu ile ilişkilendirilmesine sebep olmaktaydı. Araştırmanın konusu olan Şah Sultan'ın Dimetoka'da dolayısı ile Edirne'de vakıf arazileri bulunmaktaydı ve bu sebeple yukarıda geçen ifadeyi I. Selimin kızı ile ilişkilendirmekteydim. Yine geçen uzun bir zamanın ardından, bu ifadenin yapı topluluğunu kastettiğini, arazilerin mukâtaa şeklinde anıldığını anlaşılmış oldu. Edirne'ye bağlı küçük yer isimleri ile beraber kullanıldığı anlaşıldığında, bu kez tekrar başa dönülüp Edirne ifadesinin olduğu belgeleri elenmesi süreci başladı. Bu ifade burada fiziki bina inşa ettirmiş olan başka bir Şah Sultan'a yüksek ihtimal ile II. Bayezid'in kızına aitti. Edirne ifadesinin geçtiği belgeler elendikten sonra, en zor aşama, baba adlarının Selim olduğu ve her ikisinin de Eyüp'te vakıf yaptırdığı iki farklı Şah Sultan'ı ayırt etmektir. Arşiv belgelerini incelediğinde, bu durumu anlamak gerçekten zor oldu. Zamanla, yapı topluluklarını ifade eden tevcih, tamir ve muhasebe içerikli belgelerin bir kısmında "Selimiye"

ifadesini bulunuyordu ki bu ifade II. Selim ile ilgiliydi. Belgelerin diğerk bir kısmında ise “paşa” katkıları belirtiliyordu. Belgeler tanındıkça, Şah Sultan’ın eski eşinin belgelerde hamam dışında anılmadığı anlaşılmış oldu. Bahsedilen Paşa Zal Mahmud Paşa’ydı, bazı belgelerde bu şekilde ifade ediliyordu ve bu nedenle Paşa ifadesi II. Selim’in kızına ait belgelere aitti.

Toprak, arazi konulu belgelerde ise işler daha karmaşık hale gelmiştir. Şah Sultan’a temlik edilen araziler arasında yer almayan isimler bulunmuş, temlik edilen çoğuarazinin de ismi belgelerde geçmediğı fark edilmiştir. Yer isimlerinde değışiklik olup olmadığı veya zamanla başka arazilerin eklenmiş olma ihtimali belgeleri ayırmakta zorlanılmasına neden olmuştur. Başlarda hepsi araştırma konusu olarak görölse de eleme yolculuğı belgelere şüphyle yaklaşılmasına sebep olmuştur. Bu süreçte, belgelerde yer isimleri ve diğerk ayrıntıları birleştirerek adeta bir bulmaca çözer gibi, sonunda Altıağaçlar ve Eğriboz isimlerinin geçtiğı belgelerin II. Bayezid’in ve II. Selim’in kızlarına ait olduğunu anlaşılmıştır. Her düzeltmenin ardından, önceden tasnif ettiğim belgelere tekrar bakıp değışiklikler kaydedildi.

Bu süreç, kadının görünmez, fark edilmez, ayırt edilemez olmaktan kurtulmasının ne kadar zor olduğunu ortaya çıkarmaktaydı.

ARAŞTIRMA KAYNAKLARI

Şah Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Hem (Yavuz) I. Selim'in kızı hem de Süleyman'ın kız kardeşı olması, onun bu dönemin önde gelen isimleriyle birlikte anılmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte, Şah Sultan'ın hayatı ve faaliyetleri birçok önemli ayrıntıyı içermektedir. Olaylı bir boşanma süreci yaşaması, dinî faaliyetlerde aktif rol alması ve dikkate değerk bir vakıf kompleksine sahip olması, onu daha da ilginç kılmaktadır. Bu vakıf kompleksi, çeşitli yapılar, ibadet mekânları ve toplumsal hizmetler sunan bir merkez olarak hizmet vermektedir. Ancak, bu etkileyici özelliklere rağmen, Şah Sultan hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum, onun hayatının ve katkılarının tam olarak anlaşılmasını sınırlamaktadır. Şah Sultan'ın hayatı ve eserlerini ortaya koyacak kaynaklar arşiv belgeleri, birinci ve ikinci el kaynaklar, diğerk kaynaklar olarak sınıflandırılmıştır.

VAKFİYE

Vakfiye, bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını ve nasıl yönetileceğini gösteren belge olarak tanımlanmaktadır.²² Söz konusu çalışmanın ana kaynağını vakfiye oluşturur. Yüzlerce parçalık belgeleri manalı bir bütüne çeviren, tasnif sürecinin yol haritasını ortaya çıkaran vakfiye olmuştur. Şah Sultan'ın vakfiyesi Ankara Vakıf Araştırmaları Merkezi'nden temin edilmiştir. Buradaki katalog taramada bir hata söz konusudur. İsim taratıldığında ortaya çıkan belgelerde Şah Sultan'ın Zal Mahmud Paşanın zevcesi olarak isimlendirildiği görülmüştür. Bu başlık altında verilen belge incelendiğinde belgelerin aslında Lütü Paşa'nın eşi Şah Sultan'a ait olduğu belirlenmiştir. Necdet Sakaoğlu, “Bu Mülkün Kadın Sultanları” isimli eserinde Şah Sultan'a ait vakfiyenin, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde 3032 numara ile kayıtlı bulunduğu, 44 sayfa ve deri ciltli olduğu bilgisini vermiştir. Buna karşın Vakıf Araştırma Merkezinde sunulan vakfiye 37 sayfadan oluşmaktadır. Biçim ve içerik özellikleri takip edildiğinde eksiksiz olduğu tespit edilmiştir. Belge listesinde vakfiyenin iç dış kapak görselleri eklenmemiştir.

Vakfiye dikdörtgen sayfalara yazılıp ciltlenmiştir. Yansıyan görüntülerden anlaşıldığı kadarıyla vakfiyenin dış kapakları kalın ve deri ciltlidir. Dış kapağın iç yüzünde ebruli süslemeler bulunmaktadır. Dış kapaklardan sonra iki varak boş sayfa kullanılmıştır. Yapraklarında rutubetten kaynaklı bozulmalara rastlanmıştır. Sonra gelen ilk sayfaya I. Süleyman'ın tuğrası çekilmiştir. Vakfiyeye ait fotoğraf siyah-beyaz özellikler taşıyor olmasına rağmen tuğranın yıldızlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayfada ayrıca iki mühür bulunur. Vakfiye metni bu sayfadan sonra başlar. Her bir sayfa farazi bir çizgi ile ortadan bölünmüş gibi bir sayfanın yarısı kenar boşluğu olarak bırakılmış ve metin ikinci yarısına yazılmıştır. İlk sayfada 9 ve vakfiye metninin bittiği sayfada 7 satır yer almaktadır. Diğer sayfalarda 11 satır metin bulunmaktadır. Vakfiye toplam 764 satırdan oluşmaktadır. Metnin sonunda 14 adet ismin bulunduğu Şuhud'ul-hâl'e ait liste yer almaktadır. Böylece sağ sayfa yarısına kadar kullanılmıştır. Arşivden verilen vakfiye dosyasına boş sayfalar aktarılmamıştır. Buna rağmen fotoğraflarda bulunan

²² Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/465.

ayrıntılardan arka kapak ile yarım kalmış imza sayfası arasında iki varak boş sayfa olduğu fark edilmektedir. Nesih yazı kullanılmıştır.

Vakfiyeden Şah Sultan'ın tayin ettiği görevliler, gelir kaynakları, harcama yapılması gerekli görülen kalemler, ailesinden kimseler ve bunlar için yapılan hayır işleri, destek olduğu vakıf kurumları (Vasfihan Vakfı ve Gelibolulu Yazıcıoğlu Vakfı) hakkında bilgilere ulaşılmıştır ve bu bilgiler alakalı bölümlerde kullanılmıştır.

ARŞİV BELGELERİ

Eski ismi Başbakanlık Osmanlı Arşivleri olan Devlet Arşivleri'ne ve Vakıf Araştırma Merkezi'ne müracaat edilerek gerekli belgeler temin edilmiştir.

Evkâf Defterleri

Tahrir defterleri tutulan bölgelerde yer alan vakıfların gelir kaynakları ve bu kaynaklardan elde edilen miktarlar hakkında "Evkâf defterleri" adı verilen belgeler düzenlenirdi. Bu defterler aynı zamanda, vakıfların gelirlerinin hangi harcama kalemlerine tahsis edildiği ve vakıf görevlileri gibi detayları içerirler. Evkâf defterleri, vakıfların gelir ve harcamalarının düzenli olarak kaydedildiği önemli belgelerdir.²³ Evkâf Defterleri içinde en sık başvuru alan defter 'EV. HMH.d' kod numaralı Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Defterleri'dir. Bu defterlerde vakfın belirli tariflerde tutulan gelir-gider hesap kayıtları bulunmaktadır. Bazı defterlerde yalnızca vakfın kira gelirlerinden ve bu gelirlerin aktarıldığı alanlardan bahsederken, bazılarında mukâtaa gelirlerinden bahseder. Çeşitli amaçlarla tutulmuş hesap defteri olduğu görülmektedir. Bu defterler çalışmanın ayaklarını oluşturan defterlerden biridir. Bunlara destek olması için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Belgeleri kategorisindeki defter içinde Sultan'ın vakıflarına dair birkaç paragraf içinde verilerin yer aldığı sayfalardaki ya da parâkende belgelere bilgiler kullanılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Muhasebe Defterleri

Topkapı Sarayı Müzesi Saray Arşivi Defterler (TSMA.d) bölümünde vakıflarla ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Burada muhasebe defterleri, masraf ve maaş

²³ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat*, 30.

defterleri, vakfiyeler, Evkâf vâridât ve masârif defterleri, mütevellî atama ve azilleri, vakıf işlemleri, Haremeyn ve Evkâf Hazinesi Defteri ve vakıflar tahrir defterleri gibi belgeler yer almaktadır. Bu belgeler vakıf hesapları, imâret işleri, maaş düzenlemeleri, mülklerin hukuki durumu, satış ve kira işlemleri gibi konuları kapsamaktadır. Büyük bir kısmı dijital ortamda Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş olup, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden de erişim sağlanabilir.²⁴ Burada bulunan muhasebe defterlerinden yalnızca iki tanesinin Şah Sultan'a ait olduğu görülmektedir. Bunlar TS.MA.d 1569 ve TS.MA.d 1616 numaralı defterlerdir. Defterler Arapça ve Farsça kalıpların kullanıldığı ağır bir dil ile yazılmıştır. Şah Sultan'ın külliyelerine ait gelirler ve giderler kalem kalem sıralanmıştır.

Vakıf Hazine Defterleri

Bu defterler, vakıf hayrat birimlerinde hizmet veren kişilerin adlarını, atanmalarının ve ayrılmalarının nedenlerini ayrıntılı bir şekilde kaydeden, harcamalar hakkında bilgi veren defterlerdir. Bu defterler aynı zamanda bu kişilerin görevlerine ilişkin kuralların ve esasların detaylı bir şekilde belirtildiği belgelerdir.²⁵ Vakıf araştırmaları merkezinde Şah Sultan'a ait olarak araştırmacılara sunulan VGM.23 kod numaralı bu defter üç varaktır ve üç varağın içinde yalnızca bir yerde kayıt bulunmaktadır. Arapça ve Farsça kelime ve kalıplarla oluşturulan 1251 tarihinde kaydedildiği görülen metin Eyüp civarındaki tekkenin fakirleri için aylık 200 akçe bir harcama yapıldığını bildirmektedir.

Esâs (Yeni Şahsiyet Kaydı) Defterleri

Bu defterlerde, vakıf görevlilerinin atama, terfî ve görev değişiklikleri gibi işlemleri tablo şeklinde düzenlenir. Bu tabloda, kayıt numarası, görev türü, görev yerinin özelliği, görevlinin adı, atama tarihi, vakfın adı, hayratın/akarın yeri, vakfın koşulları, görevli ücretleri, vakfın niteliği (mülhak veya mazbut), vakfiyenin tarihi, atanan kaydının bulunduğu defter/sayfa/sıra bilgileri ve dolaşım kayıtlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.²⁶ Arapça ve Farsça kelime ve kalıpların metin dilinde ağırlığını

²⁴ Mevlüt Çam vd., *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020), 33.

²⁵ Çam vd., *Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 43.

²⁶ Çam vd. *Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 110.

gördüğümüz VGM.35 kod numaralı defter kullanılmıştır. Vakıf kurumlarında kayıtlı çalışanlar arasında, en eski tarihli kayıtlara ulaşılabileceği düşünülmüşse de aslında geç tarihli kayıtlara sahip olan görevlilerin daha fazla olduğu görülmüştür. İstanbul Hurufat Defterleri'nin “Mahlut Defter” olarak adlandırılması sebebi ile ve hurufat serisi içerisinde yer almamaktadır.²⁷ Bu durum görevliler hakkında detaylı bir istatistik sunulmasına mâni olmuştur.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Gelibolulu Mustafa Âlî, Künhü'l-ahbâr, XVI. yüzyılın önde gelen tarihçilerinden biri olup, yaklaşık olarak altmış eser kaleme almıştır. Tarihle ilgili en önemli ve kapsamlı eseri ise Künhü'l-ahbâr'dır. Bu eserde, yaratılıştan başlayarak Peygamberler, İslam devletleri, Türk kavimleri ve 1595 yılı Ekimine kadar olan Osmanlı tarihi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.²⁸ Sakaoglu'nun Bu Mülkün Kadın Sultanları isimli eserinde Lütfi Paşa ile Şah Sultan arasında geçen tartışmanın bu eserde yer aldığı anlaşılmaktadır. Fakat yazma eserler, Türk Tarih Kurumunun eserleri incelenmiş söz konusu kısım bulunamamıştır.

Lütfi Paşa'nın, Âsafnâme ve Tevârîh-i Âl-i Osman isimli iki eseri mevcuttur. Âsafnâme siyasetnâme türünde bir eserdir. Kendisinden sonra iş başına geçecek olan vezirlere tecrübelerini aktarmak için yazdığı bir risaledir.²⁹ Tevârîh-i Âl-i Osman ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayıp kendi dönemindeki hadiseleri anlatır. Eser 1553 yılındaki Nahcivan Seferi ile biter. Eserin, Yavuz ve Kanunî dönemleri ile ilgili kısımları, müellifin bizzat hadiselerin içinde yaşadığı zamanlar olduğu için önemlidir.³⁰ Bu eserde doğrudan Şah Sultan hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat Şah Sultan'ın eşi Lütfi Paşa ve dönemin aydınlatılmasında kullanılmak üzere incelenmiştir.

²⁷ Kübra Dursun, *II. Bayezid'in Annesi Gülbahar Hatun'un Hayatı ve Vakıfları* (Doktora Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2020), 17.

²⁸ Erhan Afyoncu, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (Eylül 2003), 134-135.

²⁹ Mehmet İpşirli, “Âsafnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/456.

³⁰ Afyoncu, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları”, 128.

Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatü'l-Cevami', hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan 18. yüzyıl müellifi eserinde, İstanbul'da bulunan camiler hakkında bilgi vermiştir.³¹ Bu eserde Şah Sultan'ın yaptırdığı camiler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Evliya Çelebi, Seychatnâme, 17. yüzyıl eserlerindendir. Evliya Çelebinin 1630'lu yıllardan başlayıp 1681 yılında bitirdiği seyahatlerine dair gözlemlerin anlatıldığı on ciltlik bir eserdir.³² Bu eserin İstanbul ve saray hakkında verdiği bilgilerden istifade edilmiştir.

Sehi Bey'in Tezkiresi "Heşt Bihişt," Sehî Bey tarafından 1538 yılında yazılmış olup, Osmanlı Türkçesi'nde Tezkiretü's-şuarâ türünün ilk örneğidir. Bu eser, Osmanlı şairlerinin biyografilerini ve şiirlerini derlemek amacıyla yazılmıştır. Abdurrahman-ı Câmî, Devletşah ve Ali Şîr Nevâî gibi önceki dönemin büyük tezkire yazarlarının eserlerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Bu eserin içinde Lütî Paşa'nın Şah Sultan'a yazdığı şiir bulunmaktadır.³³

İsmail Hami Danişmend'in (1889-1967) İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar önemli olayları ele alan dört ciltlik bir eserdir. I. cilt, Osman Gazi'nin doğumundan (1258) II. Bayezid'in saltanattan feragatine (1512) kadar olan dönemi kapsar. II. cilt, I. Selim'in tahta çıkışından (1512) II. Selim'in vefatına (1574), III. cilt, III. Murad'ın tahta çıkışından (1574) II. Mustafa'nın tahttan indirilmesine (1703), IV. cilt ise III. Ahmed'in tahta çıkışından (1703) son halife Abdülmecid'in sınır dışı edilmesine (1924) kadar olan olayları anlatır. Her cildin sonunda, o döneme ait vezîriâzamlar, şeyhülislâmlar, kaptan-ı deryâlar,

³¹ Semavi Eyice, "Hüseyin Ayvansarâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/528.

³² Nuran Tezcan, "Seychatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/16.

³³ Sehi Beg, *Heşt Bihişt*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 35; Harun Akar, "Heşt-Behişt (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)", (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 106; Atıf Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütî Paşa Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 12; Sehi Bey, *Tezkire Heşt Behişt*, (İstanbul: Tercüman 1001 Eser, 1980), 65.

defterdârlar ve nişancılar-reisülküttaplar için izahlı cetveller bulunur. Bu cetvellerde, ilgili kişilerin tayin, azil ve ölüm tarihleri, görev süreleri, milliyetleri ve şahsiyetleri açıklanmıştır. Bu Eserden Lütî Paşa ile Şah Sultan arasında geçen boşanmalarına sebep olan olay alınmıştır.³⁴

DİĞER KAYNAKLAR

Şah Sultan hakkında müstakil bir eser bulunmamaktadır. Bu kısımda doğrudan Şah Sultan hakkında bilgi veren eserlere yer verilmiştir.

Çağatay Uluçay'ın "*Padişahların Kadınları ve Kızları*"³⁵ isimli eseri ile Necdet Sakaoğlu'nun "*Bu Mülkün Kadın Sultanları*"³⁶ isimli eserleri ilk başvuru kaynakları olmuştur. 1980 tarihli baskı ile Şah Sultan hakkında verilen ilk genel bilgilerden biri Uluçay'a aittir. Daha sonra 2015 yılında Sakaoğlu, kitabında daha detaylı Şah Sultan başlığı oluşturmuştur. İki kitapta da Şah Sultan'ın doğumundan ölümüne kadar pek çok konuya kısaca değinilmiştir. Sakaoğlu Şah Sultan'ın olaylı boşanmasından, Mehir meselesinden, Merkezefendi ile evliliği konusundaki ihtilaflardan ilgili kaynaklar üzerinden bahsetmiştir. Şah Sultan'ın vakfı hakkında bilgi vermiştir. Dolayısı ile bu iki eserden elde edilen bilgiler yol haritasının belirlenmesinde yardımcı olmuştur.

Bir başka çalışma Ahmet Yaramış'a ait olan "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Eyüp'teki Hayrâtı" isimli eserdir. Bu eserde Şah Sultan hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Buna ilaveten Eyüp'teki vakıf binaları hakkında vakfiyeye dayalı genel bilgi verilmiştir.³⁷

Nazif Öztürk'e ait "*Şah Sultan veya Şah Sultanlar*", isimli makalede vâkıf olan şah sultanlar hakkında genel bir bilgi verilmiş kısaca eserlerine değinilmiştir.³⁸

³⁴ İsmail Hani Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* 2, (Türkiye Yayınevi 1948), 220-221.

³⁵ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 53-57.

³⁶ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 206-210.

³⁷ Ahmet Yaramış, "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Eyüp'teki Hayrâtı", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri X*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2006), 403.

³⁸ Nazif Öztürk, "Şah Sultan veya Şah Sultanlar", *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri VI*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 147.

Bir diğ er eser “*Merkezefendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşıye*”, isimli Şah Sultan’ın torunu iddiası ile Emel Esin’e aittir.³⁹ Emel Esin, Merkezefendi ile Şah Sultan’ın muhtemel evliliklerini konu edinmiştir. Şah Sultan’ın ikinci evliliği üzerine görüşlerden bu evliliğin olduğunu destekleyen eserinde Şah Sultan hakkında genel bilgiler vermiştir.⁴⁰

Vakıflar konusunda önemli çalışmalar yapan müelliflerin eserleri, araştırmamız için değerli bir yol haritası sunmaktadır. Bu eserler, vakıf müessesesinin tarihsel gelişimini sadece yüzeysel olarak ele almakla kalmayıp, aynı zamanda sosyo-ekonomik hayattaki etkilerini de kapsamlı bir şekilde inceleyerek konunun derinlemesine anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Ömer Lütfi Barkan’ın çalışmaları, vakıfların sosyo-ekonomik hayattaki rolünü daha iyi kavrayabilmemiz için zengin bir çerçeve sağlamaktadır.⁴¹

“*Her çalışmam bir metod uygulaması*” diyen Bahaeddin Yediyıldız’ın her çalışması vakıf konusunda çalışacaklara yol gösterici niteliktedir. Vakıfların tarihsel ve sosyal boyutlarını yaptığı detaylı tahlillerle ortaya koyan Yediyıldız’ın eserlerine, tezin hazırlanmasında yöntem belirleme açısından sıklıkla müracaat edilmiş ve değerlendirmeler noktasında istifade edilmiştir.⁴²

³⁹ Emel Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşıye”, *Türkiyat Mecmuası* 19 (Aralık 1977), 65-92, künyeli eserinin ilk sayfasında “*Merkez Efendi’nin ceddini olması münasebetile...*” şeklinde başladığı cümlesine bir dipnot vermiştir. Dipnotta; “Babam Ahmed Ferid Tek’in baba-annesi Solak-başı İsmail’in kızı Ummu Gülsüm, Merkez Efendi’nin ah Sultandan olan oğlu Ahmed Çelebi’den inmekde idi. Bu soyun erkek ve kadın mensubları, H. 1300 sıralarında bir borç sebebi ile hakları in- kirâz edinceye kadar, Merkez Efendi vakfiyesinden maaş almışlardı. H. 959 tarihli vakfiye ve «bahâ» denen H. 1132 târîhli hulâsası dışında bir de şecere mevcut idi. Şecere, babam 1938-1943 arasında yurt dışında bulunurken, kaybolmuştu”, yazmaktadır. Bu ifade sonunda yukarıdaki gerekçe ile Esin, Şah Sultan ile akraba olduğunu iddia etmiştir.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşıye”, 65-92.

⁴¹ Ömer Lütfi Barkan’ın vakıflarla ilgili çalışmaları için bkz: Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2, İstanbul 1942, 279-386; Ömer Lütfi Barkan, “954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19 Ekim 1957-Temmuz 1958, 219-276; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler I-II, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980; “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından: Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, İstanbul 1963, 239-296; Ömer Lütfi Barkan, *Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılması Diğer Şekiller*, *Vakıflar Dergisi*, S.1, 1942, s.354-365.

⁴² Bahaeddin Yediyıldız’ın eserleri için bkz. XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1. YAŞADIĞI ÇEVRE, ETRAFINDAKİ KİŞİLER VE ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE ŞAH SULTAN

1.1. SARAY ve ÇEVRESİ

Saraylı hanımların vakıf eserlerinden bahsedilirken Saraylı hanımlar “Şehre kimlik kazandırmak” ile tanımlanırlar. Fakat bu başlık altında verilen bilgilerde kimlik olarak yalnızca cinsiyete vurgu yapılır. Şehre kadın elinin değdiği anlatılmaya çalışılır. Kadın erkek ayrımı yapmaksızın, vakıf kurumları ile şehirleri bir uçtan bir uca abad eden kişiler şehirlere kendilerine dair ipuçları bırakır; yalnızca cinsiyetleri değil algıları, karakteri, düşünceleri ile kimlik kazandırır.

İstanbul’da ilk önce göze Ayasofya ve Sultanahmet Camileri çarpmaktadır. Bu binaların kim tarafından yaptırıldığını bilenler için manzara derinleşir, farklı anlamlar kazanır. O iki camilik kadrja bakıldığında artık camiler değil, tüm benlikleri ile Sultan Ahmet ve Fatih görülür. Şöyle ki; Sultan Ahmet bu camiye eşsiz bir eser ortaya koymak için yaptırmıştır. Hocası Aziz Mahmud Hüdayî ile temel atma işlemlerine dâhil olmuştur.⁴³ Bizzat eteğinde temele kum taşımıştır. 16. hükümdar olduğuna işaret etmesi için 16 şerefesi olan ilk 6 minareli camiye inşa ettirmiştir.⁴⁴ Her yıl Ramazan Ayı’nda

İncelemelerinde Metod Araştırmaları”, 2. Vakıf Haftası, (3-9 Aralık 1984), Ankara 1985, 16-19; Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Vakıf Kurucularının sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, Osmanlı Araştırmaları, 3, İstanbul 1982, 143-164; Bahaeddin Yediyıldız “İslam’da Vakıf”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 14, İstanbul:Çağ Yayınları, 1989, 19-68; Bahaeddin Yediyıldız, “Müessesese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi” Vakıflar Dergisi, 15, Ankara 1982, 23-53; Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıf Teşkilatı”, Tarih Enstitüsü Dergisi ,7, İstanbul 1982, 171-190; Bahaeddin Yediyıldız, “ Hayrat Kavramı Üzerinde Bazı Düşünceler” Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, (Prof. Dr. İsmail ERCÜMENT Kuran’a Armağan), 27/2, Ankara 1989, 277-284.; Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, Vakıflar Dergisi, 12, Ankara 1983, 55-60; Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, Vakıflar Dergisi, 18, Ankara 1984, 5-41.

⁴³ Murat Karahan, *Sultanahmet Cami Belgeseli*, (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 26-30.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, C. 1, 5. Baskı, çev. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 173-176; Aygün Ülgen, *Klasik Devir Osmanlı camilerinde minarenin konumu: 1500- 1600 arası örneklerde Bayezid Camii'nden Sultanahmet'e kadar*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993,) 256.

İstanbul’da görsel şölen sunan mahyaları gözümüze ulaştıran Sultanahmet Camii’dir.⁴⁵ Ayasofya ise İstanbul’un fethinin ardından kiliseden camiye çevrilen ilk ibadethanedir, fethin sembolüdür.⁴⁶ Neden herhangi bir kilise değil de Ayasofya seçilmiştir? Fetih camii olmak hususunda bu eseri ön plana çıkaran özellikler nelerdir? Bu soruların cevabı fethi gerçekleştiren kişiye, semte, esere karakter kazandıran içerikler barındırmaktadır.

Şah Sultan’ın vakıf eserlerini yaparken seçtiği mekânlar sorguya değerdir. Neden Eyüp ve Davutpaşa semtleri seçilmiştir. Neden cami, tekke ve mektep yaptırdı? ve neden vakıf yaptı. Bu sorulara cevap verebilmek için Şah Sultanı ortaya çıkaran her şey bu bölümde konu olacaktır. Osmanlı sarayı, harem, aile üyeleri ve ilişkileri, yakın çevresi, eşi Lütü Paşa... ve en sonunda vakfiyesi onu ve vakıflarını tanıtmak için değerlendirilecektir. Bölümün amacı vakfın banisi hakkında genel bilgiler vermekten ziyade, vakfın banisini yakından tanımak onu meydana getiren çevreyi anlamaktır. Şehirler kurucu kişilerden etkilenirler, ama aynı zamanda şehrin imarına katkı veren kişileri de etkilerler.

1.1.1. Osmanlı (Yeni) Sarayı ve Eski Sarayı

İstanbul fethedildikten sonra II. Mehmed, Ayasofya’nın camiye çevrilmesi; medrese, imaret, hamam, tekke gibi yapıların şehre kazandırılması gibi çeşitli imar faaliyetlerine başlamıştır. Bu imar faaliyetlerine dâhil olan çalışmalardan biri de şehre saray inşa edilmesi işiydi.⁴⁷ Fatih “*Bundan sonra tahtım İstanbul’dur*” dedikten sonra bazı yerleri saray ve devletin idaresi için ayırdı.⁴⁸ Aslında saray olarak kullanılmak için tekfur sarayına yönelmişti ama daireler kullanılmaz halde olduğu için yeni bir saraya ihtiyaç duyuldu.⁴⁹ Bizanslı tarihçi Dukas, padişahın şehre girdikten sonra bazı noktalar

⁴⁵ Ülgen, *Klasik Devir Osmanlı camilerinde*, 260.

⁴⁶ Semavi Eyice, “Ayasofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/206.

⁴⁷ Nicole Kançal Ferrari “Topkapı Sarayı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Halil İbrahim Düzenli, (İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015), 8/140.

⁴⁸ Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, thk. Ahmet Tezbaşar, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 21, 1974), 58.

⁴⁹ Ali Rıza Bey, “Saray Hayatında Kadınlar”, thk. Şevket Rado, *Hayat Mecmuası İlavesi* 11 (1980), 41.

tahrip olduğu için noktaların tahrip edildiğini ve şehir içinde saraylar yaptırılmasını emrettiğini aktarmıştır.⁵⁰ Saray sözcüğü 19. yüzyıla gelene kadar bazen konak ve kasır sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanıldığından burada kastedilen sarayın devletin evi statüsünde olan saray olmadığı açıktır.⁵¹ Fatih, sarayın yerini tayin ederken “en seçkin yer” özelliği taşımasını istediğini bildirmiştir. Bunun yanında Metin Sözen, İstanbul’un ilk sarayı için seçilen yerin kentin varoşu olduğunu ve bu seçimin Türklerin saray yeri seçimi hususunda bir gelenek olduğunu iddia eder.⁵² İlk saray kısaca bugünkü İstanbul Üniversitesi’nin de yer aldığı mıntika olarak tarif edilebilir.⁵³

Bursa’nın başkent olduğu dönemden itibaren başkentte padişahın ve padişah ailesinin yaşadığı iki ayrı saray inşa etmek gelenek haline gelmiştir. Padişahın oturduğu saray resmi saray statüsündedir. Tahtın eski sahibinin ailesinin oturduğu saray ise Eski Saray olarak adlandırılmıştır. İstanbul’daki ilk saray resmi saray statüsüne sahiptir. Bu dönemde Edirne’de bulunan saray Eski Saray olarak kullanılmaktaydı.⁵⁴ Topkapı Sarayı yapıldıktan sonra İstanbul’daki bu ilk saray, Eski Saray olarak anılmıştır.

Eski Sarayın üç dönemi olduğu iddia edilebilir. İlk dönem; Topkapı Sarayı olarak bilinen Saray-ı Cedid yapılarına kadar hizmet verdiği dönem, ikinci dönem; Topkapı Sarayının inşasının ardından başlayan dönem, üçüncü dönem; Harem-i Hümayun’un Topkapı Sarayına taşınması ile başlayan dönem. İlk döneme dair kurumsallaşmayı ve yapılaşmayı açıklayabilecek derecede geniş bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi’nin naklettiklerine göre sağlam yapılmış olan bu bina; burçsuz, bedensiz, etrafı hendeksiz bir surdu. Dikdörtgen şeklinde inşa edilmişti ve duvarları kurşun kaplıydı.⁵⁵ Eski Saray duvarları içine; dereleri, tepeleri, bağları, çayırıları ve gül

⁵⁰ Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, 62.

⁵¹ Doğan Kuban, *Osmanlı Sarayları*, (İstanbul: Yem Yayınları, 2010), 23.

⁵² Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, (İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1990), 35.

⁵³ Banu Bilgicioğlu, “Sarây-ı Âtik-i Âmire” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/122.

⁵⁴ Mualla Anhegger Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, (İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1986), 10.

⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyehatnâme*, 79.

bahçelerini alırdı.⁵⁶ Tepeden bakıldığında ise küçük bir kasabaya benzetilirdi.⁵⁷ Harem bölümü bu ilk dönemde daha küçük bir alan kaplıyordu. Şöyle ki, XV. ve XVI. yüzyılda harem nüfusu şehzadelerin ailesi ile sancağa gitme geleneğinin de etkisi ile azdı. Fatih ve Kanuni zamanında harem halkının sayısının 300'ü geçmediği halde III. Murad zamanında harem nüfusunun 1200'e çıktığı görülmektedir. Buna rağmen Eski Sarayda bekâr sultan kızlarına ait özel odaların bulunmadığı bilinmektedir.⁵⁸

İçoğlanı olarak görev yapan Giovantonio Menavino sarayda bulunan 75 yapıdan söz etmektedir.⁵⁹ Saray bünyesinde büyük bir hamam, birisi sultanın hizmetinde bulunan diğeri saraylılar için yemek hazırlayan iki mutfak, sultan eşleri ve kızlarına tahsis edilmiş dört ev yer almaktadır.⁶⁰

Resim 1 Giovanni Andrea Vavassore'nin, 1479 senesine ait bir çizimden yaptığı tahmin edilen Eski Sarayın 1540 büyük yangınından önceki özgün halinin görünümü⁶¹

1470'li yıllarda iççoğlanı olarak sarayda bulunan bir başka isim Giovan Maria Angiolello'nun aktardıklarına göre ise; saray şehrin ortasında bulunmaktadır. Sultanın

⁵⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, çev. İsmet Parmaksızoglu, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 3/2.

⁵⁷ Uluçay, *Harem*, 30.

⁵⁸ Uluçay, *Harem*, 41-60.

⁵⁹ Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 28.

⁶⁰ Mahmud Adnan Gökçen, "G. A. Menavino'nun Trattato de Costumi Et Vita de Turchi Unvanlı Risalesinin Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme Başlıklı Harun Mutluay Çevirisinin Eleştirisi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 41/41 (Haziran 2013) 374-377.

⁶¹ Merve Gürşen, *Matrakçı Nasuh'un Menazilnâme Adlı Eserinde Topkapı Sarayı Gösterimi ve Yapı Önerileri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021) 48.

maiyetini içinde bulundurur. Biri açık diğeri daima kapalı iki kapısı bulunur. Surlarla çevrili bu yapılar topluluğunun içinde salonları, odaları, mutfakları bulunan yirmi beş ev mevcuttur. Sultan, yazları genellikle bu sarayda bulunur.⁶²

Fatih, Eski Saraydan hemen sonra yeni bir sarayın inşasına başlamıştır. 1453 ile 1455 yılları arasında Bayezid'deki Eski Saray tamamlanmıştır.⁶³ Bundan sonra 1468'de diğeri sarayın yapımına başlanmış ve 1478 yılında Kal'at'üs-Sultaniye duvarları çevrilmiştir.⁶⁴ Fatih'in işçilere ihsanlar dağıtarak kısa sürede bitirmeye çalıştığı⁶⁵ bu yeni saraya neden ihtiyaç duyduğu konusu ihtilafıdır. Kemal Çığ, temiz hava ve su imkânlarının yeterli olduğu ve Eski Sarayın küçük geldiği gibi görüşleri reddederek yeni yapılacak sarayın konut özelliğinin dışında başlı başına bir kale olduğu ve savunma maksatlı yapıldığını iddia eder.⁶⁶ Gülru Necipoğlu ise Eski Sarayın gösteriş açısından Fatih'e yetmediğini belirtir. Ayrıca yeni sarayı şehirden uzak bir yere inşa ettirerek ulaşılmaz olmayı planladığı görüşündedir.⁶⁷ Yeni yapılan saray ile yöneten-yönetici arasındaki çizgi belirginleştirilmek istenmiştir. Tursun Bey bu yeni sarayın inşası hakkında “*Hz. Galata mukabilinde, Konstantiniyye kalesi zâviyesinde, Eyüp-el- Ensari Hazretleri mezarına ve İskeleye ve Tophaneye ve Haliç'in tamamına bakar karaya ve denize müteallik şerefli bir yer seçti*” der. Bu istek üzerine Acem'den Rum'a mimar ve mühendislerin getirilerek imara başlanmıştır.⁶⁸ Yine Tursun Bey'in eserinde “*Kendi olgun aklının irşadı ile hoş ve gönül açan makam üzerinde güzel sanat eserleri ile müzeyyen bir yüce saray yapıldı*” demektedir.

Topkapı Sarayı binlerce kişinin yaşadığı surlu bir kenttir. Bu surlar Kal'a-i Sultani' ismi ile anılır. Osmanlı fethi öncesi surlar genişletilmiş daha sonra surlara

⁶² Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2017), 49-50.

⁶³ Kemal Çığ, “Fatih Topkapı Sarayını Niçin Yaptırdı?”, *Kemal Çığ'a Armağan*, (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, 1984), 18-19.

⁶⁴ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 33.

⁶⁵ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 38.

⁶⁶ Kemal Çığ, “Fatih Topkapı Sarayını Niçin Yaptırdı?”, 17-34.

⁶⁷ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 36-40.

⁶⁸ Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, 62.

kapılar ilave edilmiştir.⁶⁹ Surların içinde üç avlu etrafına yerleştirilen yapılar, bahçeler, köşkler bulunmaktadır. Bu birimlerde zamanla değişiklikler olsa da sarayın ana şeması değişmemiştir.⁷⁰ Üç avluyu oluşturan üç ayrı yapı ise Divan-ı Hümayunu içine alan Birûn, Enderun ve Haremdir.⁷¹ Bu avlulara geçişi ve avlular arası bağlantıyı sağlayan meşhur kapılar bulunmaktadır. Bunlardan biri Alay meydanına bağlayan Babu's-selamdır; Divan-ı Hümayuna, Divan avlusuna açılır.⁷² Birûn ile Enderun avluları ise Babüs-sade kapısı ile birbirlerine bağlanırdı.⁷³ İlk kapıyı ikinciye bağlayan avlu, törensel büyük olaylarda ya da saray ziyaretçilerin refakatçilerini bekletmek için kullanılan mekândır.⁷⁴ İkinci Avlu, Birûn avlusudur. Divan-ı Hümayun, Adalet Kasrı ve hazinenin bulunduğu devlet işlerinin yürütüldüğü alandır.⁷⁵ Babüs-sade kapısından Enderun'un bulunduğu üçüncü avluya giriş yapılır. Etrafı kız ve erkek kölelerin eğitildiği koğuşlarla çevrili, kale içinde kale olarak tarif edilen bir avludur.⁷⁶ Taht odasının, enderun mektebinin, iç hazinenin, akağalar caminin, arz odasının, saray kütüphanesinin, kuşhanenin bulunduğu yerdir.⁷⁷ Harem, ikinci ve üçüncü avluların solunda ayrı bir mekândır. İhtiyaç duyuldukça yapılan binalar ile çarpık bir plan oluşmuştur.⁷⁸

Topkapı Sarayı ile ilgili bir diğer ihtilaf konusu Fatih döneminde harem kısmının olup olmadığıdır. Bu konu sultanların yaşam alanlarıyla doğrudan ilgili olması

⁶⁹ Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 282; Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/256.

⁷⁰ Ferrari, "Topkapı Sarayı", 141.

⁷¹ Ertuğ, "Topkapı Sarayı", 256.

⁷² Ferrari, "Topkapı Sarayı", 142; Semavi Eyice, "Babüsselâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4, 410-411.

⁷³ Eyice, "Babüsselâm", 408-409.

⁷⁴ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 68-72.

⁷⁵ Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, 13; Abdulkadir Özcan, "Bîrun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/205.

⁷⁶ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 129; İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, (İstanbul: Hazine Yayınları, 2008), 83-85.

⁷⁷ Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, 15.

⁷⁸ Ertuğ, "Topkapı Sarayı", 259.

sebebiyle önemlidir. Şah Sultan'a kimlik kazandıran çevre harem bölümüdür. Ekrem Ayverdi, sarayın avluları oluşturulurken istinat duvarı vazifesi gören harem Fatih zamanında inşa edildiği görüşündedir.⁷⁹ Gülru Necipoğlu eserinde Fatih'ten itibaren az nüfuslu bir harem olduğunu iddia eder.⁸⁰ Mualla Eyüpoğlu ise yapılan araştırmalarda o döneme ait kalıntılara rastlayamadıklarını III. Murad'tan önceki dönemlerde şehzadelerin eğitim gördükleri kısıtlı alanların harem ismi ile teşekkül ettiğini bu şekilde mevcut olduğunu belirtir.⁸¹ Ayrıca Hürrem Sultan'ın Eski Sarayda ölmesi nedeniyle harem dairesinin ancak III. Murad zamanında Topkapı Sarayına eklendiğini savunur.⁸² Evliya Çelebi, II. Mehmet döneminde harem olmadığını I. Süleyman dönemine geldiğinde saraya harem yapıldığını söyler. W. Miller II. Mehmed'in bu sarayı yönetimin ihtiyaçlarını karşılayacak binalarla donattığı yorumunu yapar. Topkapı Sarayına geçilirken II. Mehmed Kadınları ve hadım görevlileri Eski Saraya bırakıp Yeni Saraya taşındığını aktarır.⁸³ Hafsa Sultan'ın ölümünün ardından Hürrem'in Yeni Saraya geçtiği ve yavaş yavaş Harem-i Hümayuna dair maiyetlerin sarayda yerleştirildiği; I. Süleyman'dan sonraki dönemlerde Harem teşkilatının oturmaya başladığı⁸⁴ iddia edilir. Diğer yandan I. Süleyman'ın, Eski Saray Harem'inde yangın çıktığında Edirne Sarayı'nda konakladığı sonra Eski Saray tekrar tamir ettirilip eski haline getirdiği bilinmektedir.⁸⁵ Kullanıldıkça genişleyen Harem bölümünden I. Süleyman döneminden kalma yapı bulunmamaktadır.⁸⁶ Sarayda yaşayan ilk kadının Hürrem olduğu iddia edilir.⁸⁷ 1552 yılına ait Eski Sarayda kalanlara ödenen ücreti

⁷⁹ E. Hakkı Ayverdi-İ. aydın Yüksel, *İlk 250 senenin Osmanlı Mimarisi*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976), 141.

⁸⁰ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 208-211.

⁸¹ Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, 26-28.

⁸² Mualla Anhegger Eyüboğlu, "Fatih Devrinde Yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padişahın Evi) Var Mıydı?", *Sanat Tarihi Yıllığı* 8 (Ekim 1979), 23- 27.

⁸³ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 178.

⁸⁴ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, (İstanbul: İshık Yayınları, 2021), 209; Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, 50.

⁸⁵ Eyüboğlu, "Fatih Devrinde Yeni Saray Var Mıydı?", 27.

⁸⁶ Uluçay, *Harem*, 29

gösterir belgede I. Süleyman'ın ailesinden kimselerin Eski Sarayda yaşadığı görülür. Bu durum I. Süleyman döneminin sonlarına doğru hareme taşınılmış olabileceğinin göstergesidir.⁸⁸

En fazla kabul edilen görüşlere göre her iki yapıda da kendisine yer bulan harem, Topkapı Sarayı'na geçilmesinin ardından bir süre Eski Saray'da kalmıştır.⁸⁹ Daha sonra Eski Saray tümüyle tahtan inen Padişahın ailesinin hizmetçilerinin kaldığı bir yer olmuştur.⁹⁰ III. Murad zamanına kadar haremın tam teşekkül etmemesi Topkapı Sarayının askeri ve idarî profile bir yer olduğunun göstergesidir.

19. yüzyıla gelindiğinde kale görüntüsü yerini saraya bırakmış, burası sultanın evi olmuştur.⁹¹ Bu dönüşümde haremın külliye Topkapı Sarayı'na taşınmasının payı büyüktür.

1.1.2. Harem

Harem, girilmesi yasak yer anlamına gelmektedir ve Padişahın kadınları ve çocukları ile yaşadığı yeri işaret etmektedir.⁹² Saray içinde genel olarak nasıl bir yönetim mevcutsa harem de de benzer bir yönetim şekline sahipti. Sarayın yöneticisi Padişah olduğu gibi harem de hünkâr dairesi etrafında kurulmuştur.⁹³ Bununla beraber teşkilatlanması Enderun teşkilatlanması ile benzerlik göstermektedir.⁹⁴ Harem halkı padişahın annesi, kız kardeşleri, eş ve çocuklarının yanı sıra onlara hizmet eden kadın ve erkek kölelerden müteşekkildir.⁹⁵ Harem-i Hümayun kavramı ise padişah ailesinden

⁸⁷ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 212.

⁸⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Süleyman I (AE. SSÜL.I), Dosya: 1, Gömlek: 24, Sayfa: 1, Tarih: Gaye-i Zilhicce 959/Aralık 1552.

⁸⁹ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 160-161.

⁹⁰ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 3.

⁹¹ Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul*, (İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 1993), 99.

⁹² M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.), 7.

⁹³ Uluçay, *Harem II*, 9.

⁹⁴ Mehmet İpşirli, "Harem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınevi, 1997), 16/135.

⁹⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006), 267-306.

hiç kimsenin bulunmadığı resmi saray içindeki Enderunluları, padişah emrindeki görevlileri işaret eden tanımlamadır.⁹⁶

Sultanın cariyelerinin kaynağı Eski Saraydı. Burada cariyelere gerekli eğitimler verilirdi. Harem yapısının Topkapı Sarayında şekillenmeye başladığı fakat sürekli yaşamın Eski Saray'da olduğu dönemlerde Sultan bir cariyeye beğenirse onu Eski Saraydan Topkapı Sarayı'na taşıtıp bir süre burada harem adı altında oluşturulan mekânlarda birlikte yaşardı.⁹⁷ Şayet cariyeye yeni sarayda kaldığı süre içinde çocuk sahibi olursa o zaman Eski Sarayda kendisine hizmetliler tahsis edilerek yer sahibi olurdu. Erkek çocuk sahibi olması durumunda çocuk büyüdüğüde annesi ile sancak merkezine giderdi.⁹⁸ Hürrem Sultan'dan itibaren haremın Topkapı Sarayı'na taşınmaya başlaması, annelerin çocuklarıyla birlikte sancak merkezlerine gitme kuralıyla ilişkilendirilmektedir. Hürrem Sultan, Topkapı Sarayı'nda diğer cariyelerden daha uzun süre kalmıştır; çünkü o dönemde şehzadeleriyle sancak merkezlerine gitmemiştir. Bu nedenle sürekli olarak İstanbul'da ikamet etmiştir.

Yukarıda Eski Sarayın üç döneminden bahsedilmişti. Harem de bu süreçle paralel bir evrim geçirmiştir. İlk dönem, haremın Eski Saray bünyesinde bulunduğu zamandır. İkinci dönem, Topkapı Sarayı'nın padişahlar tarafından resmi saray olarak kullanıldığı, ancak sultanın ailesiyle birlikte Eski Saray'da yaşadığı dönemdir. Üçüncü dönem ise, iki ayrı saray içinde teşkilatlanmış haremın dönemidir. Bu dönemde, tahta yeni çıkan padişah, ailesiyle birlikte Topkapı Sarayı'nda, yani Yeni Saray'da yaşarken, tahttan inen padişahın ailesi ise Eski Saray'daki haremi kullanmaktadır.

Osmanlı hanedan tarihi içinde haremın ve kadınların ön plana çıkması 16. yy.'ın sonlarından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır.⁹⁹ Bu dönüşüm şüphesiz harem halkının Topkapı Sarayı'na yerleşmesi ile alakalıdır. Eski Saray ise ölen padişahın haremının yerleştiği, padişah kızlarının gelin çıktığı, ihtişamlı düğün törenlerinin gerçekleştiği ve

⁹⁶ Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, 18.

⁹⁷ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 211.

⁹⁸ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 217.

⁹⁹ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 87.

cariyelere eğitim aldığı bir mekân olmuştur. Avrupalı yazarlar Eski Sarayı üçüncü dönemde “Gözyaşı Sarayı” olarak tanımlamıştır. ¹⁰⁰1826 yılında yeniçerilik kaldırınca Eski Saray Bab-ı Seraskeri tarafından kullanılmaya başlandı ve burada yaşayan kadınlar da Topkapı Sarayına gönderildi. ¹⁰¹

Yeni saray kadınların da ikamet yeri olunca bu kez Eski Saray, görev süresi dolmuş haremın bir başka ifade ile Yeni Saraydan taşan kadınların yaşam alanı olmuştur. ¹⁰² Eski Saray, taşan nüfusu ağırlamaya devam ettiği dönemde de hala padişah kızlarının gelin çıktığı yerdı. İhtışamlı törenler burada gerçekleştirilirdi. ¹⁰³ Haremden taşanlar döneminde Eski Saray haremi, ölen hükümdarın ailesine ev, genç köle kadınlara okul olarak işlev görmeye başladı. ¹⁰⁴ İtibarlı hayatlarının ardından Eski Saraya gönderilen modası geçmiş hatunların yaşamlarından dolayı Avrupalı yazarlar Eski Sarayın bu üçüncü döneminde Sarayı “Gözyaşı Sarayı” olarak tanımlamıştır. ¹⁰⁵1826 yılında yeniçerilik kaldırınca Eski Saray Bab-ı Seraskeriye geçti buradaki kadınlar da Topkapı Sarayına, Çifte Saraya gönderildi. ¹⁰⁶

Eski Saray’ın harem bölümü hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. 4 tanesi sultan kızları ve annelerine mahsus olmak üzere 25 evin varlığından söz edilmektedir. Buna karşın Topkapı Sarayı’nda bulunan harem dairesinde çeşitli kapıların ve avluların sonunda ulaşılan odalar yer almaktadır. Odaların yerleşimi ve kullanımı hiyerarşik bir gruplaşma sonucu oluşmuştur. Topkapı Sarayı haremi zaman içerisinde sürekli gelişerek kendisini yenilemiştir. ¹⁰⁷ Haremin merkezinde valide sultan yer almaktadır ve

¹⁰⁰ Uluçay, *Harem*, 118.

¹⁰¹ Uluçay, *Harem*, 119.

¹⁰² Pierce, *Harem-i Hümayun*, 213.

¹⁰³ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 215.

¹⁰⁴ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 218.

¹⁰⁵ Uluçay, *Harem*, 118.

¹⁰⁶ Uluçay, *Harem*, 119.

¹⁰⁷ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 114.

padişahın sonra en görkemli daire onundur.¹⁰⁸ Etrafında haremi oluşturan diğer bölümlerden hizmetliler ve padişah ailesine ait odalar bulunmaktadır. Valide sultanın görev, yetki ve sorumluluğu düşünülerek bu yerleşimin yapıldığı açıktır.¹⁰⁹ Nitekim Valide sultan merkezli bu yerleşim planı Edirne Sarayı'ndan beri kullanılmaktadır.¹¹⁰ Pierce, bu konumlandırma için Haremin gerçek sahibinin padişah değil valide sultan olduğu yorumunu yapar.¹¹¹ Haremin başı valide sultandı.¹¹² Harem, Yeni Saraya taşındıktan sonra valide sultanların görev süresi iki cülus arasındır. Yani eşinin cülusu ile Topkapı Sarayı'nın yönetimine geçen valide sultan, tahta çıkan diğer padişahın cülusuyla Eski Saraya gönderilmekteydi.¹¹³

Harem içinde statü, yaşam alanının konforunu belirlemektedir. Topkapı Sarayında bahçeye bakan, çeşmeli ve ocaklı odalar hünkâra yakın olan kadınlara aitti.¹¹⁴ Haremdeki kadınlar saray dışına Araba Kapısı'nı kullanarak bu çıkarlardı.¹¹⁵ Harem Topkapı Sarayına taşınmadan önce sultan, Eski Sarayda ailesi ile yaşamaktaydı. Topkapı Sarayı yapılıncaya Sultan için Eski Saraya bir daire yapılmış olsa da onun asıl yeri Yeni Sarayın üçüncü avlusundaydı.¹¹⁶

Harem nüfusunun temeli köle ve cariyelerdir. Cariyeler savaşlarda ya da düşman şehirlerde alınan esirler arasından seçilir ya da saraya armağan edilirdi.¹¹⁷ Cariyeler

¹⁰⁸ Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, 118-119.

¹⁰⁹ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 127; Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, 119.

¹¹⁰ Uluçay, *Harem*, 41.

¹¹¹ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 238.

¹¹² Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, 119.

¹¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988), 154.

¹¹⁴ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 176.

¹¹⁵ Doğan Kuban, "Topkapı Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 7/287; Uluçay, *Harem*, 39.

¹¹⁶ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 210.

¹¹⁷ Uluçay, *Harem*, 46.

haremdede aldıkları eğitimin ardından, kat ettikleri yollara göre, valide sultan, padişah eşi, gözde ya da görevli olabiliyorlardı. Köleler ise harem nüfusunun bir parçası olan Kara Ağaları meydana getiriyordu.¹¹⁸ Cariyeler padişahla münasebetleri neticesinde has odalık olurlardı. Eğer çocuk sahibi olurlarsa kadın statüsüne yükselirdi. Bu kadınların sayısı arttığında ise en yüksek haseki olmak üzere derecelendirilirdi.¹¹⁹ Haseki erkek çocuk doğuran kadınlara verilen isimdi. Bunların sayısı birden fazla olabilirdi.¹²⁰ Saray halkının diğer unsurları çocuklardır. Bunlardan kız olanlar evlenene kadar haremdede kalırlardı. Erkek çocuklar ise sancağa gönderilme, tahta çıkma ya da öldürölme seçeneklerinden biri yaşanana kadar haremdede kalırlardı.¹²¹

Bunlardan başka cariyelerin bir kısmı çeşitli görevler için sarayda bulunurdu. Kadın olarak seçilenlerin dışındaki cariyeler, niteliklerine ve eğitimlerine göre padişahın özel hizmetinde bulunan gedikliler, valide sultanın, kadınların ve çocukların hizmetine verilmiş kalfalar ve sonradan görevlendirilecek cariyeler olmak üzere sınıflara ayrılırdı.¹²² Zamanı gelince çırağa çıkartılarak saraydan gönderilirdi.¹²³

Harem halkının hizmeti için kara ve ak hadım ağalar görevlidir.¹²⁴ Harem halkı Kara Ağaların koruması altındadır. Bir görüşe göre bu görevin karaağalara verilmesinin sebebi çirkinlikleridir. Kara Ağalar, Ak Ağalarla aynı maaşı almaktadır. Ancak Kara Ağaların sultanının haremindeki güçlü kadınlarla ilişkisi onların ekonomik açıdan daha

¹¹⁸ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 80.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin *Saray Teşkilatı*, 148.

¹²⁰ Uluçay, *Harem*, 95.

¹²¹ Oleksandra Şutko, *Hürrem Sultan* çev. Hazal Yalın, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 72-73; Haldun Eroğlu, “Şehzade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 38/480-483.

¹²² I. M. D'ohsson, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayda Düz, (İstanbul: Hayat Neşriyat, 1972), 5-6.

¹²³ Uluçay, *Harem*, 75-76.

¹²⁴ Uluçay, *Harem*, 206-207.

iyi şartlarda yaşamalarına sebep olmuştur.¹²⁵ Babu's-sadeyi bekleyen görevlilere ise Akağalar denilmekteydi.¹²⁶

1.1.3. Valide Sultanlar ve Anneler

İlk Osmanlı hükümdarları fethettikleri yerlerde kalıcı olmak için evliliklerle akrabalık yolunu kullanıyorlardı.¹²⁷ Orhan Gazi'nin Yarhisar Tekfurunun kızı Nilüfer Hatun ve İmparator Kantakuzen'in kızı Theodora ile olan evliliği I. Murad'ın V. Ioannes Paleologos'un kızı ve Bulgar Kralı Ivan Şişman'ın kızı Tamara Hatun ile evliliği, I. Bayezid'in Germiyan Beyinin kızı, Bizanslı bir prenses ve Sırp bir prenses ile evlilikleri,¹²⁸ I. Mehmed ile Dulkadiroğlu Beyi'nin kızının evliliği,¹²⁹ II. Murad Candaroğulları Beyinin kızı ve Sırp Despotunun kızı ile evliliği¹³⁰ ve son olarak II. Mehmed Dulkadiroğlu Beyi'nin kızı ve Karaman Beyi'nin kızıyla evliliği bu siyasete yöneliktir.¹³¹

Fatih devrinde cariyelerin sayısı artmıştır. Fatih'in, cariyelerinden Gülbahar hatun ile evlenmesi cariyeler ile evliliklerin ilk örneklerindendir¹³² II. Bayezid devrinin ortalarından itibaren de cariyelerle evlilikler devam etmiştir.¹³³ Saraya gelen cariyeler aldıkları eğitimden sonra sultanın ilgisine veyahut da kabiliyetlerine göre farklı statüler elde edebilirdi. Bir cariyenin haremde yükselmesinin bir diğer yolu sultanın hediye

¹²⁵ Santuri Ali Ufki Bey, *Albert Bobovious ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayında Yaşamı*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 25.

¹²⁶ Uluçay, *Harem*, 221.

¹²⁷ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 62.

¹²⁸ D'ohsson, *Harem-i Hümayun*, 8; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 63-64.

¹²⁹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 101.

¹³⁰ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 119.

¹³¹ D'ohsson, *Harem-i Hümayun*, 8; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 151-173.

¹³² Ali Açikel-Kübra Dursun, "Yeni Belgeler Işığında Gülbahar Hatun'un Hayatı ve Şahsiyeti", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayısı I/I, (Ekim 2020), 2.

¹³³ Uluçay, *Harem*, 45.

dağıtması için tertip edilen özel günlerdi. Bu günlerde padişahın veya valide sultanın dikkatini çeken cariyeler has odalık olarak seçilebilirlerdi.¹³⁴

Valide sultan sıfatı sağlığında oğlunu tahtta görmüş padişah anneleri için kullanılmaktadır. Osmanlı tarihinde oğlunu tahtta gören 22 anne yani 22 valide sultan mevcuttur.¹³⁵ III. Murat zamanına kadar valide sultanların “Mehd-i Ulya” olarak anıldıkları kabul edilse de bu isimlendirme ilk zamanlardan beri kullanılmaktadır.¹³⁶ Valideler Haremin merkezinde bulunur ve idaresinden sorumlulardır. Kalabalık maiyetlere ve geniş etki alanlarına sahip olmuşlardır.¹³⁷ Valide sultanların itibarı aynı zamanda İslam dininin annelere verdiği kıymetle ilişkilidir.¹³⁸ Valide sultan olmak sultan olmaktan kıymetlidir.¹³⁹ Yani taht sahibinin hatunu olmak, taht sahibinin annesi olmaktan sonra gelmektedir. Valide sultanların gücü 16. yüzyıl itibarıyla artmıştır. II. Selim’in ölümünün ardından valide sultan haremde en etkin kadın olarak sivrilmiştir.¹⁴⁰ 17. yüzyıla gelindiğinde valide sultanların devlet yönetiminde daha da etkin oldukları görülmektedir. Aslında bu durum valide sultanların harem içinde artan sorumluluğu ile ilgilidir. Valide sultanlar bu dönemde hanedanı bir arada tutmaya çalışmış, haremdeki çocukların eğitimleri ile ilgilenmiş ve hanedanın soyunun tükenmesi tehlikesi ile mücadele etmişlerdir.¹⁴¹

Valide sultanların günlük programları; oğulları ve Darü’s-sade ağası ile çeşitli konularda istişare etmek, yemek, ibadet, eğlence ile vakit geçirmek, ziyarete gelen

¹³⁴ Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan*, Çev. Ayla Ortaç, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 37.

¹³⁵ Akyıldız, *Valide Sultan Haremin Padişahı Valide Sultan*, 32.

¹³⁶ Uluçay, *Harem*, 121.

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, 158.

¹³⁸ Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 40.

¹³⁹ Özlem Kumrular, *Kösem Sultan*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2015), 22.

¹⁴⁰ Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan*, 15.

¹⁴¹ Mustafa Altun, *Yüzyıl Dönümünde Bir Valide Sultan: Safiye Sultan’ın Hayatı ve Eserleri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 25.

harem kadınlarının meseleleri ile ilgilenmek şeklinde tarif edilebilir.¹⁴² Valide sultanların saray ve imparatorluk dâhilindeki gelişmelerden haberdar olduğu kanallardan en önemlileri Darü's-sade ağası ve kethüdadır.¹⁴³ Valide sultanların devlet işleri ile yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Bunlara örnek olarak; Turhan Sultan'ın Girit Savaşı'na donanmadan sorumlu Kapudan Paşa ve Sadrazam arasındaki yazışmalardan yola çıkarak müdahalesi,¹⁴⁴ Kösem Sultan'ın, iki oğluna naiplik yapması,¹⁴⁵ padişaha gönderilen zafernamelerin birer kopyasının Safiye Sultan'a, gönderilmesi¹⁴⁶ örnek olarak gösterilebilir. Haremdeki bütün işler, valide sultanın odasından buyurduğu emirlerle yapılırdı. Törenler ve harem kabullerinde ana unsur valide sultan; gezintiler, eğlenceler benzeri etkinlikler ancak onun isteği ile gerçekleşirdi.¹⁴⁷ Bir şehzade doğumundan itibaren valide sultan gözetiminde yaşar ve beş altı yaşlarındayken eğitime başlanırdı. İlerleyen yaşlarında ve babasının sağlığı döneminde geziye, ava çıkabilir ama şimşirlikte yaşardı. Kargaşa döneminde, bulunduğu oda üzerine kitlenirdi. Şehzadenin kafes hayatı da valide sultan ve Darü's-sade ağası gözetiminde olurdu. Padişahın yerine kafesten hangi şehzadenin çıkacağını da valide sultan belirliyordu.¹⁴⁸

Valide sultanlar için çeşitli eğlenceler tertip edilirdi. Bu eğlencelerde müzik ve dans gösterileri, cücelerin soytarlıkları sergilenirdi.¹⁴⁹ Kadınların saray dışına çıkmaları kısıtlıydı. Böyle bir durumda valide sultan, beraberinde sultanın hatunu, hasekisi, kız kardeşi, kızları gibi önde gelen kadınlar Selamlık ve cuma günleri padişahla beraber

¹⁴² Şenocak, *Hadice Turhan Sultan*, 48.

¹⁴³ Şenocak, *Hadice Turhan Sultan*, 48.

¹⁴⁴ Şenocak, *Hadice Turhan Sultan*, 57-58.

¹⁴⁵ Kumrular, *Kösem Sultan*, 13.

¹⁴⁶ Kumrular, *Kösem Sultan*, 34.

¹⁴⁷ Kumrular, *Kösem Sultan*, 40.

¹⁴⁸ Kumrular, *Kösem Sultan*, 91-92.

¹⁴⁹ Şenocak, *Turhan Sultan*, 53.

dışarı çıkabiliyordu. Valide sultan bu törenlerde halka para saçarken, araba ya da tahtirevan içinde taşınırken görülebilirdi.¹⁵⁰

Valide sultanlara gelir olarak paşmaklık hasları verilirdi. Daha sonra paşmaklığa ek olarak darphaneden düzenli maaş tahsis edilmiştir.¹⁵¹ Sonraları bir sancağın ya da eyaletin haslarının da padişah beratıyla valide sultan gelirlerine dâhil edildiği görülmektedir.

Valide sultanlar dışında söz ve hak sahibi kadınların bir kısmını diğer anneler oluşturur. Bunlar hasekilerdir. Padişahın çocuk sahibi kadınları 16 ve 17. yüzyıllarda haseki olarak adlandırılırdı.¹⁵² Arapça hâsstan gelen hâssa kelimesiyle Farsça “gî” ekinden oluşan haseki (hâssagî) “yakın arkadaş, özel sohbet arkadaşı” anlamına gelir. Kelime terim olarak Memlûkler’de çoğul biçimiyle (hasekiyye) sultanın en yakın köleleri için kullanılmıştır.¹⁵³ Bir görüşe göre III. Ahmed’den önce şehzade annesi “haseki sultan” kız çocuğu annesi ise “haseki kadın” olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁴ Hasekiler arasında en büyük erkek çocuğuna sahip olan kadın baş haseki olarak anılmaktadır.¹⁵⁵

Eski Sarayın yaşam alanı olarak daha aktif olarak kullanıldığı dönemde seçilen cariye Topkapı Sarayına getirilirdi. Eğer bu cariyenin gebe olduğu öğrenilirse tekrar Eski Saraya gönderilirdi. Burada kendisine bir oda ve yardımcı olacak cariyeler verilirdi. Çocuk doğduktan sonra da Eski Sarayda yaşamaya devam ederdi. Şayet çocuk kızsza sultanla münasebeti devam eder erkek olursa onunla beraber sancağa gönderilirdi.¹⁵⁶ Haremin Topkapı Sarayı’na taşınmasından sonra haseki kadınlar

¹⁵⁰ Kumrular, Hadice *Turhan Sultan*, 42.

¹⁵¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin *Saray Teşkilatı*, 157-158.

¹⁵² Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 57.

¹⁵³ Abdulkadir Özcan, “Haseki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/368.

¹⁵⁴ Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında*, 57.

¹⁵⁵ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 108.

¹⁵⁶ Şutko, *Hürrem Sultan*, 47.

doğumun ardından annelikleri ile özgürlüğe kavuşmuş olur ve daha büyük bir odaya taşınırdı.¹⁵⁷ Haseki sultanların maaşları ve statüleri diğer kadınlara kıyasla yüksekti ve onların da cariyelerden oluşan maiyetleri bulunmaktaydı.¹⁵⁸ Hasekilere de tıpkı valide sultanlar gibi Paşmaklık topraklar gelir olarak verilmiştir.¹⁵⁹ Hasekiler taht değişikliğinde önceki hükümdarın ailesi ile birlikte Eski Saraya gönderilirlerdi.¹⁶⁰ Osmanlı tarihinde Haseki ismi ile meşhur olan kadınlar, I. Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan ve I. İbrahim'in gözdesi Şah Sultandır.¹⁶¹

1.1.4. Sultanların Eğitimleri ve Yaşamları ile Osmanlı Sarayında Sultan Kızlarının Konumu

Sultan sözlükte “güç, kuvvet, otorite, iktidar” anlamları ile karşılık bulur.¹⁶² Tarihte Sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdar Gazneli Mahmut'tur.¹⁶³ 11. yüzyılda Selçuklu hanedanı İslam cemaati üzerindeki politik ve askeri üstünlüğünü çağrıştırmak üzere, resmi bir unvan olarak bu sözcüğü kullanmıştır.¹⁶⁴ İlk Osmanlı padişahlarının kızlarına Selçuklu geleneğini devam ettirilerek hatun deniliyordu.¹⁶⁵ Fatih Sultan Mehmet'ten sonra erkekler için kullanılan sultan unvanı harem kadınları için de kullanılmaya başlandı.¹⁶⁶ Sultan unvanı ile anılan ilk harem üyesi I. Selim'in karısı Hafsa Sultan'dır.¹⁶⁷ Sultan unvanını aynı zamanda padişahın kız kardeşleri de

¹⁵⁷ Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 108.

¹⁵⁸ Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında*, 58-59.

¹⁵⁹ Özcan, *Haseki*, 368.

¹⁶⁰ Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında*, 97.

¹⁶¹ Özcan, “Haseki”, 368.

¹⁶² Osman Gazi Özgüdenli, “Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/496.

¹⁶³ İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Dini Siyaseti*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 58.

¹⁶⁴ Peirce, *Harem-i Hümayun*, 46.

¹⁶⁵ Uluçay, *Harem*, 120.

¹⁶⁶ Peirce, *Harem-i Hümayun*, 22; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Harem/İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000), 321-322.

¹⁶⁷ Uluçay, *Harem*, 120.

taşıyordu. Hürrem Sultan'dan sonra padişah eşleri de bu unvana layık görüldü.¹⁶⁸ Fakat sultan unvanı doğrudan yalnızca hükümdarın kızları için kullanılmaktadır. Sultan unvanına ek olarak ise “sultaneferi”, “ismet-penah”, “aliyyetüş-şan” lakaplarıyla anılmaktadır. Bununla beraber -yaygın bir yanlış kullanım olarak- sultan kızlarından hanım sultan olarak bahsedilmektedir. Aslında hünkârın kız çocuklarından olma kızlarına “hanım sultan”, erkek çocuklarına ise “sultanzade” denilmektedir.¹⁶⁹

XV. yüzyılda kurulan Osmanlı saray teşkilatı zamanla büyük bir gelişme göstermiş ve XVI. yüzyılda en mükemmel halini almıştır. Bu dönemde sarayın düzeni ve işleyişi oldukça incelikli bir hale gelmiştir.¹⁷⁰ XVII. yüzyıla kadar olan süreçte, saray arşivlerinde sultanların doğumlarına ve bu doğumlar sırasında yapılan törenlere dair çok az belge bulunmaktadır. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda doğan sultanların doğum tarihleri ve bu süreçte gerçekleşen merasimlere ait daha fazla belge bulunmaktadır.¹⁷¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğum merasimleri, sarayın en sevinçli ve büyüleyici anlarından birini oluştururdu. Padişahın çocuğunun doğumuyla birlikte, sarayın ihtişamını ve gücünü yansıtan özel törenler düzenlenirdi. Her aşaması özenle planlanan bu merasimler, saray teşkilatının en önemli görevlileri ve hizmetkârları tarafından titizlikle gerçekleştirilirdi. Doğum yaklaştıkça, hükümdar annesi ve haremın baş kadını olan valide sultan, doğum için yapılacak elbise, mücevherat gibi detaylarla bizzat ilgilenirdi. Hem çocuk hem de annesi için yapılan hazırlıklar, hazine kethüdası veya vekili tarafından valide sultanın istekleri doğrultusunda hızlı bir şekilde yerine getirilirdi.¹⁷²

Doğum odasının en süslü yeri, doğacak sultanın uyuyacağı beşikti. Beşiklerin yapımı ve süslenmesi büyük bir titizlikle gerçekleştirilirdi. Eğer haremdeki beşikler

¹⁶⁸ Şutko, *Hürrem Sultan*, 74.

¹⁶⁹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 15; Şutko, *Hürrem Sultan*, 72.

¹⁷⁰ M. Çağatay Uluçay, “XVIII. Asırda Harem”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13/17-18, (1963), 273.

¹⁷¹ M. Çağatay Uluçay, “İstanbul'da XVIII ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası* 4 (1958), 199.

¹⁷² Uluçay, “İstanbul'da XVIII ve XIX. Asırlarda Sultanların”, 200.

uygun görülmezse, hazine kethüdası aracılığıyla yeni bir beşik yaptırılır ve merasimle saraya getirilerek valide sultana teslim edilirdi.¹⁷³

Çocuk doğduğunda ilk haber, Darü's-sade ağasına iletilirdi. Ağa, oda lalası aracılığıyla silahtar ağaya sevindirici haberi gönderirdi. Silahtarağa ise padişahın çocuğu olduğunu sarayda duyururdu. Bu haber üzerine saraydaki her oda, erkek çocuklar için 5 kurban, kız çocuklar için ise 3 kurban keserek doğumu kutlardı.¹⁷⁴ Bu sayı farkının cinsiyeti belirten bir faktör olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Topkapı Sarayında bulunan toplar erkek çocuk doğduğunda 7 kez, kız çocuk doğduğunda ise 3 kez ateşlenerek bu haber halka ve devlet ricaline duyurulurdu. Bu sayede doğan çocuğun kız ya da erkek olduğu anlaşıldı.¹⁷⁵ Aynı zamanda, İstanbul sokaklarında dolaşan tellallar halka padişahın çocuğunun doğduğunu duyururdu.¹⁷⁶ Doğum haberi 18. yüzyıldan sonra eyalet valilerine gönderilen fermanlar ile ülke geneline de bildirilmeye başlanmıştır.¹⁷⁷

Teşrifata dair kurallar ilk kez II. Mehmed ile Kanunnameye girmiş ve I. Süleyman ile de müesseseleşmiştir.¹⁷⁸ III. Mustafa'nın kızlarından Hibetullah'ın doğumu ile gerçekleşen merasim Saray Teşrifatçısı Akif Bey'in eserinden izlemek mümkündür. Teşrifatçı Akif'in naklettiği doğum haberi ve buna dair kutlamalar klasik dönemle benzerlik göstermektedir. Buna göre; sultan doğmadan önce beşiği hazırlanır, ismi konulduktan sonra hattı hümayun ile sultanın musahibi tarafından sadrazama ulaştırılırdı. Sadrazam doğuma dair müjde ve ismi bildiren hattı hümayunu okuduğunda müjdeyi getiren musahibe samur kürk giydirilir ve para verilirdi. Musahip ile gelen

¹⁷³ Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların", 203.

¹⁷⁴ Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların", 204.

¹⁷⁵ Funda Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27, (Haziran 2015), 190.

¹⁷⁶ Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların", 205.

¹⁷⁷ Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 191.

¹⁷⁸ Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 188.

kozbekçilere de hilat giydirilir ve para verilirdi. Daha sonra sarayda kösler çalmaya başlar, mehteran sabaha kadar çalar, kandiller yakılırdı.¹⁷⁹

Bu süreçte çeşitli merasimler düzenlenirdi. Özellikle beşik alayı merasimi çok önemliydi. Beşiğin örtüsü ve üzerindeki kıymetli taşlarla süslenmiş yorgan, valide sultan tarafından yaptırılıp Eski Saraya gönderilirdi. Çocuk doğduğunda, sarayda bulunan ağalar Eski Saraya giderek beşiği merasimle Topkapı Sarayı'na getirirlerdi.¹⁸⁰ Beşik alayının düzenleneceği gün devlet adamları, yüksek rütbeli devlet memurları ve onların eşleri davet edilirdi. Hanımlar haremde ağırlandı. Beşik üzerinde bulunan kıymetli taşlar beşiğin değerini arttırdığından alaya haznedar ağa ve kethüda da katılırdı. Harem ağaları da alayın önünden yürürlerdi ve beşik Eski Saraydan çıkıp divan yolundan geçerek saraya ulaşırdı. Alayda bulunan askerler orta kapıdan sonra alayla beraber devam etmezlerdi. Buradan sonra harem ağaları divana açılan kapıdan geçerek beşiği ve yorganı Darü's-sade ağasına teslim ederlerdi.¹⁸¹ Benzeri bir beşik alayı da sadrazamdan tarafından tertip edilirdi.¹⁸² Şehzade ve sultanlar için yapılan beşik alayı genel olarak birbirine benzemekle birlikte farklı olarak şehzade beşiğine kıymetli taşlarla süslenmiş sorguç yaptırılırdı.¹⁸³

Doğan çocuklara isim verilirken, genellikle İslam tarihinde önemli olan kişilerin isimleri tercih edilirdi. Erkek çocuklarının isimlerinde Peygamber isimlerine, Arapça kökenli farklı isimlere rastlamak mümkündür. I. Selim'in oğlu I. Süleyman doğduğunda isim vermek için Kur'an'dan rastgele açtığı bir sayfada geçen ismi tercih ettiği rivayet edilir. Ancak başka bir görüşe göre, kendi isminin tasgiri olan Süleyman'ı tercih etmiştir.¹⁸⁴ Her ne olursa olsun, bu bilgi, isim verme konusunda izlenen iki farklı

¹⁷⁹ Şevket Rado, "Sarayda Bir Ölü", *Hayat Tarih Mecmuası* 7, (1973), 6-7.

¹⁸⁰ Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların", 208.

¹⁸¹ Zeynep Tarım Ertuğ, "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda Tören ve Kutlamalar", *Suriçi İstanbul: Fetihden Önce ve Fetihden Sonra*, haz. İlber Ortaylı, (İstanbul: Fatih Belediyesi, 2017), 282.

¹⁸² Ertuğ, "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda", 282.

¹⁸³ Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 192.

¹⁸⁴ Feridun Emecen, "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/74.

yöntemi ortaya koymaktadır. Kız çocuklarında ise Peygamber efendimizin ailesinden kadınların isimleri görülmektedir. Padişah kızları için, Ayşe, Fatma, Hatice, Emine veya Esmâ gibi geleneksel Müslüman isimleri seçilirdi. Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca en yaygın isim, Ayşe ve Fatma olmuştur.¹⁸⁵ Hundi, Gevher Şahi, Aynışah, Hümaşah gibi Farsça soyluluk ve güç anlamı taşıyan isimlerin verildiği de görülmektedir. Bunun yanında Türk kültürünün etkilerinin görüldüğü Selçuk Hâtûn, İlaldı, Beyhan gibi isimlere de rastlanılmaktadır. XVII. yüzyıldan sonra Arapça kökenli isimlerin daha fazla tercih edildiği görülmektedir.

Sultanlar doğar doğmaz tıpkı şehzadeler gibi emrine görevliler tayin edilirdi. Sultanlara hizmet eden görevlilerin başlıcaları dadı, sütüne ve kalfalardı.¹⁸⁶ Sultanlar yürümeye başladığında kalfa ya da dadılarla beraber gezintiye çıkarılırdı. Bahçelerde kendi ile emsal diğer hanedan üyeleri, haremde görevli olacak zenci çocuklar ya da cariyelerle oynarlardı. Görevlilerin refakati olmadan bahçeye çıkamazlardı.¹⁸⁷

Osmanlı ülkesinde, eğitime başlanıldığı gün İstanbul’da bir tören tertip edilirdi. Mektebe çocuğu giden ya da çocuğun eğitimi görevini özel hocalara veren her aile, geniş çaplı olarak kutlanan bu törene katılırdı.¹⁸⁸ Şehzade ve sultanlar 5-6 yaşlarına geldiklerinde eğitim almaya başladılar. Sarayda eğitim “bed-i besmele” denilen bir törenle başlardı. Şehzadeler için düzenlenen tören, şeyhülislam da dâhil ilmiye sınıfına mensup devlet erkanına haber verilerek gerçekleştirilirken sultanlara sarayda küçük bir tören düzenlenirdi.¹⁸⁹ Şehzadelerde dersi şeyhülislam başlatır, şehzadeye böylelikle hoca tayin edilirdi. Sultanlara ise babası yani padişah ilk besmelesini çektilererek eğitime başlanırdı.¹⁹⁰ Sultanlara sarayda en iyi eğitim verilirdi. Kur’an-ı Kerim, temel dinî

¹⁸⁵ Şutko, *Hürrem Sultan*, 72-73; Anthony D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev. Şefaettin Severcan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 189.

¹⁸⁶ Uluçay, *Harem*, 158; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, 110.

¹⁸⁷ Uluçay, *Harem*, 158.

¹⁸⁸ Ertuğ, “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda”, 284.

¹⁸⁹ Acar, “Osmanlı Padişah Oğulları”, 183; Ertuğ, “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda”, 284.

¹⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, 110; Ertuğ, “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda”, 284; Uluçay, *Harem*, 159.

bilgiler, hat, tarih, coğrafya dersleri alırlardı ve bu derslere babaları olan padişah da katılabilirdi.¹⁹¹ Sultanların mektuplara ve çeşitli evraklara bastıkları dört köşeli mühürleri olurdu.¹⁹²

Sultanlar yetişkin yaşlara geldiklerinde Haremin Topkapı Sarayı'na taşınmasından sonraki dönemlerde kendilerine uygun bir oda verilirdi.¹⁹³ Sultan kızları evlenene kadar annelerinin bulunduğu yerde yaşarlar ve onlara günde 100 akçe maaş ve annelerine verilen elbiselerden verilirdi.¹⁹⁴ İmparatorluk hazinesinden harem üyelerine, sultana bile mevacicp düzenlenirdi.¹⁹⁵ Henüz evlenmemiş olan padişah kızları, harem hiyerarşisindeki en yüksek konumlardan birini elde ederlerdi ve genellikle lüks bir yaşam tarzı benimserlerdi. Bu durum, giydikleri pahalı kıyafetler ve yüksek masraflarıyla da kendini gösterirdi.¹⁹⁶

Sultan kızlarının evlilikleri hem aileleri hem de devlet politikaları açısından önemliydi. Bu nedenle, evlilikler genellikle stratejik bir amaçla gerçekleştiriliyordu. Sultan kızlarının evlilikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde değişen bir uygulama sürecini takip etti. İlk dönemlerde hükümdarlar, kızlarını ya da kız kardeşlerini, diğer Anadolu beyleri, onların oğulları ya da maiyetinde bulunan beylerle evlendirirdi.¹⁹⁷ Sonraları etrafta beylik kalmayıp beylikler devri kapandığında sultanlar Osmanlı bürokrasisinin önemli isimleri ile evlendirilmeye başlandı.¹⁹⁸

Mustafa Ali, Osmanlı bürokratı ve tarih yazıcısı olarak I. Süleyman dönemi hakkında en önemli kaynaklardan biridir. XVI. yüzyılın sonlarında yazdığı tarihinde,

¹⁹¹ Şutko, *Hürrem Sultan*, 72-73.

¹⁹² Uluçay, *Harem*, 161.

¹⁹³ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı- Teşkilatı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978): 229.

¹⁹⁴ Gökçen, "G. A. Menavino'nun Trattato de Costvmi Et Vita de Turchi", 371.

¹⁹⁵ Peirce, *Harem-i Hümayun*, 169.

¹⁹⁶ Şutko, *Hürrem Sultan*, 72-73.

¹⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 158.

¹⁹⁸ Uluçay, *Harem*, 164.

sultan kızlarının vezirlik rütbesindeki devlet adamlarıyla evlendirilmesi politikasının I. Süleyman'a ait olduğunu belirtir. Bu görüş, 17. yüzyılda iki padişahın siyasi danışmanlığını yapan Koçi Bey tarafından da tekrarlanmıştır. Bu uygulama, aslında I. Süleyman'ın dedesi II. Bayezid döneminde başlamıştır. I. Selim döneminde ise gelenek halini almıştır.¹⁹⁹ Sultan kızları için en uygun eş adayları, aynı derecedeki bir hükümdarın oğlu veya diğer devletlerin krallarının oğullarıydı. Bu tür evlilikler, devletler arasındaki ilişkilerin güçlenmesine ve ittifakların kurulmasına yardımcı oluyordu. Bunun yanında yerli hanedanlardan damatlara karşı çıkılmaktaydı.²⁰⁰

Sultanların, devlet adamları ile evlendirilmesi, bürokrasinin önemli isimlerinin padişaha baba gibi yaklaşmasına sebep oluyor, devlete ve padişaha sadakatine olumlu etki ediyordu.²⁰¹ Bu yönde faydalar görülmüş olacak ki 17 ve 18. yüzyıllarda zifafları ergenlikten sonra gerçekleşecek şekilde sultanlar beşik yaşlarında devlet adamları ile nikâhlanmışlardır.²⁰² Bu evlilik süresince kızın masrafları damat tarafından karşılanıyordu. Kız buluşa ermeden evlendiği devlet adamının vefatı söz konusu olabiliyordu. Böyle bir durumda ergenliğe girmemiş bu kızlar dul kalıyor ve tekrar tekrar başka devlet adamları ile evlendiriliyorlardı.²⁰³ I. Mahmut zamanında bu usul değişti ve evlilik için ergenlik yaşı beklendi.²⁰⁴

Sultan kızlarıyla evlenmek, birçok erkek için prestijli bir fırsat gibi görülebilir. Ancak, her iki tarafın evliliğe isteksiz olduğu durumların da yaşandığı bilinmektedir. Bazen padişah tarafından gönderilen hatt-ı hümayunlarla devlet adamlarından mevcut evliliklerini sonlandırmaları ve sultan kızlarıyla evlenmeleri istenmekteydi. Bu hükümlerle gerçekleşen evlilikler bireylerin kişisel tercihlerini, duygusal bağlarını ve

¹⁹⁹ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 91.

²⁰⁰ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 99.

²⁰¹ Uluçay, *Harem*, 165-166.

²⁰² Şaduman Tuncer, “Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed’in Kızı Fatma Sultan Örneği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1/43 (2020), 68.

²⁰³ Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, 157; Santuri Ali Ufki Bey, *Albert Bobovious ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, 94-95.

²⁰⁴ Acar, “Osmanlı Padişah Oğulları”, 198.

evliliklerini dikkate almaksızın, siyasi veya stratejik amaçları yerine getirmek için tercih edilirdi. Bu zorlayıcı süreçte, birçok kişi mevcut eşleriyle boşanmak ve sultan kızlarıyla evlenmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁵ Bu durum, evliliklerin gerçek birliktelik ve sevgi üzerine kurulması gereken temeller yerine, dışarıdan dayatılan politik düşüncelerle şekillendiğini düşündürmektedir.

Sultan kızlarının düğünleri, saray içinde eğlence ve gösterişin yaşandığı önemli olaylardan biridir. Bu düğünlerde, damat olarak seçilen devlet adamına gönderilen hattı hümayunlarla başlayan bir dizi hazırlık süreci gerçekleştirilirdi. Bu süreçte, nişan takımları düzenlenir ve düğün ritüelleri başlatılırdı.²⁰⁶ Düğünden önce, damat, gelin için ağırlık adı verilen bir dizi hediye hazırlatırdı. Bu hediyeler, damadın maddi durumu ve sosyal statüsüne göre değişiklik gösterirdi. Fakat mihri müeccel, yüzük, kuşak, bir çift küpe ve bilezik, ayna, inci, mücevherli papuç, mest ve nalın gibi değerli eşyaları içeren bir ağırlığın olması zorunluydu.²⁰⁷ Ayrıca, maddi durumu iyi olan damatlar, gelin için olduğu gibi diğer önemli kişilere de hediyeler hazırlatırlardı. Padişah, başkadınlar, kadınefendiler, şehzadeler, sultanlar ve darü's-sade ağası gibi kişilere de değerli hediyeler sunulması âdeti vardı. Hediyeler genellikle dönemin nadide kumaşlarından, halılarından, seccadelerinden, kitaplarından ve mücevherlerinden oluşurdu.²⁰⁸ Bu durum, düğünlerin büyük bir maliyet gerektirdiği ve damadın sosyal statüsünü ve maddi durumunu gösterme amacı taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan, tahttan inmiş ya da ölmüş padişah kızlarının düğünleri, daha sönük ve gösterişsiz geçerdi. Genellikle en gösterişli düğünler, Padişah'ın ilk kızına ait olurdu.²⁰⁹ Düğünün ihtişamlı oluşu damat evinin statüsü ile de ilgiliydi.²¹⁰ Bununla

²⁰⁵ Santuri Ali Ufki Bey, *Albert Bobovious ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, 96; Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 196.

²⁰⁶ Uluçay, *Harem*, 165

²⁰⁷ M. Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğülerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 4 (İstanbul: Baha Matbaası, 1958), 140.

²⁰⁸ Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların", 140.

²⁰⁹ "Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 198. Uluçay, *Harem*, 173.

²¹⁰ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 95.

birlikte, çocuk yaşta evlendirilen ve eşlerini kaybeden sultanların tekrar tekrar evlendirilmelerinin, hazineye büyük bir yük getirdiği bilinmektedir.²¹¹ Bu durum, saray düğünlerinin gösteriş ve lüks amaçlı olduğu, maliyetli bir etkinlik olduğu konusunda bir tartışma sebebidir.

Sultan kızlarının düğünleri, saray içinde büyük bir coşku ve merasimle kutlanan önemli sosyal etkinliklerdir. Bu müstesna olaylarda, sultanın anneleri veya padişahın diğer kadınları tarafından çocukluklarından itibaren titizlikle hazırlıklar yapılmaktadır.²¹² Bu süreçte, damat adayı tarafından düğün öncesi ve sonrasında gerçekleştirilecek olan etkinlikleri finanse edebilmesi için saray hazinesi tarafından maddi destek sağlanmaktadır.²¹³ Aynı şekilde çeyizler de saray hazinesi tarafından sağlanmaktadır. Sadece sultanların değil haremde bulunan cariyelerin bile çeyizlerinin saray tarafından hazırlandığı bilinmektedir.²¹⁴ Sultan kızları, diğer hanedanlarda olduğu gibi çeyiz yoluyla toprak götüremez ve bahşedilen topraklar ata toprağından ayıramazdı.²¹⁵ Bu durum, hanedanın toprak mülkiyetinin sıkı bir kontrol altında olduğunu ve sultan kızlarının topraklar üzerinde bağımsız bir hakka sahip olmadığını gösterir. Padişahın kızı ve damadına, devlet hazinesinden saraylar tahsis edilerek içleri özenle donatılırdı. Bu uygulama, sultan kızlarının evlilikleriyle birlikte yüksek statü ve ayrıcalıklara sahip olduğunu göstermektedir. Fakat eğer sultan padişahın kızı değilse o zaman konak kiralandığı da olurdu.²¹⁶ Padişah, sultan kızlarının düğünlerinde büyük harcamalar yapardı. Düğünler, sarayın görkemli atmosferinde şaşıaalı etkinliklere sahne olurdu. Bu harcamalar, sultan kızlarının evliliklerinin önemini ve hanedanın gücünü vurgulamak amacıyla yapılırdı. Düğünler, sarayın prestijini artırmak ve toplumda etkileyici bir görüntü oluşturmak için büyük bir özenle planlanır ve gerçekleştirilirdi.²¹⁷

²¹¹ Uluçay, “Fatma ve Safiye Sultanların”, 135-137.

²¹² Uluçay, *Harem*, 170.

²¹³ Uluçay, *Harem*, 171.

²¹⁴ Uluçay, “XVIII. Asırda Harem”, 273.

²¹⁵ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 54.

²¹⁶ Uluçay, *Harem*, 174.

²¹⁷ Uluçay, *Harem*, 175.

Düğünler, saray sınırları içerisinde başlamakta ve genellikle sultana tahsis edilen konaklara veya paşaların konaklarına kadar uzanmaktadır.²¹⁸ Bu olağanüstü kutlamalar, sokaklara taşarak İstanbul halkının da katılımına açık hale gelmektedir. Bu nedenle düğünler, bir şenlik atmosferi içerisinde geçmektedir. Haremde her gün farklı etkinlikler düzenlenirken, şehirde de eğlenceler ve yarışmalar tertip edilmektedir.²¹⁹

Bu süre zarfında saray, düğüne uygun şekilde süslenmekte ve her türlü hazırlık yapılmaktadır.²²⁰ Eğlenceler devam ederken, çeyizler pazartesi günü saray mensuplarının ziyaretine açılmaktadır. Çarşamba günü ise sultanın evleneceği konuta nakledilen çeyizler, törenle teslim edilmektedir.²²¹ Düğünlerin en kalabalık ve coşkulu anı kına gecesidir. Devlet erkânının hanımları, devletin farklı kademelerinde görevli ağaların ve paşaların hanımları da bu geceye katılarak, kocalarının rütbelerine bağlı olarak hediyeler sunmaktadır.²²²

Nikâh, eğer nikâh ve nişan aynı gün yapılmadıysa, genellikle perşembe günü gerçekleştirilmektedir. Gözde sultanların nikâh merasiminin divan-ı hümayunda yapılmadığı durumlarda, bu iş için darü's-sade ağasının odası veya misafir odası kullanılırdı. Nikâh darü's-sade ağasının vekâleti ile kısıldı.²²³

Nikâh töreninin ardından gelin alayı başlamaktadır. Gelin alayı, sultanın kızının yaşadığı konak veya saraydan çıkarak kocasının konutuna doğru ilerleyişini ifade eder.²²⁴ Gelin alayı genellikle coşkulu ve gösterişli bir törenle gerçekleşirdi. Eğer sultan bir önceki padişahın kızı ise gelin alayı Eski Saray'dan başlardı. Sultan iktidardaki padişahın kızı ise gelin alayı Yeni Saray'dan başlar ve kocasının konutunda son

²¹⁸ Ertuğ, “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda”, 282.

²¹⁹ Ertuğ, “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda”, 282; Uluçay, *Harem*, 174.

²²⁰ Uluçay, *Harem*, 174.

²²¹ Uluçay, *Harem*, 175; Acar, “Osmanlı Padişah Oğulları”, 198.

²²² Uluçay, *Harem*, 176.

²²³ Uluçay, *Harem*, 172-173.

²²⁴ Acar, “Osmanlı Padişah Oğulları”, 198.

bulurdu.²²⁵ Nahıllar, düğün ve şenliklerin sembolü olarak önemli bir yer tutar ve gelin alayında da yer alırdı. Özel olarak hazırlanan nahıllar Eski Saray'dan alınarak alaya dâhil edilirdi.²²⁶

Sultan kızlarının düğünlerine katılan devlet adamları, darü's-sade ağası ve diğer ağalar, gelin alayının başında liderlik görevini üstlenirdi. Alayın yolculuğu sırasında halkın ilgiyle izlediği bir gösteri ile para dağıtımı gerçekleştirilirdi. Alayın dikkat çeken bir diğer unsuru da maharetlerini ve sanatlarını sergileyen esnaf alayı olurdu. Bu esnada saray mehteri çeşitli müzikler icra ederek alaya eşlik ederdi. Gelin dört köşeli tulk isimli tülünden bir cibinlik içinde taşınırdı.²²⁷

Gelin, konağa ulaştığında atından inerek şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanır ve ona bir hoş geldin töreni düzenlenirdi. Bu törende geline özel olarak yemek ikram edilirdi. Düğünler üç hafta boyunca devam ederdi.²²⁸

Şah Sultan'ın kız kardeşi Hatice Sultan'ın düğünü dillere destan bir düğün olarak kabul görmektedir.²²⁹ Şah Sultan'ın düğünü ile benzerlikleri nedeniyle dikkate değerdir. Hatice Sultan'ın düğünü Edirne Sarayı'nda başlamıştır. Düğün gelin için dikilen özel elbiselerin nahıllı bir alay ile görevliler tarafından paşanın evine götürülmesi ile başladı. Düğünün 13. günü devlet ileri gelenleri ve vezirler kına gecesine için Tunca Nehri kıyısında bulunan Cirit Köşkü'nde toplandılar. Kına gecesine Edirne'de bulunan saraylılar davet edildi. Bunun için evlerine birer baltacı gönderildi. Kına gecesinde, şamdan oyunu ve tüfeklere kasatura takılarak oynanan kasatura oyunu oynanmıştır.

Ertesi gün valide sultanın Saraçhane Kasrı'ndan izlediği gelin alayının önünde gümüş arabasıyla Hatice Sultan yer alıyordu. Arkasında vezir arabaları bulunuyordu.

²²⁵ Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 198; Ertuğ, "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda", 282.

²²⁶ Ertuğ, "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda" 282; Metin And, "Osmanlı Düğünlerinde Nahıllar", *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/12, (1969), 16-18.

²²⁷ Ertuğ, "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda" 282; Mehmet Aslan, "Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları", *Milli Folklor* 12 (1991) 27.

²²⁸ Ertuğ, "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda" 283.

²²⁹ Uluçay, *Harem*, 173.

Üçüncü sırada Kur'an-ı Kerim bulunan rahleleri başlarının üzerinde taşıyan görevliler yer alıyordu. Alay hareket ettiğinde Hatice Sultan ile aynı araçta bulunan Haseki Sultan'ın ikinci ağası ve başkapı oğlanı çil çil akçeler saçtılar. Alay damadın sarayına ulaşınca Damat Paşa, Hatice Sultan'ı kucığına alarak gelin odasına götürdü. Düğünün 14. günü perşembe akşamı vezirler ve şeyhülislamın da yer aldığı yemeğin ardından kahve ve şerbetler ikram edildi. Sonra damat zifaf odasına ayrıldı ve misafirler şenlikleri izlemek için dışarı çıktılar. Düğünün 15. günü yakınlara ve ileri gelenlere hediyelerin dağıtıldığı "Paça Günü" tertip edildi. 16 ve 17. günler farklı guruplara yemek verildi. Düğünün 19. günü Selimiye Cami minareleri ile saray meydanı arasına gerilen ip üzerinde cambaz gösterileri ve çeşitli eğlenceler yapıldı. At, merkep ve yaya koşuları yapıldı. Bu koşulara padişah da katıldı.²³⁰

Sultanlar evlendikten sonra paşanın yaşadığı evde, kendi konaklarında ya da saraylarda yaşamışlardır. XVII. yüzyıldan Tanzimat'a kadar süren üçüncü dönemde, padişah kızları ve vezirler kışlık ve yazlık saraylarında yaşamışlardır. Kışlık saraylar, saray-ı hümayunun çevresindeki bölgede yer alırken, yazlık köşkler ve yalılar Haliç ve Boğaz'da bulunmaktaydı. Evin eşyaları yeni alınır ya da muhtelif saraylardan getirilirdi.²³¹ Genellikle vezirlerle evlenen sultan kızları vezirlerin eyaletlerde görev yapması sebebiyle eyaletlerde yaşar ve buradan İstanbul'a çıkmaları da uygun bulunmazdı.²³² Damatların padişah tarafından ihsan edilen evlerde iç güveysi gibi yaşamaları nedeniyle sultanlar üzerinde hâkimiyet kurmakta zorlandıkları ifade edilmektedir. Şayet damat evlilikten hoşnut olmazsa sultandan ayrılamazdı. Buna karşın sultan eşinden yana memnuniyetsizlik yaşarsa boşanırdı.²³³ Sultanlar karşısında damatların yaşadığı acziyetin sebebi sultanın arkasında duran baba figürünün padişah olmasıyla alakalıdır. Zira I. Selim'in kızı Fatma Sultan babasına yazdığı mektupta eşinden hiç memnun olmadığını boşanmak istediğini "*Benim devletim ve saadetim*

²³⁰ İ. Hakkı Soyyanmaz, "Eski Edirne'de Hatice Sultan'ın Düğünü ve Kına Geceleri Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları* 13/270 (1972), 6186.

²³¹ Adnan Giz, "XVII. Yüzyılda Bir Padişah Kızının Evi", *Hayat Tarih Mecmuası* 1/3, (Nisan 1970), 33-34.

²³² Giz, "Bir Padişah Kızının Evi", 34.

²³³ Uluçay, *Harem*, 168.

Sultan Babacuğum, kabala yerine abalar giyem, arpa ekmeğini yeyem, tek sultanım eşiğinde ölem.... Nice kişiler it, kuş sultanımın sayeyi devletinde hoş geçerler birisi ben biçare olayım, tek bu gurbetlikte kalmıyayım.” yalvarır ifadelerle belirtmiştir.²³⁴ Sultanın bu hüznü ve yalvarır ifadeleri yaşadığı evlilikten muzdarip olduğunu son kertede kurtuluş olarak da babasını gördüğünü belgelemektedir.

1.2. ŞAH SULTAN

Kaynaklarda kendisinden Şahî Sultan, Devlet-şahî, Şehzadeşahî, Şahihubân Sultan isimleri ile bahsedilmiştir.²³⁵ I. Selim’in kızlarından biridir. Hanedanda Şah Sultan ismiyle anılan altı saray kadını mevcuttur. Bunların hayatları kronolojik olarak sıralandığında ikincisidir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Hakkında bilgi veren eserlerde annesinin kim olduğu, evlilikleri, çocukları, nerede medfun olduğu gibi konular ihtilaflıdır. Eserlerde sultan hakkında birbirinden farklı bilgiler verilmiştir. Bu durum Şah Sultan’ın yeteri kadar tanınmadığını ve üzerinde ayrıntılı araştırma yapılmadığını göstermektedir.

Şah Sultan’ı, ailesini ve hayatının diğer detaylarını doğumundan itibaren anlatabilmek için en uygun nokta, yaşamının başladığı yer olan Trabzon’dur. Daha önceki bölümde bahsedildiği üzere şehzadeler sancağa çıktıklarında yanlarında anneleri olurdu. Şehzadenin yaşına göre hatunları ve çocukları da onunla beraber sancakta bulunurdu.²³⁶

I. Selim 1470 yılında doğmuş, 1487 yılında sancakbeyi olarak Trabzon’a gönderilmiştir. 1493 tarihinde Hafza Sultan ile evlenmiştir.²³⁷ 1523 yılında Şah Sultan ve Lütü Paşa’nın evlendikleri bilinmektedir.²³⁸ Buna göre; I. Selim 17 yaşında sancakbeyi olarak Trabzon’da yaşamaya başlar 23 yaşında evlenir. I. Selim’in Hafza

²³⁴ M. Çağatay Uluçay, “Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerinde Bir Araştırma”, *V. Türk Tarih Kongresi (Ankara Nisan 12-17 1956)*, ed. Meral Gülçiçek, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960), 411.

²³⁵ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 57; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 206.

²³⁶ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 217.

²³⁷ M. Hanefi Bostan, “Yavuz Sultan Selim’in Şehzadelik Dönemi (1487-1512)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi (Yavuz Sultan Selim Özel Sayısı)* 20/40, (Mayıs 2019), 3-5. 1-86

²³⁸ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 206.

Sultan dışında 1552²³⁹ tarihinde hayatta olduğundan haberdar olduğumuz başka bir eşi daha vardır ve Şah Sultan'ın annesi bu kadındır.²⁴⁰ Doğum tarihi bilinmemektedir fakat 1494 doğumlu I. Süleyman'dan küçüktür.²⁴¹ Selim, 1512 tarihine kadar Trabzon'da kalmıştır. Akgündüz paylaştığı soyağacında Şah Sultan'ın annesini Mengili Giray Han'ın kızı Ayşe Sultan olarak gösterir. 1504 yılında Şehzade Mehmed öldüğünde I. Selim Ayşe Sultan ile evlenmiştir.²⁴² Şah Sultan'ın annesinin Ayşe Sultan olduğu kabul edilirse I. Selim ve Ayşe Sultan'ın 1504 yılından sonra evlendiği düşünüldüğünde Şah Sultan'ın Trabzon'da doğmuş olduğu sonucuna ulaşılır.

Şah Sultan'ın annesinin kim olduğu konusu ihtilaflıdır. Şah Sultan'ın türbesinde Şah Sultan'ın annesinin mezarı da bulunmaktadır. Mezarın kitabesinde Valide-i Şah Sultan yazılıdır ve herhangi bir isim bulunmamaktadır. Bunun yanında vakfiyede de annesinden bahsedildiği halde isim bilgisi verilmemiştir. Annesinin Mengili Giray Han'ın kızlarından Ayşe Sultan olduğu iddia edilmektedir.²⁴³ Ayşe Sultan daha önce Yavuz'un kardeşi Şehzade Mehmed ile evlidir. II. Bayezid'in karşı çıkmasına rağmen I. Selim, yengesi ile izdivaç gerçekleştirdiği bu izdivaçtan dünyaya gelen çocuklardan birinin de Şah Sultan olduğu düşünülmektedir. Şehzade Mehmed 1504 yılında Mengili Giray'ın kızı ile evlenmiş 1504 yılında ise ölmüştür.²⁴⁴ Fakat 6 Mayıs 1505 tarihli kayıtta Trabzon'a Selim'in kızına (Şah Sultan'a) ve kızının annesine (diğer eşine) "bohça" isminde kızlara verilebilecek hediyeler gönderildiği bilinmektedir.²⁴⁵ Bu veriler ışığında, Şah Sultan'ın doğum tarihini tahmin etmeye çalıştığımızda, onun 1495-1500 yılları arasında doğmuş olduğunu söylemek isabetli olacaktır.

²³⁹ AE. SSÜL.I, BOA. 1/24/1.

²⁴⁰ Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzadelik Dönemi", 8-10; Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/122-123.

²⁴¹ Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 65-85.

²⁴² Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 201.

²⁴³ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, 334.

²⁴⁴ M. Çağatay Uluçay, "Bayazıd II. in Ailesi", *Tarih Dergisi* 10/14 (1959), 116; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 201.

²⁴⁵ Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in", 6.

Telif eserlerde Yavuz'un Hafza, Ayşe ve Taşlı Hâtûn olmak üzere genellikle üç eşine değinilir. Çağatay Uluçay Anderson'dan yaptığı alıntı ile 4 eşinin olduğu bilgisini verir.²⁴⁶ Benim de kanaatim bu yöndedir ve Şah Sultan'ın annesi Mengili Giray Han'ın diğer kızı Ayşe Sultan değil, hakkında detaylı bilginin olmadığı dördüncü eşidir.

Şah Sultan'ın doğduğu şehir Trabzon, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyetine son verilerek 1461 yılında fethedildi.²⁴⁷ Sancak vasfı kazanmadan evvel subaşı, kumandan, kale dizdarı gibi askeri zümreden kimseler atanarak Trabzon'un yönetimi sağlandı.²⁴⁸ İlk olarak sancakbeyliği görevi ile Şehzade Abdullah daha sonra Şehzade Selim görevlendirildi.²⁴⁹ 1486 tarihli mufassal tımar defterine göre; fethinden sonra Trabzon'da nüfusun %27'sini Müslümanlar, %73'ünü ise Hristiyanlar oluşturuyordu. Müslümanlar kale içinde Hristiyanlar ise kale dışında yaşıyorlardı.²⁵⁰ İskân edilen Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu sürgün yoluyla daha küçük bir kısmı kendi isteği ile Trabzon'a yerleşmişlerdi. Sürgün yolu ile buraya yerleşenler Niksar, Amasya, Çorum, Tokat, Samsun gibi Orta Anadolu şehir ve kasabalarındandı.²⁵¹

Veysel Usta'nın Kanuni Süleyman'ın doğduğu ev üzerine yaptığı araştırma, Şah Sultan'a dair yapılan bu çalışmaya farklı bakış açıları getirmiştir. Usta, eserinde hem o dönemdeki yerleşimler hakkında hem de I. Süleyman'ın doğduğu -dolayısı ile Şah Sultan doğduğu- ev hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Trabzon; Suriçi Aşağıhisar, Yukarıhisar, Ortahisar olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı.²⁵² Şehzade Abdullah

²⁴⁶ Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 53.

²⁴⁷ Remzi Kılıç, "Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.1, (Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Yayınları, 2002), 99.

²⁴⁸ Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten* 26/102 (Nisan 1962), 293.

²⁴⁹ Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in", 3.

²⁵⁰ M. Hanefi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)*, Haz. Kemal Çiçek vd., (Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları, 1999): 167.

²⁵¹ Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon", 173-174.

²⁵² Veysel Usta, "Şehzade Süleyman'ın (Kanuni) Trabzon'da Doğduğu Ev Meselesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13/26 (Mart 2019), 398.

zamanında yönetim merkezi Yukarıhisar bölgesindeydi. Burada Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan kalma Komneos Sarayı sancakbeyinin yaşam ve yönetim merkezi olarak kullanılmıştır.²⁵³ I. Selim zamanına gelindiğinde yönetim merkezinin Ortahisar'a taşındığı görülür. Burada bulunan yapılar bunu doğrular niteliktedir.²⁵⁴ Sancaktaki şehzadelerin ikamet ettiği mütevazı yapılara da saray adının verildiği bilinmektedir.²⁵⁵ Bu konak ya da saray diye tabir edilen yerler kiralanıp, kirası şehrin ileri gelenleri tarafından ödenir ve şehrin yöneticileri değiştiği zaman bu binalar bir sonraki yöneticinin kullanımına tahsis edilirdi.²⁵⁶ Veysel Usta araştırmasında Ortahisar'ın Tekfur Çayır Mahallesinde bulunan bir saraya dair kayıtlara ulaşmıştır. Bunlara ilaveten aynı mahalde Saray-ı Atik isimli bir caminin bulunduğunu tespit etmiştir. Caminin bulunduğu sokağın kuzeybatısında, Şehzade Selim'in annesi tarafından yapılan "Saray-ı Amire" civarında, Çifte Hamam isimli bir hamam olduğunu bildirmektedir.²⁵⁷ Nihayetinde Şah Sultan'ın da doğduğu saray; Debbağhane köprüsü geçildikten sonra Saray-ı Atik Sokak üzerinde Çifte Hamam'ın arkasında ve kalenin üzerinde yer alan Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliğinde kaldığı saraydır.²⁵⁸

Harita 1. Trabzon Suriçi (Solda)²⁵⁹

²⁵³ Kılıç, "Trabzon Valisi Şehzade Selim", 101; Usta, "Şehzade Süleyman'ın (Kanuni)", 399-402.

²⁵⁴ Usta, "Şehzade Süleyman'ın (Kanuni)", 399-402.

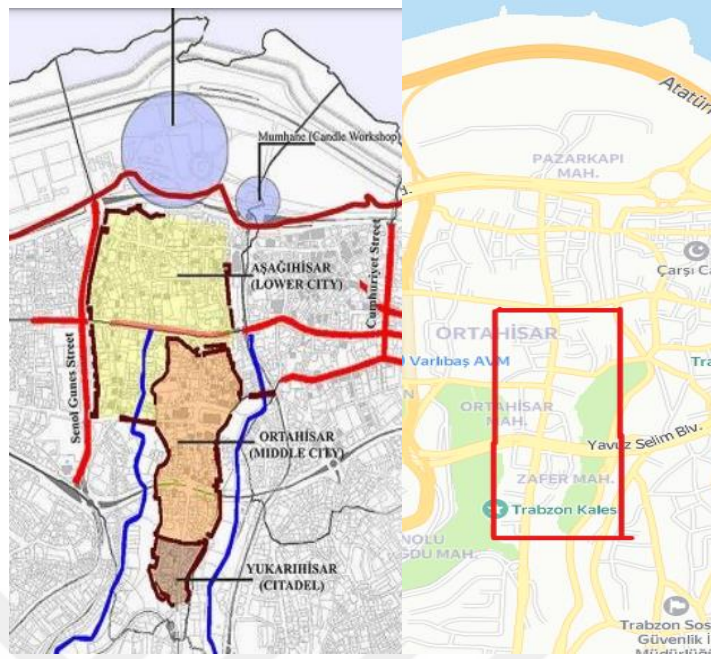
²⁵⁵ Usta, "Şehzade Süleyman'ın (Kanuni)", 401.

²⁵⁶ Kenan İnan, "Trabzonda Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", *Osmanlı Araştırmaları*, 23/23, (2003), 25.

²⁵⁷ Usta, "Şehzade Süleyman'ın (Kanuni)", 404.

²⁵⁸ Usta, "Şehzade Süleyman'ın (Kanuni)", 405.

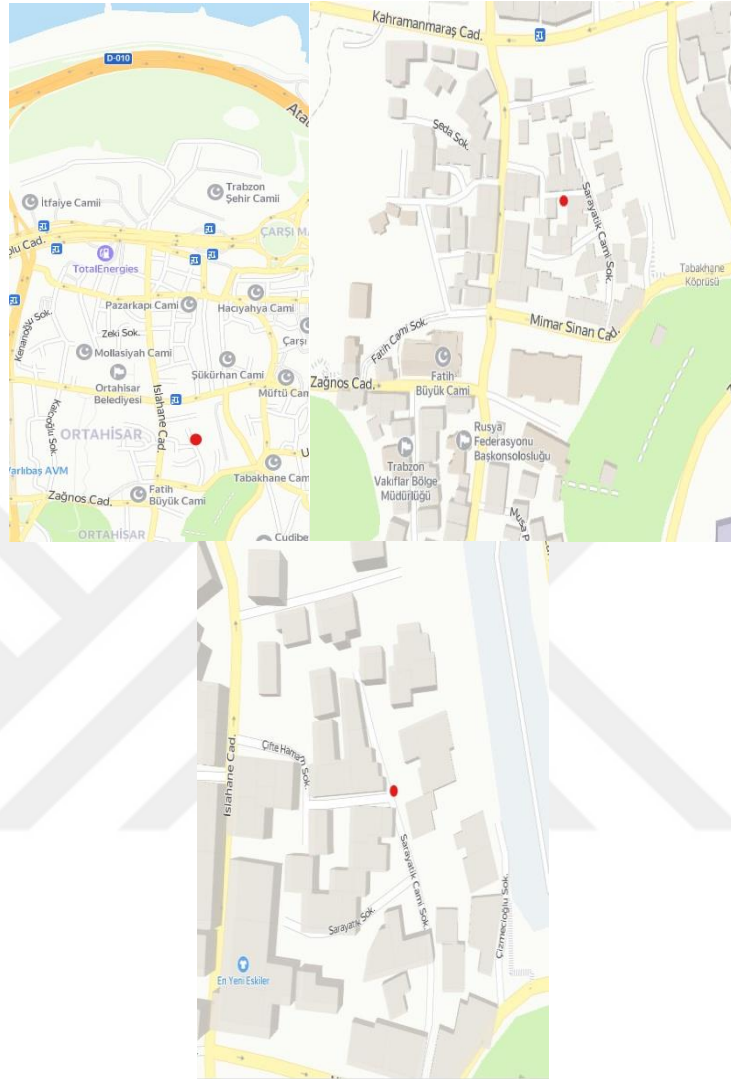
²⁵⁹ Fulya Ü. Demirkaya-Ömer İ. Tuluk, "Blurred Frontiers of the Ancient City: Quarters in Ottoman- Era Trabzon (17th -20th Centuries)", *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi* 7/1 (Temmuz 2022), 157.

Harita 2. Orta Hisarda Yaşayanlar (Sağda)²⁶⁰

²⁶⁰ Yandex Haritalar kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 3. I. Selim'in Sarayının Tahmini Konumu (Uzaktan Yakına Doğru)²⁶¹

I. Selim Trabzon sancakbeyliğinden sonra Kefe ve İstanbul'a gitmiştir. Burada resmi bir görevlendirme ile bulunmadığından ailesini de beraberinde götürüp götürmediği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bazı yazarlar Şah Sultan'ın çocukluğunun (Kanunî) I. Süleyman'ın sancak beyliği görevi sebebi ile Kefe ve Manisa'da geçtiğini ifade etmektedir.²⁶² I. Süleyman 1509 yılında Kefe'de 1513 yılında

²⁶¹ Yandex Haritalar kullanılarak hazırlanmıştır.

²⁶² Yaramış, "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Eyüp'teki Hayrâtı", 403. Öztürk, "Şah Sultan veya Şah Sultanlar", 147.

Manisa'da sancak beyliği yapmıştır.²⁶³ I. Süleyman'ın Kefe ve Manisa'ya annesi ile gittiği,²⁶⁴ Kefe'ye giderken Şehzade Süleyman ile lala, defterdar ve nişancı, divan kâtibi ve saka gibi görevlilerin oldukları bilinmektedir.²⁶⁵ Fakat Şah Sultan'ın da onlarla olduğuna dair bir delil yoktur. Şah Sultan'ın zaman zaman Manisa'da bulunduğu bilinmektedir.²⁶⁶ Babaları taht sahibi olan kızların Eski Sarayda anneleri ile ikamet ettikleri bilgisinden yola çıkarak Şah Sultan'ın Manisa'da ya da Kefe'de bulunması ziyaret olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple çocukluğu Kefe ve Manisa'da geçmiştir şeklinde bir ifade eksik olur. Şah Sultan, babasının Trabzon sancakbeyliği döneminde Trabzon'da bulunmuş, abisi I. Süleyman'ın sancak beyi olduğu şehirde onu ziyaret etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in padişah olmasıyla beraber evlenene kadar İstanbul'da, Eski Sarayda yaşamıştır. I. Süleyman'ın Manisa sancakbeyliği döneminde (1512-1519) Hafsa Sultan'ın Manisa'ya yaptırdığı vakıf nedeniyle saraydan Manisa'ya ziyaretlerin arttığı düşünülmektedir.²⁶⁷

Hafza Sultan külliyesine dâhil olan zâviye için Halveti tarikatine mensup Sünbül Sinan Hazretlerinden bir halife rica etmiştir. Bu vesile ile Merkezefendi zâviyede görev yapmaya başlamıştır.²⁶⁸ Merkezefendi'nin etkileyici kıraati sebebiyle I. Süleyman ile

²⁶³ Kenan Ziya Taş, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzadelik Yılları", *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt, (Bursa: Gaye Kitapevi, 2019), 20-21.

²⁶⁴ Taş, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzadelik Yılları", 20-22.

²⁶⁵ M. Çağatay Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanuni Armağanı*, ed. Nur Mine Çiloğlu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970), 227.

²⁶⁶ Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 73.

²⁶⁷ Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 73.

²⁶⁸ Ali Haydar Bayat, "Yeni kaynakların Işığı Altında Merkez Efendi ve Hakkında Bazı Yanlışlıkların Düzeltilmesi" *Türk Dünyası Araştırmaları* 65 (1990), 122. 121-131; Merkez Efendi, asıl adıyla Mûsâ, 1478 yılında doğmuş, lakabı ise Muslihuddindir. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra 1478 yılında Bursa'ya gitmiş ve burada on beş yıl süren eğitiminin ardından 1493'te icazet alarak İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'da Ayasofya Camii'nde vaazlar vermiş, tefsir ve hadis dersleri okutmuş, ayrıca Beyazid tefsirinden nakillerde bulunmuştur. Merkez Efendi, İstanbul'da çeşitli şeyhlerin sohbetlerine katılmış, ancak vahdet-i vücûd anlayışını benimsemesi ve devranla zikir yaptırması sebebiyle Halvetî-Sünbülî tarikatının kurucusu Sinâneddîn Yûsuf'a, nam-ı diğer Sünbül Sinan'a intisap etmiştir. "Merkez Efendi" lakabını da şeyhi Sünbül Sinan'ın kendisine gösterdiği iltifatlar sonucu almıştır. İlk irşad faaliyetlerine Aksaray'da, Kovacı Dede Tekkesi'nde başlamış, ardından Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan tarafından Manisa'da yaptırılan külliye'nin hankâh için görevlendirilmiştir. Sünbül Sinan'ın 1529 yılında vefatının ardından İstanbul'a dönerek onun yerine posta oturmuş, tarikatın başına geçmiştir. Reşat Öngören, "Merkez Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29, Ankara 2004, s. 200-202.

Merkezefendi arasında bir dostluk başlamıştır.²⁶⁹ Emel Esin, Şah Sultan ve Merkezefendi'nin evlendiğini iddia etmektedir. Buna gerekçe olarak da I. Süleyman ve Merkezefendi arasındaki bu etkileşimi göstermektedir. Bu dostluk zamanla Manisa sarayını ziyaret eden Şah Sultan'a sirayet etmiştir. 1512-1519 tarihleri arasında 40-50 yaşlarında olan Merkezefendi ile 18-25 yaş aralığında olan Şah Sultan'ın evlendiklerini ifade etmektedir. Bu iddianın sebebi Merkezefendi'nin vakfiyesinde geçen “*Oğlum Ahmet Bey'in validesi Şah Sultan*” ibaresi olmuştur. Ali Haydar Bayat ise Şah Sultan'ın manevi annesi olarak vakfiyede zikredildiğini iddia etmektedir.²⁷⁰

Şah Sultan'ın vakfiyesinde ise bu aile bağı anlaşılamamaktadır. Ahmet Bey “*ve Merkezefendi'nin kızı Ümmi Hâtûn hayatta oldukça günlük iki akçe oğlu merhum ... Ahmet Çelebinin kızı Selime Hâtûna dâhî hayatta oldukça günlük iki akçe*”²⁷¹ ifadesi ile yalnızca bu satırda Ahmed Çelebi'den bahsetmiştir. Boşluk bırakılan kısım vakfiyede hasar görmüştür fakat dikkatli incelendiğinde “Şeyh” kelimesinin yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Şah Sultan'ın kendi vakfiyesinde kızından “*Kızı Esmihan Sultan'a Evkâf-ı mahsülünden yevmi elli akçe verile*”²⁷², torunlarından ise; “*Kerimleri Vasfihan Sultan Merhume*” şeklinde bahsedilmiştir.²⁷³ Torunu Ahmed için sadeleştirilmiş hali ile “*ve kasaba-i hazreti Ebu Eyübi Ensari aleyhi rahmetulbari civarında kendi Cami-i Şerîfleri mahallesinde; içinde sekiz bâb büyüklü küçüklü evleri ve bir matbah ve ona bitişik hamamı ve iki bahçeyi dışında selamlık olan iki odayı ve bir mutfak ve bir pınârı ve ahûrî içine alan saray ve karşısında sınırları bildirilmeyen dört bâb odayı levahıkı ile kendi nefis nefislerine vakfeylediler. Her ne şekilde tasarruf etmek isterlerse tasarruf ideler. Öldükten sonra da Kızları Esmihan Sultan hazretlerinin oğlu Ahmet Bey'e vakfeylediler.*”²⁷⁴ demiştir. Görülmektedir ki Şah Sultan'ın vakfiyesinde, Merkezefendi'nin oğlu Ahmed'e kıyasla çocukları ve torunlarından daha açık

²⁶⁹ Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan”, 73

²⁷⁰ Bayat, “Yeni kaynakların Işığı Altında Merkez Efendi”, 123-124.

²⁷¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Şah Sultan Vakfiyesi, EV. VKF.09, 16.

²⁷² ŞAH SULTAN VAKFİYESİ, EV.VKF.09, 20.

²⁷³ ŞAH SULTAN VAKFİYESİ, EV.VKF.09, 21.

²⁷⁴ EV. VKF.09, 22-24.

bahsedilmiş ve Merkezefendi'nin torununa verilen meblağdan daha büyük miktarlar vakfedilmiştir.

Esin, Ahmed Çelebi'nin Şah Sultan'ın oğlu olduğu bilgisinin başka kaynaklarda net bir ifadeyle bulunmamasını, sultanlardan doğan erkek çocuklarının hanedanın tehlikeye girmesini önlemek amacıyla öldürülmesi ile ilişkilendirmiştir. Ona göre Şah Sultan bu gerçeği saklamıştır. Bu iddiasını Ayvansarayî'den nakledilen II. Selim'in kızı İsmihan ile Mehmed Paşa'nın evliliğinden bir erkek çocukları olduğunu ama bu çocuğun padişaha rakip olarak görülüp öldürülmesi endişesi ile saklandığı bilgisine dayandırmaktadır.²⁷⁵

Osmanlı tarihi boyunca, sultanların erkek çocuklarının yaşatılmadığı iddiasını doğrulayacak bir olaya rastlanmamıştır.²⁷⁶ Özetle, net bir şekilde belirtilmemiş olan bu ilişkiler hakkında kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Vakfiyelerdeki bilgileri göz önünde bulundurarak, Şah Sultan'ın büyük bir ihtimalle Merkezefendi'nin ailesiyle bağlantılı olduğu ve ailenin önemli bir figürü olduğu söylenebilir. Ancak, evlilikleriyle ilgili kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Hatta evli olmaları ihtimali Şah Sultan'ın hayat hikâyesindeki bazı olayları manasız kılmaktadır. Bunlara yeri geldikçe değinilecektir.

Şah Sultan, Lütü Paşa ile 1523 yılında evlilik yapmıştır.²⁷⁷ Lütü Paşa, Yavuz Sultan Selim tarafından sevilen bir paşadır. Onun yanında yetişmiştir. Yetenekleri, çalışkanlığı ve Sultan Selim'in şahsına verdiği değer Lütü Paşa'nın takdir görüp saygın bir konuma erişmesine sebep olmuştur. Sultan Selim'in disiplini altında yetişen ve Yedigâr-ı Sultan Selim olarak anılan Lütü Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'ın da taltif ettiği bir paşa olmuştur. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli makamlara yükselmiştir ve görevlerini büyük bir başarıyla yerine getirmiştir.²⁷⁸ Lütü Paşa'nın göz dolduran profili hanedana damat olma yolunu açmıştır. Kanuni Sultan Süleyman kız

²⁷⁵ Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan”, 73.

²⁷⁶ Adnan Giz, “İkinci Mahmud'un Kızları, *Tarih Dünyası* 8 (Ağustos 1950), 319.

²⁷⁷ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 206.

²⁷⁸ Atıf Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı*, 10.

kardeşi Şah Sultan'ı Lütfi Paşa ile evlendirmiştir.²⁷⁹ Bu evlilikten Şah Sultan ve Lütfi Paşa'nın Esmihân isimli kızları olmuştur.²⁸⁰

1540 (H. 946) yılında, Lütfi Paşa sadrazamlık görevini üstlendiği dönemde, Şah Sultan ile arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Lütfi Paşa'nın idare ettiği bir davaya fahişe getirilir. Lütfi Paşa'nın kararı ile fahişe cinsel organı kesilerek cezalandırılır. O gece sarayda bulunan harem ağaları bu durumu konuşurken Şah Sultan haberdar olur. Şah Sultan cezanın şekli sebebi ile hoşnut olmamış *“hangi vezir zamanında bu yüzden keşf-i avret kılınmıştır ki senin asrında vaki ola!”* diyerek nasihat vermek istemiştir. Lütfi Paşa sözünden ve kararından dönmeyeceğini *“Herhangi zaniye elime girürse ol yüzden siyasetim mukarrerdür”* diyerek benzeri bir olay olduğunda yine aynı şekilde cezalandıracağını söylemiştir. Bu inatlaşma sonucunda Şah Sultan, sinirlenerek *“Sen muannid, zalim ve bi’edebün!”* diye cevap vermiştir. Bu sözler üzerine Lütfi Paşa sinirlenerek ona saldırmak için bozdoğan adı verilen topuzu eline almıştır. Sultan'ın seslerini duyan Harem ağaları hızla müdahale ederek tokatlarla Lütfi Paşa'yı odadan çıkarmışlardır.²⁸¹ Şah Sultan bu olayı sebep göstererek kardeşine boşanmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine I. Süleyman kardeşinin nikâhını feshetmiştir.²⁸²

Lütfi Paşa Âsafnâme’de azledilmediğini görevden kendi isteği ile *“bade sadetlû padişahımıza bazı münaşıkın ehl-i garaz onlar ki kalplerinde hastalık vardır. Güya cürmümüze mütealîk bazı husus ile nîfak idüb, mağlup Nisa olmayup onların mekrinden emin olmak için hüsn-ü rızam ile farig olub”* diyerek ayrıldığını bildirmiştir. Yine Âsafnâme’de vezirlere azl olmaktan korkmamalarını söylemiştir. Uygun olmadıkları bir işi yapmaktansa halk arasında itibar gören biri olmanın yeğ olduğunu ifade ederek belki de kendi durumunu açık etmiştir.²⁸³

²⁷⁹ Mehmed Fuad Köprülü, “Lütfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası* 1 (1925), 122.

²⁸⁰ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 208.

²⁸¹ Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan”, 78; Köprülü, “Lütfi Paşa”, 128.

²⁸² Köprülü, “Lütfi Paşa”, 128.

²⁸³ Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı*, 11.

Lütfi Paşa ile Şah Sultan'ın evlilikleri hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Lütfi Paşa'nın Ahmed, Abdi ve Mahmud isimli çocukları olduğu bilinmektedir.²⁸⁴ Bunlara dair vakfiyede bir kayıt bulunmadığı için Şah Sultan'ın çocukları olmadığı söylenebilir. 1488 doğumlu Lütfi Paşanın,²⁸⁵ Şah Sultan ile evliliğinden önce ya da sonra bir evliliği olup olmadığı kaynaklarda yer almamaktadır. Bir paşa, sultan ile evlendirileceği zaman evli ise eşinden ayrılması istenirdi. Lütfi Paşa'nın da böyle bir durumla karşılaşp adı geçen çocukların annesini boşamış olması söz konusu olabilir.²⁸⁶ Sultan'a hastalıklı kalplerin ve nifak eden dillerin olduğunu arz edip, kadınların hile ve oyunlarının galip gelmesini istemediği için görevinden fariğ olduğunu söyleyen Lütfi Paşa, evliliği döneminde hastalıklı addettiği o kalbe derin bir aşk duyuyordu. Bunu Sehi Bey Tezkiresi'nde yayınlanan şiirinden anlamaktayız.

*Fırkatunden çıkdı cân verd-i handânum meded*²⁸⁷

Garka viridi alemi bu çeşm-i giryanım meded

Ger sorarsan gunumi sensiz saçın gibi kara

Zulmet ire kalmışım iy âb-ı hayvânım meded

²⁸⁴ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 208.

²⁸⁵ Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı*, 5.

²⁸⁶ Santuri Ali Ufki Bey, *Albert Bobovious ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, 96; Acar, "Osmanlı Padişah Oğulları", 196.

²⁸⁷ Ey gül gibi gülen sevgilim, ayrılığından canım çıktı, yetiş
Ağlayan gözlerimin yaşı dünyayı sele verdi, yetiş

Sensiz günlerimin nasıl geçtiğini sorarsan saçın gibi karadır.

Karanlık içinde kaldım ey ölümsüzlük suyum yetiş

Ey Şahlar şahı davacılar beni kınama taşı ile taşladılar

Acımanın tam vaktidir, merhamet et

Derdinle öldüğüm zaman kabrime uğrarsan

Toprağımdan feryadımı duyarsın

Lütfi sevgilisinin yoluna şehit oldu

Kanım haramî gözüne helal olsun, yeter ki sen derdime çare kıl.

Müdde'iler taşladılar ta'n taşıyla beni

Vaktidür kim rahm idesin Şâh-ı Sultânım meded

Derdünile öldüğümde sinime uğrayacak

İşidesin toprağumdan dürlü efganım meded

Lütfi dâhî dilberinin yolına oldu şehid

*Uş helâl olsun harâmî gozine kanum meded*²⁸⁸

Şiirin ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Sehi Bey Tezkiresi'ni 1538 yılında I. Süleyman'a sunmuştur.²⁸⁹ Lütfi Paşa şiirinde Şah Sultan'ın siyah saçlarından ve gülen yüzünden bahsetmiştir. Şah Sultan ve Lütfi Paşa mihr-i müeccelden dolayı uzun bir boşanma süreci geçirmiştir. En nihayetinde dava, Şah Sultan lehine sonuçlanmıştır.²⁹⁰ Şah Sultan daha sonra Merkezefendi'nin müridi olup, din ve vakıf işleri ile ömrünü geçirmiştir.²⁹¹ Merkezefendi'nin müridi olma süreci ise Lütfi Paşa ile evliyken başlamıştır. Lütfi Paşa, Yanya Beyi olarak görev yapmaktaydı. Yusuf bin Yakup'un anlattığına göre, Şah Sultan Yanya'da Şeyh Yakup'a intisap etmişti. Ancak, Lütfi Paşa'nın 940 yılında Karaman beylerbeyliğine atanmasıyla Şah Sultan İstanbul'da kime intisab edeceğini öğrenmek için Şeyh Yakup'tan tavsiye istemiştir. Şeyh Yakup, Merkezefendi'ye başvurması gerektiğini söylemiştir. Şah Sultan ve Lütfi Paşa Yanya'dan Karaman'a giderken yolda haramilerle karşılaşmış ve çok zor bir durumda kalmışlardır. Bu sırada, Şah Sultan ve Lütfi Paşa büyük bir şaşkınlık içerisinde, Merkezefendi'nin ortaya çıkıp kendilerini kurtardığını görmüşlerdir. Şah Sultan, bu

²⁸⁸ Akar, *Heşt-Behişt (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, 106; Akşit, *Tarihçi ve Devlet Adamı*, 12; Sehi Bey, *Tezkire «Heşt Behişt»*, (İstanbul: Tercüman 1001 Eser, 1980), 65.

²⁸⁹ Sehi Bey, *Tezkire «Heşt Behişt»*, 11.

²⁹⁰ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 208; bu konuyu aydınlatmak için arşiv belgelerine Osmanlı Arşivleri tarafından öne sürülen “tasnifi yapılmadı” gerekçesi ile ulaşılamadı.

²⁹¹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 209; Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan”, 77; Bayati, “Yeni kaynakların Işığı Altında Merkez Efendi”, 124.

durumu Merkezefendi'nin kendisini manevi bir koruma altına aldığı şeklinde yorumlamıştır.²⁹²

Şah Sultan 940 yılında İstanbul'a döndüğünde Merkezefendi'ye intisab etmiştir. Bundan sonra taşrada (Yenikapı dışında) faaliyet gösteren zâviye ve camilerin kurulmasını sağlamıştır. Merkezefendi ve dervişlerinin katkılarıyla inşa edilen bu yapılar için vakıf gelirleri tahsis edildi. Ayrıca, Ebu Eyyüb-el Ensari türbesi civarında Bahariye semtinde yer alan yalısının bahçesinden bir miktar arazi tahsis ederek bir zâviye ve cami yaptırmıştır.²⁹³ Bunlara ek olarak 1528 yılında Davutpaşa'da bir cami, 1556 yılında Eyüp'te bir cami ve Silivrikapı'da bir medrese ile bir mektep daha inşa ettirmiştir.²⁹⁴ Mezarı, Bahariye semtinde inşa ettirdiği caminin önündeki türbede -şimdilerde hazireye dönüştürülmüş yerde- bulunmaktadır. Mezar taşında 1572 yılında vebadan öldüğü yazmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilere dayanarak Şah Sultan'ın, Lütfi Paşa'nın Karaman Beylerbeyliği sebebi ile Yanya'dan İstanbul'a taşındığı anlaşılmaktadır. Lütfi Paşa 1529 yılında Şam Beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Şah Sultan'ın onunla Şam'a gidip gitmediği bilinmemektedir.²⁹⁵ Şah Sultan 1541 yılında Lütfi Paşa'dan boşanmıştır.²⁹⁶

1552 tarihli Eski Sarayda bulunan harem halkının aldığı ücretleri gösteren belgede Şah Sultan ve annesine ait kayıtlar bulunmaktadır.²⁹⁷ I. Süleyman döneminin sonlarında Yeni Saraya taşınılmış ise o halde Şah Sultan'ın hem Eski Sarayda hem Yeni Sarayda yaşamış son isimlerden biri olduğu söylenebilir.

Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Şah Sultan'ın Esmihan isimli bir kızı vardır. *Kerimesinin kerimesi* şeklinde geçen ifadeden Vasfihan isimli bir kız torunu olduğu

²⁹² Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1865); Bayat, "Yeni Kaynakların Işığı Altında Merkez Efendi", 124; Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 77.

²⁹³ Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 77; Öztürk, Şah Sultan veya Şah Sultanlar, 147-148.

²⁹⁴ Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 58

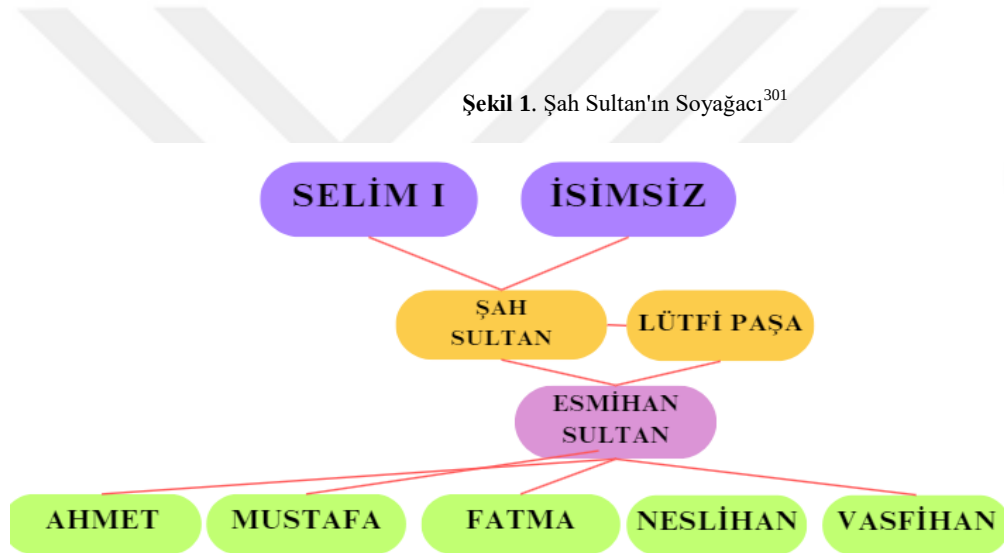
²⁹⁵ Köprülü, "Lütfi Paşa", 121.

²⁹⁶ Mehmed Süreyya, "Lütfi Paşa", *Sicill-i Osmani*, ed. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1990), 3, 903.

²⁹⁷ AE. SSÜL.I, BOA. 1/24/1.

Kızları Esmihan Sultan hazretlerinin oğlu Ahmet Bey ifadesinden ise bir erkek torunu olduğu bilinmektedir. Haziredeki mezar taşlarının birinde Neslihan isimli bir torunundan bahsedilmektedir.²⁹⁸ Neslihan ismi vakfiyede geçiyorken, akrabalık bağı ifade edilmemiştir.²⁹⁹ Vasfihan'ın Ahmed ve Mustafa isimli iki çocuğu bulunmaktadır.³⁰⁰ Vasfihan'ın ayrıca bir kız kardeşi daha vardır. Babaları bir anneleri ayırdır. Babaları hakkında vakfiyede bilgi verilmemiştir.

Şah Sultan'ın annesinin kim olduğuna dair vakfiyede bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca hazirede annesine dair bir mezar olduğundan söz edilmektedir. Bunun üzerine Şah Sultan'a dair soy ağacı aşağıdaki gibidir.

Şah Sultan'ın ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şah Sultan'ın mezar taşında “*Evailü’z-Zilkâde sene sebine ve sittin ve tis’a mie (1-10 Zilkâde 967 /24 Temmuz-2 Ağustos 1556)*” yazılmaktadır. Şah Sultan'ın faaliyetleri

²⁹⁸ Esin, “Merkez Efendi ile Şah Sultan”, 80.

²⁹⁹ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 10.

³⁰⁰ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 24, Esin, “Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye”,80.

³⁰¹ Şah Sultan'ın annesinin ismine mevcut hiçbir belgeden ulaşılamamıştır. Ayrıntılı bilgi söz konusu bölümde detaylıca verilmiştir.

incelediğinde bu tarihte yaşadığı görülmektedir. Vakfiyesi 18-28 Ocak 1570 (Evasıt-ı Şaban 977) tarihlidir. Babası I. Selim'e ait bir çeşmeyle ilgili yaşanan sorunun çözülmesi için 1569 (H. 977) yılında bir arz göndererek yardım talep etmiştir.³⁰² 25 Şubat 1572 (10 L 979) tarihli kira sözleşmesinde Şah Sultan'ın isminden önce "Merhume" sıfatı getirilmiştir.³⁰³ Belgelere göre Şah Sultan 1570-1572 tarihleri arasında vefat etmiştir. Mezar taşında vebadan öldüğü bilgisi bulunmaktadır.

Değerlendirme

Yukarda verdiğimiz bilgiler değerlendirildiğinde, Şah Sultan'ın karakterinin ve banilik kimliğinin oluşmasında çevrenin etkisi üzerine bazı çıkarımlar yapılabilir. Bunlar şöyle sıralanabilir; Şah Sultan'ın taşrada geçirdiği zaman, onun kimliğine ve karakterine derin bir etki bıraktı. Çocukluk dönemini Trabzon'da geçirmesi, babası Yavuz Sultan Selim ve abisi Kanunî Sultan Süleyman'ın bulunduğu şehirleri sıklıkla ziyaret etmesi ona farklı kültürleri ve yaşam tarzlarını tanıma fırsatı verdi. Evlendikten sonra eşi Lütü Paşa'nın görev yaptığı yerlerde yaşaması da onu farklı coğrafyalar ve topluluklar hakkında deneyim sahibi kıldı.

Saray yaşamını düzenleyen kuralların saray erkânı ve devlet adamlarının aile hayatlarına ve ev düzenlerine etkisi tam tespit edilemese de bu kuralların onları İstanbul dışında da takip etmesi muhtemeldir. Buna göre sarayın geleneksel kuralları İstanbul'da olduğu gibi, taşrada da Şah Sultan'ın hayatını düzenledi. Bu kurallar, hanedan üyelerinin sosyal ilişkilerini ve halkla iletişimini belirlerken, aynı zamanda onlara bir ölçü ve disiplin sağlıyordu.

Şah Sultan'ın 30'lu yaşlarının öncesinde farklı yerleşim yerlerinde bulunması, onun tebaa ile daha yakın bir temas kurmasına ve çeşitli kültürleri anlamasına olanak tanıdı. Taşradaki yaşam deneyimleri, ona sadece sarayın duvarları içinde değil, aynı zamanda halkın arasında da bir anlamda Sultan olma sorumluluğunu öğretti. Bu süreç, onun empati yeteneklerini güçlendirdi ve toplumun çeşitli kesimleriyle daha derin bir bağ kurmasına yardımcı oldu.

³⁰² BOA, TS.MA.e, 841/37, 10 R 977 / 1569 Eylül 22

³⁰³ A.{DVNSMHM.d.. 48/582, 208. (28 Aralık 1582/ 02 ZA 990).

Şah Sultan, saray hayatının atmosferinde yaşamıştır. Şah Sultan Saray içinde bu kez yönetici sınıfı tanımıştır. Velinimet olarak kabul edilen küçük ve masum silüetlerin ardında cihan sultanlarının varlığını hissettiren şehzadeler ve hayatlarının amacı, bir sadrazamla evlenip kendi yuvalarını kurmak olan küçük sultanlardan tahtın sahibi kadar önem arz eden valide sultana kadar aşama aşama statülerden ulaşan bir hiyerarşiyi teneffüs etmiştir. Saray hayatı boyunca yönetici sınıfı ve bu yapıya bir şekilde etki edebilen saray kadınlarını gözlemlemiştir.

Şah Sultan'ın Lütfi Paşa ile olan evliliğinde mutluluğu bulup bulamadığı konusu belirsizdir. Fakat Lütfi Paşa'nın yazdığı şiirde Şah Sultan'a duyduğu hayranlık ve aşk, evlilikleri boyunca hissettiği duyguların izini taşımaktadır. Bu evlilik; Lütfi Paşa'nın Şah Sultan'a yönelik şiddet girişimi karşısında nihayete ermiştir. Şah Sultan'ın Lütfi Paşa'ya gösterdiği cesur tepki, babasının fitri özelliklerine benzetileceği gibi sultan kızlarının kocaları üzerindeki gücünün de göstergesi olabilir. Lütfi Paşa'nın şiirinde “*Helâl olsun Hâramî gözine kanum*” şeklindeki ifadesi Şah Sultan için sert mizaçlı, kendine güvenen ve kararlı bir kişiliğe sahip olduğu çıkarımı yapılabilir.

Yavuz Sultan Selim'in kızlarından hiçbirinin evliliği sağlıklı bir şekilde devam etmemiştir. Şah Sultan'ın kız kardeşleri, eşlerinin ölümü veya idam edilmesi gibi sebeplerle dul kalmışlardır. Lütfi Paşa ve Şah Sultan boşanmadan önce, Hafize Sultan'ın eşi 1515 tarihinde, Beyhan Sultan'ın kocası 1524'te, Hanım Sultan'ın kocası 1529'da Hatice Sultan'ın kocası ise 1536 yılında idam edilmiştir. Fatma Sultan ise 1530 tarihinde boşanmıştır.³⁰⁴ Tüm kız kardeşlerinin dul olması Şah Sultan'ın boşanma travmasını kolay atlatmasına neden olmuştur. Bunun yanında boşanmanın ve dul kalmanın bu kadar yaygın olduğu bir ortamda Sultan'ın kocasına karşı sert tutumu aile birliğinin bozulmasından endişe etmediğinin de bir göstergesi olabilir. Yalnızca kardeşleri açısından dâhî düşünüldüğünde boşanmak ya da dul kalmak, Osmanlı hanedan kadınları arasında sıklıkla karşılaşılabilen bir durumdur. Boşanma sonrası sultanların yaşamlarını nasıl devam ettirecekleri de standartlaşmıştır. Kadınlar isterlerse kendi evlerinde kalabilirler, isterlerse de saraya dönebilirlerdi. Dul kalmış sultanların

³⁰⁴ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 202-2012.

kendilerini vakıf çalışmalarına adadıkları görülmektedir.³⁰⁵ Fakat Şah Sultan boşanmadan vakıf çalışmalarına başlamıştır.

Şah Sultan'ın baniliğine Merkezefendi'ye olan bağlılığı vesile olmuştur. Şah Sultan'ın taşrada halka ilişkin gözlemleri İstanbul'a döndüğünde inşa ettirdiği eserlere de yansımıştır. Bu doğrultuda imarethane, aşevi, darüşşifa, bimaristan, tabhane, miskinler evi, Aynacı, gibi sosyal yapılar yerine cami, tekke medrese, mektep gibi din ve eğitim alanında hizmet veren eserlere bani olmuştur. Bu seçimin temel sebebi sultanın taşradaki tecrübeleri neticesinde vardığı kanaattir. Ona göre insanlar din ve eğitim kurumlarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu kurumların tercih edilmesinin sebebi Sultan'ın taşra yolculuğundan ziyade kendi iç yolculuğunun bir sonucu olması da ihtimal dâhilindedir.

Şah Sultan'ın Merkezefendi'nin müridlerinden biri olduğu bilinmektedir. I. Süleyman'ın şehzadeliği döneminde başlayan Merkezefendi-Şah Sultan iletişimi devam etmiş ve şeyh mürit ilişkisine evrilmiştir. Dolayısıyla Şah Sultan boşanma sonrası yaşadığı olumsuz süreci tasavvuf ve hayır işlerine yönelmek suretiyle dizginlemiştir. Şah Sultan'ın dinî özelliklerinin onu tasavvufa sevk ettiği düşünülebilir. Bunun sonucu olarak da bağlı bulunduğu tarîkata hizmet için vakıf hizmetlerine gönül vermiştir.

³⁰⁵ Pierce, *Harem-i Hümayun*, 29.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2. BANÎ ŞAH SULTAN'I ESERLERİNDEN TANIMAK: ŞAH SULTAN'IN VAKFİYESİNE GÖRE VAKFI

Şah Sultan'a ait vakfiyeden anlaşılmaktadır ki Kanunî Sultan Süleyman tarafından Dimetoka'da bulunan *Düğerdükü (Ahlatlı)*, *Yusuflu (Dişbudak)*, *Buraklar*, *Tabaklar*, *Akçeviran (Sernazın, Azatlu, Çakurlu (Kafirderesi))*, *Cemaat-i Bağbasan*, *Etelaki*, *Gölürani*, *Cemaatyürükan*, *Karanasuh*, *Güreciler köyleri* vakıf arazisi olarak Şah Sultan'a temlik edilmiştir.³⁰⁶ Bu arazilere ek olarak Yenibahçe'de bulunan Çifte Hamam, bakkal dükkanı ve Buzhane geliri, Yahudiler Mahallesinde iki odalı aynacı dükkanı ve beraberindeki evin geliri, Eyüp'te bir hamamın kirası, İstanbul Hakim Çelebi Mahallesindeki avlusu, hamamı, acı ve tatlı pınarı bulunan konağın kirası, Mimar Kemal Mahallesinde bulunan birkaç yapının kirası vakfın gelirleri içerisinde.³⁰⁷ Bu gelirlerle Eyüp'te,³⁰⁸ Davudpaşa'da³⁰⁹ ve Yenikapı'da³¹⁰ cami, Davutpaşa'da medrese³¹¹ Eyüp'te türbe³¹² Eyüp'te ve Yenikapı'da iki

³⁰⁶ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 6a.

³⁰⁷ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 7-10. Rumeli Kazaskerliği Vakıf Belgeleri 8/22, 975-977.

³⁰⁸ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 10.

³⁰⁹ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 17.

³¹⁰ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 13.

³¹¹ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 22a.

³¹² Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 10a.

zâviye³¹³ yaptırmıştır. Şah Sultan'ın Eyüp'te bulunan arazisinin bir kısmında yer alan Hançerli Sultan Sahilsarayı olarak bilinen sarayın yıkıldıktan sonra mektep olarak kullanılması istenmiş ve bahçesine de bir tekke yapılmıştır.³¹⁴

2.1. EYÜP SEMTİ TARİHÇESİ

İstanbul'da ilk yerleşmelerin nerede başladığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak şehir her yönüyle insan yaşamına elverişlidir. İlk iskân alanlarının Haliç kıyıları ve devamındaki Kâğıthane-Alibeyköy dereleri civarında olduğu düşünülmektedir.³¹⁵ 1453 yılında II. Mehmed tarafından fethedilen İstanbul, Türk-İslam medeniyetinin merkezi haline geldi. Bu tarihi olay sayesinde şehir, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür ve medeniyet merkezi olarak önem kazandı.³¹⁶ Fethin ardından, İstanbul'u ilk defa Marmara'nın güney kıyılarından gören yabancılar, şehrin sihirli bir görünüme sahip olduğunu söylemişlerdir.³¹⁷ XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde büyük hükümdarların ve büyük sanatseverlerin çağıdır. İstanbul'un fethinden sonra İstanbul yarı yarıya boşalmıştır. Kamu binaları, saray ve konak gibi yapılar harabe haline gelmiştir. Kısa sürede yeni yerleşmelerin etkisi ile İstanbul şenlenmiş ve gelişmiştir.³¹⁸

³¹³ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 11a-14a.

³¹⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 11b; M. Baha Tanman, "Şah Sultan Camii ve Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 7/25; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevami*, 257. Buna göre II. Bayezid'in Şehzade Mahmud'dan torunudur. Eyüp'te Medfundur. Bursa'da vakfı vardır. Bir başka Hançerli Sultandan daha bahsedilir o da I. Süleyman'ın kadınlarından biridir; Tülin Çoruhlu, "Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazinelede Bulunan Hançerli Lahitler ve Taş Sandukalar," *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, (İstanbul, 1997), 7/43-59; Faruk Taylan Çekiç, *Bursa Hançerli Fatma Sultan Külliyesi*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30-31.

Hançerli Sultan'ın kim olduğu konusunda Eyüp Belediye sayfasında verilen bilgiden daha net bilgiye ulaşılamamıştır. <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/hancerli-sultan/1217>

³¹⁵ Semavi Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", *TTK Atatürk Konferansları VII 1975*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980), 90.

³¹⁶ Semavi Eyice, "İstanbul'un Şehircilik Tarihine Bilimsel Bir Bakış" *İstanbul Kent ve Medeniyet*, 2. Baskı, ed. Recep Bozlağan-Nail Yılmaz-Aynur Can, (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2010), 46.

³¹⁷ Semavi Eyice, "Eyüp Sırtlarından görülen İstanbul", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 10. Eyüp Sultan Sempozyumu (İstanbul, 12- 14 Mayıs)*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2006), 21.

³¹⁸ Semavi Eyice, "16. Yüzyılda İstanbul", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1-2, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 57.

Vakıf sistemi, İstanbul'un Türkleşmesinde ve gelişmesinde büyük pay sahibidir. Devlet erkânı adına yapılan cami, mescid, mektep, medrese gibi yapılar hızla şehrin görünümünü değiştirmiştir.³¹⁹ İstanbul'un fethi sırasında Beşiktaş sırtlarından Haliç'e giren ve Ayvansaray'a çıkan birlikler Bizans kuvvetlerini mağlup etmiştir ve şehre buradan adım atılmıştır.³²⁰ İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in "*İstanbul bir gün fetholunacaktır*" müjdesini gerçekleştirmek için sık sık taarruza yönelen İslam birlikleri bu taarruz hareketlerinin birinde başarısız olduklarında imparatorun müsaadesi ile şehre keşif için girmişlerdi. Şehirden çıkacakları sırada pusuya düşürülüp şehit edilmişlerdir. Bunlardan biri de Eyüp Ensari'dir. Onun da içinde bulunduğu gurubun İstanbul'dan çıkmak için geçerken öldürüldükleri bu bölge Eyüp Ensari'nin medfun olduğu yer olduğu gibi asırlar sonra da Fatih komutasında İslam ordularının şehre fetih için girdikleri yer olmuştur.

2.1.1. Eyüp'ün Kuruluşu

Eyüp semti, İstanbul'un doğal limanı olan Haliç'in en üst ucunda konumlanmış bir yerleşim bölgesidir.³²¹ Osmanlı öncesi dönemde Blekarna ismi ile anılan 14 idarî bölgeden birine dahildir ve Kosmodion ismi ile bilinmektedir.³²² Eyüp'te ilkçağa ait bulgular paganlara ait kutsal bir yerleşim yerinin mevcudiyetini göstermektedir.³²³ VI. ve XI. yüzyıllarda da bu bölgede bulunan kilisenin şifa kaynağı olduğu ve bölgenin kutsal bir bölge olduğu bilinmektedir. Bu yönü ile Hristiyan hacılar ve ziyaretçiler için cazibe mekânı olmuştur.³²⁴

Eyüp Sultan İstanbul'u kuşatmaya gelen Emevî ordusu içinde bulunmuş ve şehit olmuştur. Akşemseddin tarafından İstanbul'un fethi öncesinde kabrinin bulunması bu

³¹⁹ Eyice, "Tarih içinde İstanbul ve Şehrin gelişmesi", 770.

³²⁰ Ahmet Kâmil Gören, "Eyüp'ün Komşusu Tarihi Bir Semt: Geçmişten Günümüze Ayvansaray", *Eyüpsultan Sempozyumu I*, (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1997) 159.

³²¹ Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 11. Eyüp Sultan Sempozyumu (08-10 Mayıs 1998)*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2008), 13.

³²² Nuray Özasan, "Eyüp'ün Kuruluşu ve Fetih Öncesi durumu", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 96 (Mayıs-Haziran 2000), 24-25.

³²³ Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", 14.

³²⁴ Özasan, "Eyüp'ün Kuruluşu ve Fetih Öncesi Durumu", 24-25.

mevkinin toplum nezdinde kutsiyet kazanmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kılıç kuşanma törenlerinin burada gerçekleştirilmesi devlet tarafından da bu ruhani kimliğin kabul edildiğini göstermektedir.³²⁵ Eyüp, Osmanlı tarih literatüründe "havass-ı refi'a" olarak anılmıştır. Bu terim elit tabakanın yaşadığı bir semti ifade etmektedir. Peygamberin sancaktarı olan bir sahabenin bu bölgede yer alması, buranın katıksız bir İslam beldesi olarak çeşitli düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır.³²⁶

Fethin akabinde Eyüp Sultan'ın kabrinin civarında cami, türbe, medrese ve imaret inşa edilmiştir.³²⁷ Oluşturulan bu dinî atmosfer vakıf kurmak isteyenlerin buraya yönelmesine sebep olmuştur.³²⁸ Bu sebeple Eyüp semtinin İstanbul'un fethinden sonra şenlendiğini, şehirleştirdiğini söylemek zor değildir. Bunun yanı sıra eski bir yerleşim yeri olan Eyüp'te yaşayan halk ile şehri yakınlaştırma maksadıyla vakıf kurumlarının inşa edildiği bir mekân olmuştur. Eyüp, hızla sultanların, devlet ricalinin, bilim, sanat ve düşünce adamlarının hayatlarını sürdürdüğü, mimarlık ve kültür tarihinde önemli eserlere sahip zengin bir yerleşim merkezine dönüşmüştür.³²⁹

2.1.2. Vakıf Kenti Olarak Eyüp

Türklerin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte, şehrin mahalleleri Türkleştirildi. Güçlerine ve mevkilerine göre bazı hayırseverler cami ve mescitler inşa ederek vakfetmeye başladılar. Aynı zamanda, âtıl hale gelen Bizans kiliseleri de restore edilerek hayır binalarına dönüştürüldü. Bu sayede Türkleşen İstanbul'da yeni mahalleler kuruldu ve bu mahalleler hayrat binalarına göre adlandırıldı.³³⁰ İstanbul halkı, yerleşme ve ziyaret maksatlı olarak Eyüp Sultan Türbesi'ne yakın bölgeleri tercih etmiştir. Öyle ki vefat ettiklerinde Eyüp Sultan Türbesi'ne yakın bir mezarlıkta defnedilmeyi

³²⁵ Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", 18.

³²⁶ Sait Öztürk, "Osmanlı Toplumuna Eyüp'ten Bakış Meseleler ve Çözümler," *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumlarına Katılan 4 Tebliğciler (5-7 Mayıs 2000)*, 439.

³²⁷ Özaslan, "Eyüp'ün Kuruluşu ve Fetih Öncesi Durumu", 33.

³²⁸ Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", 18.

³²⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Eyüp Sultan'ın Türk Kültüründeki İzlerine Dair", *12. Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu 6-8 Kasım 2015*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 289.

³³⁰ Eyice, "İstanbul'un Şehircilik Tarihine Bilimsel Bir Bakış", 48.

arzulamışlardır. İstanbul kültüründe, vefat eden kişilerin cenaze namazları Fatih Camii'nde kılınıp ardından Eyüp Sultan Türbesi civarındaki mezarlıklarda defnedilmesi geleneği oluşmuştur.³³¹ Eyüp'te servilerin altında yer tutmuş geniş mezarlıklar ve Eyüp Külliyesi yakınlarında bulunan türbeler İstanbul'un en gözde "ölüler sitesi" haline gelmiştir.³³²

İstanbul surlarının dışında adeta ikinci bir şehir gibi gelişen Eyüp'te çokça vakıf kurumları bulunmaktadır. Eyüp'ün manevi atmosferinden etkilenen hayır kurumları, özellikle Eyyûb-ı Ensârî'nin türbesinin yakınında veya bu bölgelerde hayır işleri için çeşitli vakıf binaları inşa etmişlerdir.³³³ Özellikle II. Bayezid ve I. Süleyman zamanlarında imar faaliyetleri yoğunluk göstermiştir.³³⁴ Eyüp'ü bir vakıf semtine çeviren yapılardan bazıları Fatih zamanında inşa edilen Eyüp Sultan Vakfı, Toklu İbrahim Dede Mescidi, Sofular Mescidi, Bey Mescidi, I. Süleyman dönemi sadrazamlarından Zal Mahmud Paşa ve eşi Şah Sultan'a ait vakıf eserleri Ali Paşa'nın vakfına ait Cedid Ali Paşa Camii, Nişancı Mehmed Çelebi'nin oğlu Cezri Kasım Camii, II. Selim Dönemi Nişancılarından Nişancı Mustafa Paşa'nın vakfına ait Camii, Şeyh'ül-islam Ebus-suud Efendi vakfına ait Sibyan Mektebi, Mihrişah Sultan'a ait külliye, Sokullu Mehmed Paşa vakfına ait Medrese, Adile Sultan Külliyesi, Defterdar Cami, Kaşgari Tekkesi Mescidi, Bahariye Mevlevihanesi'dir.³³⁵ Bu yapı topluluklarından bir kaç da daha önce ifade edildiği üzere Şah Sultan'a aittir.

2. 2. ŞAH SULTAN'IN EYÜP KÜLLİYESİ (CAMİ, TEKKE, TÜRBE, MEKTEP, HAMAM, ÇEŞME)

Külliye, Eyüp-Bahariye semtinde Silahdar Ağa Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi külliye içerisinde yer alan cami hakkında *"Bir bağ ve bahçe içinde aydınlık güzel bir camidir. Dört köşe balıksırtı çivit renkli has kurşun ile Mimar Sinan*

³³¹ Küçükkaşcı, "Eyüp Sultan'ın Türk Kültüründeki İzlerine Dair", 290.

³³² Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi," 17.

³³³ Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi," 19.

³³⁴ Hatice F. Kara, "Eyüpsultan Yerleşme Dokusunun Tarih İçerisinde Değişimi ve Gelişimi," *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi, 1998), 285.

³³⁵ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un Önsözü Eyüpsultan*, (İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi, 2017), 30-105.

kapatmıştır.” demiştir.³³⁶ Tuhfetü’l-Mimârîn’de Şah Sultan Cami ve tekkesinin Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilgisi verilmektedir.³³⁷ Caminin kapısındaki kitabede “*Bulup hakka giden râhı/ İder seyr-i ilâ’l-lâhı/ Binâ kıldı kabul eyle/ Ki Şâh bint-i Selîm Şâhî/ Didi hâtif anâ târih/ ve enne’l-hayra li’l-lâhi 963.*” yazmaktadır. Burada belirtilen 963 tarihi miladi 1555-1556 tarihine karşılık gelmektedir. Aslında bu tarih, Şah Sultan mescidinin camiye çevrilme tarihidir. I. Süleyman döneminde bu tahvil için konu ile alakalı bir icazet çıkmıştır.³³⁸ Rivayete göre Şah Sultan ve Lütü Paşa Korfu seferinden dönerken ile yaşadıkları kerametlerle dolu kurtuluş hadisesinden sonra Merkezefendi’ye duyduğu muhabbet ve minnet duygusuna karşılık cami ve tekkeden müteşekkil bir tesis kurmak istemiştir. 1536 tarihine denk gelen bu olayın ardından vakfa ait cami inşa edilmiş olabilir.³³⁹

Şah Sultan’ın Eyüp külliyesine ait vakfiyede külliye içerisinde caminin yanı sıra tekke, türbe, çeşme, hamam ve muallimhane olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyelerdeki ifadelerden yola çıkarak camide imam, sela ve vakit müezzini, sermahfil, hafız ve kayyımın görevli olduğu görülmektedir. 1766 yılında cami depremde yıkılmış ve III. Mustafa zamanında tekrar yapılmıştır. Bu tamir sırasında Hünkâr mahfili eklenmiş ve bağımsız bir tevhidhane yaptırılmıştır.³⁴⁰ Arşiv belgelerinde 1786 (H.1200) yılına ait tadilat geçmişi görülmektedir.³⁴¹ Binaya dair mimari tamiratların yanında seki, su yolları ve lağımlar,³⁴² hasırların³⁴³ da tamirden geçtiği görülmektedir.

³³⁶ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, 359.

³³⁷ Mehmet Zeki Sönmez, *Mimar Sinan Tarihi Yazma ve Belgelerle*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 122.

³³⁸ BOA, TS.MA.e, 24-55, 27.Z.962.

³³⁹ Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi I*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 1993), 86.

³⁴⁰ Haskan, *Eyüp Tarihi I*, 87.

³⁴¹ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 395.

³⁴² VGM. 1960/ 39, 3 Ş 1305 15 Nisan 1888); VGM. 786/16, G Z 1211 (25 Haziran 1797)

³⁴³ VGM. 786/ 21, 1212 RA 17 (9 Eylül 1797)

Cami süreç içerisinde pek çok tadilat geçirmiştir. 1835 yılına kadar mihrap yarım daire şeklinde bir hücreye sahipti ve dekoratif sütunlarla çevriliydi. Üst kısmında, ünlü mihrap ayeti yazılıydı. 1953'te bu mihrap yıkılarak, yapının ilk inşa edildiği dönemin tarzına uygun yeni bir mihrap yapıldı. Aynı duvarda biri sağda, ikisi solda olmak üzere üç dikdörtgen pencere ve üstlerinde üç küçük pencere bulunmaktaydı. En soldaki pencere, 1812'de eklenen Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi'nin Türbesi'ne açılıyordu. Minare, caminin kuzeybatı köşesinde olup iki yönde dışarı çıkıntı yapmaktaydı. Kapısı, doğu yönünde son cemaat yerine açılmaktaydı. Harim tavanı, son tamirattan önce basit dikdörtgen bölmelerden oluşuyordu, ancak daha sonra kareli bir düzenlemeyle değiştirildi. Son cemaat yerinin tavanında ise 1835'te yapılan tamiratta eklenmiş olan bir merkezden ışınların çıktığı süsleme bulunmaktaydı. Merkezzade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi'nin duvarları, caminin duvarlarıyla aynı şekilde inşa edilmişti. Türbeyi tuğladan yapılmış bir kubbe örtüyordu ve girişi doğu duvarında yer almaktaydı. Kapı, beyaz mermerle çerçevelenmişti ve üst kısmında türbenin inşa kitabesi bulunuyordu. Şah Sultan Türbesi, tekkelerin kapatılmasından sonra harap olmuştu ve 1953'te yapılan restorasyonda mevcut duvar kalıntıları yıkılarak yapının izleri tamamen ortadan kaldırıldı³⁴⁴

Cami dikdörtgen planlı bir camidir. Caminin iki sıra tuğla ve kesme taşlı duvarları ile minare kürsüsünün 16. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilmektedir.³⁴⁵ Haliç kenarına konumlandırılmıştır. Silahtar Caddesi üzerinde bulunan kapısından cami avlusuna girilmektedir. Bu kapıdan girildiğinde merdivenlerle aşağı doğru inilirken sağ tarafta türbe yapısından geriye kalan hazineleer görülmektedir. Cami iki katlıdır. Üst katının ahşap direkler üzerinde durmaktadır. Caminin silahtar caddesine bakan tarafı caminin batı yönüdür. Şeyh Ahmed Türbesinin bulunduğu cephesi doğu cephesidir. Minare, caminin kuzeybatısında bulunmaktadır. Güney cephesinde bahçe kapısı yer alır. Bu kapının karşısında bulunan ahşap katın altındaki kapıdan ikinci kata çıkılmaktadır. Batı yönünde, son cemaat yerinin orta kısmından camiye giriş yapılmaktadır. Giriş kapısının solunda bir, sağında iki pencere bulunmaktadır. Bu cephenin üst katında giriş

³⁴⁴ VGM. 802/77,146/2 1200 Ş 8 (6 Haziran 1786); Tanman, “Şah Sultan Cami”, 125.

³⁴⁵ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 395.

kattaki pencerelerle hizalı olarak altı pencere bulunmaktadır. Diğer tüm cephelerde birbirlerine hizalı olarak her katta üç pencere her cephede altı pencere bulunmaktadır. Alt kattaki pencereler dikdörtgen olup üst kattakiler sivri kemerlidir ve bugün üst kat camları vitraydır. Alt kat giriş kapısından girildiğinde son cemaat yerinin yanında küçük bir mihrap ve yanında kemerli bir kapı bulunmaktadır. Bu kapının üstünde III. Mustafa zamanında yaptırılan tamirata dair bilgi veren 1834 tarihli kitabede;

“Sultan Selim Hân’ın bint-i sa’adet ahteri

Bu ma’bed-i ferhundeyi yapmışdı bir vefk-i murad

İken mürur-ı vakt ile olmuşdu virân ü harâb

Ma’mûr-ü ihyâ eyledi Sultan Mahmud-ı İctihad

Aynî didim târih-i tâm oldu cemâ’at şâd-kâm

Bu Şâh Sultan Câmi’i tecdid olundu sa’dabâd

1251”

Yazılıdır. Bu kapıdan girildiğinde sağda ve solda kadınlar için ayrılmış ahşap paravanlı cemaat yeri, üzerinde ise yine kadınlar için ayrılmış ahşap balkon bulunmaktadır. Tavanda bulunan kubbeye ahşap çıtalarla dikdörtgen dilimli hale getirilen örtü ile çıkılmıştır. İçerde ahşap bir minber ve ahşap bir kürsü bulunmaktadır. Caminin alt sıradaki pencereleri dikdörtgen olup üst sıradaki pencereleri sivri kemerlidir. Vitray cam kullanılmıştır.

2.2.1. Şah Sultan Tekkesi/ Zâviyesi

Zâviye, herhangi bir tarîkata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşamaları ve vazife edindikleri amaç uğruna çalışmaları için inşa edilmiş bina topluluğunun ismidir.³⁴⁶ Merkezefendi’ye ithafen yapılan bu yapının bir diğer önemli parçası olan tekke, Hançerli Sultan Sarayı ismi ile meşhur olan ve asıl sahibinin Şah Sultan olduğu rivayet edilen Sahılsarayın arazisine,³⁴⁷ Haliç kenarına yerleştirilmiştir.

³⁴⁶ Ali Açık, “XIV- XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 230.

³⁴⁷ Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 257; Tanman, “Şah Sultan Cami”, 125.

Camiye yakın bir konumda bulunan saray arazisinde, vakfiye kayıtlarından edinilen bilgilere göre tekke ve cami görevlilerinin, dervişlerin kullanımı için mutfak, fırın, sofa, selamlık gibi bölümleri içeren bir ev ve bağımsız odalar olduğu anlaşılmaktadır. III. Mustafa'nın gerçekleştirdiği tadilatın ardından ise bu yapıya bir tevhidhane eklenmiştir.³⁴⁸ 17. postnişin Merkez-zade Ahmed Çelebi döneminde 1835 tarihinde kendisi için bir cami ve tevhidhanenin güneydoğusuna bir türbe inşa ettirmiştir.³⁴⁹

Tekke, Halveti Tarîkatı'nın Sünbülü koluna bağlı en eski yapılardan biridir. Merkezefendi ismi ile bilinen Musa ibn-i Mustafa bin Kılıç Bey bin Hıdır künyeli Musleheddin Musa Efendi için yaptırılmıştır. Ancak Merkezefendi posta oturmadiği için halifelerinden Gömleksiz Şeyh Mehmed Efendi ilk postnişindir.³⁵⁰ Vakfiyede bulunan ifadelerden Zâviyede şeyh, zâkirbaşı, evrathan ve 15 dervişin bulunduğu anlaşılmaktadır. Şeyhin mutfagında yapılan yemeğin dervişlere ve fukaralara dağıtıldığı, masrafların ise vakıf bütçesinden karşılandığı bilinmektedir.

2.2.2. Şah Sultan Mektebi

“*Sultan'ın vefatından sonra muallimhane olmak için vakfedeler*”³⁵¹ ifadesi ile vakfiyeye dâhil olan mektep, caminin üst katındaki küçük ahşap bölümdür. Vakfiyedeki ifadelerden mektepte görevli olarak muallim ve halifesinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Hasır ve ibrikine ayrılan bütçe söz konusu iki eşyanın mektebe ait demirbaş olduğunu düşündürmektedir.³⁵² Cami yakınındaki odalardan biri mektepte eğitim gören talebelere ayrılmıştır.

2.2.3. Şah Sultan Türbesi

Ayvansarayî eserinde “Eyüp'te bina eylediği Cami-i Şerîf civarında müstakil bir türbede medfundur”³⁵³ demişse de türbe yapılan restorasyonlar ve yol çalışmaları

³⁴⁸ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 125.

³⁴⁹ Tanman, *Şah Sultan Cami*, 125.

³⁵⁰ Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 257; Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 125.

³⁵¹ VGM, *Şah Sultan Vakfiyesi*, EV.VKF.09, 13b

³⁵² VGM, *Şah Sultan Vakfiyesi*, EV.VKF.09, 11b

³⁵³ Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 257.

sonunda bugün hazireye dönüşmüş durumdadır.³⁵⁴ Türbenin yıkılmış olması Şah Sultan üzerine çalışma yapan çoğu kişinin kafasını karıştırmış ve Şah Sultan'ın Yavuz Sultan Selim'in türbesinde Hafza Sultan'la beraber medfun olduğunu düşündürmüştür. "Padişahların Kadınları ve Kızları" isimli eserinde Çağatay Uluçay, Şah Sultan'ın I. Selim'in türbesinde kızı ile defnedildiğini yazar.

Hazire ikiye ayrılmıştır. Kapıya yakın olan ilk bölümde, Şah Sultan Cami ve diğer yapılarda görevli bazı kimselerin medfun olduğu görülmektedir. Diğer kısım ise birkaç istisna dışında adeta kadınlar kabristanı gibidir. Bu kısımda Şah Sultan'ın yakınındaki kadınlar ve kişiler defnedilmiştir. Şah Sultan'ın kabri cami arazisinin bittiği güney sınırı üzerindedir. Sağında, yol kenarında annesi medfundur. Haziredeki diğer isimler; kızı Esmihân Sultan, torunu Neslihan Sultan, diğer Kızı Vasfihan, Damadı Hüseyin Paşa, Şehzade Sultan Bayezid'in kızı Ayşe Sultan, Hüseyin Paşa ve onun kızı Vasfi Han, Rauf Paşa'nın eşi Salime Kadın Efendi, Hüsrev-zade Mehmed Monla'dır³⁵⁵ Hüseyin Paşa, Şah Sultan'ın damadıdır. Neslihan ve Vasfihan çocuklarıdır. Neslihan Sultan küçük yaşta vebadan hayatını kaybetmiştir. İsmihan Sultan ve Hüseyin Paşa da erken yaşta vefat edince Şah Sultan Vasfihân'ın vasisi olmuştur. Beraberinde Hüseyin Paşa'nın başka bir kadından Fatma isimli kızının mezarı bulunmaktadır.³⁵⁶

Şah Sultan'ın ayak şahidesindeki kitabede

"Sahibetü hâzâ el-kabr

Baniyatü mescid-i hangah

Şah Sultan'ın bint-i Yavuz Sultan Selim Han"

Şah Sultan'ın baş tacının iç yüzünde ise,

"Sultan Selim Han-ı Gâzi

Evâilü'l-Zilkâ'de

³⁵⁴ Neciboğlu, *Sinan Çağı*, 125.

³⁵⁵ Haskan, *Eyüp Tarihi I*, 265.

³⁵⁶ Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 80-81.

Sene selas ve sittin ve tis'a mie

El-maâni't taun"

Şah Sultan'ın baş taşının dış yüzündeki kitabede ise:

"Hüsn içinde bu adni bu ki misal

Kılmış idi hakk bunu sâhib-i cemal

Soldurup Bari hûda gönce iken

Vermedi mevt" yazmaktadır. Ayak taşı ise orijinal değildir.³⁵⁷

Şah Sultan vakfiyeye göre, annesinin türbesinde³⁵⁸ Resulullah için bir cüz,³⁵⁹ Şah Sultan'ın üzerinde emeği olan müminler için bir cüz, cümle Müslümanlar için bir cüz³⁶⁰, Şah Sultan'ın ruhu için üç cüz okunsun demektir.³⁶¹ Türbedarın görevliler arasında bulunduğu görülür.³⁶²

2.2.4. Hamam ve Çeşme

Şah Sultan'ın Eyüp'te bulunan külliyesinde daha önce bir çeşme olduğu bilinmektedir. Mermi Haskan tarafından bildirdiğine göre çeşme hazirenin alt tarafında küçük ayna taşlı, kitabesi olmayan bakımsız bir yapıdır.³⁶³ Çeşme, bugün mevcut değildir. Hamamların bugünkü durumu hakkında da bilgi yoktur. Fakat vakfiyede görevlilere ve dervişlere tahsis edilen ev ve odaların beraberindeki hamamlar dışında Yenibahçe'de çifte hamam, Eyüp'te ise bir hamam olduğu bildirilmiştir.³⁶⁴ Çifte

³⁵⁷ Haskan, *Eyüp Tarihi I*, 263; Yaramış, "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Eyüp'teki Hayrâtı", 406.

³⁵⁸ Şah Sultan'ın annesi kendinden önce öldüğü için türbedeki en eski tarihli medfun annesi olması sebebi ile annesinin türbesi işaret edilmiş olabilir.

³⁵⁹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 10a.

³⁶⁰ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 11b.

³⁶¹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13a

³⁶² VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 1b

³⁶³ Haskan, *Eyüp Tarihi I*, 86.

³⁶⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 7a-13a.

hamam; kadın ve erkeklerin aynı zamanda hamam içinde kendilerine ayrılan farklı mekânları kullabilemesine imkân tanıyan hamamlardır.³⁶⁵ Bunlar genelde büyüktür. Eyüp'te yalnızca "hamam" şeklinde ifade edilen yapı tek işlevli hamam olmalıdır. Yani günün belirli zamanı kadınlara, diğer zamanı erkeklere tahsis edilen daha küçük, mahalle hamamı formunda bir yapıdır. Vakfiyede "... Cami-i mezbur mahallesinde vakı olup bir tarafı Bülban mülküne ve iki tarafı tarîk-i âmm ve bir tarafı tarîk-i hassa müntehi olan iki bab odanın birini taallüme ve birini mevzi-i mezburda vakı olan hamamın dellâkine vakfeylediler..." yazılıdır.³⁶⁶ Gülru Necipoğlu Sinan Çağı isimli eserinde bu hamamın Yenibahçe'deki Çifte Hamam'ın tellağına vakfedildiği yönünde bilgi verilmişse de vakfiyedeki ifade ile bu Eyüp'te bulunan hamamdır. Eyüp'te bulunan hamamla alakalı vakfiyede "... Kasaba-ı Hazret-i Ebû Eyüb Ensarî aleyhi rahmet'ül-bâri civar-ı saadet fercamında vaki olan hamamı dâhî vakf ve habs eyledi..." yazılıdır.³⁶⁷ Bu ifadeden Eyüp'te bulunan hamamın Eyüp Sultan'ın makamına yakın bir konumda olduğu açıktır.

Ahmet Yaramış, "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Eyüp'teki Hayratı" adlı makalesinde, Vakfiyede bahsedilen hamamın Eyüp Sultan Türbe Vakfına ait hamam olduğunu öne sürmektedir. Şah Sultan'ın cami ve tekkesinin mimarının Mimar Sinan olması ve hamamın Eyüp Sultan türbesine yakın olması gerekçeleri ile hamamın Eyüp Türbe vakfına ait olduğunu iddia etmektedir.³⁶⁸ Söz konusu hamam Fatih Sultan Mehmet zamanında yaptırılmış 1510 yılında depremde yıkılmış ve daha sonra Mimar Sinan tarafından tekrar onarılmıştır. Hamam, çift işlevli ve büyük bir hamamdır. Gerekçelerin yetersizliği ve hamamın vakfiyede "çifte hamam" şeklinde anılmaması bu iddianın zayıflığını ortaya koymaktadır.³⁶⁹

³⁶⁵ Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 405.

³⁶⁶ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13a

³⁶⁷ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 7b.

³⁶⁸ Yaramış, "Yavuz Sultan Selim'in Kızı Şah Sultan'ın Eyüp'teki Hayratı", 407.

³⁶⁹ Akif Kuruçay, *İstanbul'un 100 Hamamı*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2012), 80.

Yenibahçe yanında bulunan Çifte Hamam'ın akıbeti bilinmemekle beraber Muhasebe defterlerinde hamam kirası olarak 1692-1717 tarihleri arasında kira geliri alındığı görülmüştür.³⁷⁰ En geç 1766 tarihinde faal olduğu tespit edilmiştir. Lütü Paşa Hamamı Camii'nin arazisi içindedir.³⁷¹

2. 3. YENİKAPI DIŞINDA ŞAH SULTAN KÜLLİYESİ (CAMİ, ZÂVİYE)

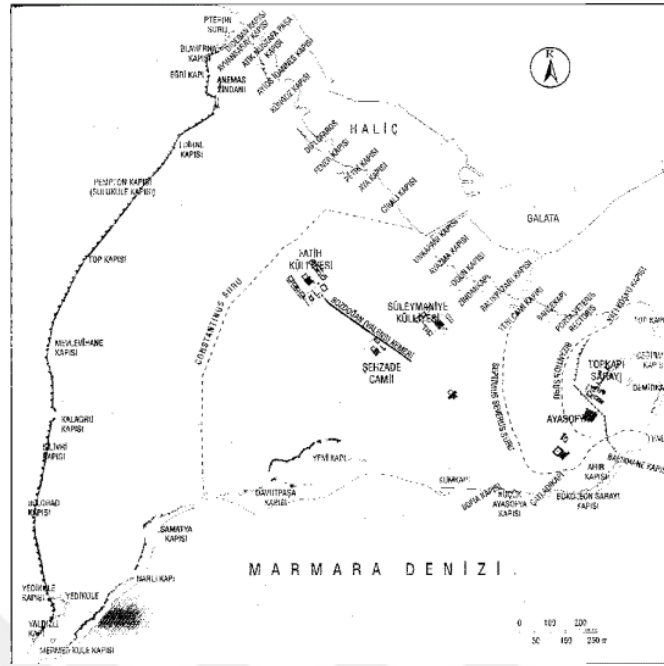
Yenikapı, sur içinde Marmara sahiline yakın konumdadır. Samatya ve Kumkapı arasında kalan Langa semti ile iç içedir. Bugünkü Yenikapı'nın Bizans döneminde liman bölgesi olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı döneminde Langa semtinin karakteristik yapısını taşır. Osmanlı'da bu bölge bostanları ile ünlüdür.³⁷² Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar Marmara sahil surları üzerinde 16 kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan biri de Yenikapı'dır. İsmi Blanga Kapısı, Vlanga kapısı, Yeni Langa Kapısı ve nihayetinde Yenikapı'ya dönüşmüştür.³⁷³

³⁷⁰ EV.HMH. d. 2225/3; EV.HMH. d. 1416/3; EV.HMH. d. 783/2; EV.HMH. d. 685/3, 1.

³⁷¹ Ahmet Yaşar, “İstanbul Hamamları 1731-1766”, *Osmanlı İstanbul II*, ed. Feridun Emecen-Ali Akyıldız- E. Safa Gürkan, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014), 578.

³⁷² “Yenikapı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Tarih Vakfı, İstanbul 1994, 476.

³⁷³ “Surlar” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Tarih Vakfı, İstanbul 1994, 77.

Harita 4. İstanbul Kapıları³⁷⁴

Vakfiyede bu külliye'nin Yenikapı dışında Merkezefendi Camii'ne yakın olduğu belirtilmektedir.³⁷⁵ Merkezefendi Cami ise Silivri Kapısı yakınlarında bulunmaktadır ve bazı belgelerde de bölge Silivri Kapısına yakınlığı üzerinden tarif edilmiştir. Bugün Zeytinburnu semtindedir ve Merkezefendi Mahallesindedir. Yenikapı Mevlevihanesi ile sınır komşudur.

Bu caminin banisinin Merkezefendi mi yoksa Şah Sultan mı olduğu konusu ihtilaflıdır. Tuhfetü'l-Mimârîn'de caminin Şah Sultan'a ait olduğu nakledilmiş ise de Mimar Sinan'ın eserleri arasında olan bu cami Tezkiretü'l- Enbiye'de Merkezefendi'ye atfedilmiştir. Hulvi ve Ayvansarayî cami ve Zâviyenin 1529 tarihinde Merkezefendi ve dervişleri tarafından inşa edildiğini belirtmektedir³⁷⁶ Menkıbelere göre Merkezefendi buraya keramet üzerine yerleşmiştir. Rivayete göre; Şeyh Merkezefendi burada bir akarsuyun sesini duymuştur. Daha sonra orayı kazan dervişler kadim devirlerden kalmış tarihi bir kuyu ve şifalı bir akarsu kaynağı bulmuşlardır. Suyun çıktığı yerde Zâviye ve

³⁷⁴ Harita: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* C. 7, 78.

³⁷⁵ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13b.

³⁷⁶ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 397; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*,

mescid inşa etmişlerdir. Bugün basamaklarla inilen havuz biçimindeki Bizans döneminden kalma su kaynağı hala mevcuttur ve buradaki yeraltı mağarası şeyhin halvet odasıdır.³⁷⁷ Bu karışıklık, Şah Sultan'ın, şeyhi Merkezefendi'nin ölümünün ardından, 1552 yılında, onun yaptırdığı mescid ve Zâviyeyi tadil ettirip sorumluluğu altına aldığı şeklinde yorumlanarak giderilmiştir.³⁷⁸

Vakfiyeden anlaşılmaktadır ki; Şah Sultan Merkezefendi Camii'nde görev yapan imam, hatib, vakit müezzini, salâ müezzini, sermahfil, hafız, muarif, kayyım gibi görevlilere ve caminin kandil yağına vakıftan bütçe ayırmıştır.³⁷⁹ Caminin yakınında bulunan zâviye ve hücrelerde 15 derviş bulunmaktadır. Yine bu zâviyenin mutfağı için Eyüp Zâviyesinde olduğu gibi bütçe ayrılmıştır. Şeyhin mutfağında pişen yemeklerin dervişlerle beraber yenilmesi şart koşulmuş ve gerekli ihtiyacın görülmesi için de bütçe ayrılmıştır. Bu yapının yakınlarında bulunan odaları Merkezefendi Camii'nin imamına, müezzine, kayyıma, zâviyenin şeyhine vakfetmiştir.³⁸⁰ Merkezefendi'nin Türbesi'nde her gün sabah vaktinde Resulullah'ın ruhu için bir cüz, Merkezefendi için bir cüz, Halveti meşayihi için bir cüz okunması istenmiştir.³⁸¹ Bunların dışında “zikrolunan iki camide” ifadesi ile bazı şartlar sıralanmıştır.³⁸² Vakfiyede sırası ile Eyüp Camii'nden ve Yenikapı dışında bulunan Merkezefendi Cami'nden bahsedilmektedir. Bunlardan sonra Davutpaşa'daki külliyyeden bahseder. O halde zikrolunan ifadesi ile tarif edilen camiler Eyüp ve Merkezefendi Camileridir. Bu camilerde her Rebi'ül-evvel ayında Peygamber Efendimizin kutlu doğumuna ithafen Kur'an-ı Kerim okunmasını istemiştir. Şah Sultan vakfiyede Regaip ve Berat gecelerinde iki zâviyede de yemek pişirilip fukaraya dağıtılması, bayramlarda zâviyelerde kalanların yemekleri için bütçe ayrılması, her sene

³⁷⁷ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 397.

³⁷⁸ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 397; Öztürk, “Şah Sultan veya Şah Sultanlar”, 150.

³⁷⁹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13b-14a.

³⁸⁰ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 14b.

³⁸¹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 15b.

³⁸² VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.16'a.

Aşure günlerinde de aşure yapıp şeyh mutfağında pişirilerek dervişler ve fukaralara dağıtılmasını şart koşmuştur.³⁸³

2. 4. DAVUDPAŞA KÜLLİYESİ (CAMİ, MEKTEP)

Davudpaşa, Topkapı Sarayı dışında, eski Edirne yolu üzerinde geniş bir alan üzerine kuruludur. Söz konusu alana Davudpaşa Sahrası denilmektedir. Bu sahra XV. asır başlarında ok atma talimlerinde kullanılmıştır.³⁸⁴ Bu bölgeye ismini veren Fatih zamanında Anadolu Beylerbeyi iken vezirlik rütbesi alan, II. Bayezid zamanında da sadrazamlık yapan Davud Paşa'dır.³⁸⁵ Semavi Eyice'nin tespitlerine göre Davudpaşa burada -yıkıldığı bilinen- bir saray yaptırmıştır.³⁸⁶ Padişahların maiyetlerindeki kalabalık birliklerle birkaç günlük ikametleri için yapılmış olan Davudpaşa sarayı Kanuni zamanında yıktırılarak Davutpaşa Bahçesi denilmeye başlanmış ve bunun yerine yeni bir saray yaptırılmıştır. Saray tamire muhtaç hale geldikçe farklı padişahlar döneminde tamir ettirilmiştir. En gözde dönemini av meraklısı IV. Mehmed zamanında geçirmiştir.³⁸⁷ Davudpaşa bölgesi Rumeli'ye düzenlenen seferlerde ilk konaklanacak yer olmuştur.³⁸⁸ Bugün, konum olarak Fatih ilçesinin Cerrahpaşa semtinde, Yenikapı yakınlarında bulunmaktadır.

Vakfiyedeki ifadelerden burada bir cami, zâviye ve medrese olduğu anlaşılmaktadır. Cami'de imam, hatip, vakit müezzini, salâ müezzini, üç hafız, ser mahfil, muarriif, kayyım bulunmaktadır.³⁸⁹ Zâviyede bulunan derviş sayısı bildirilmemiştir. Zâviye hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Şah Sultan'ın arzusu üzerine Yakub-i Germiyânî, Yanya'dan getirtilerek Davutpaşa'daki zâviyeye şeyh tayin

³⁸³ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 16b; Aylık 200 Akçe verildiğine dair Atik-i Hazine defterlerinde kaydı bulunmaktadır. VGM. DEFTER. 23, 7-9.

³⁸⁴ Reşad Ekrem Koçu, "Davudpaşa Sarayı", *Hayat Mecmuası* 1/4 (1970), 30.

³⁸⁵ Ayvansarayî Hafız Hüseyin, *Camilerimiz Ansiklopedisi*, Haz. İhsan Erzi, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987): 143.

³⁸⁶ Selma Gül, "Davutpaşa Sahrası'nda Bir Otağ-ı Hümayun 'Davud Paşa Hünkâr Kasrı'", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 7 (Eylül 2015), 130.

³⁸⁷ Koçu, "Davudpaşa Sarayı", 3-33.

³⁸⁸ Gül, "Davutpaşa Sahrası'nda Bir Otağ-ı Hümayun", 131.

³⁸⁹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 17'a.

edilmiştir. Merkezefendi'nin ölümünün ardından Kocamustafapaşa Zâviyesi'nde postnişin olan Merkez-zâde Ahmed Çelebi Denizli'ye gidince yerine Germiyanî geçmiştir. Germiyanî'nin ayrılığına çok üzülen Şah Sultan Davutpaşa'da bulunan zâviyesinde boşluk oluşunca başka bir şeyh tayini yapmadan zâviyeyi medreseye dönüştürmüştür.³⁹⁰

Şah Sultan gibi Kanuni Sultan Süleyman'da Merkezefendi'ye intisab etmiştir. Osmanlı sultanlarının pek çoğunun bir tarikat bağı vardır. Örneğin Yavuz Selim Merkezefendi'nin şeyhi Sünbül Sinan'a,³⁹¹ II. Bayezid ise Cemal Halveti'ye bağlıydı. Cemal Halveti, Sultan Bayezid tarafından veba hastalığına yakalananlara dua etmesi için kırk dervişle beraber Hicaz'a görevlendirilmiştir. Yerine halifesi Sünbül Sinan'ı bırakıp yola çıkan Celal Halveti yolculuk sırasında vefat etmiştir.³⁹² Dolayısıyla Sünbülüye Tarikatı Cemaaliye'den doğma ilk kol olmuştur.³⁹³ Anlaşılmaktadır ki her üç padişah da aynı tarıkata intisap etmiştir. Sadece padişahlar değil diğer devlet görevlileri de bu tarıkata destek olmuşlardır. Bunlardan Şehzade Ahmed taraftarı Koca Mustafa Paşa II. Bayezid dönemi paşalarındandır ve Sünbülüye'nin İstanbul'da genişlemesinde ve meşruiyet kazanmasında büyük etkisi olmuştur. Yavuz Sultan Selim tahta geçtiğinde Koca Mustafa Paşa, Cem Sultan'ın öldürülmesine adı karıştığı için I. Selim tarafından boğdurulmuştur. İnşa ettiği külliye yıktırılmak istenmişse de Sünbül Sinan buna engel olmuştur. Şah Sultan'ın Yanya'dan getirttiği Şeyh Germiyanî'nin Koca Mustafa Zâviyesi'ni tercih etmesiyle, Şah Sultan'ın yaşadığı üzüntünün ardında hala tazeliğini koruyan Yavuz-Ahmed taraftarlığının ya da Fatih- Cem taraftarlığının etkisinin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak tesadüf gibi görünen bağlantılar, bu etkinin varlığını düşündürmektedir.

³⁹⁰ Nazif Öztürk, “Şah Sultan veya Şah Sultanlar”, 148; VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 19'a.

³⁹¹ Hür Mahmud Yücer, “Sünbülüyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/140.

³⁹² Mehmet Serhan Tayşi, “Cemâl-i Halvetî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/302.

³⁹³ Mehmet Serhan Tayşi, “Cemâliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/318. 318

Cami 1953 yılında harap bir hale gelmiş ve daha sonra onarılmıştır. Kubbeli örtü çatıya dönüştürülmüştür. 1981-1982 tarihlerinde sadece temeli kalan son cemaat yeri yeniden yapılmıştır. Buraya camekân hol eklenmiştir.³⁹⁴ Bugün tarihi dokusunu göremediğimiz caminin çelik kapısı, apartman girişini andırmaktadır ve camekân hol kaldırılmıştır. Avluda mermer bir şadırvan bulunmaktadır. Harime giren iki kanatlı ahşap kapı hâlâ mevcudiyetini korumaktadır. Kubbeli pencerelere PVC çift cam takılarak orijinallliği bozulmuştur. Doğu tarafındaki hazirede meşhur Hüseyin Lemekânî'nin kabri bulunmaktadır. Minareye giriş harim kısmından yapılmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptandır.³⁹⁵

Değerlendirme

“Ecdadının ve büyüklerinin tanınmış geleneği olan bu İslam hukukuna uygun olarak hazırlanmış bu sayfada yer alan mal ve mülkü vakfetmiş ve adayan ve bu açık vakfiyede belirtilen vakıfları tescil ettiren büyük hanım, yüce kadın; hayır sahibi, hayırların sahibi, hayır işlerinin kurucusu, zamanının en büyük kadınları arasında taç olan, İbadet ve amelde Meryem-i Basrîye, salâh ve takvada Râbia-i Adeviyye gibi olan, Rahman'ın yüce erdemlerinin törenleriyle kuşatılmış olan Şah Sultan, cömertlik ve iyilik âleminde bayrak taşıyan, zamanının en soylu sultanının kızı, devrinin en büyük hükümdarının evladı, Sultanların Sultanı Sultan Selim Han'ın, Sultan Bayezid Han'ın oğlu olan Sultan Selim Han'ın kızı, Allah ona başarılar versin ve onun çocuklarını ve eşlerini cennet mekanı kılsın. Bu vakfiyenin devamını ve meşru yolunu izleyerek vakfın ikrarını tertip etmiştir.”³⁹⁶ denilerek vakfiyede takdim edilen Şah Sultanı ve Şah Sultan'ın İstanbul'unu bu ilk iki bölümde verilen bilgiler üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Vakıfların hacimlerine bakıldığında, Şah Sultan'ın Eyüp Külliyesi öne çıkmaktadır. Külliye, Eyüp semtinde geniş bir alanda kurulmuştur. Eyüp, eski çağlardan beri kutsal bir alan olarak kabul edilmiştir. Fetihle beraber bölgeye hâkim olan İslami

³⁹⁴ Esra Güzel Erdoğan, “Şah Sultan Cami”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), 7, 124-125.

³⁹⁵ Erdoğan, “Şah Sultan Cami”, 125.

³⁹⁶ Sadeleştirilmiştir.; VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 4b-5a.

perspektif ile bu atmosfer korunmuş ve burada birçok vakıf kurulmuştur. Eyüp semti, tabir-i caizse, bir cazibe merkezi olarak vitrin görevi görmektedir. Vakıfların ve banilerinin tanınırlığını artıran bu etki, Eyüp'ün şehirleşme sürecine katkısını gözler önüne sermektedir.

Vakfın Eyüp civarındaki hareketliliğe ve şehirleşmeye etkisini ortaya koymak istediğimizde, Eyüp semtinin tarih boyunca hareketli ve cazip bir mekân olduğunu hatırlatmamız gerekir. Bu kalabalık ve hâlihazırda meskûn arazi olan konumun civarındaki yapıları ve bu yapılara ev sahipliği yapan kimseleri, vakfiyede geçen ifadelerden ve vakfın, vakfın mallarının yerini tarif etmek için kullanılan cümlelerden öğrenebilmekteyiz. Vakfiyede geçen "*Bir tarafı Hasan Halife mülküne, iki tarafı tarîk-i âmm ve bir tarafı camii-i merkume havlusuna*" şeklindeki açıklamalarla Eyüp semtinde, camiye yakın civarlarda görevlilere tahsis edilen evlerin konumları detaylı bir şekilde tarif edilmiştir. Bu yer tariflerinde Eyüp semti için çokça ev ve yol tanımı kullanıldığını görülmektedir.³⁹⁷

Tahsis edilen evlerin çoğunlukla odalardan oluştuğu, avluları ve pınarları bulunduğu belirlenmiştir. Bu konuya geçmeden Davudpaşa ve Merkezefendi külliyelerinin şehirleşme üzerine etkileri anlatılırken bahsedileceği için genel olarak evden bahsetmekte fayda görülmüştür. Zemin katı, kullanım amacına göre depo, ahır, arabalık, samanlık ve taşlık olarak değerlendirilmektedir. Bu kat genellikle dövmüş toprak veya taş kaplıdır. Mutfak ve fırınlar, evin içinde değilse, ayrı bir plan oluşturur ve ayrıca sayılmalıdır, evin genel planından ayrı olduklarını ifade eder. Odalar, tıpkı evler gibi, sofaya açılır. Sofa, tek tarafı ya da iki tarafı kapalı bir sokak şeklinde olabileceği gibi, ortada bir meydan konumunda da bulunabilir. Bu, sofaların kullanım şekline ve evin genel tasarımına bağlı olarak değişir.³⁹⁸ Bu yapı özelliklerine sahip bir ev, Osmanlı dönemi konut mimarisinin tipik bir örneğini oluşturur. Zemin katının çeşitli işlevler için kullanılması ve sofaların merkezi bir alan olarak düzenlenmesi, evin hem işlevsel hem de sosyal yapısını ortaya koyar.

³⁹⁷ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 8a.

³⁹⁸ Sedat H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1954), 13-16.

Evin odaları çeşitli maksatlarla vakfın etrafında yaşaması istenilen görevlilere dağıtılmıştır. Zaviye şeyhine selamlık ve taamhane olarak kullanılmak üzere sofaların vakfedildiği görülmektedir. Bu odalarla beraber evlerde mutfak, fırın, çârdâk, ahır, acı pınar, tatlı pınar, hamam bulunmaktadır.³⁹⁹ Burada kalan görevlilerin tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yapılar mevcuttur. Diğer külliye görevlilerine vakfedilen yapılar ile karşılaştırıldığında hem daha büyük bir alanı işaret eder hem de çok daha fazla imkana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun Eyüp semtinin gelişmiş bir semt olması ile alakalı olduğu düşünülmektedir.

Vakfiyelerde paylaşılan konum bilgisinden Kadıasker Hamamı ve Sultanın Sarayı gibi önemli yapıların konumları da vakfiyede yer almaktadır. Vakfiye’de Eyüp Camisinin konumlandığı yerin civarındaki evleri ve vakfı tarif eden satırlarda “üç tarafı tarîk-i âmm müntehî olub” ifadesi geçmektedir.⁴⁰⁰ Bu ifade bölgenin kolay erişilebilir ve ulaşım açısından avantajlı bir konumda olduğunu gösterir. Bu durum hem yerleşim hem de ticaret açısından bölgenin önemini artırır.

Vakfın etrafındaki mülk sahipleri, “Bülban mülkü, Hasan Halife mülkü, Mercan mülkü, Karagöz mülkü” şeklinde, baba isimleri belirtilmeden kendi isimleri veya isimlerinin yerini alan lakapları ile anılmaktadır.⁴⁰¹ Bu kişilerin baba ismi olmaksızın kaydedilmeleri, tanınırlıklarının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Halife ‘birinin yerine geçen kimse’ anlamına gelmektedir.⁴⁰² Ağa, bey, emir, alemdar, beşe, çavuş, sipah, unvanı taşıyanlar ehl-i örf; efendi, halife, şeyh, molla ve gibi unvan ve lakap taşıyanlar ilmiye sınıfından kabul edilmiştir.⁴⁰³ Halife unvanının Şah sultan tekkesi şeyhinin halifelerine işaret edip etmediğinden emin olmak zordur ancak çevredeki dini sınıfın varlığına işaret etmektedir. Bölgede tanınan şahsiyetlere ait mülklerin bulunması, vakfın bulunduğu bölgenin yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip kişiler

³⁹⁹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 8a-13a

⁴⁰⁰ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 7b

⁴⁰¹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13a

⁴⁰² Devellioğlu, “Halife”, 318.

⁴⁰³ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 219.

tarafından tercih edilen bir yer olduğunu gösterir. Eğer ismi geçen mülk sahiplerinin baba isimleri yazılmadan kaydedilmesi tanınırlık ifadesi ise tanınmış ve itibarlı şahsiyetlerin mülklerinin bu bölgede bulunması, bölgenin prestijli ve saygın bir konumda olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, tanınmış kişilere ait mülklerin varlığı, vakfın çevresinin sosyal ve kültürel olarak önemli bir merkez olduğunu düşündürür. Bu durum, bölgedeki sosyal etkileşimlerin ve kültürel etkinliklerin yoğun olduğunu ve vakfın bu etkileşimlerin merkezinde yer aldığını gösterir. İtibarlı şahsiyetlerin mülklerinin bulunduğu bir bölge, genellikle güvenli ve istikrarlı bir yer olarak kabul edilir.

Sonuç olarak, buradaki külliye Eyüp semtinin gözde bir mekân olmasından ve hareketliliğinden istifade eden bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle, Şah Sultan'ın vakıfları, Eyüp'te yerleşmeyi tetikleyen değil, zaten hareketli ve cazip olan bu mekânın önemini pekiştiren bir role sahiptir. Vakıf yapılarının ve evlerin, şehrin merkezinden başlayarak şehrin dışına doğru birbirleri ile etkileşim halinde, birleşik yapılar oluşturarak kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Şah Sultan'ın Eyüp'teki külliyesi, şehrin çeperinde müsait bir araziye konumlandırılarak şehrin morfolojisine yön veren unsurlar arasında yer almıştır. Şehrin ihtiyaç duyduğu yapılarla şehre katkı sağlayan ve şehrin gelişimine yön veren bir niteliğe sahiptir.

İkinci külliye Davudpaşa semtinde bulunmaktadır. Sementinin genelde bahçelerden oluştuğunu, ok atma talimlerinin yapıldığını, IV. Mehmed'in av için kullandığı bir mekân olduğunu belirtmişti. II. Bayezid döneminde Rumeli Beylerbeyi olarak görev yapmıştır. 1478 yılında Davudpaşa semtinde inşa ettirdiği külliyesi tamamlanmıştır. Külliyeinin yakınında bulunan sur kapısı, zamanla Davudpaşa Kapısı olarak anılmıştır. Davud Paşa'nın semte etkisi büyük olmuştur. Burada Davud Paşa tarafından hazırlanan ordugâh, zamanla Rumeli'ye çıkacak askerler için toplanma alanı haline gelmiştir.⁴⁰⁴

İstanbul'un fethi ile Davudpaşa semtinin Davudpaşa eliyle şenlendirilmesi arasında kısa bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu dönemde yerleşimlerin surlara yakın bölgelerde olacağı tahmin edilebilir bir durumdur. Keza Fetihten sonra ilk yerleşimler

⁴⁰⁴ Şerafettin Turan, "Davud Paşa, Koca" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/37-38.

Eyüp, Beşiktaş, Galata, Üsküdar semtlerine ve yakınlarına olmuştur ⁴⁰⁵Bu sebeple, Davutpaşa ve Rumeli'ye doğru devam eden kısım İstanbul'un bağ ve bahçelerini oluşturmuştur. Haliyle, Davudpaşa dışında burada yerleşime sebep olacak büyük etkilerin olmaması beklenir. Zaten XVII. Yüzyıla kadar buraların meskûn yerler olmadığı bilinmektedir. ⁴⁰⁶ Öyle ki Şah Sultan'ın vakfı herhangi bir mahalle içerisinde değildir. ⁴⁰⁷ Bir mahalleye bağlı olmaması aslında burada yerleşmelere dair ipucu vermektedir. Mahalle teşkilatlarının, şehirleşmenin henüz olmadığı ya da yeni başladığı bir dönemde vakfın kurulduğu görülmektedir. Davudpaşa Külliyesinin tamamlanması ile Şah Sultan Külliyesinin tamamlanması arasında yaklaşık elli yıl vardır. Hasılı Davutpaşa yeni gelişen bir yerleşim yeri profiline sahiptir.

Vakfiyede görevlilere ev veya odalar tahsis edildiğinden bahsetmiştik. Şah Sultan'ın Davutpaşa Külliyesi için de benzer yerleşmeler hazırladığı bilinmektedir. Vakfiyedeki evlerin konum bilgileri sayesinde, vakfın kurulduğu yerin çevresi hakkında bilgi sahibi olmamız mümkündür. Davutpaşa'daki evler tarif edilirken evlerin etrafında bahçeler olduğundan bahsedilir. Yol, menzil ve medrese odaları da bu evlerin etrafındaki diğer yapılardır. ⁴⁰⁸ Bu konum bilgilerinde geçen ifadelerde mülk sahibi olarak geçen isimler Ali Ağa, Kâtip Mehmet Çelebi, Hüma bint-i Hüseyin ve Hüseyin isimli kişilerdir. Bu isimlerden Ali isimli kişinin unvanı Ağadır. Bu unvan, asil soydan gelmeyen fakat hizmetleri sayesinde önemli mevkilere yükselen itibarlı ve saygın kişilere ya da tahsili olmayan ama toplum içinde saygın olan kimselere verilmiştir. ⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Halim Bakii Kunter, "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu", *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 246; Ekrem Ayverdi, "Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri", *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 249-261; Ferda Olbak Mazak, "Fatih Dönemi İstanbul'unda Yeni Yerleşim Mahalleleri, Nüfus Yapısı ve İskân Siyaseti (1451-1481)" *Fatih Sempozyumları Tebliğler 2005-2006*, (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 224.

⁴⁰⁶ Mehmet Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. 2015), 3/225.

⁴⁰⁷ Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1468-2008) Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*, 3. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 41-42.

⁴⁰⁸ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 18b-19a.

⁴⁰⁹ Faruk Sümer, "Ağa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1988), 1/452; Zeki Akçam, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer'îye Sicillerinde Lâkap ve Unvanlar", *Türkbilgi* 29 (Ocak 2015), 194.

Kâtip unvanının devlet görevlileri için kullanıldığı bilinmektedir.⁴¹⁰ Diğer iki kişi için herhangi bir unvan kullanılmamıştır. Şah sultanın vakfına komşu olan mülk sahipleri üzerinden Davudpaşa'daki sosyal çevrenin çok katmanlı ve çeşitli bir yapıya sahip olduğunu, farklı sosyal statü ve meslek gruplarından insanların bir arada yaşadığı çıkarımı yapılabilir.

Şah Sultan'ın Davutpaşa'da yaptırdığı vakfın bölgeye nüfus kazandırdığı ve etrafındaki çeşitli kurumlarla alakalı yapılaşmalara etki ettiği söylenebilir. Mahalleler kendiliğinden oluşan açık yerleşim alanlarıdır. Bu süreç, pek çok destekleyici unsurla birlikte gerçekleşir. Örneğin, Semaniye ve Süleymaniye medreselerinin bulunduğu çevrede, müderrisler ve diğer görevlilerin ev tahsisi veya başka yollarla yerleştikleri haneler, mahalle teşkil edebilecek bir çoğunluk oluşturmaktadır. Bu durum, mahallelerin sosyal ve fiziksel çevresinin, o bölgedeki eğitim ve dini yapılar etrafında nasıl şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, mahalleler, belirli bir merkez etrafında gelişen ve zamanla kendi sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını oluşturan dinamik yerleşim birimleridir.⁴¹¹ Şah Sultan da külliyelerde görevli bazı kişilere odalar tahsis etmiştir. Vakfiyesinde bu odalarda kalacaklar için "*sakin olmazlarsa azl olunalar*" diyerek görevlilerin külliye etrafında hazırlanan evlerde kalmasını zorunlu kılmıştır. Bu uygulamanın amacı hakkında kesin bir şey söylemek zor olsa da sonuç olarak külliye etrafındaki yerleşmelerin teşvik edildiği ve sosyal dokunun güçlendirildiği görülmektedir. Sonuç olarak, bu tür düzenlemeler, mahallelerin oluşumuna ve bölgenin yerleşim dokusunun gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Üçüncü külliye, Yenikapı haricinde, Silivri kapı yakınlarında fakat sur dışında bulunur. Şah Sultan, Merkezefendi Tekkesi'ni vakıflarla donatıp genişletmiş, Mimar Sinan'a Cami ve tevhidhaneyi yeniden inşa ettirmiş ve Merkezefendi'nin kabrinin üzerine bir türbe yaptırarak tekkeyi tam teşekküllü bir tarikat tesisi haline getirmiştir.⁴¹² Bu külliye aynı zamanda Merkezefendi mahallesini oluşturmaktadır. Aynı bölgede Şah

⁴¹⁰ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Katib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/49.

⁴¹¹ Canatar, "İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri", 221.

⁴¹² M. Baha Tanman, "Merkez Efendi Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 29/202.

Sultan ve kızının mülkiyetinde evler olduğu bilinmektedir. Tarikat mensuplarının bağlı oldukları kişinin zaviyesine yakın yerlerde ikamet etmek istemeleri doğaldır.⁴¹³ Vakfiye’de geçen ifadelerden Yenikapı dışındaki bu külliyein etrafında evlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.⁴¹⁴ Tarık-i hassa ve tarık-i âmm denilerek yolun varlığına iki yerde işaret edilmiştir bağ ve bahçeler ise evlerle beraber görevlilere vakfedilen mülkler sıralanırken anılmıştır. Burada vakfedilen evlerin içinde bağ, bahçe, ahır olduğu görülmektedir.

Külliyein yakınlarında Yenikapı Mevlevihanesi bulunmaktadır. Yenikapı Mevlevihanesi 1597 tarihinde açılmıştır.⁴¹⁵ Merkezefendi ise burada tekkeyi 1514 yılında açmıştır. Merkezefendi Külliyesi Surların dışında kalmıştır surların doğusunda ise büyük Yenibahçe Çayırı bulunmaktadır. (Bkz. Harita 5.) Bugün dâhî yapının etrafında yerleşim bulunmamaktadır. Doğusunda Merkezefendi mezarlığı bulunur ve ardından surlar başlar, batısı arazidir, kuzeyinde panoroma müzesi, güneyinde ve güneybatısında Yenikapı Mevlevihanesi bulunur. Haritalarda bu bölgenin sakinliği dikkat çeker. (Bkz. Harita 5.)

⁴¹³ Ömer Demirel, “Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi” *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, (Ankara 2000), 1950.

⁴¹⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 14b-15a.

⁴¹⁵ Hasan Özönder, “Yenikapı Mevlevihanesi”, 9. *Milli Mevlâna Kongresi Tebligleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1997), 146.

Harita 5. (Solda) Piri Reis Haritasında İstanbul, 1521-1526, (Ortada) Hünernâme'de İstanbul (1588), (Sağda) Mühendishane-i Berî-i Hümayun'da çizilen haritadan (1846)⁴¹⁶

Etraftaki mülk sahiplerinin kim olduklarına bakıldığında Muhalife bint-i Abdullah, Bıçakçı, Şah Sultan ve kızı, Muhittin Halife, Mihriban Bint-i Abdullah, Ferhunde bint-i Abdullah isimleri görülmektedir. Abdullah ismine baba isminde rastlanılması bu kişilerin sonradan Müslüman olduklarının ya da köle soylu olup daha sonra azat olduklarını, saraydan çıkma cariye kadınlardan olduklarının göstergesi olabilir. Sarayda kadınların aileleri ile ilişkileri kesildiği için %97'sinin bint-i Abdullah şeklinde kaydedildiği bilinmektedir.⁴¹⁷ Bu kadınların saraylı oldukları en makul varsayımdır, ancak bölgenin چراغ edilen cariyeler tarafından tercih edildiğinin bir göstergesi mi yoksa Şah Sultan ile ilişkili kişiler mi oldukları konusunda kesin bir yargıya varmak zordur. Bıçakçı lakabının meslek grubu ile ilişkisi üzerine olasılık derecesi bilinmemektedir. Halife unvan daha önce açıkladığımız gibi birinin yerine gelen anlamındadır ve bu unvanı taşıyanlar ilmiye sınıfından kabul edilmiştir.⁴¹⁸ Halife

⁴¹⁶ Haritalar; İrfan Dağdelen, “Osmanlı Haritalarında İstanbul”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2015), 1/544-549. Makalede, sağdaki harita dışında haritaların yılları hakkında bilgi verilmemiştir. Piri Reis'in Haritasının bulunduğu Kitab-ı Bahriye iki ayrı nüsha birincisi 1521 tarihinde, ikincisi 1526 tarihinde yayınlanmıştır. Haritanın hangi nüshaya ait olduğu bilinmemektedir. Mine Esiner Özen, “Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye” *Osmanlı Bilim Araştırmaları* 7/9, (2006), 119; Seyyid Lokman'ın Hünernâme isimli enserinde bulunan haritanın tarihi bilinmemektedir. Hünernâme'nin 1588 tarihinde tamamlandığı düşünülmektedir. Zeynep Tarım Ertuğ, “Hünernâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/484-485.

⁴¹⁷ Yılmaz Kurt, “Adana Sancağında Kişi Adları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 15/26, (1991), 182; Betül Arıtt İpşirli, “18.Yüzyılda Harem-İ Hümayun'dan Çırağ Edilen Cariyeler,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 25 (2011), 12-20.

⁴¹⁸ Yörük, *XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Adana Kazâsı*, 219.

unvanının Merkezefendi'nin halifelerine işaret edip etmediğinden emin olmak zordur ancak çevredeki dini sınıfın varlığına işaret etmektedir.

Şah Sultan'ın Merkezefendi Tekkesi ve çevresindeki vakıf faaliyetleri, Osmanlı şehirleşme sürecinde etkili olduğu görülmektedir. Bu faaliyetler, sosyal, ekonomik ve fiziksel yapının dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Merkezefendi Tekkesi'nin vakıflarla donatılması ve genişletilmesi, sadece bir dini merkez oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda bölgenin cazibesini artırarak insanların buraya yerleşmesini teşvik etmiş olabilir. Mimar Sinan tarafından cami ve tevhidhânenin yeniden inşa edilmesi, bu yapının mimari ve kültürel önemini artırmış olduğu söylenebilir. Böylece, külliye'nin etrafında oluşan yerleşim, bölgenin fiziksel ve sosyal dokusunu dönüştürmüştür

Bu vakıf faaliyetlerinin, bölgede yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip kişilerin yerleşmesine olanak tanımış olabileceği düşünülmektedir. Şah Sultan ve kızının mülkiyetinde bulunan evler, bu bölgede önemli bir nüfus yoğunluğuna işaret etmektedir. Etraftaki mülk sahiplerinin kimlikleri, bölgenin sosyal yapısını anlamamıza yardımcı olmaktadır ve bölgenin demografik yapısının çeşitliliğini ve sosyal statüler arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır.

Merkezefendi'nin kabrinin üzerine inşa edilen türbe, bölgenin manevi merkezlerden biri haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu durumun, tarikat faaliyetlerinin merkezi olarak bölgenin cazibesini artırmış ve daha fazla insanın buraya yerleşmesine neden olmuş olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, vakıf faaliyetleri sayesinde bölgenin dini, sosyal ve kültürel yapısı önemli ölçüde gelişmiştir.

Bağ, bahçe ve ahır gibi unsurların vakfedilmesi, ekonomik faaliyetlerin bölgeye çekildiğini göstermektedir. Bu durum, sadece dini ve sosyal değil, aynı zamanda ekonomik yapının da geliştiğini ve bölgenin ekonomik canlılığını koruduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Şah Sultan'ın vakıf faaliyetlerinin, Merkezefendi Tekkesi ve çevresinin şehirleşme sürecinde önemli bir etki yaratmış olabileceği düşünülmektedir. Bu faaliyetler, Osmanlı şehirleşme modelinin temel dinamiklerini yansıtarak, vakıfların sosyal, ekonomik ve fiziksel yapı üzerindeki dönüştürücü gücünü ortaya koymaktadır. Merkezefendi Külliyesi ve çevresi, vakıflar aracılığıyla yapılan yatırımların bir sonucu

olarak, dini, sosyal ve ekonomik bir merkez haline gelmiştir. Bu bağlamda, vakıf kurumlarının, Osmanlı şehirlerinin planlı bir şekilde büyümesini ve gelişmesini sağlayan temel unsurlardan biri olduğu söylenebilir

Şah Sultan'ın Eyüp Külliyesi'nde bulunan türbesinin haziresinde annesi, kızı, torunları, damadı Hüseyin Paşa, Hüseyin Paşa'nın başka hanımdan olma kızı, Şehzade Bayezid'in kızı Ayşe Sultan'ın mezarları ve zaviye görevlilerin mezarları bulunmaktadır. Bu mezarlar arasında annesinin ismi belirtilmeden kaydedilirken, Kızı Esmihan Sultan "Esmihan bint-i Şah Sultan" denilerek babasının adı paylaşılmadan yazılmıştır.⁴¹⁹ Lütü Paşa ile müşterek çocukları olan İsmihan bu şekilde babası anılmadan kaydedilirken Şah Sultan da vakfiyesinde babasından hiç bahsetmez. Annesi için Kuran okunmasını isterken babası için böyle bir talepte bulunmaz. Vakfiyesinde geçen "üzerlerinde hakkı olan müminler için bir cüz..." ifadesinde Sultan Selim'in ismi de yer almaz.⁴²⁰

Babasının eski kölesi Nazperver'den bahseden satırlarda ise vakfiyeyi yazan kişi tarafından "Merhûm, cennet-mekân, firdevs-menâm bâbalarının" cümlesi ile Sultan Selim anılsa da ileride konu olacak bir arz içeriğinde "Babam cennet-mekân Sultan Selim" cümlesi geçmektedir.⁴²¹ Arz, Şah Sultan'ın babasına ait mülkün müdafaa etmesi ile alakalıdır. Bu durum babasına her ne kadar vefa duysa da aralarında mesafe olduğunun göstergesi olabilir. Hazirenin aile için ayrılmış kısmında kadın mezarları ağırlıktadır. İstisna olarak damadı Hüseyin Paşa'nın mezar taşlarındaki varlığı dikkat çeker. Hüseyin Paşa'nın başka bir kadından kızı Fatma Sultan'ın mezarına da burada yer verilmiştir.

⁴¹⁹ Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan", 79-81.

⁴²⁰ Diğer hanım sultanların vakfiyelerine bakıldığında hem anne hem baba isminin vakfiyede kendilerine dua edilmesi için anıldıkları görülmektedir. Örneğin III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultanın vakfiyesinde "Sultan Ahmed'in ruhuna ...", III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın vakfiyesinde "Gazi Sultan Mustafa Han İbni's-Sultan el-Ahmed Gazi ruhuna Validem Mihrişah Kadın ruhuna" denilmiştir. *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*, Ed. Tülay Duran, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990, 201-342.

⁴²¹ Bkz. 425. Dipnot.

Vakfiyede dikkat çeken başka bir ayrıntı ise Mevrit kandillerinde Kitab-ı Şerîf “*Sada-yı latîf ile*”⁴²² okunup derken, hatip seçiminde Kur’an-ı Kerim’in “*bir ehl-i Kur’an latîf elhan hatîb edîb nasbolunub*”⁴²³ diyerek Kur’anın okunma işinin dâhî belirli bir kaide içinde yapılmasını istemiştir. Şah Sultan’ın vakfiyesinde şartları en ince ayrıntısına kadar düşündüğü söylenebilir, ancak bu tür detaylı tariflerin vakfiyelerde sıkça rastlandığı bilinmektedir. Hanım sultanlara ait çeşitli vakfiyeler incelendiğinde, vakfiyelerde kullanılan dilin dönemlere göre standartlarının değiştiği ve dönemin genel eğilimlerine uygun bir üslup benimsendiği görülmektedir.

Örneğin, III. Murad’ın kızı Ayşe Sultan, vakfiyesinde aşır olarak Kur’an ehli, güzel sesli bir kişinin görevlendirilmesini talep etmiş; tesbihat görevini yerine getirecek kişinin ise dindar, şeriatla meşgul ve dini emirleri titizlikle uygulayan biri olmasını istemiştir. Ayrıca, müteveli olarak yetenekli, dürüst, çabuk anlayan, zeki ve uyanık bir kişinin seçilmesini şart koşmuştur.⁴²⁴ III. Ahmed’in kızı Ayşe Sultan ise, okuma-yazma ve hesap yapma yeteneğine sahip bir kişiyi vakfa kâtip olarak atamış, tecvidde bilgi sahibi ve etkili konuşma yetisine sahip birini görevlendirmiştir.⁴²⁵

Buna karşılık, III. Mustafa’nın kızları Şah Sultan ve Beyhan Sultan’ın vakfiyelerinde daha az ayrıntılı tarifler yer alırken, Mihrişah Sultan’ın vakfiyesinde hemen her görevlinin detaylıca tanımlandığı görülmektedir. Bu durum, vakıf kurucularının sosyo-kültürel eğilimlerinin yanı sıra, dönemin değişen beklentilerine ve bireysel tercihlerine göre şekillenen bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu ifadeler takip edilerek vakfiye sahibi için önemli özelliklerin neler olduğu anlaşılabilir. Buna göre Vakıf görevlerinin yerine getirilmesinde “güzel ses”, “dindarlık”, “zekâ”, ve “dürüstlük” gibi özellikler özellikle vurgulanmıştır ki, bu da onların yalnızca işlevselliği değil, aynı zamanda estetik ve ahlaki değerleri de önemsediklerini ortaya koymaktadır. Kur’an-ı Kerim’in okunmasının belirli bir kaideye bağlanması, dini törenlerin disiplinli

⁴²² VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 15a.

⁴²³ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.10.

⁴²⁴ *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*, Ed. Tülay Duran, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990, s.42-50.

⁴²⁵ *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*, 198-202.

ve güzel bir şekilde icra edilmesine yönelik bir isteği yansıtmaktadır. Bu detaylar Sultanın dini değerleri koruma ve yaşatma konusundaki isteğini ortaya koymaktadır.

Şah Sultan'ın vakıf nazırlığını üstlenmiş olması vakıflarının yönetimi üzerine titizlendiğini göstermektedir. Sahil sarayını ve arazisini zaviyeye ve dervişlere tahsis etmiştir. Tüm külliyelerde aynı miktarda görevli kullanmaya ve aynı miktarda ödenek çıkarmaya özen göstermiştir. Şah Sultan zaviyelerini popüler hale getirmeye çalışmıştır. Bu onun görünür olma çabasının bir parçası olarak yorumlanabilir. Merkezefendi'nin Eyüp zaviyesinde ve Germiyanî Yakub Efendi'nin de Davutpaşa zaviyesinde postnişin olmasını istemiş ancak bu istekleri ikisi tarafından da kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Şah Sultan üzüldükçe Davutpaşa zaviyesini medreseye çevirmiştir. Şah Sultan'ın Merkezefendi'ye ait zaviye, cami ve medreseyi koruma altına alması bu tarîkatın faaliyetlerinin kesilmeden devam etmesi ve tarîkatın güçlenmesi açısından önemlidir.⁴²⁶ Şüphesiz bu çabası onu tarîkat çevrelerince tanınır kılmıştır.

Şah Sultan tarafından yazılmış olan bir arzda babasının medresesine ait hamamın suyunu zapt eden kişilere mâni olduğu görülmektedir. Buna göre şah Sultan, Babası sultan selimin medresesine ait hamamın suyunun azaldığını öğrenir. Buna sebep, hamama su taşıyan çeşmenin yakınında evi bulunan Acem oğlanlarının yayabaşısı olan Mehmed Subaşı'nın çeşme önüne bir su terazisi kurup, bu terazi üzerinden borular aracılığıyla suyu ihtiyaç duyduğu yere taşımasıdır. Şah Sultan, bu terazinin ve boru sisteminin kaldırılmasını talep etmiş ve suyun tekrar hamama verilmesini istemiştir. Yapılan inceleme sonucunda olay doğrulanmış ve zapt edilen suyun hamama yeniden yönlendirilmesi sağlanmıştır.⁴²⁷

⁴²⁶ Mensubu bulundukları tarikatların gücünü arttırmak için vakıf kuran cemaat/ tarikat çalışmaları için bkz; Sadullah Gülten, "Anadolu'da Bir Vefâî Şeyhi: Tahrir Defterleri Işığında Dede Karkın Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (Eylül 2011), 147-158; Sadullah Gülten, "Eski Türk İnançları ve Kalenderilik Bağlamında Osmanlı Topraklarında Vegan Sufiler: Etyemezler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 9 (2019), 29-42; Sadullah Gülten, "Osmanlı ve Vefâî Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı 18-20 Ekim 2018, Cilt I*, (2018), 563-580; Ömer Demirel, "Kadiriye Tarikatı'nın Anadolu'daki İlk Temsilcilerinden Hoca Sarı Şeyh Ve Zaviyesi", *Osmanlılar Dönemi Sivas Şehri: Makaleler*, (Sivas: Sivas Valiliği Tarih Ve Kültür Araştırmaları Yayın Kurulu, 2006), 66-76.

⁴²⁷ BOA, TS.MA.e, 841/37, 10 R 977 / 1569 Eylül 22

Şah Sultan, babasının medresesine ait hamamın suyunun zapt edilmesi durumuna karşı hızla harekete geçmiş ve suyun hamama yeniden yönlendirilmesi için kararlılıkla adım atmıştır. Bu, onun idari yetkinliğini ve sorunların çözümünde etkin bir liderlik sergilediğini göstermektedir.

Şah Sultan'ın uzun zamandır yanında çalışan kadim-i emektar olarak tarif edilen Ali isimli bir kimseye emeklerin karşılığı olarak 6.000 akçelik (dirlik) tımar tevcih ettirdiği görülmektedir.⁴²⁸ Ali'ye verilen "kadim-i emektar" unvanı, onun sıradan bir çalışan olmadığını, aynı zamanda uzun yıllar boyunca güvenilir ve sadık bir hizmetkar olarak kabul edildiğinin ifadesidir. Bu tevcih sultan ile aralarında olan patronaj ilişkisini ortaya koymaktadır. Bunun yanında Şah Sultan'ın Divana mektup gönderip talep ettiği bu tevcihin kabul edilmesi Sultanın göstermektedir. Sultan'ın ilerleyen yaşlarına rastlayan bu bağış yaş ile beraber gelen saygınlığın yanında merhamet, bağlılığın da göstergesi olabilir.

Sultan, Ali Subaşı isminde Çerkes bir kölesini ise azad etmiştir.⁴²⁹ 1545 yılında yaşanan bu olay İstanbul'da artan Veba salgınının bir parçası da olabilirdi. Kölelerin azat edilmesi, sosyal hareketliliğin ve toplumsal entegrasyonun bir parçasıydı. Azat edilen köleler, toplumda serbest bireyler olarak yaşamlarını sürdürebilir ve belirli haklara sahip olabilirdi. Şah Sultan, kölesini azat ederek ona daha fazla özgürlük ve hareket alanı sağlayarak, onun hastalıkla mücadelede daha etkili olmasını amaçlamış olabilir.

Şah Sultan'ın kölesini azat etmesi, onun merhametli ve adil bir yönetici olarak görülmesine katkı sağlar. Bu tür eylemler, bir sultanın toplum nezdindeki saygınlığını artırabilir ve onun ahlaki değerlerini yansıtabilir. Azat edilen kölenin, Şah Sultan'a olan bağlılığı ve sadakati devam edeceğinden, bu durum Şah Sultan'ın gücünü ve nüfuzunu pekiştirir. Azat edilen köle, yeni statüsüyle de Şah Sultan'a hizmet etmeye devam edebilir. İslam dini, köle azadını teşvik eder ve bu tür eylemleri sevap olarak

⁴²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 4/13, 1902. 25 CA 968 (11 Şubat 1561)

⁴²⁹ BOA, TS.MA.e, 1281/6. 20 C 952 (1545 Ağustos 20)

değerlendirir. Şah Sultan'ın kölesini azat etmesi, dini vecibelerini yerine getirdiğini ve manevi değerlerine bağlı olduğunu gösterir.

Vakfiyesinde aktarılan bilgilere göre, Şah Sultan'ın hayır işleri bununla sınırlı kalmamıştır. Kızı Esmihan Sultan'a vakıf mallarından günde ellilik akçe bağışlanması şartı koşulmuştur. Esmihan Sultan'ın vefatından sonra, bu bağış, nesli tükenene kadar evlatlarına ve torunlarına bağışlanacaktır. Şah Sultan Eyüp civarında “...*bir taraftı kendi vakıflarına, bir taraftı umum yolu (tarîk-i âmm) ve bir taraftı denize ve bir taraftı mülk odalara bitişik olan; içerisinde sekiz büyük küçük ev, bir mutfak ve ona bitişik bir hamam, iki bahçe, dışarıda iki selamlık oda, bir mutfak, bir ahır ve bir pınar içeren saray ve karşısında dağ dibinde bulunan, vâkıfe-i müşarünileyhaya bağlı dört odalı bir bina ile birlikte kendi nefislerine vakfetmişlerdir.*”⁴³⁰ Şah Sultan bu mülkü ölümünden sonra Esmihan Sultan'ın oğlu Ahmed Bey'e onun ölümünden sonra Ahmed Beyin erkek çocuklarının en büyüğüne, sonra ortancasına ve sonra en küçüğüne ve bu düzenle kızlarına vakfettiler. Bunlardan sonra onların çocuklarına, çocuklarının çocuklarına ve çocuklarının torunlarına, nesilden nesle ve kuşaktan kuşağa, her nesilde erkek ve kız çocukları arasında en büyüğe, sonra ortancaya ve sonra en küçüğe, kısıtlama ve yönetme şartlarına uyulmak üzere vakfetmiştir.⁴³¹ Torunu Vasfihan Sultan ve Fatma Hatun'un (Vasfihan'ın ana bir üvey kardeşi) vakıflarına kendi vakıf gelirinden günlük 20 akçe tahsis edilmiştir. Vasfihan'ın, Hüseyin Paşa ve Fatma Hatun'un vefat ettikleri vakfiyeden anlaşılmaktadır. Vasi olarak atanan Şah Sultan, Vasfihan'ın malının üçte birini (yedi bin floriye tutarında), Fatma Hatun'un üçte birini ise (bin floriye tutarında) onların ruhları için vasiyet olarak vakfetmiştir. Merhum Vasfihan'ın dayesi Hüsnâ Hatun'a ise hayatta olduğu süre boyunca günlük iki akçe bağışlanmıştır.⁴³²

Belkıs adlı kölesine her gün 20 akçe vakfedilmiştir. Belkıs'ın soyu tükenene kadar, evlatlarına ve torunlarına bu 20 akçe ölümünden sonra devam ettirilmesi şart koşulmuştur. Soyu tükendiğinde ise vakfa devredilmesi kararlaştırılmıştır. Yavuz

⁴³⁰ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.22b-23a.

⁴³¹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.23b.

⁴³² VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.21a-36b.

Sultan Selim'in eski kölelerinden ve Medine-i Münevvere'nin eski şeyhinin eşi olan Nazperver'e ise yaşadığı süre boyunca günlük üç akçe vermeyi şart koşturmuşur.⁴³³

Merkezefendi'nin kızı Ümmi Hatun ve Ahmed Çelebi'nin torunu Selime Hatun için hayatta oldukları süre boyunca vakfın gelirinden iki akçe verilmesi istenmiştir.⁴³⁴ Ünlü mutasavvıf Gelibolu'lu Yazıcıoğlu'nun⁴³⁵ camisinin imamına günlük beş akçe, müezzinine günlük üç akçe ve kayyımına günlük bir akçe vakfedilmiştir.⁴³⁶

Şah Sultan'ın vakfiyeleri, onun hayat felsefesi ve toplumsal duruşu hakkında önemli ipuçları sunar. İlk olarak, Şah Sultan'ın cömertlik ve sosyal sorumluluk anlayışı vakfiyelerinde açıkça görülmektedir. Mal varlığını büyük bir cömertlikle vakfeden Şah Sultan, gelirleri fakirlere, torunlarına ve hatta kölelerine kadar geniş bir kesime dağıtmıştır. Bu, onun toplum içindeki rolünü sadece zenginliği değil, aynı zamanda paylaşma ve yardımlaşma değerlerini vurgulayan bir şekilde tanımlar.

İkinci olarak, Şah Sultan'ın aileye olan bağlılığı ve aile içi hiyerarşiyi vakfiyelerinde belirtmesi dikkat çekicidir. Ailesinin geleceğini güvence altına almak için mülklerini nesiller boyunca devam ettiren ve belirli şartlara bağlayan Şah Sultan, ailesine duyduğu derin bağlılığı ve sorumluluğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak Şah Sultan'ın yardım ettiği insanların çoğunluğunun yakın çevresindeki kadınlardan oluşması ve Mutasavvıf Merkezefendi'nin ailesine ve Mutasavvıf Yazıcıoğlu'nun vakfına verdiği destek, onun toplumsal ve manevi

⁴³³ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.19a-20b.

⁴³⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.16a

⁴³⁵ Babası Salih Yazıcı isminde Şemsiye ismi ile bilinen ilk Türkçe tercüme astronomi kitabı ile bilinen alimdir. Gelibolulu Yazıcızade Muhammed ve Ahmed Bican Kardeşler Babalarından aldıkları eğitimle ilim hayatına devam etmişlerdir. Yazıcızade Daha sonra Hacı Bayram Veli ile tanışmış ve onun halifelerinden biri olmuştur. Mola Zeyneddin Arab ve Haydar Hafî gibi isimlerden ilmi açıdan istifade etmiştir. Muhammediye isimli Osmanlı Anadolu halkının Türk- İslam kimliğinin şekillenmesine öncülük ettiği dini-didaktik eserin sahibidir. Bu eseri 1449'da Gelibolu'da tamamlmıştır. Aslen Ankaralı olup daha sonra Gelibolu'ya yerleşmişlerdir. 1453 tarihinde Gelibolu'da vefat etmiştir. Atilla Batur, "Yazıcı Salih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/360-361; Hatice K. Arpaguş, "Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammediye'si", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/42, (2009), 243-256; Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010) 20-21.

⁴³⁶ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.21'a

bağlılıklarını ve yardım önceliklerini yansıtan önemli unsurlardır. Şah Sultan'ın yakın çevresindeki kadınlara yönelik yardımları, onun toplumsal duyarlılığının bir göstergesi olabilir. Vakıflar yolu ile yapılan yardımların temel amaçlardan biri, şer'i miras hukukunun belirlediği miras paylaşımına alternatif bir yöntem oluşturmaktır. Özellikle erkeklere iki, kadınlara bir pay verilen şer'i miras hukukunda, vakıflar aracılığıyla mal sahipleri mallarını diledikleri gibi paylaşırma imkânına sahip oluyordu.⁴³⁷ Bu bağlamda Kadınların ekonomik ve sosyal güçlenmesine yönelik vakıf malından kullanarak Kadınlara yardım etmek istediği düşünülebilir.

Merkezefendi'nin ailesine ve Mutasavvıf Yazıcıoğlu'nun vakfına verdiği destekler, onun Sufi geleneğe olan derin bağlılığını ve bu tarikatların toplum içindeki önemini gösterir. Mutasavvıfların ailelerinin veya onların vakıflarının korunması, Şah Sultan'ın dini değerlere ve manevi liderlere verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Bu çıkarımlar, Şah Sultan'ın sadece maddi yardımlarla değil, aynı zamanda toplumsal ve dini bağlılıklarıyla da etkili bir figür olduğunu gösterir. Onun yardım öncelikleri ve desteklediği gruplar, Osmanlı toplumunun sosyal yapısı ve dini doktrinlerinin derinliklerine ışık tutar. Bu bağlamda, Şah Sultan'ın hayır işlerinin geniş bir yelpazeye yayıldığı ve toplumun farklı kesimlerine dokunduğu anlaşılır.

Tüm bu çıkarımlar, Şah Sultan'ın sadece maddi değil, aynı zamanda manevi ve kültürel olarak da zengin bir miras bıraktığını ve Osmanlı toplumunda aktif bir rol oynadığını gösterir. Aynı zamanda bu veriler yakın çevresine duyarsız kalamayan vefalı bir kadın olmanın yanı sıra sert tabiatlı, mücadeleci, hırslı, azimli, disiplinli, titiz, sevdiklerine karşı cömert ve dindar bir insan olduğuda söylenebilir.

⁴³⁷ Hasan Yüksel, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1990)159-160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VAKIF NÂZIRI BİR SULTAN: ŞAH SULTAN VAKIFLARININ İŞLEYİŞİ

Çeşitli alanlarda hizmet sunan vakıfların sorunsuz ve verimli bir şekilde çalışabilmesi için, iyi koordine edilmiş bir yönetime ihtiyaç duyulmaktadır. Vakıfların işleyişinde, çalışanların uyum ve iş birliği içinde hareket etmesi düzenin sürekliliği açısından kritik öneme sahiptir. Özetle, vakıf kurumlarının etkinliğini koruyabilmesi, güçlü bir yönetim ve denetim mekanizmasının varlığına bağlıdır.

Vakıf kurumlarının yönetimi genel olarak "mütevelli" adı verilen yöneticiler ve onların yanında bulunan diğer idarî görevliler tarafından yürütülmekteydi.⁴³⁸ Vakfiyenin düzenlenmesi sırasında, vâkıf tarafından vakfa bir mütevelli tayin edilir ya da vakfi kuran kişi, kendi vefatına kadar mütevellilik görevini üstlenirdi. Vakfiyede, vakfın hangi amaca hizmet edeceği açıkça belirtilir ve bu amaca uygun hareket edildiği sürece, vakfa, çalışanlarına ve yönetimine dışarıdan müdahale edilmezdi. Bu bağlamda, vakıflar mütevellileri tarafından idare edilen özerk yapılar olarak değerlendirilebilir. Vakfiyede belirtilen kuruluş amacına sadık kalındığında, vakıfların bağımsız işleyişi ve özerkliği korunmuş olurdu.⁴³⁹

Özerkliklerinin denetimden uzak olmaları ise Nâzır isimli görevli ile engellenmekteydi. Osmanlı Devleti, vakıfların denetiminde, kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin uygulamalarını sürdürmüştür. Türk-İslam devletlerinde vakıfların denetimi yargı teşkilatı aracılığıyla yapılırken, Gazneliler ve Eyyubiler'de vakıflar kadılar tarafından yönetilmiştir. Abbasiler ve Büyük Selçuklu Devleti'nde ise mütevelliler tarafından idare edilen vakıfların denetimi kadılara verilmiştir.⁴⁴⁰ Osmanlılar da Anadolu Selçuklu Devleti modelini izleyerek, mütevelliler tarafından

⁴³⁸ Ali Himmet Berki, "Mütevelli", *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1966), 43.

⁴³⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 103.

⁴⁴⁰ İsmail Kurt, "Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları", *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, ed. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 500-536; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf müessesesi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2013), 360-361.

yönetilen vakıfların murakabesini kadırlara bırakmıştır. Ancak, padişahlar, vezirler, valide sultanlar ve harem mensupları tarafından kurulan "Selatin Vakıfları" veya "Mazbut Vakıflar" olarak bilinen vakıflarda denetim işlerini şeyhülislam veya Darüssaade ağaları üstlenmiştir.⁴⁴¹

Osmanlı Devleti'nde vakıfların denetimi, Evkâf Nezâreti'nin kuruluşundan önce ve sonra farklı süreçlerden geçmiştir. Örneğin, Orhan Bey, Bursa'daki vakfının Nezâretini dönemin veziri Sinan Paşa'ya tevdi etmiştir. Yıldırım Beyazıt ise her vilayet için Müfettiş-i Ahkam-ı Şer'îye görevlendirmiş ve bu kişiler aracılığıyla vakıfların denetimini yürütmüştür. Çelebi Mehmed döneminde ise "Hakimü'l-Hükkam-i Osmaniye" unvanı altında bir kadı tayin edilerek nezâret merkezi idare edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde nezâret görevi sadrazamlara devredilmiştir ve bu süreç 1467 yılında "Sadr-ı Ali Nezâreti"nin kuruluşunu sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde, II. Bayezid zamanında şeyhülislamlar nezâret görevini üstlenmiş ve "Şeyh'ül-islam Nezâreti" oluşmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Evkâf Nâzırı olarak Babüssaade ağaları atanmıştır ve 1545 yılında Kapı Ağası Hadım Mehmed Ağa, Hürrem Sultan'ın İstanbul vakıflarını denetlemiştir. Bu süreçlerin evrimiyle birlikte, 1586 yılında "Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti" Darüssaade ağalarına devredilmiştir. 1826 yılında ise "Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti" kurularak selatin vakıfları bu nezâret altına alınmıştır, diğer vakıflar ise kadılar veya özel olarak atanan Nâzırlar aracılığıyla denetlenmeye devam etmiştir.⁴⁴²

Şah Sultan vakfiyesine göre vakıfta 66 nefer görevli varken ve 31 görev çeşidi bulunmaktadır. Atik-i Esas defterlerinde ise vakfiyedeki görevli çeşidine ek olarak 32 farklı görev türü bulunduğu görülür.⁴⁴³ Bunlardan ücretlerini günlük alanlar için günlük

⁴⁴¹Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10/1 (Aralık 2008), 156-175; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 66.

⁴⁴²Ahmed Akgündüz, *Vakıf müessesesi*, 363; Elif Genca, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkâf-ı Hümayun Nezâreti)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72/1 (Haziran 2014), 531-554; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, 110- 111.

⁴⁴³VGM.ESAS. d, 35-103, 208-2017. Atik-i Esas Defterleri dışında Şahsiyet Kayıtları da bulunmaktadır. Bu defter türünde bulunan kayıtlar tez için esas alınan yıl aralığının dışında kalmıştır. Hicri 1250 tarihinden daha ileri tarihli tevcih kayıtları bulunmaktadır.(VGM. DEFTER. 12) Bu sebeple görevli isimlerine ve yevmiyelerine Muhasebe defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler ve Atik-i Esas defterlerinden ulaşılmıştır

toplam 197 akçe ödeme yapılmaktadır. Bazılarına ise herhangi bir akçe yazılmamış, vakfa dâhil olan odalardan bazıları tahsis edilmiştir. Örneğin hamamın dellakına Eyüp'te bulunan odalardan biri vakfedilmiştir. Bazı görevliler ise yalnızca özel zamanlarda görev almaktadırlar. Üç cami için de kandilci senenin Ramazan ayınca 1 Flori almaktadır. Her Rebi'ül-evvelde mevlithan ve hanendeler için 400 akçe ayrılmıştır. Bazı görevlilere ise aynı anda başka vazifelerde verilmiş bunun için de ayrıca ücret almaktadırlar. Örneğin Cami imamı ve diğer görevlilerin cüzhân olarak görev yaptığı görülür. Türbedar aynı zamanda Noktacı'dır. Dervişler Evrathan'dır. Muallim ve Halifesinin Eczahan olduğu görülür. Görevliler için günlük 1 flori 60 akçe yevmiye üzerinden⁴⁴⁴ yıllık 97.300 lira ücret ayrılmaktadır.

Şah Sultan “*hayatta olduğu süre boyunca vakfa hizmet eden tüm görevlilerin nasbi ve azli sultanın elindedir.*” diyerek kendisini nâzır ilan etmiştir.⁴⁴⁵ Şah Sultan hayatta olduğu müddetçe kendisine ödenmesi için ve vefatından sonra vakfa ilhak edilmek üzere günlük 200 akçe, kızına ve kızı öldükten sonra nesli tükenene kadar torunlarına verilmek üzere de 50 akçe ayırmıştır. Hem hayır kurumları inşa ettirip burada görevli istihdam etmesi hem de kendi ve kızı için gelir ayırması sebebi ile vakfin türü yarı-ailevî vakıf olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴⁶ Vakfiyede Muhammed Çelebi İbn-i Ali müteveli olarak kaydedilmiştir. Bütçeden müteveliye 20 akçe, kâtibe 5 akçe, cabiye 5 akçe yevmiye ayrılmıştır.⁴⁴⁷

3.1.VAKFIN GÖREVLİLERİ

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, geniş çaplı görevleri yerine getiren büyük ölçekli organizasyonlar olarak faaliyet göstermiştir. Bu organizasyonlar, bünyelerindeki görevlileri genel olarak iki ana kategoride toplar: idarî personel ve hizmet personeli.

⁴⁴⁴ Fikret Yılmaz, “1624 Sikke Tashihiinin Amasya'daki Etkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4/1 Haziran 1989), 138.

⁴⁴⁵ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 21b-22'a.

⁴⁴⁶ Yarı Ailevî vakıflar ve diğer vakıf türleri için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003). 14-19.

⁴⁴⁷ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 22b

⁴⁴⁸Bu ayırım, vakıfların işleyişindeki karmaşıklığı ve her iki kategorinin de ne denli önemli roller üstlendiğini ortaya koyar. İdari personel, vakıfların yönetim ve denetim faaliyetlerini yürütürken; hizmet personeli, vakıfların sağladığı hizmetlerin günlük icrasını gerçekleştirir. Bu yapısal ayırım, vakıfların etkin ve düzenli bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamıştır.

Osmanlı vakıflarında hizmet sınıfında istihdam edilen personel, yalnızca yükümlü oldukları işleri yerine getirmekle sorumluyken, daha geniş bir yönetim ve denetim mekanizması da etkin bir şekilde çalışmak zorundaydı. Bu mekanizma, görevlerin yerine getirilip getirilmediğini denetlemek, çalışanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve vakfın gelir-gider durumunu kontrol etmek gibi çeşitli önemli görevleri üstlenirdi. Bu kapsamda, Osmanlı vakıflarında mütevellî, mütevellî kaymakamı, nâzır, kâtip ve câbî gibi idarî personel, vakıfların etkin işleyişi için kritik roller oynardı. Bu personelin uyumlu çalışması, vakıfların düzenli ve verimli bir şekilde faaliyet göstermesini sağlardı.⁴⁴⁹

3.1.1. Nâzır

Nâzır, Arapça kökenli bir kelime olup “bakan, nezâret eden; izleyen, yöneten, idare eden” anlamını taşımaktadır.⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti’nde İdare ve idarecilerinin bağımsız olduğu tek kurumun vakıf olduğu düşünülmektedir.⁴⁵¹ Vakfın yöneticisi ya da denetleyicisi olan kişiye nâzır denilmektedir.⁴⁵² Vakıf gelir ve giderlerini denetleme, harcamaların uygun şekilde gerçekleştirildiğini belirleme gibi görevleri

⁴⁴⁸ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 45.

⁴⁴⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, 66.

⁴⁵⁰ Şemseddin Sami, “Nâzır”, *Kâmus-ı Türki*, Haz. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel-Faruk Önal, (İstanbul: İdeal yayıncılık, 2017), 1121; Develioğlu, “Nâzır”, 951; İsmail Parlatır, “Nâzır”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınları, 2009), 1271; Berki, “Nâzır”, 43.

⁴⁵¹ Ömer Demirel, “Osmanlı Dönemi Sivas Vakıfları’nın İdari Organizasyonu ve Problemleri”, *Osmanlılar Dönemi Sivas Şehri: Makaleler*, (Sivas: Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayın Kurulu, 2006), 191.

⁴⁵² Mehmet Genç, “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/449; Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 59.

bulunmaktadır.⁴⁵³ Şah Sultan vakfiyesinde “ *ve dâhî şöyle şart eylediler ki madem ki vücut-ı şerîfleri kaydı hayatta ola, Evkâf-ı mezbureye nâzır olup cemi erbabı vezâifin azli ve nasbı ellerinde ola*” diyerek hayatta olduğu sürece vakfın nâzırı olacağını bildirmiştir.⁴⁵⁴ Ölümünden sonra ise “*İcrâ-yı ahkâm-ı şeriyye eden efendiler evkâfın cem’isine nâzır olup ahyânen mütevellisini ve kâtibini ve cabisini yoklayup sâl be sâl bilâ terâhî ve ihmâl muhasebelerin görüp umur-ı Evkâf-ı cümle sicillle mahfuza kaydedip cümle levâzım-ı nezâreti eda eylediklerinde yevmi beş akçe ita oluna*”⁴⁵⁵ sözleri ile nâzırlığın İstanbul kadısına bırakıldığı görülmektedir. I. Murad ve II. Mehmed döneminde vakıfların denetimi Kadıaskerler tarafından yapılmıştır.⁴⁵⁶ Şah Sultan nâzırlığı kendi yaparken aynı dönemde Hürrem Sultan vakıfların nâzırlık görevini Kapı Ağası Hadim Mehmed Ağa’ya vermiştir. Kayıtlar, bu ihtimalin doğruluğunu teyit etmektedir. Darüssaade Ağası Mehmed Ağa’nın, Şah Sultan vakıf kayıtlarından anlaşıldığı üzere 989-990/1581-1582 yıllarında Darüssaade ağası olduğu görülmektedir.

Aşağıda sunulan nâzırlar listesi, belirleyebildiğimiz kadarıyla Şah Sultan Vakıflarına ait kayıtlara dayanmaktadır. Liste hazırlanırken muhasebe defterleri, Atık-i Esas isimli şahsiyet kayıt defteri kullanılmış ve arşivlerden elde edilen bağımsız belgeler de eklenmiştir.

Listede, görev yaptığı bilinen ancak burada yer almayan Darüssaade ağaları da bulunmaktadır. Ancak, yalnızca Şah Sultan vakıflarına ait belgeler ve defterler ışığında isimleri geçen ağalar listeye dâhil edilmiştir. Listede yer alan nâzırlar, ağaların görev kayıt tarihi görev yaptığı süreyi ya da kaydolduğu tarihi değil, kaydın görüldüğü belgenin tarihini göstermektedir.

Okuyucunun daha kolay anlaması için, görevlinin çalıştığı yılın yanında Miladi takvime denk gelen tarih de eklenmiştir. Bu, belirtilen tarihlerin daha anlaşılır ve

⁴⁵³ Ziya Kazıcı, *İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1985), 62.

⁴⁵⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 21b

⁴⁵⁵ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 22a

⁴⁵⁶ İsmail Kurt, “Vakıf Müessesesi”, *Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016,) 611.

karşılaştırılabilir olmasını sağlamaktadır. Tabloda yer alan isimler Ahmed Resmî Efendi'nin Hamîletü'l-Küberâ isimli eserinde verilen isimler ile karşılaştırılarak verilmiştir.⁴⁵⁷

Hayatta olduğu süre boyunca vakfa nâzırlık yapacağı bilinen Şah Sultan, 1572 tarihinde vefat etmiştir. Bu tarihten sonra vakfin ilk nâzırı Habeşli Mehmed Ağa olmuştur. Mehmed Ağa'nın kayıtlı olduğu ilk belge 1581 tarihini göstermektedir. Şah Sultan'ın vefatı ve 1581⁴⁵⁸ tarihi arasındaki yaklaşık on yıllık süre içinde, Mehmed Ağa'nın göreve başlama tarihi olan 982/1574 yılına denk gelen bir dönemde nâzır olması ihtimal dâhilindedir. Hamîletü'l-küberâ'da yer aldığı için görev yaptığı bilinen ancak belgelerde kaydına rastlanmadığı için listelenmeyen Darüssaade ağalarının bulunduğu ifade edilmişti. Buna ek olarak, Hamîletü'l-küberâ'da ismi geçmeyen fakat belgelerde nâzır olarak belirtilen isimler listede yer almaktadır.⁴⁵⁹

Tablo 1 Şah Sultan Vakfı Nâzırları

Sıra No	Vakfa Nezâret Eden Darüssade Ağaları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi
1	Mehmed Ağa ⁴⁶⁰	989-990	1581-1582
2	Osman Ağa ⁴⁶¹	1002-1005	1594-1597
3	Ahmed Ağa ⁴⁶²	1011	1602
4	Abbas Ağa ⁴⁶³	1078-1079	1667-1668
5	İshak Ağa ⁴⁶⁴	1103-1105	1692-1694

⁴⁵⁷ Zeynep Aycibin, "Ahmed Resmî Efendi'nin Hamîletü'l-küberâ'sı ve Müstakimzâde Zeyli", *Belgeler* 22/26, (Ocak 2001), 183-226; Ahmet Nezihi Turan, "Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 19 (1999), 146-147.

⁴⁵⁸ Aycibin, "Ahmed Resmî Efendi'nin.", 198.

⁴⁵⁹ Hüseyin bin Mahmud "Ser-Çukadâr-ı nâzır-ı vakf. Hüseyin bin Mahmud.", Mehmed Ağa, "be inhâ-i Şeyh-i Hangâh-ı Koca Mustafa Paşa ve işâret-i aliyye ve bâ arz-ı Mehmed Ağa en-Nâzır." Hafız İsa Ağa, "Ba arz-ı Hafız İsa Ağa en-Nâzır", Ebubekir Ağa, "bâ arz-ı Ebubekir Ağa en-Nâzır.", Abdullah Ağa, "Ba arz-ı Abdullah Ağa en-Nâzır"

⁴⁶⁰ BOA, TS.MA. d, 1569/2/, 1b.

⁴⁶¹ BOA, TS.MA. d, 1569/3-7-9.

⁴⁶² BOA, EV HMH.d., 455/5-7.

⁴⁶³ BOA, TS.MA. D, 1616/1-5 / 1b-5b.

⁴⁶⁴ BOA, EV.HMH.d, 685/3, 1.

6	Nezir Ağa ⁴⁶⁵	1104	1693
7	Hüseyin bin Mahmud ⁴⁶⁶	1216	1801
8	Mehmed Ağa ⁴⁶⁷	1228	1813
9	Hafız İsa Ağa ⁴⁶⁸	1238	1822
10	Ebubekir Ağa ⁴⁶⁹	1240	1824
11	Abdullah Ağa ⁴⁷⁰	1241	1825

3.1.2. Müteveli

Arapça kökenli bir kelime olan mütevellinin kelime karşılığı sözlüklerde “birine vekalet eden, onun yerine geçen, vakıf idaresinden sorumlu olan”⁴⁷¹ şeklinde ifade edilmektedir. Şemseddin Sami’nin sözlüğünde “*ekseriya evlad-ı vakıftan olur*”,⁴⁷² diye tarif ettiği müteveli, yaygın şekilde vakıf idarecisi olarak bilinmektedir.⁴⁷³ Müteveli mal kaybına veya gelir azalmasına neden olmayacak şekilde doğrudan karar alabilme yetkisine sahiptir. Vakfiyede belirtilen hizmetlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla hizmet binalarının bakımı ve onarımı, personel atamaları, verimli çalışma ortamının sağlanması, personel ücretlerinin zamanında ödenmesi gibi işler mütevellinin sorumluluğundadır. Ayrıca, taşınmaz malların kiralanması ve ihtiyaç halinde onarılması, gelirlerin toplanması, hesapların tutulması, gerekli harcamaların yapılması, yılsonu hesaplarının ilgili makamlara sunulması gibi işler de müteveli tarafından gerçekleştirilir.⁴⁷⁴ Müteveli, vakıf işlerini yönetme

⁴⁶⁵ BOA, EV.HMH. d., 685-06/4b.

⁴⁶⁶ VGM. d. (Atik-i Esas),35/204-205.

⁴⁶⁷ BOA, EV. HMH.d., 5905/2, 1.

⁴⁶⁸ VGM. ESAS. 3535/201.

⁴⁶⁹ VGM. ESAS. 35/201

⁴⁷⁰ VGM. ESAS. 35/201

⁴⁷¹ Parlatır, “Müteveli”, 1238; Develioğlu, “Müteveli”, 922.

⁴⁷² Şemseddin Sami, “Müteveli”, 994; Berki, “Müteveli”, 43.

⁴⁷³ Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, 59.

⁴⁷⁴ Nazif Öztürk, “Müteveli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/217; Müteveli hakkında geniş bilgi için Bkz: Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı*, 224-263.

yetkisine sahiptir ve bunun için akıllı ve erişkin olmalıdır. Ancak, müteveli çocuksa, ergin yaşa gelene kadar bir vekil atanır. Cinsiyet şartı bulunmamaktadır ve bir kişi birden fazla vakfın mütevellisi olabilir.⁴⁷⁵ Mütevellilerin büyük çoğunluğu Vakıf kurucusunun ailesinden olmaktadır.⁴⁷⁶ Mütevellinin ölmesi durumunda yerine yeni bir müteveli atanmaktadır.⁴⁷⁷

Vakfiyede müteveli belirtilmemişse, vakfı kuran kişi kendisi müteveli olarak görev yapabilir.⁴⁷⁸ Şah Sultan Vakfiyesinde müteveliye doğrudan tamirat ile ilgilenmesi, teslim alınan akarın muhafazası görevleri verilmiştir. Mütevellilerin parayı bitirmemeleri için denetlenmeleri istenmiştir.⁴⁷⁹ Vakfiyede müteveli ile ilgili olarak “*Zühtü Reşatla mevsuf ve salâh ve istikametle maruf iyaneti zahir muhasibe verüp almağa kadir bir kimse tayin olunup, 20 akçeye mutasarrıf ola*”⁴⁸⁰ denilmiştir. Muhammed Çelebi İbn-i Ali müteveli olarak tayin edilmiştir.⁴⁸¹ Belirtilen yevmiye (20 akçe) ile karşılaştırıldığında, bazı mütevellilerin aldıkları yevmiye 20 akçeden fazladır (örneğin, Hacı Mehmed bin Hüseyin, El-Hac Mustafa Ağa Halveti, Küçük Süleyman Beyzade Mehmed Bey, Silahdar Ali Ağa). Bu ücret farklılıkları vakfiyede belirtilen ücretlerin zamanın şartlarına göre değişebileceğinin göstergesi olabilir.

Mütevellilerden bazılarının yevmiyeleri vakfiyede belirtilen miktarla aynıdır bu, vakfiyede belirtilen standart ücretlendirmenin uygulandığını göstermektedir.

⁴⁷⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi* 9 (1971), 17.

⁴⁷⁶ Murat Yıldız, *Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*, (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011), 285.

⁴⁷⁷ Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2000), 173.

⁴⁷⁸ Ülken, “Vakıf Sistemi”, 17.

⁴⁷⁹ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 22b-25a.

⁴⁸⁰ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09,21a-21b.

⁴⁸¹ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, ,6a.

Aynı tarihlerde farklı mütevellî görevlendirmeleri rastlanır olsa da Şah Sultan vakfı için bu geçerli değildir.⁴⁸² Mütevellîlerin arasında kadın çalışanların olduğu örnekler vakidir fakat Şah Sultan Mütevellîleri arasında kadın mütevellîye rastlanılmamıştır.⁴⁸³ Bazı mütevellîlerin ne kadar ücret aldıkları konusunda bilgi bulunmamaktadır.

Tablo 2. Şah Sultan Vakfı Mütevellîleri

Sıra No	Mütevellî İsimleri	Görev Yaptı Yıl Aralığı Hicri	Görev Yaptı Yıl Aralığı Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Baki Çelebi ⁴⁸⁴	988	1580	
2	Fahreddin ⁴⁸⁵	989	1581	
3	Ali Çelebi ⁴⁸⁶	989-990	1581-1582	20 ⁴⁸⁷
4	Hacı Mehmed bin Hüseyin ⁴⁸⁸	1002-1005	1595-1596	25 ⁴⁸⁹
5	Hızır Bey ⁴⁹⁰	1005	1596	
6	Saray-ı Atik Cerrahı Ebubekir Çelebi ⁴⁹¹	1079	1668	
7	Düşlekçi Ahmed Çelebi ⁴⁹²	1079	1668	
8	El- Hac Mustafa Ağa Halveti ⁴⁹³	1079	1668	25 ⁴⁹⁴

⁴⁸² Sedat Gümüştas, *Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre 1630-1850 Yılları Arasında Bursa'da Haff af Esnafı Vakfı ve Faaliyetleri*, (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 64.

⁴⁸³ Ferda Olbak Mazak, "Hüdâyi Külliyesine vakıf yapan hanımlar ve hanım mütevellîler", *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri* 20-22 Mayıs 2005, (2006), 2/543-545.

⁴⁸⁴ TS.MA. d, 1569/4, 4a.

⁴⁸⁵ TS.MA. d, 1569/4, 4b.

⁴⁸⁶ TS.MA. d, 1569/2, 1b.

⁴⁸⁷ TS.MA. d, 1569/2, 1b.

⁴⁸⁸ TS.MA. d, 1569/7,1b.

⁴⁸⁹ TS.MA. d, 1569/8, 14a

⁴⁹⁰ TS.MA. d, 1569/4, 2b.

⁴⁹¹ EV.HMH. d., 455/2, 1.

⁴⁹² TS.MA. d, 3977/2, 1.

⁴⁹³ TS.MA. d, 1616/1, 1b.

⁴⁹⁴ TS.MA. d, 1616/1, 1b.

9	Yakup Çelebi ⁴⁹⁵	1097	1685	
10	Süleyman Efendi ⁴⁹⁶	1102	1690	
11	Küçük Süleyman Beyzade Mehmed Bey ⁴⁹⁷	1103- 1105	1691-1693	25 ⁴⁹⁸
12	İbrahim Ağa ⁴⁹⁹	1104	1692	
13	Abdullah Efendi ⁵⁰⁰	1105	1693	
14	El-Hac Abdullah ⁵⁰¹	1117-1119	1695-1697	
15	Abbas Efendi ⁵⁰²	1129-1130	1716-1717	
16	Silahdar Ali Ağa ⁵⁰³	1142	1729	25 ⁵⁰⁴
17	İbrahim bin Ali ⁵⁰⁵	1150	1737	
18	Mustafa Bey ⁵⁰⁶	1150	1737	
19	Darüssaade Ağasının Serkahvecisi Süleyman Ağa ⁵⁰⁷	1195	1780	
20	Mehmed ⁵⁰⁸	1202-1203	1787-1788	
21	Darüssaade Ağasının Serkahvecisi El-Hac Ahmed ⁵⁰⁹	1202-1237	1787-1821	25 ⁵¹⁰
22	Şeyh Abdullah Efendi ⁵¹¹	1228	1813	
23	Hacı Ahmed Halife	1238	1822	

⁴⁹⁵ EV.HMH. d., 455/2, 1.

⁴⁹⁶ EV.HMH. d., 455/2, 4b.

⁴⁹⁷ EV.HMH. d., 685/3, 1a.

⁴⁹⁸ EV.HMH. d., 685/3, 3b

⁴⁹⁹ EV.HMH. d., 455/15, 6a.

⁵⁰⁰ EV.HMH. d., 455/15, 6a; 783/2,1.

⁵⁰¹ EV.HMH. d., 116/3, 1b.

⁵⁰² EV.HMH. d., 2225/3, 1.

⁵⁰³ EV.HMH. d., 3261/2,1.

⁵⁰⁴ EV.HMH. d., 3261/2,1.

⁵⁰⁵ VGM. D. 659/123

⁵⁰⁶ VGM. D. 659/123

⁵⁰⁷ EV.HMH. d., 6284/3, 1.

⁵⁰⁸ TS. MA. d, 1569/6,4b.

⁵⁰⁹ EV.HMH. d., 6284/3,1.; 6224/1.

⁵¹⁰ EV.HMH. d., 5903/4, 3b.

⁵¹¹ EV.HMH. d., 1590/2,1.

24	Mustafa Halife	1241	1825	
25	Abdulkadir Halife İbn-i Ömer ⁵¹²	1250	1834	

3.1.3. Kâtip

Kâtip, sözlük karşılığı olarak “Yazan, yazı yazıcı, kitabet edici” anlamlarına gelmektedir. Vakıf kurumu söz konusu olduğunda ise kâtipler vakfın hesap işlerini yapan görevlilerdir.⁵¹³ Vakıflar, toplumda önemli sosyal ve kültürel roller üstlenen kuruluşlardır. Bu kuruluşların etkin bir şekilde işlemesi ve hedeflerine ulaşabilmesi için, profesyonel bir kadro gereklidir. Bu bağlamda, vakıf çalışanları arasında özellikle kâtipler, önemli bir yere sahiptir. Vakıf kâtipleri, vakıfla ilgili yazışmaları yürütür ve vakıf defterini tutar muhasebe işlemlerini düzenler. Bu görevler, vakfın finansal yönetimini güçlendirir ve sürdürülebilirliğini sağlar. Bu nedenle, kâtiplerin bilgi ve becerileri, vakıfların başarısı için kritik öneme sahiptir. Kâtibin dikkatli, uyanık ve muhasebeyi iyi bilen kişiler olması istenirdi.⁵¹⁴ Vakfiyede kâtip için “*Ve bir dindar muhasip kimesne dâhî bu vakfa kâtip olup günlük 5 akçe verile*” ifadesi kullanılmıştır. Bu noktada dindarlık ve hesap işleri bağlantısı dikkat çekmektedir. Bir vakfın işleyişinde kâtibin rolü, mali hesapları doğru ve şeffaf bir şekilde tutmak, vakfın gelir ve giderlerini düzenli bir şekilde kaydetmektir. Dindarlık kavramı çeşitli kültürler, dinler ve bireyler arasında farklı şekillerde tanımlanabilir. Bu durum, dindarlığın çok boyutlu ve kişisel bir deneyim olmasından kaynaklanır. Bu açıdan Kastedilen Dindarlığa en doğru yaklaşım bahsedenin vakfiyesinden alıntılarla mümkün olacaktır. Böylece kâtip ve dindarlık ilişkisi anlaşılır olacaktır.

Şah Sultan vakfiyesinde dindarlık, zühd, salâh ve takva kavramları ile ifade edilmiştir. Zühd, nefsanî arzulardan vazgeçerek kendini ibadete vermek; takva, ilim ve ibadet ile amel ederken ihlaslı olmak, Allah’a karşı derin bir saygı ve bilinç halinde günahlardan kaçınmak, sürekli bir manevî uyanıklık içinde bulunmak anlamındadır. Salâh ise sulh, iyilik, kemaliyet anlamlarındadır. O halde bu zâviyeden dindarlıktan beklenen ve dindarlığın kâtip ile alakası şudur: Dindarlık, kâtibin görevlerini ifa

⁵¹² EV.HMH.56/12.

⁵¹³ Erhan Afyoncu-Recep Ahışhalı, “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2002), 25/53-55; Yedi yıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 183-184.

⁵¹⁴ Yıldız, Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı, 293.

ederken doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik gibi erdemlere bağlı kalmasını sağlayacaktır. Zühd, salâh ve takva gibi kavramlar doğrultusunda kâtip, nefsanî arzulardan uzak durarak, ibadete kendini adar ve ilimle amel ederken ihlaslı olursa Allah'a karşı derin bir saygı ve bilinç içinde, günahlardan kaçınarak ve sürekli bir manevî uyanıklık halinde bulunursa, vakfın mali hesaplarını doğru ve şeffaf bir şekilde tutacak, vakfın gelir ve giderlerini düzenli bir şekilde kaydedecektir. Allah korkusu ve ahiret bilinci içinde hareket eden dindar bir muhasip, yanlış ve hileli işlemlerden kaçınır, vakfın malını ve haklarını korur. Bu, vakfın amaçlarına uygun olarak hayır işlerinin yerine getirilmesini ve vakfın itibarının korunmasını sağlar. Sonuç olarak; dindarlık, kâtibin ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesine ve vakfın sağlıklı bir şekilde işlemesine katkıda bulunur.

Kâtiplerin ücretleri ve görev süreleri incelendiğinde belirli yıllarda farklı kişilerin görev yaptıkları görülmektedir. 1103-1105 Hicri / 1691-1693 Miladi yıllarında Ali Efendi ve Süleyman Halife Efendi aynı dönemde görev yapmışlardır. Bu durum, aynı dönemde birden fazla kâtibin vakfın işlerini yürütmek için görevlendirildiğini göstermektedir.

1250 Hicri / 1834 Miladi yılında ise Mustafa İbn-i Osman ve Mehmed bin Mustafa aynı dönemde görev yapmışlardır. Bu da benzer şekilde aynı dönemde birden fazla kâtibin bulunduğunu ifade etmektedir.

Bu bilgiler, Osmanlı vakıflarındaki kâtiplerin yevmiyelerinin ve görev sürelerinin zamanla değişebildiğini, bazı yıllarda ise aynı tarihlerde birden fazla kâtibin görev yaptığını göstermektedir.

Vakfiyede kâtipler için belirtilen yevmiye ile, gerçekte kâtiplerin aldığı günlük ücretler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şah Sultan vakfiyesinde kâtipler için günlük 5 akçe yevmiye verilmesi öngörülmüştür. Ancak, tabloda görüldüğü gibi kâtiplerin aldığı günlük ücretler belirli dönemlerde değişiklik göstermektedir.

Örneğin, Mustafa Çelebi 1583 yılında görev yaparken vakfiyede belirtilen miktara uygun olarak günlük 5 akçe yevmiye almıştır. Ancak, Şehabeddin Halife 1667 yılında görev yaptığında, ücreti günlük 10 akçeye yükseltilmiştir. Benzer şekilde,

Süleyman Halife Efendi 1691-1693 yıllarında görev yaparken de günlük 10 akçe yevmiye almıştır. 1728 yılında görev yapan Ahmed Efendi de günlük 10 akçe almıştır.

1833 yılında görev yapan Seydi Mehmed Şeyh Efendi ibn-i Mehmed Said, vakfiyede belirtilen yevmiye miktarının üzerinde alarak günlük 7 akçe ile ücretlendirilmiştir. Ancak, aynı yıl görev yapan diğer kâtipler, Mustafa İbn-i Osman ve Mehmed bin Mustafa, günlük 10 akçe almışlardır. Bu durum, kâtiplerin görev ve sorumluluklarına, yeteneklerine veya hizmet sürelerine bağlı olarak farklı ücretler alabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Şah Sultan Vakfı Kâtipleri

Sıra No	Vakıf Kâtipleri	Görev Yaptı Yıl Aralığı Hicri	Görev Yaptı Yıl Aralığı Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mustafa Çelebi ⁵¹⁵	991	1583	5
2	Şehabeddin Halife ⁵¹⁶	1078	1667	10
3	Ali Efendi ⁵¹⁷	1103	1691	
4	Süleyman Halife Efendi ⁵¹⁸	1103-1105	1691-1693	10
5	Ahmed Efendi ⁵¹⁹	1141	1728	10
6	Seydi Mehmed Şeyh Efendi ibn-i Mehmed Said ⁵²⁰	1249	1833	7
7	Mustafa İbn-i Osman ⁵²¹	1250	1834	10
8	Mehmed bin Mustafa ⁵²²	1250	1834	10

3.1.4. Cabi

Vakıf veya devlet hazinesine ait kira, vergi ve diğer gelirlerin toplanması görevine "cibayet" (Cabilik) adı verilir. Vakıf gelirlerini toplayan görevlilere de câbî

⁵¹⁵ TS. MA. d, 1569/5, 4b.

⁵¹⁶ TS. MA. d, 1616/1, 2b.

⁵¹⁷ EV.HMH. d., 685/6, 4b.

⁵¹⁸ EV.HMH. d., 685/5, 3b.

⁵¹⁹ EV.HMH. d., 3261/2, 1.

⁵²⁰ EV.HMH., 48/284.

⁵²¹ EV.HMH., 56/ 118.

⁵²² EV.HMH., 56/ 118.

denmiştir.⁵²³ Vakıf, büyüklüğüne bağlı olarak, câbilerin sayısı artar. Tek elden yönetilmesini zorlaştıran durumlar için, gelirlerin ayrı ayrı idare edilmesi amacıyla câbîlik usulünün II. Bayezid döneminden beri kullanıldığını bilinmektedir.⁵²⁴ Özellikle, vakfa ait gelirlerin uzak bölgelerde birbirlerinden ayrı noktalarda bulunması durumunda, mutlaka câbîler görevlendirilmiştir.⁵²⁵ Küçük ölçekli vakıflarda veya aile vakıflarında, bu görev genellikle müteveli tarafından yerine getirilmekteydi. Cabi bulunmazdı. Cabiler Genellikle orta ve büyük ölçekli vakıflarda çalıştırılmaktaydı.⁵²⁶ Ancak, Evkâf Nezâreti'nin kurulmasının ardından, vakıf gelirlerinin câbîler aracılığıyla toplanma usulü terk edilmiş yerine tahsildarlık getirilmiştir.⁵²⁷ Şah Sultan Vakfiyesi'nde “Bir müstakim kâr-güzâr yarar kimse de cabi olup buna da vakfiye Evkâfından günlük beş akçe verile.” denilmiştir. “*Müstakim*”, ahlaki açıdan sağlam, doğru ve güvenilir bir kişiyi tanımlar. Bu kişi hem doğru yolda olan hem de dürüstlük ve doğruluk prensiplerine bağlıdır. “*Kâr-Güzâr, yarar*” kimse ise, işlerini iyi yürüten, becerikli ve vakfın işleyişinde etkili ve faydalı olan bir kişiyi ifade eder. Vakfiyede belirtilen bu cümle, vakıf işlerinin düzgün ve verimli bir şekilde yürütülmesi için doğru, dürüst ve işini iyi yapan bir kişinin cabi olarak görevlendirilmesini öngörmektedir. Bu kişinin güvenilir ve becerikli olması, vakfın gelirlerini doğru ve etkin bir şekilde toplamasını sağlayacaktır.

Tablo 3. Şah Sultan Vakfı Cabileri

Sıra No	Vakfın Câbileri	Görev Yaptı Yıl Aralığı Hicri	Görev Yaptı Yıl Aralığı Miladi
1	Hüseyin ⁵²⁸	1003-1004	1594-1595

⁵²³ Cabi için Bkz: Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 56; Mehmet İpşirli, “Câbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/529-530; Türk Ansiklopedisi, C.9, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, 158; Berki, “Cabi”, 9; Tefik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2006), 63-69.

⁵²⁴ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, (İstanbul: Kurtuba Kitab, 2015), 102; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 151.

⁵²⁵ Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü -Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul: 2003, s. 62.

⁵²⁶ İpşirli, “Cabi”, 529-530; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 184.

⁵²⁷ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, 103; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 152; İpşirli, “Cabi”, 529-530.

⁵²⁸ TS.MA. d, 1569/9, 11a

2	İbrahim Çelebi ⁵²⁹	1104	1692
3	Es-Seyyid Mehmed Emin bin es-Seyyid Ahmed ⁵³⁰	1245	1830
4	Mustafa Ağa ⁵³¹	1245	1830

3.2. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI CAMİLERİN GÖREVLİLERİ

Cami kelimesi Arapça cem’ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındadır. Başlarda yalnızca Cuma kılınan mekânları tarif etmek için kullanılırken zamanla namaz kılınan mescitten büyük yapıları ifade etmiştir.⁵³² Osmanlı toplumu için camiler toplumu bir araya getiren yerler olmuştur. Mahalle tanımlanırken “Cuma kılınur, pazar durulur” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵³³ Cuma namazı kılınan yerin mahalle özelliği taşıması, mahalleli için camilerin önemini vurgulamaktadır. İmam ise o mahallenin reisi konumundadır. Camiler ibadet yerleri olmanın yanında cenaze, taziye, nikâh gibi merasimlere mekân oldukları için birer sosyalleşme mekânlarıdır. Ayrıca belirli zümrelere ait yapılar o topluluğa tabi kişilerin buluşma noktasıdır.⁵³⁴ Şah Sultan Vakfına bağlı üç cami bulunmaktadır. Bunlar Eyüp, Davutpaşa’ ve Yeni Kapı semtlerinde yer almaktadır. Mescit konumundayken cami statüsü almışlardır. Şah Sultan Vakfı’na ait bu camilerde imam, hatip, müezzin (vakit müezzini, salâ müezzini), cüzhân, devirhân, duagü bulunmaktadır.

⁵²⁹ EV.HMH. d., 685/6, 4b

⁵³⁰ EV.HMH.,12/191

⁵³¹ EV.HMH.,12/191

⁵³² Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46.

⁵³³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976), (Ankara: TTK Yayınları, 1981), 2/1267; Önkal- Bozkurt, “Cami”, 53; Tahsin Özcan, “Osmanlılar/Dinî Hayat/a) Dini Teşkilat ve Görevliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/538-541.

⁵³⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1962-1963), 239; Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000),146-148; Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakfiyeler Dergisi*, 14 (Ankara 1982) 2-5.

3.2.1. İmam ve Hatib

Camide namaz vakitlerinde namaz kıldıran cami çalışanına “imam” adı verilmektedir.⁵³⁵ İmam kelimesi ıstılah olarak pek çok manaya karşılık gelmektedir. Fakat burada kastedilen İmamet-i Suğra denilen namazda kendisine uyulan, cemaate namaz kıldıran kişidir.⁵³⁶ Cuma günleri camide hitabet işini yürütmekle görevli olan kişilere ise “hatip” denilmektedir.⁵³⁷

Osmanlı Devleti'nde imamlık ve hatiplik kurumu, sadece dinî bir görevi ifa etmekle kalmayıp, aynı zamanda mahalle yaşantısında ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.⁵³⁸ Osmanlı şehir örgütlenmesi içinde mahalle imamlığı, mahallelerin sosyal ve dinî yaşantısında merkezi bir rol oynamıştır. Tanzimat dönemine kadar imam, devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusu olarak kabul edilmiştir. Kadılar tarafından teftiş edilen imamlar, ahalinin haklı şikâyetleri sonucu azledilebilir veya cezalandırılabilirdi. İmamlar, kadıların yerine getirdiği birçok işte en önemli yardımcıları olmuşlardır.⁵³⁹

İmamlar; mahallelerin düzeni, asayiş ve inzibatını sağlamakla yükümlüydüler. İmam ve hatipler, genellikle yeterli dinî bilgiye sahip olmaları ile ön plana çıkarlardı. Bunun yanı sıra iyi ahlâk sahibi olmalarıyla da tanımlanırlardı. Ancak eğitim seviyeleri her zaman belirli bir standartta değildi. İmam tayinlerinde, büyük yerleşim birimlerinde yapılan imtihanlar belirleyici olmuş, dinî bilgi açısından üstün olan adaylar tercih edilmiştir.⁵⁴⁰ İmam ücretleri genellikle vakıflardan sağlanırdı. Tayinleri vakıf

⁵³⁵ Mustafa Sabri Küçükaşcı, “İmam” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178.

⁵³⁶ Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 5/43, (Mart 1982), 29-30.

⁵³⁷ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/425.

⁵³⁸ Hayati Tetik, “Osmanlılardan Günümüze İmam-Hatiplik”, *Diyanet İlmi Dergi* 36/3, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2000), 126.

⁵³⁹ Kazıcı, “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, 35.

⁵⁴⁰ Kemal Beydilli, “Osmanlı Döneminde Mahalle İmamları”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3, (2009), 17.

mütevellisinin teklifi, şeyhülislamın onayı ve padişahın beratı ile gerçekleşirdi.⁵⁴¹ Osmanlı devletinin ilk bilinen imam-hatibi Dursun Fakih'tir. Hükümdarlık alameti olan hutbeyi okumuştur⁵⁴²

Şah Sultan vakfiyesinde imam ve hatip ayrı görevlendirilmiştir. Eyüp'te bulunan caminin imamı günlük 5 akçe ile hatibi ise 4 akçe ile vazifelendirilmiştir. Hatibin “*Kuran ehli latif elhan*” olması istenmiştir.⁵⁴³ Cami yakınında Şah Sultan'a ait odalardan biri caminin imamına tahsis edilmiştir. İmam oturmadığı takdirde azledilmesi istenmiştir.⁵⁴⁴ Merkezefendi Cami imamları da benzer şekilde 5 akçe ücretle, hatipleri ise 4 akçe ücretle vazifelendirilmiştir. İmamın yine cami yakınlarında bulunan üç odadan birinde oturması istenmiştir.⁵⁴⁵ Davutpaşa Camii'nde de aynı ücretle vazifelendirme yapıldığı görülmektedir. Bu başlık altında üç külliye ait cami görevlileri bildirilecektir.⁵⁴⁶

Eyüp Sultan Cami İmamları

Eyüp Sultan Camii'nde görev yapmış olan Bekir bin Abdulkadir, 1581-1593 yılları arasında iki kez imamlık yapmış ve günlük 5 akçe ücret almıştır. Aynı isim 1730 yılında tekrar imamlık yapmış, ancak bu sefer 6 akçe ücret almıştır. Bekir bin Abdulkadir'in yaklaşık elli yıllık bir görev süresi olduğu görülmektedir. İmamlar, vakfiyede yazıldığı gibi 5 akçe vezaif ücreti almışlarsa da, içlerinde 6 akçe alanları da vardır. Birer akçe fazladan alan bu kişilerin imamlığa ek olarak başka bir görevlerinin daha olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4. Eyüp Külliyesine Tâbi' Cami'de Görevli İmamlar

Sıra No	Eyüp Cami İmamları	Görev Tarihi Hicri	Kayıt	Görev Tarihi Miladi	Kayıt	Günlük Vazife Ücreti (akçe)

⁵⁴¹ Beydilli, “Osmanlı Döneminde Mahalle İmamları”, 17.

⁵⁴² Tetik, “Osmanlılardan Günümüze İmam-Hatiplik”, 124.

⁵⁴³ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 10b.

⁵⁴⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 12b.

⁵⁴⁵ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13b-14a.

⁵⁴⁶ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 17a.

1	Bekir bin Abdulkadir. ⁵⁴⁷	989-999	1581-1591	5
2	Bekir bin Abdulkadir. ⁵⁴⁸	1000-1001	1592-1593	5
3	Mevlâna İsmail Efendi. ⁵⁴⁹	1078-1079	1667-1668	6
4	Mevlâna Mehmed bin. ⁵⁵⁰	1103-1105	1692-1694	6
5	Seyyid Abdulkerim Efendi. ⁵⁵¹	1142	1730	6
6	Bekir bin Abdulkadir. ⁵⁵²	1142	1730	5
7	Hafız Hüseyin bin Hasan. ⁵⁵³	1203	1789	6

Merkezefendi Cami' İmamları

Merkezefendi Camii'nde ise Ali bin Ahmed'in 1594-1597 yılları arasında üst üste üç yıl imamlık yaptığı görülmektedir ve her seferinde günlük 5 akçe ücret almıştır. Ahmed bin Mustafa Efendi ve Muhammed Efendi ise aynı yıllarda (1667-1668) görev yapmış olmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Burada, aynı aileden farklı kişilerin aynı dönemde imamlık yapmış olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Özellikle, Yusuf bin Mehmed Emin Halife'nin, babası Mehmed Emin Halife'nin 1822'deki görevinin ardından 1822-1836 yılları arasında görev alması, babadan oğula geçen bir meslek geleneğini göstermektedir. Yusuf'un intikalden sonra ve tevcihten önce ölmesi üzerine yerine el-Hac es-Seyyid Hafız Ali Efendi geçmiş onun çocuksuz ölümü üzerine kardeşi Merkezefendi Zâviyesi Postnişini Şeyh Mehmed Nureddin Efendi geçmiştir. Merkezefendi Cami İmamlarının büyük bir kısmı vakfiyede belirtildiği gibi 5 akçe vezaif almışlardır.

Tablo 5. Merkezefendi Cami' İmamları

Sıra No	Merkezefendi Cami İmamları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)

⁵⁴⁷ TS.MA.d, 1569/3,

⁵⁴⁸ TS.MA.d, 1569/27, 25b.

⁵⁴⁹ TS.MA.d, 1616/1 2.

⁵⁵⁰ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁵⁵¹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁵⁵² EV.HMH.d, 3261/2, 8a.

⁵⁵³ EV.HMH.d, 5903/2, 1.

1	Ali bin Ahmed ⁵⁵⁴	1002-1003	1594-1595	5
2	Ali bin Ahmed ⁵⁵⁵	1003-1004	1595-1596	5
3	Ali bin Ahmed ⁵⁵⁶	1004-1005	1596-1597	5
4	Ahmed bin Mustafa Efendi ⁵⁵⁷	1078-1079	1667-1668	5
5	Muhammed Efendi ⁵⁵⁸	1078-1079	1667-1668	7
6	Ahmet Efendi ⁵⁵⁹	1103-1105	1695-1697	5
7	Şeyh Mehmed bin Ahmed ⁵⁶⁰	1103-1105	1695-1697	2
8	İsmail bin Ahmed ⁵⁶¹	1143	1731	5
9	Mehmed Arif Efendi bin Hacı İbrahim ⁵⁶²	1223	1808	5
10	Mehmed Emin Halife bin Mustafa ⁵⁶³	1237	1822	5
11	Yusuf bin Mehmed Emin Halife ⁵⁶⁴	1237	1822	5
12	El-Hac es-Seyyid Hafız Ali Efendi bin Ahmed ⁵⁶⁵	1252	1836	5
13	Postnişin Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed	1266	1850	5

Davutpaşa Cami İmamları

Davutpaşa Camii'nde Hacı Şaban, 1002-1005 yılları arasında iki kez imamlık yapmış ve her iki dönemde de günlük 5 akçe ücret almıştır. Benzer şekilde, Hacı Şuayib'in Ahmed Efendi bin Mehmed Efendi ve Şaban bin Hacı ile aynı dönem görev yaptığı görülmektedir.

Tablo 6. Davutpaşa Cami İmamları

⁵⁵⁴ TS.MA.d, 1569/27,14b.

⁵⁵⁵ TS.MA.d, 1569/27,8b

⁵⁵⁶ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁵⁵⁷ TS.MA.d, 1616/1, 2b.

⁵⁵⁸ TS.MA.d, 1616/1 2b.

⁵⁵⁹ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁵⁶⁰ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁵⁶¹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁵⁶² VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

⁵⁶³ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

⁵⁶⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

⁵⁶⁵ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

Sıra No	Davutpaşa Cami' İmamları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Hacı Şaban ⁵⁶⁶	1002-1003	1594-1595	5
2	Ahmed efendi bin Mehmed Efendi ⁵⁶⁷	1002-1003	1594-1595	7
3	Şaban bin Hacı ⁵⁶⁸	1004-1005	1596-1597	5
4	Hacı Şaban ⁵⁶⁹	1004-1005	1596-1597	5
5	Mehmed bin İbrahim ⁵⁷⁰	1103-1105	1695-1697	7
6	Hüseyin bin Mehmed Halife ⁵⁷¹	1237	1822	7
7	Es-Seyyid İbrahim Halife ⁵⁷²	1237	1822	7

Hatipler

Tablo 7. Eyüp Sultan Cami Hatipleri

Sıra No	Eyüp Sultan Cami Hatipleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Abdulkadir bin Mehmed ⁵⁷³	1002-1003	1594-1595	9
2	Abdulkadir bin Mehmed ⁵⁷⁴	1003-1004	1595-1596	9
3	Abdulkadir bin Mehmed ⁵⁷⁵	1004-1005	1596-1597	4
4	Abdulkadir bin İsmail ⁵⁷⁶	1103-1105	1695-1697	8
5	Mehmed bin Hasan Halife ⁵⁷⁷	1145	1735	8
6	Sebîl es-Seyyid Osman bin Seyyid Ali ⁵⁷⁸	1234	1818	8

⁵⁶⁶ TS.MA. d. d. 1569/15,14a

⁵⁶⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁵⁶⁸ TS.MA. d. 1569/4, 2b.

⁵⁶⁹ TS.MA. d. d 1569/10, 8b.

⁵⁷⁰ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁵⁷¹ EV.HMH.d, 5903/3, 2b.

⁵⁷² VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁵⁷³ TS.MA. d. d.,1569/15, 14a.

⁵⁷⁴ TS.MA. d. d.,1569/9, 8a.

⁵⁷⁵ TS.MA. d. d.,1569/3, 2.

⁵⁷⁶ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁵⁷⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁵⁷⁸ VGM. ESAS. 35/102/1283, 200.

Tablo 8. Merkezefendi Cami Hatipleri

Sıra No	Merkezefendi Cami Hatipleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mahmud Efendi bin Osman ⁵⁷⁹	1002-1003	1594-1595	6
2	Mevlâna Kasım Efendi ⁵⁸⁰	1078-1079	1667-1668	6
3	Muhammed Efendi ⁵⁸¹	1078-1079	1667-1668	6
4	Mevlâna İsmail ⁵⁸²	1103-1105	1695-1697	6
5	Mehmed Arif Efendi bin Hacı İbrahim ⁵⁸³	1223	1818	6
6	Mehmed Emin Halife bin Mustafa ⁵⁸⁴	1237	1822	6
7	Mehmed Emin Halife Yerine Oğlu Yusuf atanmıştır. ⁵⁸⁵	1237	1822	6
8	El-Hac es-Seyyid Hafız Ali Efendi bin Ahmed ⁵⁸⁶	1252	1836	6
9	Postnişini Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed ⁵⁸⁷	1266	1849	6

Tablo 9. Davudpaşa Cami Hatipleri

Sıra No	Davudpaşa Cami Hatipleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (akçe)
1	Şaban bin Hacı ⁵⁸⁸	990-991	1582-1583	4
2	Hacı Şaban ⁵⁸⁹	1002-1003	1594-1595	4
3	Ahmed Halife bin Mehmed Efendi ⁵⁹⁰	1002-1003	1594-1595	6

⁵⁷⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.⁵⁸⁰ TS.MA, 1616/1, 2b.⁵⁸¹ TS.MA, 1616/1, 2b.⁵⁸² EV.HMH. D, 685/4, 2b.⁵⁸³ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.⁵⁸⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205⁵⁸⁵ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205⁵⁸⁶ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205⁵⁸⁷ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205⁵⁸⁸ TS.MA. d., 1569/4, 2b.⁵⁸⁹ TS.MA. d.,1569/16, 14b⁵⁹⁰ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

4	Hacı Şaban ⁵⁹¹	1003-1004	1595-1596	4
5	Mehmed bin İbrahim ⁵⁹²	1103-1105	1595-1596	6
6	Hüseyin bin Mehmed Halife ⁵⁹³	1235	1819	6
7	Es-Seyyid İbrahim Halife ⁵⁹⁴	1237	1821	6
8	Hafız Ali halife bin Osman ⁵⁹⁵	1271	1854	6

Şah Sultan Vakfı'na bağlı camilerde görev yapan hatiplerin, vakfiyede belirtilen şartlara göre günlük 4 akçe almaları gereken ücretlerini genellikle 9 akçeye kadar aldıkları görülmektedir. Buna ilaveten, ücretler 4 akçenin üstündedir. 4 akçenin altında ücret almamaları, vakfiye şartlarına uyulmadığını değil, hatiplerin bu görevlerine ek olarak başka vazifelerinin de bulunduğunu gösterebilir.

Yevmiyeleri vakıflardan sağlanan hatiplerin, görev süreleri değişkenlik göstermekte olup, bazıları birkaç yıl boyunca görev yapmıştır. Örneğin, Eyüp Sultan Camii'nde Abdulkadir bin Mehmed 1594-1597 yılları arasında görev yapmış ve günlük 4 akçe almıştır. Merkezefendi Camii'nde ise Mahmud Efendi bin Osman 1594-1595 yılları arasında görev yapmış ve günlük 6 akçe almıştır. Davutpaşa Camii'nde görev yapan hatiplerden biri olan Şaban bin Hacı 1582-1583 yılları arasında görev yapmış ve günlük 4 akçe almıştır.

Davutpaşa Camii'nde görev yapan hatipler ve imamlar arasında Şaban bin Hacı, Hacı Şaban, Ahmed Halife bin Mehmed, Mehmed bin İbrahim, Hüseyin bin Mehmed Halife ve Es-seyyid İbrahim Halife isimli kişiler bulunmaktadır. Bu kişiler, aynı dönemde hem imam hem de hatip olarak görev yapmışlardır. Örneğin, Şaban bin Hacı ve Hacı Şaban hem imam hem de hatip olarak kaydedilmişlerdir. Aynı durum, Ahmed Halife bin Mehmed, Mehmed bin İbrahim, Hüseyin bin Mehmed Halife ve Es-seyyid İbrahim Halife için de geçerlidir. Bu, Davutpaşa Camii'nde aynı kişilerin iki görevi birden üstlendiğini göstermektedir.

⁵⁹¹ TS.MA. d., 1569/10, 18b.

⁵⁹² EV.HMH. D, 685/4, 3a.

⁵⁹³ EV.HMH. D, 5903/3, 2b.

⁵⁹⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205

⁵⁹⁵ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205

Merkezefendi Camii'nde de benzer bir durum görülmektedir. Postnişin Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed, El-hac es-Seyid Hafız Ali Efendi bin Ahmed, Mehmed Emin Halife bin Mustafa, Mehmed Arif Efendi bin Hacı İbrahim ve Muhammed Efendi isimli kişiler hem imam hem de hatip olarak görev yapmışlardır. Örneğin, Postnişin Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed ve El-hac es-Seyid Hafız Ali Efendi bin Ahmed, her iki görevde de bulunmuşlardır. Bu durum, Merkezefendi Camii'nde de aynı kişilerin imamlık ve hatiplik görevlerini bir arada yürüttüğünü göstermektedir.

Davutpaşa Camii'nde görev yapan hatiplerin ve imamların ücretleri incelendiğinde, Şaban bin Hacı'nın hatip olarak günlük 4 akçe, imam olarak ise 5 akçe aldığı görülmektedir. Hacı Şaban da hatip olarak 4 akçe, imam olarak ise 5 akçe almıştır. Ahmed Halife bin Mehmed'in hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 7 akçe aldığı kaydedilmiştir. Mehmed bin İbrahim, hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 7 akçe almıştır. Hüseyin bin Mehmed Halife de hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 7 akçe almıştır. Es-seyyid İbrahim Halife ise her iki görevde de günlük 6 akçe almıştır.

Merkezefendi Camii'nde görev yapan hatiplerin ve imamların ücretlerine bakıldığında, Postnişin Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed'in hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 5 akçe aldığı görülmektedir. El-hac es-Seyid Hafız Ali Efendi bin Ahmed'in her iki görevde de günlük 6 akçe aldığı belirtilmiştir. Mehmed Emin Halife bin Mustafa, hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 5 akçe almıştır. Mehmed Arif Efendi bin Hacı İbrahim'in hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 5 akçe aldığı kaydedilmiştir. Muhammed Efendi'nin ise hatip olarak 6 akçe, imam olarak ise 7 akçe aldığı belirtilmiştir.

Bazı isimlerin baba isimlerinin bulunmaması nedeniyle aynı kişiler mi yoksa farklı kişiler mi olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır. Örneğin, Ahmed Efendi ve Ahmed bin Mehmed Efendi isimleri arasında baba ismi verilmediği için aynı kişi olup olmadıkları net olarak belirlenememektedir. Bu durum, bazı kayıtların eksik veya belirsiz olmasından kaynaklanmakta olup, isimlerin tam olarak tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.

3.2.2 Müezzin

Müezzin, dilimizde "çağrıda bulunan, ezan okuyan, kamet getiren kimse" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, namaz vaktinin duyurulması amacıyla minare veya diğer uygun mekânlarda ezan okuyan kişi olarak da bilinir.⁵⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda müezzinlik mesleğini en üst düzeyde icra edenler İstanbul'da bulunmaktaydı. Bu müezzinlerden, sadece hoş bir sese sahip olmaları değil, aynı zamanda makam bilgisine de tam anlamıyla hâkim olmaları beklenmekteydi. Müezzinler, sadece ezan okumakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda gazel, kaside ve mevlit gibi dinî eserleri de icra ederlerdi. Bu eserlerin her biri için farklı ses tonlamaları ve icra biçimleri gerekmektedir.⁵⁹⁷

Şah Sultan'ın vakfında bulunan camilerde ikişer müezzin görev almaktaydı. Bunların birinin salâ müezzini diğerinin vakit müezzini olarak adlandırıldığı görülmektedir.⁵⁹⁸ Müezzinler salâ ve ezan okumak dışında cüz okumakla da görevlendirilmişlerdir. Vakit müezzinine günlük 5 akçe, selâ müezzinine ise günlük bir akçe ücret belirlenmiştir. Ayrıca müezzinlere kalacak yer tahsis edilmiştir.

Eyüp, Merkezefendi ve Davutpaşa camilerinde görev yapan salâ müezzinleri, vakfiyede belirtildiği gibi günlük 1 akçe almaktadır. Eyüp Camii'nde görev yapan müezzinler arasında Mustafa bin İskender, Mehmet Efendi, Ali Muhammed, Seyyid Abdulkerim bin Mustafa, eş-Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed ve eş-Şeyh Abdullah Efendi bin Mehmed yer almaktadır. Ayrıca, Eyüp Camii'nde nokta görevlisi olarak görev yapan Müezzin Ahmed ve nokta-i evvel olarak görev yapan başka bir Ahmed Efendi'nin de günlük 1 akçe aldıkları görülmektedir. Eyüp Camii'nde nokta görevlisi olarak görev yapan bu müezzinlerin de salâ müezzini olarak kabul edilmesi mümkündür. Bu durum, ücretlerin vakfiyede belirtilen miktarla aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Müezzin Ahmed Efendi'nin 1817 tarihli kayıtlara Sermahfil,

⁵⁹⁶ Develioğlu, "Müezzin", 830; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/489.

⁵⁹⁷ Haluk Dursun, "20. Yüzyılda İstanbul'da Câmî Mûsikîsi ve Müezzinler", *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 27/2 (Nisan 1998), 28-29.

⁵⁹⁸ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 13b.

Ammehan ve Ecza-i şerîf olarak geçtiği görülmektedir. Bu kişi tüm bu görevlerinden 1 akçeden fazla, 5 akçeden az almıştır. Birden fazla göreve sahip olması sebebi ile yevmiyesinde farklılıklar olduğunu düşünülebilir.

Merkezefendi Camii'nde görev yapan salâ müezzinleri arasında Mehmed bin Yusuf, Mustafa bin Muhammed, Ahmed Halife ve Ahmed veled-i Mehmed bulunmaktadır. Bu müezzinlerin de vakfiyede belirtilen günlük 1 akçe aldıkları doğrulanmaktadır. Ancak, Mustafa bin Muhammed sermahfil görevinde olduğundan, bu pozisyonu nedeniyle ek bir ücret almış olabilir. Ayrıca, Ahmed Halife'nin de vakfiyede belirtilen yevmiyeyi almamaktadır, bu kişinin diğer müezzinlere kıyasla fazladan almasını nedeni bilinmemektedir. Aynı zamanda Devirhân görevini yapan ve iki akçe alan bir salâ müezzini daha bulunmaktadır.

Davutpaşa Camii'nde görev yapan salâ müezzinleri arasında Ahmed bin Murad, Seyyid Hanefî, Molla Hasan bin Osman, Mustafa bin Mehmed ve Hüseyin Halife bin Mehmed bulunmaktadır. Bu müezzinlerin hepsi, vakfiyede belirtilen günlük 1 akçe almaktadır. Mehmed bin Mustafa müezzin olarak görülmektedir fakat bir akçe almıştır. Bu durum da Mehmed bin Mustafa'nın salâ müezzini olduğu söylenebilir.

Bu bilgiler; Eyüp, Merkezefendi ve Davutpaşa camilerinde görev yapan salâ müezzinlerinin yevmiyelerinin vakfiyede belirtilen şartlara uygun olduğunu göstermektedir.

Eyüp, Merkezefendi ve Davutpaşa camilerinde görev yapan (sala müezzini olmayan) müezzinlerin ücret ve görev bilgileri incelendiğinde, bu müezzinlerin vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak yevmiye aldıkları görülmektedir. Bu müezzinler günlük 5 akçe almaktadır.

Merkezefendi Camii'nde görev yapan müezzinler arasında İbrahim bin Ahmed, Halil bin Mahmud, Ahmed bin Mustafa, Ahmed veled-i Mehmed ve Küçük oğlu Mehmed Nureddin yer almaktadır. Bu müezzinlerin de vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak günlük 5 akçe aldıkları doğrulanmaktadır.

Davutpaşa Camii'nde görev yapan (sala müezzini olmayan) müezzinler arasında Mahmud bin Hasan dışındaki Mehmed bin Mustafa, Hüseyin bin Yusuf ve Hüseyin Halife bin Mehmed vakfiyede belirtilen miktarın dışında günlük 7 akçe almaktadır.

Mehmed bin Mustafa'nın müezzin-i Cami-i Şerîf ve Müezzin-i Salâ görevlerini birlikte yürüttüğü görülmektedir.

Tablo 10. Eyüp'te Bulunan Cami'de Görevli Müezzinler

Sıra No	Eyüp'te Bulunan Cami'de Görevli Müezzinler	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mustafa bin Yusuf (Müezzin) ⁵⁹⁹	1002-1003	1594-1595	5
2	Mustafa bin İskender. (Müezzin-i Salâ) ⁶⁰⁰	1002-1003	1594-1595	1
3	Mustafa bin Yusuf. (Müezzin) ⁶⁰¹	1003-1004	1595-1596	5
4	Mustafa bin İskender. (Müezzin-i Salâ) ⁶⁰²	1003-1004	1595-1596	1
5	Mustafa bin Yusuf. (Müezzin) ⁶⁰³	1004-1005	1596-1597	5
6	Mustafa bin İskender. (Müezzin-i Salâ) ⁶⁰⁴	1004-1005	1596-1597	1
7	Halil bin Ahmed (Müezzin) ⁶⁰⁵	1103-1105	1691-1692	5
8	Mehmet Efendi (Müezzin-i Salâ) ⁶⁰⁶	1103-1105	1691-1692	1
9	Ahmed Efendi (Müezzin) ⁶⁰⁷	1078-1079	1667-1668	5
10	Ali Muahmmmed. (Müezzin) ⁶⁰⁸	1078-1079	1667-1668	1
11	Mustafa Halife (Müezzin) ⁶⁰⁹	1145	1732	5
12	Seyyid Abdülkerim bin Mustafa (Müezzin-i Salâ) ⁶¹⁰	1145	1732	1

⁵⁹⁹ TS.MA.d, 1569/15, 14'a.

⁶⁰⁰ TS.MA.d, 1569/15, 14'a.

⁶⁰¹ TS.MA.d, 1569/9, 8'a.

⁶⁰² TS.MA.d, 1569/9, 8'a.

⁶⁰³ TS.MA.d, 1569/3, 2.

⁶⁰⁴ TS.MA.d, 1569/3, 2.

⁶⁰⁵ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁰⁶ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁰⁷ TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁶⁰⁸ TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁶⁰⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶¹⁰ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

13	Derviş Mehmed Halife. (Müezzin) ⁶¹¹	1216	1801	5
14	Derviş Mehmed Halife. (Müezzin) ⁶¹²	1216	1801	5
15	Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed (Müezzin-i Salâ) ⁶¹³	1228	1813	1
16	(Şeyh Abdullah) Efendi bin Mehmed. Müezzin-i Salâ ⁶¹⁴	1228	1813	1
17	Müezzin Ahmed (Sermahfil-i Evvel-i Cami-i Şerîf) ⁶¹⁵	1233	1817	2
18	Müezzin Ahmed Efendi (Ammehân-ı Câmî-i Şerîf) ⁶¹⁶	1233	1817	4
19	Müezzin Ahmed Efendi (Nokta-i Evvel) ⁶¹⁷	1233	1817	1
20	Müezzin Ahmed Efendi (Nokta-i Evvel) ⁶¹⁸	1233	1817	1
21	Müezzin Ahmed Efendi (Sermahfil-i Ecza-i Şerîf) ⁶¹⁹	1233	1817	2

Tablo 12. Merkezefendi Cami Müezzinleri

Sıra No	Merkezefendi Cami Müezzinleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	İbrahim bin Ahmed (Müezzin) ⁶²⁰	1002-1003	1594-1595	5
2	Mehmed bin Yusuf (Müezzin-i Salâ) ⁶²¹	1002-1003	1594-1595	1
3	Mehmed bin Yusuf (Müezzin-i Salâ) ⁶²²	1003-1004	1595-1596	1
4	İbrahim bin Ahmed (Müezzin) ⁶²³	1004-1005	1596-1597	5
5	Mehmed bin Yusuf (Müezzin-i Salâ) ⁶²⁴	1004-1005	1596-1597	1

⁶¹¹ EV.HMH.d, 5903/2, 1.⁶¹² VGM. ESAS. 35/102/1283, 200.⁶¹³ EV.HMH.d, 5903/2, 1.⁶¹⁴ VGM. ESAS. 35/102/1283, 201.⁶¹⁵ EV.HMH.d, 5903/2, 1.⁶¹⁶ EV.HMH.d, 5903/2, 2'a.⁶¹⁷ VGM. ESAS. 35/102/1283, 201.⁶¹⁸ EV.HMH.d, 5903/2, 1.⁶¹⁹ VGM. ESAS. 35/102/1283, 201.⁶²⁰ TS.MA.d, 1569/16, 14b.⁶²¹ TS.MA.d, 1569/16, 14b.⁶²² TS.MA.d, 1569/10, 8b.⁶²³ TS.MA.d, 1569/4, 2b.

6	Mustafa bin Muhammed (Müezzin-i Salâ ve Sermahfil) ⁶²⁵	1078-1079	1667-1668	3
7	Halil bin Mahmud (Müezzin) ⁶²⁶	1078-1079	1667-1668	5
8	Ahmed bin Mustafa (Müezzin-i Câmi-i Şerife) ⁶²⁷	1103-1105	1691-1692	5
9	Ahmed bin Mustafa (Müezzin) ⁶²⁸	1144	1731	5
10	Ahmed Halife (Müezzin-i Salâ) ⁶²⁹	1144	1731	3
11	Ahmed veled-i Mehmed (Müezzin) ⁶³⁰	1194	1780	5
12	Ahmed veled-i Mehmed (Müezzin-i Salâ) ⁶³¹	1194	1780	1
13	Ahmed veled-i Mehmed ⁶³²	1194	1780	5
14	Küçük oğlu Mehmed Nureddin ⁶³³	1253	1837	5
15	Müezzin-i Salâ Ahmed veled-i Mehmed ⁶³⁴	1194	1780	1
16	Ahmed Efendi (Müezzin Devirhân) ⁶³⁵	1233	1817	2
17	Küçük oğlu Mehmed Nureddin ⁶³⁶ (Müezzin-i Salâ)	1253	1837	1
18	El-Hac Hasan bin Abdullah ⁶³⁷	1279	1862	5

Tablo 11. Davutpaşa Cami Müezzinleri

Sıra No	Davutpaşa Cami Müezzinleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)

⁶²⁴ TS.MA.d, 1569/4, 2b.⁶²⁵ TS.MA. d. 1616/1, 2.⁶²⁶ TS.MA. d. 1616/1, 2.⁶²⁷ EV.HMH.d, 685/4, 2b.⁶²⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1.⁶²⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.⁶³⁰ EV.HMH.d, 5903/2, 2'a.⁶³¹ EV.HMH.d, 5903/2, 2'a.⁶³² VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.⁶³³ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.⁶³⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.⁶³⁵ EV.HMH.d, 5903/3, 2b.⁶³⁶ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.⁶³⁷ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

1	Mahmud bin Hasan (Müezzin) ⁶³⁸	1002-1003	1594-1595	5
2	Ahmed bin Murad (Müezzin-i Salâ) ⁶³⁹	1002-1003	1594-1595	1
3	Mahmud bin Hasan (Müezzin) ⁶⁴⁰	1003-1004	1595-1596	5
4	Ahmed bin Murad (Müezzin-i Salâ) ⁶⁴¹	1003-1004	1595-1596	1
5	Mahmud bin Hasan (Müezzin) ⁶⁴²	1004-1005	1596-1597	5
6	Ahmed bin Murad (Müezzin-i Salâ) ⁶⁴³	1004-1005	1596-1597	1
7	Mehmed bin Mustafa (Müezzin) ⁶⁴⁴	1103-1105	1691-1692	7
8	Mehmed bin Mustafa (Mezbur. Müezzin-i Cami-i Şerîf) ⁶⁴⁵	1103-1105	1691-1692	1
9	Seyyid Hanefi (Müezzin-i Salâ) ⁶⁴⁶	1103-1105	1691-1692	1
10	Hüseyin bin Yusuf (Müezzin) ⁶⁴⁷	1146	1733	7
11	Molla Hasan bin Osman (Müezzin-i Salâ) ⁶⁴⁸	1146	1733	1
12	Mustafa bin Mehmed (Müezzin-i Salâ) ⁶⁴⁹	1219	1804	1
13	Hüseyin Halife bin Mehmed (Müezzin-i Salâ) ⁶⁵⁰	1235	1819	7
14	Hüseyin bin Mehmed Halife. Müezzin (Müezzin-i Salâ) ⁶⁵¹	1235	1819	7

⁶³⁸ TS.MA.d, 1569/16, 14b.

⁶³⁹ TS.MA.d, 1569/16, 14b.

⁶⁴⁰ TS.MA.d, 1569/10, 8b.

⁶⁴¹ TS.MA.d, 1569/10, 8b.

⁶⁴² TS.MA.d, 1569/4, 2b.

⁶⁴³ TS.MA.d, 1569/4, 2b.

⁶⁴⁴ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁴⁵ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁴⁶ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁴⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁴⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁴⁹ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁶⁵⁰ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁶⁵¹ EV.HMH.d, 5903/3, 2b.

3.2.3. Cüzhân

Câmi, tekke ve zâviyelerde namazdan önce ya da sonra Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuma işine “Cüzhânlık” denilmektedir.⁶⁵² Cüzhânlar, camilerde cüzlerini genellikle kürsüde okurlardı. İstanbul'daki selâtin camilerinde cüzhân kürsüleri göz alıcı yerlere değil, iki duvar arasına yerleştirilirdi.⁶⁵³ Cami ve tekkelerde cüzhânlık görevini kimin, hangi mekânda, ne zaman, hangi yöntemle ve hangi ücret karşılığında yapacağı, ilgili vakfın vakfiyesinde detaylı bir şekilde belirtilmektedir.

Şah Sultan vakfiyesinde cüzhân Kur'an ehli bir kimse olarak tarif edilmiştir. Türbede her sabah Şah Sultan için üç cüz, annesi için bir cüz, Neslihan Sultan için de bir cüz okuması istenmiştir. Toplam beş cüz için caminin imamı, müezzini, mektebin muallimi, muallimin halifesi, Eyüp'te oturan kayyım vazifelendirilmiştir. Özürsüz olarak görevlerini ihmal etmeleri durumunda vazifelerinin başkasına verilmesi buyrulmuştur.⁶⁵⁴ Şah Sultan'ın türbesinde her gün Resulullah için bir cüz, annesinin ruhu için bir cüz, Şah Sultan'ın üzerinde emeği bulunan müminlerin ruhu için bir cüz, cümle Müslümanlar için bir cüz, vâkife-i müfahamma ruhu için üç cüz okunması görevi için günlük iki akçeye cüzhân vazifelendirilmiştir. Merkezefendinin türbesinde her sabah Resulullah'ın ruhu için bir cüz, Merkezefendi için bir cüz, Halveti Tarîkati şeyhleri için bir cüz okunması için tutulan cüzhân günlük iki akçe ücretle vazifelendirilmiştir.⁶⁵⁵

Merkezefendi, Davutpaşa ve Eyüp camilerinde cüzhân olarak görev yapan kişilerin ücretleri incelendiğinde, vakfiyede belirtilen şartlara göre yevmiye alıp almadıkları değerlendirilmiştir. Merkezefendi Zâviyesi'nde cüzhân olarak görev yapan cüzhânların çoğu genellikle günlük 2 akçe ücret almışlardır. Vakfiyede belirtilen vazife şartlarına bakıldığında, bu kişilerin belirtilen ücretleri aldıkları ve çoğunun vakfiyeye uygun şekilde görülmektedir. Bazılarının ücretleri de 40 ve 66 aylık olmak üzere düzenlenmiştir. Davutpaşa Camii'nde cüzhân olarak görev yapan Hacı Mustafa bin

⁶⁵² Berki, “Cüzhân”, *İstilahlar*, 10.

⁶⁵³ Pakalın, “Cüzhân”, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 319.

⁶⁵⁴ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 10'a-15b.

⁶⁵⁵ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 15'a- 12a.

Mehmed, Abdulkerim bin Mustafa ve Ahmed Efendi bin Hasan gibi isimler, günlük 2-5 akçe arasında ücret almışlardır. Eyüp Camii'nde görev yapan Mevlânâ Mehmed bin İsmail, Abdusselam Efendi ve Ahmed bin İsmail gibi isimler, günlük 3-5 akçe arasında almışlardır.

Cüzhânların bir kısmı Meşruta olarak kaydedilmişlerdir. Meşruta ifadesi ile kastedilen vakıf evlerinde oturması istenilen bu evlerde oturan görevli olmalarıdır. Eyüp Camii'nde cüzhânların bir kısmı meşruta olarak kaydedilmişlerdir. Meşruta ifadesi, vakıf evlerinde oturması istenilen ve bu evlerde oturan görevlileri kastetmektedir. Mevlânâ Mehmed bin İsmail, Abdusselam Efendi, Ahmed bin İsmail, Ahmed Efendi, Ali Muhammed ve İsmail bin Resul gibi görevliler, belirtilen tarihlerde cüzhânlık görevini üstlenmişlerdir. Bu görevlilerin meşruta olarak görev yapmaları, vakıf evlerinde kalarak düzenli olarak görevlerini yerine getirmelerini ve vakfın hizmetlerinin kesintisiz sürmesini sağlamıştır. Eyüp Camii'nde iki görevlinin baba isimleri İsmail'dir. İkisi de aynı dönemde görev yapmıştır kardeş olmaları muhtemeldir.

Eyüp Sultan Camii'nde aynı tarihler arasında görev yapan cüzhânlar arasında Mevlânâ Mehmed bin İsmail, Mevlânâ Mehmed bin İsmail el-mezbûr, Abdusselam Efendi, Ahmed bin İsmail el-mezbur ve Abdulkadir bin İsmail bulunmaktadır. 1695-1697 yılları arasında birlikte görev yaptıkları görülmektedir. Beş cüzhânın da aynı anda görevli olması, vakfiyede her gün beş cüz okumakla görevli kişiler olmaları ile alakalıdır. Bu insanların meşruta olmaları da bunu desteklemektedir. 1145 yılında ise Mehmed Halife, Süleyman Halife, birlikte görev almışlardır. Bu kişilere ilaveten üç ismin daha olması beklenmektedir.

Mehmed Halife, Süleyman Halife, Ahmed Efendi, Ali Muhammed, İsmail bin Resul ve Huzuri Cüzhânı Şerife Fatma binti Salih bulunmaktadır. Bu görevliler, aynı dönemde cüzhânlık görevini üstlenmişler ve vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak görev yapmışlardır.

Ahmed Efendi, Ali Muhammed, Abdusselam Efendi, İsmail bin Resul ise 1078-1079 yılları için tutulan muhasebe kayıtlarındaki bilgilere göre beş cüzü okumakla görevlendirilmiş cüzhânlardandır. Bu dört isme ek olarak bir kişinin daha görevli bulunması beklenmektedir fakat kayıtlarda ismine ulaşamamıştır.

Bunlara ilaveten ilk kez bir kadın görevliye rastlanılmıştır. Huzurî Cüzhân olarak görevli olan bu ismin nasıl ve ne şartlarda görev aldığı bilinmemektedir.

Merkezefendi ve Davutpaşa Camilerinde meşruta cüzhân bulunmamaktadır.

Merkezefendi Camii'nde aynı tarihler arasında görev yapan cüzhânlar arasında Ahmed bin Mustafa, Ahmed halife bulunmaktadır. 1667-1668 tarihleri arasında görev yapmışlardır. İki cüzhânın da aynı anda görevli olması, vakfiyede her gün üç cüz okumakla görevli kişiler olmaları ile alakalı olabilir. Eğer öyle ise bu durumda bir görevlinin daha bu grupta bulunması gerekmektedir. 1695-1697 yıl aralığında ise Mustafa Efendi, Osman Halife, Mehmed bin Mehmed, Mustafa bin Mehmed ve Mehmed Halife birlikte görev almışlardır. Bu Camide üç cüz için üç kişinin görev almaları beklenirken beş cüzhânın bulunduğu görülmektedir. Bu kişiler Arasında Mehmed Halifenin baba olarak iki oğlu ile beraber görev aldıklarını düşünülmektedir. Ali bin Osman, Osman Halife, Hacı Mahmud bin Osman, Ali Halife, Kamile Hatun, Mehmed Halife 1731 tarihinde birlikte görev almışlardır. Vakfiyedeki şarta göre iki akçe ile görevlendiren bu kişilerinin sayısının 6 olması vakfiyede bulunan şartlar dışında bir atama usulünün olduğunu düşündürmektedir. Merkezefendi Camii'nde de Kamile Hatun isminde kadın cüzhân olduğu görülmüştür.

Merkezefendi Cüzhânları arasında Ser-Çukadar nâzırı ve Harem bevvabı olup cüzhânlık yapan kişilere rastlanılmıştır. Hazret-i Küçük Emir Türbedarı Mehmed Emin bin Ahmed'in Hz. Peygamberin ruhu için cüz okumakla görevli kişi olduğu belgede geçen "Cüzhân be-Ruh-ı Hazret-i Risaletğenah (S.A.V.) Hazret-i Küçük Emir Türbedarı Mehmed Emin bin Ahmed" ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu kişinin oğlu Ahmed'in ondan sonraki dönemde görevi devraldığı görülmektedir. Derviş Mehmed bin Ali'nin ve Halası Emin Hanım'ın aynı listede bulundukları görülmektedir. Seyyid Ahmed bin Mustafa'nın ardından iki oğlu birlikte görev yapmaktadır.

Davudpaşa Cami cüzhânları arasında Hacı Mustafa bin Mehmed, Abdulkерim bin Mustafa, Mustafa ve Zeynep Hatun, Mehmed Efendi, Ahmed Efendi bin Hasan'ın birlikte görev yaptıkları ve belirtilen cüzleri birlikte okudukları anlaşılmaktadır.

Ayasofya cabisinin, cüzhân olarak görev aldığı görülmektedir. Bu işe taliplik noktasında vazifenin manevi kıymeti mi, vazifenin maddi kıymeti mi tetikleyici olmuştur, bilinmemektedir. Ardından oğlu Seyyid Mehmed Ali'nin göreve geldiği görülmektedir.

Tablo 12. Eyüp Cami'nde Görev Yapan Cüzhânlar

Sıra No	Eyüp Cami'nde Görev Yapan Cüzhânlar	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)

1	Mevlânâ Mehmed bin İsmail Cüzhân. ⁶⁵⁶	1103-1105	1695-1697	4
2	Mevlâna Mehmed bin İsmail ⁶⁵⁷	1103-1105	1695-1697	4
3	Abdusselam Efendi ⁶⁵⁸	1103-1105	1695-1697	4
4	Ahmed bin İsmail ⁶⁵⁹	1103-1105	1695-1697	4
5	Abdulkadir bin İsmail ⁶⁶⁰	1103-1105	1695-1697	3
6	Mehmed Halife ⁶⁶¹	1145	1732	5
7	Süleyman Halife ⁶⁶²	1145	1732	3
8	Ahmed Efendi ⁶⁶³	1078-1079	1667-1668	4
9	Ali Muahmmmed ⁶⁶⁴	1078-1079	1667-1668	4
10	Abdusselam Efendi ⁶⁶⁵	1078-1079	1667-1668	4
11	İsmail bin Resul ⁶⁶⁶	1078-1079	1667-1668	4
12	Huzuri Cüzhânî Şerife Fatma binti Salih ⁶⁶⁷	1223	1808	3

Tablo 13. Merkezefendi Cami Cüzhânları

Sıra No	Merkezefendi Cami'nde Görevli Cüzhânlar	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Ahmed bin Mustafa ⁶⁶⁸	1078-1079	1667-1668	2
2	Ahmed Halife ⁶⁶⁹	1078-1079	1667-1668	2

⁶⁵⁶ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁵⁷ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁵⁸ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁵⁹ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁶⁰ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁶⁶¹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁶² EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁶³ EV.HMH.d, 3261/1, 1b.

⁶⁶⁴ EV.HMH.d, 3261/1, 1b.

⁶⁶⁵ EV.HMH.d, 3261/1, 1b.

⁶⁶⁶ EV.HMH.d, 3261/1, 1b.

⁶⁶⁷ VGM. ESAS. 35/103/1283, 202-203.

⁶⁶⁸ TS.MA. d. 1616/2, 2b.

⁶⁶⁹ TS.MA. d. 1616/2, 2b.

3	Mustafa Efendi ⁶⁷⁰	1103-1105	1695-1697	2
4	Osman Halife ⁶⁷¹	1103-1105	1695-1697	2
5	Mehmet bin Mehmet Halife ⁶⁷²	1103-1105	1695-1697	2
6	Mustafa bin Mehmed Halife ⁶⁷³	1103-1105	1695-1697	3
7	Mehmet Halife ⁶⁷⁴	1103-1105	1695-1697	2
8	Ali bin Osman ⁶⁷⁵	1144	1731	2
9	Osman Halife ⁶⁷⁶	1144	1731	2
10	Hacı Mahmud bin Osman ⁶⁷⁷	1144	1731	2
11	Ali Halife ⁶⁷⁸	1144	1731	2
12	Kamile Hatun binti Ahmed Mehmed ⁶⁷⁹	1144	1731	2
13	Mehmed Halife bin Mustafa ⁶⁸⁰	1144	1731	2
14	Ser-Çukadar-ı Nâzır-ı Vakf Hüseyin bin Mahmud ⁶⁸¹	1216	1801	2
15	Huzuri Cüzhânı Es-Seyyid el-Hac Hafız Mehmed Emin Efendi bin el-Hac Hafız Mustafa Efendi ⁶⁸²	1221	1806	2
16	Bin Mustafa ⁶⁸³	1221	1806	66 (Aylık)
17	Es-Seyyid Mehmed Abdulaziz ve es-Seyyid Mustafa Lütfullah bin Seyyid Ahmed ⁶⁸⁴	1221-1244	1806-1829	66 (Aylık)

⁶⁷⁰ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁷¹ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁷² EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁷³ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁷⁴ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁶⁷⁵ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁷⁶ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁷⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁷⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁷⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁸⁰ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁸¹ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁸² VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁶⁸³ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁸⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

18	Derviş Mehmed bin Ali ⁶⁸⁵	1228	1813	4
19	Cüzhân be-Ruh-ı Hazret-i Risaletğenah (S.A.V.) Hazret-i Küçük Emir Türbedarı Mehmed Emin bin Ahmed ⁶⁸⁶	1233	1817	2
20	Müezzîn Ahmed Efendi ⁶⁸⁷	1233	1817	2
21	Emine Hanım (Ali'nin kız kardeşi) ⁶⁸⁸	1236	1820	40 (Aylık)
22	Harem Bevvabı Mustafa bin İbrahim ⁶⁸⁹	1238	1822	2
23	Mehmed Said bin Abdullah ⁶⁹⁰	1242	1826	2
24	Seyyid Derviş Mehmed Muhyiddin bin İbrahim ⁶⁹¹	1256	1840	4
25	Es-Seyyid İsmail Hakkı bin es-Seyyid Mehmed ⁶⁹²	1242	1826	2
26	Mehmed Emin bin Ahmed ⁶⁹³	1244	1829	66 (Aylık)
27	Ahmed bin Mehmed Emin ⁶⁹⁴	1258	1842	2
28	Ahmed bin Mehmed Emin ⁶⁹⁵	1258	1842	66 (Aylık)
29	Mehmed Emin Halife bin Müezzîn Ahmed Efendi ⁶⁹⁶	1261	1845	2
30	Mehmed bin Ahmed Nazif Halife ⁶⁹⁷	1264	1847	40 (Aylık)

Tablo 14. Davutpaşa Cami Cüzhânları

Sıra No	Davutpaşa Cami Cüzhânları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti

⁶⁸⁵ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁸⁶ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁸⁷ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁶⁸⁸ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁸⁹ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁹⁰ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁹¹ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁹² VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁶⁹³ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁹⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁹⁵ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁶⁹⁶ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁶⁹⁷ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

				(Akçe)
1	Hacı Mustafa bin Mehmed ⁶⁹⁸	1146	1733	2
2	Abdulkerim bin Mustafa Cüzhân-ı Cuma ⁶⁹⁹	1146	1733	2
3	Mustafa ⁷⁰⁰	1146	1733	5
4	Zeynep Hatun ⁷⁰¹	1146	1733	5
5	... Mehmed Efendi ⁷⁰²	1146	1733	5
6	Ahmed Efendi bin Hasan ⁷⁰³	1146	1733	2
7	Cabi-i Ayasofya es-Seyyid Mehmed Emin bin Abdurrahman ⁷⁰⁴	1231	1815	2
8	Yerine Oğlu Seyyid Mehmed Ali Efendi ⁷⁰⁵	1268	1851	2

3.2.4. Kayyım

Kayyım sözlükte cami hademesi, müteveli, kayyum anlamları ile kullanılır.⁷⁰⁶ Anlam bakımından müteveli yerine kullanılır. Camiin temizlik işlerini yapan hademesine de bu ad verilir. Kayyım, müteveli tarafından atanmış ve onun emrinde olan bir görevli olarak kabul edilmektedir.⁷⁰⁷ Kayyım aynı zamanda mütevellinin vakfi idare edememesi durumunda hâkimin vakfi idare etmesi için tayin ettiği kimsedir.⁷⁰⁸ Sultanın vakfiyesinde kayyımın, ihtiyaç duyuldukça camideki depoya⁷⁰⁹ su doldurması için görevlendirildiği görülmektedir. Hem Eyüp Camii hem de Merkezefendi Camii kayyıma günlük iki akçe ve bu su doldurma vazifesinin karşılığı olarak bir akçe

⁶⁹⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁶⁹⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁰⁰ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁰¹ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁰² EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁰³ EV.HMH.d, 685/4, 3'a.

⁷⁰⁴ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁷⁰⁵ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁷⁰⁶ Develioğlu, "Kayyım", *Lügat*, 573.

⁷⁰⁷ Pakalın, "Kayyım", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 223.

⁷⁰⁸ İsmail Özmel, "Kayyım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/107-108.

⁷⁰⁹ Vakfiyede "musluk" olarak geçmiştir.

yazılmıştır.⁷¹⁰ Bunun yanında Eyüp Camii kayyımına Eyüp Camii yakınlarında bir bab oda, Yenikapı'daki caminin kayyımına iki pir ev, pınarı ve bir miktar bahçeyi içine alan menzili vakfetmişlerdir.⁷¹¹ Davutpaşa'daki caminin kayyımına ise bölgede bulunan iki pir ev vakfedilmiştir.

Eyüp, Merkezefendi ve Davutpaşa camilerinde görev yapan kayyımların ücretlerini inceleyip değerlendirirsek; Eyüp Camii kayyımları, Cihet-i Nasuh kayyım ve ... bin Ahmed gibi isimlerle, günlük 3 ila 5 akçe arasında vezaif almışlardır. Vakfiyede belirtilen kayyımlık ücreti iki akçe olup, su doldurma karşılığında bir akçe fazladan verilmesiyle toplam üç akçe olmuştur. Ancak bazı kayyımların dört veya beş akçe aldıkları görülmektedir. Bu durum, vakfiyede belirtilen ücretin üzerinde vezaif aldıklarını göstermektedir.

Merkezefendi Camii kayyımları, Zülfikar bin Abdullah ve Hüseyin Dede gibi isimlerle, günlük 2 ila 4 akçe arasında yevmiye almışlardır. Vakfiyede şart koşulan kayyımlık ücreti iki akçe olup, su doldurma karşılığında bir akçe fazladan verilmesiyle toplam üç akçe olmuştur. Ancak bazı kayyımların iki akçe veya dört akçe aldıkları görülmektedir. Bu da vakfiyede belirtilen ücretten farklılık göstermektedir. Özellikle iki akçe alan kayyımların su doldurma görevi olmaması ya da su doldurma ücretinin eklenmemiş olması mümkündür.

Davutpaşa Camii kayyımları ise İdris bin Ahmed ve Molla Hüseyin bin Osman gibi isimlerle, günlük 2 ila 5 akçe arasında ücret almışlardır. Davutpaşa'da su doldurma karşılığında ek bir ücret verilmediği için, kayyımların aldıkları yevmiyeler direkt olarak kayyımlık ücretini yansıtmaktadır. Bu nedenle, kayyımların yevmiyelerinin daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Örneğin, iki akçe alan kayyımların su doldurma görevi olmadığı için günlük ücretleri daha düşük kalmıştır.

Genel olarak, vakfiyede şart koşulan günlük ücret ile aldıkları ücretin farklılık göstermesi ve su doldurma görevlerinin yevmiyelere etkisi, kayyımların aldıkları ücretlerde değişikliklere neden olmuştur. Su doldurma karşılığında verilen ek ücret,

⁷¹⁰ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 11a.

⁷¹¹ Ev ile beraber kullanılan "Pir" teriminin ifade ettiği özellikler hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

Eyüp ve Merkezefendi camilerindeki kayyımların yevmiyelerini artırırken, Davutpaşa Camii'nde bu ek ücretin olmaması yevmiyelerin daha düşük olmasına neden olmuştur.

Davutpaşa Camii kayyımlarından Es-Seyyid Mehmed Esad bin es-Seyyid İbrahim Halife, Hüsnü Bey ve Mazhar Bey'in babalarıdır. Mehmed Esad'ın ölümünün ardından, oğulları Hüsnü Bey ve Mazhar Bey görevlerine atanmışlardır. Bu durum, kayyımlık görevlerinin aile içinde sürdüğünü ve nesilden nesile devredildiğini göstermektedir. Hüsnü Bey'in ölümü üzerine yerine büyük oğlu İbrahim Hakkı Bey geçmiştir. Bu devir, ailenin görev sürekliliğini sağlama çabasını ortaya koymaktadır. Daha sonra Mazhar Bey, kendi hisselerinden feragat ederek yerine Cami-i Şerif Hatibi Hafız Ali Efendi bin Osman'ın atanmasını sağlamıştır. Bu değişim, aile içi görev dağılımının esnekliğini göstermektedir.

Davutpaşa Cami'nde 1271 yılında 6 akçe ile hatiplik yapan Hafız Ali Halife bin Osman'ın 1286 yılında 2 akçe ile kayyım olduğu görülmektedir. Yevmiyesindeki bu değişiklik Hafız Ali Halife'nin 1286 yılında yalnızca kayyım olarak çalıştığının göstergesi olabilir.

Hüsnü Bey ve Mazhar Bey bin Es-Seyyid Mehmed Esad bin es-Seyyid İbrahim Halife ile İbrahim Hakkı Bey bin Hüsnü Bey'in görev tarihleri hakkında belgelerde doğrudan bilgi bulunmamaktadır, ancak 1237 ve 1286 yılları arasında görev yapmış olabilecekleri tahmin edilmektedir.

Eyüp'teki camide kayyım olarak görev yapan Nasuh ve bin Ahmed isimli iki kişi, 1596-1597 yılları arasında aynı tarihlerde görev almışlardır. İdris bin Ahmed ve Molla Hüseyin bin Osman, 1594-1595 yılları arasında Davutpaşa Camii'nde birlikte görev almışlardır. Bu durum, aynı camide görev yapan bu kayyımların eş zamanlı olarak çalıştığını göstermektedir.

Tablo 15. Eyüp Cami Kayyımları

Sıra No	Eyüp Cami Kayyımları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Nasuh ⁷¹²	1002-1003	1594-1595	3

⁷¹² TS.MA.d, 1569/15, 14a.

2	Nasuh ⁷¹³	1003-1004	1595-1596	3
3	Nasuh ⁷¹⁴	1004-1005	1596-1597	3
4	... bin Ahmed ⁷¹⁵	1004-1005	1596-1597	4
5	Ali Muhammed ⁷¹⁶	1078-1079	1667-1668	5
6	Mehmed Efendi ⁷¹⁷	1103-1105	1695-1697	5
7	Seyyid Abdulkerim bin Mustafa ⁷¹⁸	1145	1733	5
8	Eş-Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed ⁷¹⁹	1208	1793	5
9	Eş-Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed ⁷²⁰	1228	1813	5

Tablo 16. Merkezefendi Cami Kayyımları

Sıra No	Merkezefendi Cami Kayyımları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Zülfikar bin Abdullah ⁷²¹	1002-1003	1594-1595	3
2	Zülfikar bin Abdullah ⁷²²	1003-1004	1595-1596	3
3	Zülfikar bin Abdullah ⁷²³	1004-1005	1596-1597	3
4	Hüseyin Dede ⁷²⁴	1078-1079	1667-1668	2
5	İbrahim bin Hüseyin ⁷²⁵	1103-1105	1695-1697	4
6	Hüseyin bin İbrahim ⁷²⁶	1144	1731	2

⁷¹³ TS.MA.d, 1569/9, 8a.

⁷¹⁴ TS.MA.d, 1569/4, 2.

⁷¹⁵ TS.MA.d, 1569/4, 2b.

⁷¹⁶ TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁷¹⁷ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁷¹⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷¹⁹ EV.HMH.d, 5903/2, 1.

⁷²⁰ VGM. ESAS. 35/102/1283, 200.

⁷²¹ TS.MA.d, 1569/16, 14b.

⁷²² TS.MA.d, 1569/10, 8b.

⁷²³ TS.MA.d, 1569/4, 2b.

⁷²⁴ TS.MA. d. 1616/1, 2b.

⁷²⁵ EV.HMH.d, 685/4, 3a.

⁷²⁶ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

7	Mehmed Emin veled-i Arif ⁷²⁷	1216	1801	2
8	Oğlu Mehmed Arif halife ⁷²⁸	1265	1849	2

Tablo 17. Davutpaşa Cami Kayyımları

Sıra No	Davutpaşa Cami Kayyımları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	İdris bin Ahmed ⁷²⁹	1002-1003	1594-1595	3
2	Molla Hüseyin bin Osman ⁷³⁰	1002-1003	1594-1595	2
3	İdris bin Ahmed ⁷³¹	1003-1004	1595-1596	3
4	İsmail bin İsmail ⁷³²	1221	1806	2
5	Hafız Mustafa halife veled-i hafız Hüseyin ⁷³³	1222	1807	5
7	Es-Seyyid Mehmed Esad bin es-Seyyid İbrahim Halife ⁷³⁴	1237	1822	2
8	Hüsnü Bey ve Mazhar Bey bin Es-Seyyid Mehmed Esad bin es-Seyyid İbrahim Halife ⁷³⁵	1237-1286	1822-1869	2
9	İbrahim Hakkı Bey bin Hüsnü Bey ⁷³⁶	1237-1286	1822-1869	2
10	Cami-i Şerife Hatibi Hafız Ali Efendi bin Osman ⁷³⁷	1286	1869	2

3.2.5. Camilerdeki Diğer Görevliler

3.2.5.1. *Hafız*: Kelime anlamı “hıfzeden, koruyan, saklayan” demek olan hafız Kurân-ı Kerim-i sonuna kadar ezberleyerek hafızasında koruma altına alan kişidir.⁷³⁸ Her üç cami için de hafızlara görevlerine karşılık olarak birer akçe tahsis edilmiştir.

⁷²⁷ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁷²⁸ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁷²⁹ TS.MA.d, 1569/16, 14b.

⁷³⁰ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷³¹ TS.MA.d, 1569/10, 8b.

⁷³² EV.HMH.d, 5903/3, 2b.

⁷³³ EV.HMH.d, 5903/3, 2b.

⁷³⁴ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁷³⁵ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁷³⁶ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁷³⁷ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

Yalnızca bir cami'de hafız kaydına rastlanılmıştır. Bu kişinin ise vakfiyede yazılan ücretten fazla aldığı görülmektedir. Fakat belgelerde görevlerinin arasında isminin başında hafız ismi ile anılan pek çok görevli bulunmaktadır.

Tablo 18. Merkezefendi Cami Hafızları

Sıra No	Merkezefendi Cami Hafızları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	El-Hac Hafız Mehmed Emin Efendi bin el-hac Hafız Mustafa Efendi ⁷³⁹	1221	1806	4

3.2.5.2. *Muarrif*: Arapça bir kelime olup sözlükte tarif eden, etrafiyla anlatan, bildiren anlamına gelmektedir.⁷⁴⁰ Vakıf ıstılahı olarak ise cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını dua ve hayır ile yad eden müezzin ve dervişler olarak kullanılmaktadır.⁷⁴¹ Vakfiyedeki bilgilere göre her üç camide de günlük birer akçeye vazifelendirildikleri görülmektedir.⁷⁴²

Eyüp Camii'nde en uzun süre görev yapan muarriflerden biri Mustafa'dır, 1002-1005 Hicri yılları arasında görev yapmıştır. Eyüp Camii'nde toplamda yedi Muarrif görev yapmıştır.

Merkezefendi Camii'nde en uzun süre görev yapan muarrif İbrahim bin Ahmed'dir. 989-1004 Hicri yılları arasında görev yapmıştır. Halil hem devirhân hem de muarrif olarak görev yapmış ve bu nedenle günlük 2 akçe almıştır. Merkezefendi Camii'nde toplamda beş maarif görev yapmıştır.

Davutpaşa Camii'nde görev yapan maarifler arasında Mahmud bin Hasan, Hüseyin bin Yusuf ve Mehmed bin Ahmed bulunmaktadır. Davutpaşa Camii'nde en uzun süre görev yapan maarif Mahmud bin Hasan'dır, 989-1004 Hicri yılları arasında görev yapmıştır. Davutpaşa Camii'nde toplamda üç muarrif görev yaptığı

⁷³⁸ Develioğlu, "Hafız", *Lügat*, 357; Pakalın, "Hafız", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 704.

⁷³⁹ EV.HMH.d, 5903/2, 2a.

⁷⁴⁰ Develioğlu, "Muarrif", *Lügat*, 767.

⁷⁴¹ Pakalın, "Muarrif", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 552.

⁷⁴² Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 11b.

kaydedilmiştir. Bu bilgiler ışığında, Eyüp Camii'ne kayıtlı muarriflerin daha çok olduğu görülmektedir.

Tablo 19. Eyüp Cami Muarrifleri

Sıra No	Eyüp Cami Muarrifleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Cihet-i Mustafa ⁷⁴³	1002-1003	1594-1595	1
2	Cihet-i Mustafa ⁷⁴⁴	1003-1004	1595-1596	1
3	Cihet-i Mustafa ⁷⁴⁵	1004-1005	1596-1597	1
4	Ahmed Efendi ⁷⁴⁶	1078-1079	1667-1668	1
5	Ali Muhammed ⁷⁴⁷	1078-1079	1667-1668	1
6	Halil bin Ahmed ⁷⁴⁸	1103-1105	1691-1692	1
7	Mehmet Efendi ⁷⁴⁹	1103-1105	1691-1692	1
8	Seyyid Abdülkerim ⁷⁵⁰	1145	1732	1
9	Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed ⁷⁵¹	1228	1813	1

Tablo 20. Merkezefendi Cami Muarrifleri

Sıra No	Merkezefendi Cami Muarrifleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	İbrahim bin Ahmed ⁷⁵²	989-990	1581-1591	1
2	İbrahim bin Ahmed ⁷⁵³	1002-1003	1594-1595	1

⁷⁴³ TS.MA.d, 1569/15, 14a.

⁷⁴⁴ TS.MA.d, 1569/9, 8a.

⁷⁴⁵ TS.MA.d, 1569/3, 2.

⁷⁴⁶ TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁷⁴⁷ TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁷⁴⁸ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁷⁴⁹ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁷⁵⁰ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁵¹ VGM. ESAS. 35/102/1283, 200.

⁷⁵² TS.MA.d, 1569/4, 2b.

⁷⁵³ TS.MA.d, 1569/16, 14b.

3	İbrahim bin Ahmed ⁷⁵⁴	1003-1004	1595-1596	1
4	Halil (Devirhân ve Muarrif) ⁷⁵⁵	1078-1079	1667-1668	2
5	Ahmed bin Mustafa ⁷⁵⁶	1103-1105	1691-1692	1
6	Ahmed bin Mustafa ⁷⁵⁷	1144	1731	1
7	Ahmed veled-i Mehmed ⁷⁵⁸	1194	1780	1
8	Ahmed veled-i Mehmed ⁷⁵⁹	1194	1780	1
9	Küçük oğlu Mehmed Nureddin ⁷⁶⁰	1253	1837	1

Tablo 21. Davutpaşa Cami Muarrifleri

Sıra No	Davutpaşa Cami Muarrifleri	Görev Tarihi Hicri	Görev Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
4	Mahmud bin Hasan ⁷⁶¹	989-990	1581-1591	1
1	Mahmud bin Hasan ⁷⁶²	1002-1003	1594-1595	1
3	Mahmud bin Hasan ⁷⁶³	1003-1004	1595-1596	1
2	Hüseyin bin Yusuf ⁷⁶⁴	1146	1733	1
5	Mehmed bin Ahmed ⁷⁶⁵	1226	1811	1

3.2.5.3. *Noktacı*: Noktacı, vakfın atanmış personeli olan ve vâkıfın belirlediği kişilerin (cüz okuyanlar, devir-hânlar, hademeler vb.) işe gelmedikleri günleri tespit ederek yevmiyelerinden kesinti yapılmasını sağlayan ve her aybaşında durumu vakfın

⁷⁵⁴ TS.MA.d, 1569/10, 8b.

⁷⁵⁵ TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁷⁵⁶ EV.HMH.d, 685/4, 2b.

⁷⁵⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁵⁸ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁷⁵⁹ EV.HMH.d, 5903/2, 2a.

⁷⁶⁰ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁷⁶¹ TS.MA.d, 1569/4, 2b.

⁷⁶² TS.MA.d, 1569/16, 14b.

⁷⁶³ TS.MA.d, 1569/10, 8b.

⁷⁶⁴ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁶⁵ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

yöneticisine raporlayan kişidir.⁷⁶⁶ Buna ilaveten hatim için Kur'an-ı Kerim'in ne kadarının okunduğunu denetlemek için okunan cüzleri işaretleyen eksiklerin kaydını tutan kişidir.⁷⁶⁷ Noktacının aynı zamanda türbedar olması uygun görülmüştür ve bu iki vazife için günlük iki akçe verilmiştir.⁷⁶⁸

Eyüp Cami'nde görevli Noktacılardan üçünün vakfiyedeki şarta göre görevlendirildikleri görülmektedir. 1732 tarihinden itibaren kayıtlı olan noktacılar Nokta-i Evvel şeklinde kaydedilmişlerdir. Bu durum ilgili tarihten sonra noktacıların sayısının arttığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer camilerde bu görevli bulunmamaktadır.

Tablo 22. Eyüp Cami Noktacıları

Sıra No	Eyüp Cami Noktacıları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Nasuh. (Noktacı ve Türbedâr) ⁷⁶⁹	1002-1003	1594-1595	2
2	Nasuh. (Noktacı ve Türbedâr) ⁷⁷⁰	1003-1004	1595-1596	2
3	Hasan bin Nasuh (Noktacı ve Türbedâr) ⁷⁷¹	1004-1005	1596-1597	2
4	İsmail Halife (Noktacı) ⁷⁷²	1078-1079	1667-1668	1
5	Abdurrahman bin Mümin (Noktacı) ⁷⁷³	1145	1732	1
6	Müezzîn Ahmed Efendi (Noktacı) ⁷⁷⁴	1233	1817	1
7	Müezzîn Ahmed Efendi. (Noktacı) ⁷⁷⁵	1233	1817	1

⁷⁶⁶ Nilgün Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tabir ve İstılahlar*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 464.

⁷⁶⁷ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 378.

⁷⁶⁸ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 12a

⁷⁶⁹ TS.MA.d, 1569/16, 14b.

⁷⁷⁰ TS.MA.d, 1569/9, 8a.

⁷⁷¹ TS.MA.d, 1569/3, 2.

⁷⁷² TS.MA. d. 1616/1, 2.

⁷⁷³ EV.HMH.d, 3261/2, 1.

⁷⁷⁴ EV.HMH.d, 5903/2, 1.

⁷⁷⁵ VGM. ESAS. 35/102/1283, 201.

3.2.5.4. *Ser-mahfil*: İstilah olarak farklı görevleri işaret etmektedir. Her cuma günü, mahfilde belirlenen bir program çerçevesinde içlerinden birinin reisliğinde Kur'an-ı Kerim okuyan ser-mahfilden sorumlu olan vakıf görevlileridir. Dönem başlarında veya sonunda Kur'an hafızlarının ataması veya azledilmesi sermahfilin yaptığı sınav ile gerçekleşirdi.⁷⁷⁶ Sermahfil müezzin muavini olarak da tanımlanabilir. Bu ad, mahfil ismi verilen özel yerde oturmalarından kaynaklanır. Sermahfil güzel sesli ve müzik bilgisine sahip kişiler arasından seçilirdi. Görevleri, müezzinlik yapmanın yanı sıra yeni müezzinlere ezan ve kamet okuma yöntemlerini öğretmektir. Genellikle sarayda görev yapan müezzinlere bu isim verilirken, bu terimin camilerdeki müezzin yardımcıları için de kullanıldığı görülmektedir.⁷⁷⁷ Vakfiyeden anlaşılmaktadır ki Eyüp ve Yenikapı camilerinde sermahfile günlük iki akçe verilmektedir.⁷⁷⁸

Eyüp Camii'nde görev yapan sermahfiller arasında Abdulkadir bin Mehmed, İsmail Efendi, İsmail bin Resul, Ahmed bin İsmail, Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed, Abdullah Halife, Seyyid Abdulkarim, Müezzin Ahmed Efendi, Şah Sultan Tekkesi Şeyhi İbrahim Necati Efendi ve oğlu Ebulfeyyaz Mehmed Muhyiddin Efendi bulunmaktadır. Abdulkadir bin Mehmed, 989-1004 Hicri yılları arasında görev yapmış ve Eyüp Camii'nde en uzun süre görev yapan sermahfil olmuştur. Eyüp Camii'nde toplamda on iki farklı sermahfil görev yapmıştır, bu da Eyüp Camii'nde en fazla sermahfilin görev yaptığını göstermektedir. Müezzin Ahmed Efendi ve İsmail Efendi'nin farklı şekillerde iki kez kaydedildiğini düşünülmektedir. Bazılarının Sermahfil-i Devir ya da Sermahfil-i Eczahan olarak kaydedildiği görülmektedir. Bunların söz konusu dua ya da ibadet programını başlatmaktan sorumlu oldukları düşünülebilir. Kurra Sermahfili dışında tüm sermahfillerin vakfiyede belirtildiği gibi iki akçe aldıkları görülmektedir.

Merkezefendi Camii'nde görev yapan sermahfiller arasında İbrahim bin Hüseyin, Mustafa bin Muhammed, Ahmed bin Mustafa, Mahmud bin Süleyman, Mehmed Arif Efendi bin İbrahim, Mehmed Emin Halife bin Mustafa, Hac Hafız es-Seyyid Ali Efendi

⁷⁷⁶ Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tabir ve İstilahlar*, s.523.

⁷⁷⁷ Pakalın, "Sermahfil", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 187.

⁷⁷⁸ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.11a

bin Ahmed ve Merkezefendi Zaviyesi Şeyhi Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi yer almaktadır. İbrahim bin Hüseyin, 989-1004 Hicri yılları arasında görev yapmış ve Merkezefendi Camii'nde en uzun süre görev yapan sermahfil olmuştur. Ayrıca, Mustafa bin Muhammed Müezzini-i Salâ ve sermahfil olarak görev yapmış ve bu nedenle günlük 3 akçe almıştır. Sermahfillerin yoğunlukla vakfiyede belirtildiği gibi iki akçe aldıkları görülmektedir. Merkezefendi Camii'nde toplamda yedi sermahfil görev yapmıştır.

Davutpaşa Camii'nde görev yapan sermahfiller arasında Mahmud bin Hasan, Mehmed bin Mustafa, Hüseyin bin Yusuf, Mustafa bin Mehmed ve Es-Seyyid Mehmed Esad bin İbrahim bulunmaktadır. Mahmud bin Hasan, 989-1004 Hicri yılları arasında görev yapmış ve Davutpaşa Camii'nde en uzun süre görev yapan sermahfil olmuştur. Davutpaşa Camii'nde toplamda altı sermahfil görev yapmıştır. Mehmed bin Mustafa, Hüseyin bin Yusuf ve Mustafa bin Mehmed, Ser-mahfil-i Devir olarak görev yapmışlardır.

Tablo 23. Eyüp Cami Sermahfilleri

Sıra No	Eyüp Cami Sermahfilleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Abdulkadir bin Mehmed ⁷⁷⁹	989-990	1581-1591	2
2	Abdulkadir bin Mehmed ⁷⁸⁰	1002-1003	1594-1595	2
3	Abdulkadir bin Mehmed ⁷⁸¹	1003-1004	1595-1596	2
4	İsmail Efendi (Ser-mahfil-i Devir) ⁷⁸²	1078-1079	1667-1668	2
5	İsmail bin Resul. (Ser-mahfil-i Ecza-i Şerife) ⁷⁸³	1078-1079	1667-1668	2
6	Diğer Mehmet bin Şeyh İsmail (Kurra-i Sermahfil-i Şerife) ⁷⁸⁴	1103-1105	1691-1692	1
7	Ahmed bin İsmail (Sermahfil-i ecza-i Şerife) ⁷⁸⁵	1103-1105	1691-1692	2
8	Eş-Şeyh Abdullah Efendi bin	1128	1715	2

⁷⁷⁹ TS.MA.d, 1569/3, 2, 989-990.

⁷⁸⁰ TS.MA.d, 1569/15, 14a, 1002-1003.

⁷⁸¹ TS.MA.d, 1569/9, 8a, 1003-1004.

⁷⁸² TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁷⁸³ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁷⁸⁴ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁷⁸⁵ EV.HMH.d, 685/4, 3a, 1103-1105.

	Ahmed (Ser-mahfil-i Devir) ⁷⁸⁶			
9	Abdullah Halife (Sermahfil-i evvel) ⁷⁸⁷	1145	1732	2
10	Seyyid Abdulkerim (Ser-mahfil-i Devir) ⁷⁸⁸	1145	1732	2
11	Müezzîn Ahmed Efendi. (Sermahfil-i Eczâ-i Şerîf) ⁷⁸⁹	1223	1808	2
12	Eş-Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed. (Ser-mahfil-i Devir) ⁷⁹⁰	1228	1813	2
13	Müezzîn Ahmed. (Sermahfil-i evvel-i Cami-i Şerîf) ⁷⁹¹	1233	1817	2
14	Şah Sutlan Tekkesi Şeyhi İbrahim Necatî Efendi ⁷⁹²	1282	1865	2
15	Oğlu Ebulfeyyaz Mehmed Muhyiddin Efendi ⁷⁹³	1282	1865	2

Tablo 24. Merkezefendi Cami Sermahfilleri

Sıra No	Merkezefendi Cami Sermahfilleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	İbrahim bin Hüseyin. ⁷⁹⁴	989-990	1581-1591	2
2	İbrahim bin Hüseyin ⁷⁹⁵	1002-1003	1594-1595	2
3	İbrahim bin Hüseyin ⁷⁹⁶	1003-1004	1595-1596	2
4	Mustafa bin Muhammed (Müezzîn-i Salâ ve Sermahfil) ⁷⁹⁷	1078-1079	1667-1668	3
5	Ahmed bin Mustafa (Ser-mahfil-i Devir) ⁷⁹⁸	1078-1079	1667-1668	2

⁷⁸⁶ VGM. ESAS. 35/103/1283, 202-203.

⁷⁸⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1145.

⁷⁸⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1145.

⁷⁸⁹ VGM. ESAS. 35/102/1283, 201.

⁷⁹⁰ EV.HMH.d, 5903/2, 2a, 1228.

⁷⁹¹ EV.HMH.d, 5903/2, 1, 1233.

⁷⁹² VGM. ESAS. 35/103/1283, 202-203.

⁷⁹³ VGM. ESAS. 35/103/1283, 202-203.

⁷⁹⁴ TS.MA.d, 1569/4, 2b, 989-990.

⁷⁹⁵ TS.MA.d, 1569/4, 14b, 1002-1003.

⁷⁹⁶ TS.MA.d, 1569/4, 8b, 1003-1004.

⁷⁹⁷ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁷⁹⁸ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

6	Mahmud bin Süleyman. (Ser-mahfil-i Devir) ⁷⁹⁹	1144	1731	2
7	Mehmed Arif Efendi bin İbrahim. (Ser-mahfil-i Devir) ⁸⁰⁰	1217	1802	2
8	Mehmed Arif Efendi bin İbrahim (Ser-mahfil-i Devir) ⁸⁰¹	1223	1808	2
9	Mehmed Emin halife bin Mustafa ⁸⁰²	1237	1821	2
10	Hac Hafız es-Seyyid Ali Efendi bin Ahmed ⁸⁰³	1252	1836	2
11	Merkezefendi Zaviyesi Şeyhi Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed ⁸⁰⁴	1266	1849	2

Tablo 25. Davutpaşa Cami Sermahfilleri

Sıra No	Davutpaşa Cami Sermahfilleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mahmud bin Hasan ⁸⁰⁵	989-990	1581-1591	2
2	Mahmud bin Hasan ⁸⁰⁶	1002-1003	1594-1595	2
3	Mahmud bin Hasan ⁸⁰⁷	1003-1004	1595-1596	2
4	Mehmed bin Mustafa (Ser-mahfil-i Devir) ⁸⁰⁸	1103-1105	1691-1692	2
5	Hüseyin bin Yusuf (Ser-mahfil-i Devir) ⁸⁰⁹	1146	1733	2
6	Mustafa bin Mehmed. (Ser-mahfil-i Devir) ⁸¹⁰	1219	1804	2
7	Es-Seyyid Mehmed Esad bin	1233	1817	2

⁷⁹⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.

⁸⁰⁰ EV.HMH.d, 5903/2, 2a, 1217.

⁸⁰¹ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁸⁰² VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁸⁰³ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁸⁰⁴ VGM. ESAS. 35/104/1283, 204-205.

⁸⁰⁵ TS.MA.d, 1569/4, 2b, 989-990.

⁸⁰⁶ TS.MA.d, 1569/16, 14b, 1002-1003.

⁸⁰⁷ TS.MA.d, 1569/10, 8b, 1003-1004.

⁸⁰⁸ EV.HMH.d, 685/4, 3a, 1103-1105.

⁸⁰⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1146.

⁸¹⁰ EV.HMH.d, 5903/3, 2b, 1219.

	İbrahim ⁸¹¹			
8	Mustafa bin Mehmed (Ser-mahfil-i Devir) ⁸¹²	1239	1823	2
9	Oğulları Hüsnü Bey ve Mazhar Beyin İntikalden sonra ve tevcihten önce adı geçen Hüsnünün ölümü üzerine yerine Büyük oğlu İbrahim Hakkı Bey ⁸¹³	1286	1869	2
10	Cami Şerif Hatibi Hafız Ali Efendi bin Osman ⁸¹⁴	1286	1869	2

3.2.5.5. Devirhân:

Devirhân, vakıf şartlarına göre her cuma namazından önce veya belirli bir günde Mülk suresi ya da başka bir sure okuyan kişidir. Aynı zamanda, Kur'an'ı bir ay içinde hatmedip tekrar baştan okumaya başlar. Sürelerin okunmasından sonra vakıflar ve tüm müminler için Allah'tan bağışlanma ve esenlik diler.⁸¹⁵ Vakfiyede devirhânlık görevinden bahsedilmemiştir. Fakat görevli sayısının bir hayli fazla oluşu sebebi ile bu bölümde bulunması gerekli görülmüştür.

Vakfiye şartlarında Devirhânların günlük ücretleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Tablodan yola çıkarak günlük birer akçe verildiği anlaşılmaktadır. Bir akçeden fazla alanların beraberinde başka görevlerinin olduğu görülmektedir.

Eyüp, Merkezefendi ve Davutpaşa Camilerindeki devirhânların görev ve ücretlerine ilişkin tablolar, Osmanlı dönemi dinî hizmetlerinin yapılandırılmasına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu değerlendirme, her iki caminin devirhânlarının görev kayıt tarihleri, aldıkları günlük ücretler ve cami hizmetlerindeki sürekliliği içermektedir.

Eyüp Cami'nde görev yapan devirhânlar, belirli dönemlerde çeşitli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Tablolara göre, bu camide görev yapan devirhânların büyük bir kısmının günlük ücretleri 1 akçedir. Ancak bazı devirhânların daha yüksek

⁸¹¹ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁸¹² VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁸¹³ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁸¹⁴ VGM. ESAS. 35/105/1283, 206-207.

⁸¹⁵ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 370; Berki, "Devir-Han", *İstılahlar*, 13.

Ücretler aldıkları dikkat çekmektedir. Örneğin, Seyyid Abdulkerim Sermahfil-i devirhân olarak 2 akçe günlük ücret almıştır, bu da onun daha fazla sorumluluk taşıdığını veya özel bir konumda olduğunu göstermektedir. Görev kayıt tarihleri incelendiğinde, 1002-1003 hicri yıllarında (1594-1595 miladi) Halil Halife ve Seyyid Abdulkerim gibi isimlerin görev yaptığı görülmektedir. Bu, caminin uzun bir süre boyunca hizmet vermeye devam ettiğini ve farklı dönemlerde çeşitli devirhânların istihdam edildiğini göstermektedir. 1078-1079 hicri yıllarında (1667-1668 miladi) görev yapan devirhânların birçoğu 1 akçe ücret almaktadır ve bu dönemde cami hizmetlerinin standart bir ücret politikasıyla devam ettiğini göstermektedir.

Merkezefendi Cami'nde görev yapan devirh nlar da benzer bir yapı göstermektedir. Tablolara göre, devirhânların büyük bir kısmı günlük 1 akçe ücret almaktadır, ancak bazı görevlerde farklı ücretler ödenmiştir. Örneğin, Halil Devirhân ve Muarrif olarak 2 akçe, şeyh Mehmed bin Ahmed de 2 akçe günlük ücret almıştır. Bu da onların özel görevler üstlendiklerini veya daha yüksek sorumluluk taşıdıklarını göstermektedir. Görev kayıt tarihleri incelendiğinde, 1078-1079 hicri yıllarında (1667-1668 miladi) birçok devirh nın aynı anda görev yaptığı ve cami hizmetlerinin yoğun bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. 1103-1105 hicri yıllarında (1691-1692 miladi) ise, Mehmed bin Mahmud ve İsmail Efendi gibi isimlerin 1 akçe ücretle görev yaptığı görülmektedir. Bu dönemde caminin hizmet yapısının devam ettiğini ve görevlilerin belirli bir ücret politikasıyla çalıştığını göstermektedir.

Davutpaşa Cami'nde Mehmed bin İbrahim'in görev yaptığı dönemde günlük 8 akçe ücret alması, onun diğer görevlilerden farklı bir konumda olduğunu veya daha fazla sorumluluk taşıdığını göstermektedir. Aynı dönemde görev yapan Mehmed bin Mustafa'nın sermahfil-i devirhân olarak 2 akçe alması da görevin niteliğine göre ücretlerin değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Görev kayıt tarihleri incelendiğinde, 1103-1105 hicri yıllarında (1691-1692 miladi) birçok görevlisinin aynı anda kayıtlı olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde cami hizmetlerinin oldukça aktif olduğu ve farklı görevlerde birden fazla kişinin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Hüseyin bin Yusuf, hem sermahfil-i devirhân olarak 2 akçe

hem de standart bir devirhân olarak 1 akçe ücret almaktadır. Bu durum, aynı kişinin farklı görevler üstlenerek farklı ücretler alabileceğini göstermektedir.

Cami-i Şerîf Hatibi Hafız Ali Efendi bin Osman'ın 1286 hicri yılında (1869 miladi) görev yaptığı ve günlük 1 akçe ücret aldığı bilgisi, 19. yüzyılda da benzer ücretlendirme politikalarının devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 26. Eyüp Zâviyesi Devirhânları

Sıra No	Eyüp Cami Devirhânları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Halil Halife ⁸¹⁶	1002-1003	1594-1595	1
2	Seyyid Abdulkerim Sermahfil devirhân ⁸¹⁷	1002-1003	1594-1595	2
3	Ali Muhammed ⁸¹⁸	1078-1079	1667-1668	1
4	İsmail Efendi ⁸¹⁹	1078-1079	1667-1668	1
5	Süleyman Efendi ⁸²⁰	1078-1079	1667-1668	1
6	Halil bin Ahmed ⁸²¹	1103-1105	1691-1692	1
7	Mehmet Efendi ⁸²²	1103-1105	1691-1692	1
8	Mehmet bin Şeyh İsmail ⁸²³	1103-1105	1691-1692	1
9	Süleyman Efendi ⁸²⁴	1103-1105	1691-1692	1
10	Süleyman bin Hasan ⁸²⁵	1218	1803	1
11	Şeyh Abdullah Efendi bin Ahmed ⁸²⁶	1228	1813	1

⁸¹⁶ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1145.

⁸¹⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1145.

⁸¹⁸ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁸¹⁹ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁸²⁰ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁸²¹ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸²² EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸²³ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸²⁴ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸²⁵ VGM. ESAS. 35/102/1283 201.

⁸²⁶ VGM. ESAS. 35/102/1283 201.

Tablo 27. Merkezefendi Zâviyesi Devirhânları

Sıra No	Merkezefendi Cami Devirhânları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Halil. Devirhân ve Muarri ⁸²⁷	1078-1079	1667-1668	2
2	Mevlâna Kasım Efendi ⁸²⁸	1078-1079	1667-1668	1
3	Himmet Halife ⁸²⁹	1078-1079	1667-1668	1
4	Şeyh Mehmed bin Ahmed ⁸³⁰	1103-1105	1691-1692	2
5	Mehmed bin Mahmud ⁸³¹	1103-1105	1691-1692	1
6	İsmail Efendi ⁸³²	1103-1105	1691-1692	1
7	Mahmud bin Süleyman. Sermahfil-i devirhân ⁸³³	1144	1731	2
8	Ahmed bin Mustafa ⁸³⁴	1144	1731	1
9	Ahmed bin Osman ⁸³⁵	1144	1731	1
10	Mahmud bin Ali ⁸³⁶	1144	1731	1
11	Mehmed Efendi ⁸³⁷	1144	1731	1
12	Ahmed veled-i Mehmed ⁸³⁸	1194	1780	1
13	Mehmed Arif Efendi bin Hacı İbrahim ⁸³⁹	1223	1808	1
14	Ahmed Nazif veled-i Ali ⁸⁴⁰	1236	1820	1
15	Mehmed Emin halife bin Mustafa ⁸⁴¹	1237	1821	1
16	El-Hac es-Seyyid Hafız Ali Efendi bin	1252	1836	1

⁸²⁷ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.⁸²⁸ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.⁸²⁹ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.⁸³⁰ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.⁸³¹ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.⁸³² EV.HMH.d, 685/4, 3a, 1103-1104.⁸³³ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.⁸³⁴ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.⁸³⁵ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.⁸³⁶ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.⁸³⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.⁸³⁸ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.⁸³⁹ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.⁸⁴⁰ VGM. ESAS. 35/105/1283 206-207.⁸⁴¹ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

	Ahmed ⁸⁴²			
17	Mehmed Nureddin bin el-Hac es-Seyyid Hafız Ali Efendi ⁸⁴³	1253	1837	1
18	El-Hac Mehmed Salih halife bin el-Hac es-Seyyid Hafız Ali Efendi ⁸⁴⁴	1264	1847	1
19	Merkezefendi Zaviyesi Postnişini Seyyid Şeyh Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed ⁸⁴⁵	1266	1849	1

Tablo 28. Davutpaşa Zâviyesi Devirhânları

Sıra No	Davutpaşa Cami Devirhânları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Hüseyin bin Yusuf Sermahfil-i devirhân ⁸⁴⁶	1146	1733	2
2	Hüseyin bin Yusuf ⁸⁴⁷	1146	1733	1
3	Molla Hasan bin Osman ⁸⁴⁸	1146	1733	1
4	Mehmed bin İbrahim ⁸⁴⁹	1103-1105	1691-1692	8
5	Mehmed bin Mustafa el-mezbur sermahfil-i devirhân ⁸⁵⁰	1103-1105	1691-1692	2
6	Ahmed Efendi ⁸⁵¹	1103-1105	1691-1692	1
7	Mustafa bin Mehmed ⁸⁵²	1219	1804	1
8	Es-Seyyid Mehmed Esad halife bin İbrahim ⁸⁵³	1237	1821	1
12	Cami-i Şerif Hatibi Hafız Ali Efendi bin Osman ⁸⁵⁴	1286	1869	1

⁸⁴² VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.⁸⁴³ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.⁸⁴⁴ VGM. ESAS. 35/105/1283 206-207.⁸⁴⁵ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.⁸⁴⁶ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1146.⁸⁴⁷ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1146.⁸⁴⁸ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1146.⁸⁴⁹ EV.HMH.d, 685/4, 3a, 1103-1105.⁸⁵⁰ EV.HMH.d, 685/4, 3a, 1103-1105.⁸⁵¹ EV.HMH.d, 685/4, 3a, 1103-1105.⁸⁵² VGM. ESAS. 35/105/1283 206-207.⁸⁵³ VGM. ESAS. 35/105/1283 206-207.⁸⁵⁴ VGM. ESAS. 35/105/1283 206-207.

3.3. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI ZÂVİYELERİN GÖREVLİLERİ

Tekkeler, İslam kültür tarihinde önemli rol oynayan, tasavvuf düşüncesinin derinleştirildiği ve halka sunulduğu merkezlerdir. Tekkeler sadece tasavvufi eğitim veren kurumlar değil; aynı zamanda edebiyat, musiki ve tarih gibi alanlarda da faaliyet gösteren merkezlerdi. Tekkeler ilk zamanlarında, umutsuzluk içinde olan ve hayata tutunmaya çalışan bireylerin yeniden topluma kazandırıldığı yerler olarak da bilinmektedir.⁸⁵⁵

Osmanlılar, var olan tasavvuf geleneğine yenilik getirmekten ziyade, tekke düşüncesini sistematize etmek, kurumsallaştırmak ve topluma çeşitli yollarla aktarmak konusunda önemli bir rol üstlendiler. Bu nedenle, daha önceki Müslüman-Türk devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılar da tekke ve zâviye şeyhlerini korumaya ve desteklemeye devam ettiler.⁸⁵⁶ Özellikle Anadolu'nun iskân edilmesinde, dervişlerin tarımsal faaliyetlerde bulunmaları ve tebliğ faaliyetleri, Osmanlı yönetiminin onlara muafiyetler ve topraklar bahşetmesiyle desteklendi. Anadolu'nun fethi ve iskânı kadar eski bir uygulama olan bu faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesine Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasına katkı sağlamıştır.⁸⁵⁷

İstanbul ve çevresindeki tekkelerin dağılımı, kentin nüfus yapısı, tarikatların temsil ettikleri mezhepler, devletin kültür politikası gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak şekillenmiştir. Tekkeler genellikle Müslüman nüfusun yoğun olduğu semtlerde bulunurken, gayrimüslim mahallelerinde ve ticaret bölgelerinde daha az yoğunluktadır.⁸⁵⁸

⁸⁵⁵ Ziya Kazıcı, "Osmanlıda Tekkeler", *İslam Medeniyeti Mecmuası* 5/4 (Ekim 1982), 29.

⁸⁵⁶ Kazıcı, "Osmanlıda Tekkeler", 29-30.

⁸⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 292.

⁸⁵⁸ M. Baha Tanman, "Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 425.

Osmanlı yönetimi, kuruluşundan XIX. yüzyılın başlarına kadar tarikatları çeşitli faaliyetlerde destekledi. Ancak, Tanzimat reformlarından sonra Osmanlı yönetimi tarikatlara mesafeli bir tutum benimsemiş, özellikle "alafranga" tarzda kurulan Müslüman mahallelerinde tekkelerin ve veli türbelerinin olmamasına dikkat etmiştir.⁸⁵⁹

Tekkelerin adlandırılması konusunda "dergâh", "hangah" ve "tekke" gibi terimler, belirli bir tarıkata, kuruluş amacına veya mimari yapıya tekabül etmeyip farklı biçimlerde anılmış, döneme ve coğrafyaya göre değişiklik göstermiştir.⁸⁶⁰

Osmanlı tekkesi tanımı, devletin siyasi ve mimari kimliğiyle birlikte zaman içinde değişime uğramıştır. Örneğin, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki tekke yapılarıyla, merkezi bürokrasinin güçlenmesi, mimari tarzının değişmesi ve fütüvvet kurumu arasında belirgin bir bağlantı vardır. Bu süreçte, tekke yapıları ve fonksiyonları da zamanla değişmiş, klasik dönemde mescit-tekke veya cami-tekke türünde kuruluşlar yaygınlaşmıştır.⁸⁶¹

Şah Sultan'ın tekkeleri Halveti tarikatine bağlı tekkelerdir. Halvetîlik, Şeyh Ömer Halveti tarafından kurulan bir tarikattir. 14. yüzyılın ikinci yarısında Harezm bölgesinde Sufiler arasında uygulanan Halvetin sistemleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.⁸⁶² İslam tasavvufunda "Allah ile baş başa kalabilmek için insanı meşgul edebilecek her şeyden soyutlanarak تنها bir yere çekilmek" olarak özetlenen halvet uygulaması, Halvetîlik tarikatının temelini oluşturur.⁸⁶³

Seyyid Yahya Şirvanî gibi önde gelen şahsiyetler tarafından örgütlenen Halveti'ye tarikatı, Azerbaycan'da kurulmuş ve ardından Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya ve Anadolu'ya yayılmıştır. Ömer

⁸⁵⁹ Tanman, "Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde", 426.

⁸⁶⁰ M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 364.

⁸⁶¹ Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", 365.

⁸⁶² M. Baha Tanman, "Halvetîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 3/533.

⁸⁶³ Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin; Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *Tasavvuf Kitabı*, Haz. Cemil Çiftçi, (İstanbul: Kitabevi, 2003), 105.

Halveti'nin halifelerinden Sadreddin Hiyav'ın halifesi Amasyalı Pir İlyas tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve Cemal Halife (Cemaaleddin İshak Karamanî- Ö. 933/1527) vasıtasıyla İstanbul'a yayılmıştır.⁸⁶⁴

Bu süreçte, Sünbül Efendi gibi liderlerin rehberliğinde, tarîkatın kıdemli merkezleri faaliyet göstermiş ve geniş kitlelere ulaşmıştır. Sünbül Efendi'nin vefatından sonra ise, Halvetîlik geleneğinin devamlılığını sağlayan liderlik görevini "Merkezefendi" lakaplı Şeyh Musa Musleheddin Efendi üstlenmiştir.⁸⁶⁵

Halvetîlik'te önemli bir yer tutan ve irşat sistemi olan seyr-ü sülûk, şeyhlerinin rehberliğinde çekilen Esmâ ve halvet uygulamalarıyla şekillenmiş ve dervişlerin manevi gelişimlerine katkıda bulunmuştur. Halvetîlik'in yaygınlaştığı dönemde, tarîkata ait halvet mekânları İstanbul'un çeşitli bölgelerinde kurulmuştur. Dervişler için özel olarak tasarlanmış küçük boyutlu, penceresiz odalarda bu manevi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁶

3.3.1. Şeyh

İhtiyar, yaşlı adam, tekke ve zâviyede reislik yapan müridleri bulunan kimse anlamında kullanılan şeyh,⁸⁶⁷ vakıf terimi olarak, tasavvuf öğretisi ve rehberliğiyle meşgul olan ve tarîkat kollarından birine bağlı olan kişidir. Genellikle bir tekke veya zâviyede namaz kılma yeri olan bir seccade üzerinde oturur ve orada ibadet eder, cemaati yönetir. Vakfiyelerde, tekkenin lideri olan “şeyh-i zaviyelerin” yanı sıra, imarethaneler gibi kurumlarda yönetici olarak görev yapan kişiler de “şeyh” olarak adlandırılmıştır.⁸⁶⁸ Halveti tekkelerinde, halvet uygulaması şeyhin izni ile gerçekleşir ve bunun için bazı ritüellerin şeyhle beraber gerçekleştirilmesi gerekir. Buna ilaveten

⁸⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/394; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul' da İlk Halveti Şeyhleri, 71.

⁸⁶⁵ Tanman, “Halvetîlik”, 534; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul' da İlk Halveti Şeyhleri, 122-132.

⁸⁶⁶ Tanman, “Halvetîlik”, 534-535; Semih Ceyhan, “Halvetiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar*, Ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 702-704; Uludağ, “Halvetiyye”, 394.

⁸⁶⁷ Devellioğlu, *Lügat*, s.1161.

⁸⁶⁸ Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tabir ve İstılahlar*, 555.

yukarıda da bahsedildiği gibi şeyhler dervişlerin günlük zikirleri ve ibadetleri konusunda yol göstericilerdir.⁸⁶⁹

Şah Sultan Vakfı tekkelerinde görev yapan şeyhlere günlük 15 akçe verilmektedir. Şeyhin Eyüp ve Merkezefendi tekkelerinde birer mutfağı bulunmaktadır. Eyüp'te bulunan tekkede ayrıca bir fırın vardır. Bu mutfaklarda ve fırında pişen yemek dervişlere ve fukaraya dağıtılmaktadır. Bunun için de ayrıca günlük 25 akçe ödenmektedir.

Her sene Regaip ve Berat gecelerinde, Ramazan ve Kurban Bayramlarında, Aşure gününde Eyüp ve Merkezefendi Cami'lerinde dağıtılmak üzere şeyhin mutfaklarında yemek pişirilmektedir. Bunun için Regaip ve Berat gecelerinde dört yüzer akçe, bayramlarda yüz ellışer akçe, Aşure gününde iki yüzer akçe ayrıca yemek masrafları için bağışlanmaktadır.

Fırının bulunduğu mıntıkada ayrıca odalar ve evler bulunmaktadır. Burada bir oda ve bir sofa Şah Sultan Tekkesi şeyhine vakfedilmiştir. Merkezefendi Tekkesi şeyhi için de Yenikapı civarında beş oda, bir ahır, bir pınarı saran evler ve ona bitişik olan bağ vakfedilmiştir.

Eyüp ve Merkezefendi tekkeleri için seçilecek şeyhler için vakfiyede “*Şart olarak buyruldu ki, zikrolunan iki zâviyedeki şeyh olan azizler, her vecihle irşada kadir kimseler olalar. Eğer şarta göre biri bulunamazsa tarîk-i Halvetinden salih ve mütedeyyin kimesneler şeyh olalar. Kâmil olmayıp akidelerinde fesad ve zahir-i şer’ide tecavüz ve ilhad şaibesi ola, azlolunup yerlerine nefsinin tutan nasihat eden kimseler nasip olalar.*” denilmiştir. Bu şart bildiren satırlardan anlaşılmaktadır ki şeyhlikten kasıt tekkeyi idare eden görevliden başka bir şey değildir.⁸⁷⁰

Eyüp Zâviyesi'nde görev yapan şeyhler arasında Mevlânâ Mustafa, Mevlânâ Şeyh Efendi, Mevlânâ İsmail Efendi, Mevlânâ Şeyh Mehmed Efendi bin Şeyh İsmail, Şeyh Abdullah Efendi el-Belgrâdî ve eş-Şeyh Abdullah Efendi bulunmaktadır. Eyüp Zâviyesi'nde en uzun süre görev yapan şeyh Mevlânâ Mustafa olup, 989-1004 Hicri

⁸⁶⁹ Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul' da İlk Halveti Şeyhleri”, 108-109.

⁸⁷⁰ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 18b.

yılları arasında görev yapmıştır. Eyüp Zâviyesi'nde toplamda on şeyh görev yapmıştır. Bu durum, Eyüp Zâviyesi'nde en fazla şeyhin görev yaptığını göstermektedir. Şeyhler arasında Mevlâna Mehmed bin Şeyh İsmail dışında hepsi 15 akçe yevmiye almışlardır. Şeyhliğin Mevlâna İsmail Efendi'den Mehmed'e geçtiği görülmektedir.

Merkezeefendi Zâviyesi'nde görev yapan şeyhler arasında Mevlânâ Mustafa bin Abdi, Seyyid Mehmed Efendi bin Seyyid Ahmed Efendi, Mevlânâ Seyyid Abdurrahim Efendi, Mevlânâ Seyyid Abdullah, Türbedar-ı Ahmed Dede ve Küçük oğlu es-Seyyid Mehmed Nureddin Efendi yer almaktadır. Merkezeefendi Zâviyesi'nde en uzun süre görev yapan şeyh Mevlânâ Mustafa bin Abdi olup, 1002-1005 Hicri yılları arasında görev yapmıştır. Ayrıca, Türbedar-ı Ahmed Dede'nin günlük 20 akçe aldığı görülmektedir. Muhasebe kayıtlarından Tarîk-i Şibli olarak bahsedilmiştir. Halveti Meşayih olması şartına rağmen Kâdiriyye, Mevleviyye, Rifâiyye ve Şâzeliyye tarikatleri ile bağlantılı olan Şibli Tarikatinden bir şeyhin görev yapması vakfiye şartlarının dışına çıkıldığını göstermektedir.⁸⁷¹ Merkezeefendi Zâviyesinde toplamda dokuz şeyh görev yapmıştır. Türbedar Ahmed Dede dışında tüm meşayihin 15 akçe aldığı görülmektedir.

Davutpaşa zaviyesinin medreseye dönüştürülmesinin izleri takip edilebilir. Görevliler arasında Davutpaşa Şeyhi'ne rastlanılmamıştır.

Tablo 29. Eyüp Zâviyesi Şeyhleri

Sıra No	Eyüp Zâviyesi Şeyhleri	Görev Tarihi Hicri	Görev Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mevlânâ Mustafa ⁸⁷²	989-990	1581-1591	15
2	Mevlânâ Şeyh Efendi ⁸⁷³	989-990	1581-1591	15
3	Mevlânâ Mustafa ⁸⁷⁴	1002-1003	1594-1595	15
4	Mevlânâ Mustafa ⁸⁷⁵	1003-1004	1595-1596	15

⁸⁷¹ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 18b.; Dilaver Güner, “Şiblî, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/125-126.

⁸⁷² TS.MA.d, 1569/4, 2, 989-990.

⁸⁷³ TS.MA.d, 1569/4, 2b, 989-990.

⁸⁷⁴ TS.MA.d, 1569/4, 14a, 1002-1003.

⁸⁷⁵ TS.MA.d, 1569/4, 8a, 1003-1004.

5	Mevlânâ İsmail Efendi ⁸⁷⁶	1078-1079	1667-1668	15
6	Mevlânâ Şeyh Mehmed Efendi bin Şeyh İsmail ⁸⁷⁷	1103-1105	1691-1692	15
7	Mevlâna Mehmed bin Şeyh İsmail ⁸⁷⁸	1103-1105	1691-1692	2
8	Şeyh Abdullah Efendi el-Belgrâdî ⁸⁷⁹	1145	1732	15
9	Eş-Şeyh Abdullah Efendi ⁸⁸⁰	1228	1813	15

Tablo 30. Merkezefendi Zâviyesi Şeyhleri

Sıra No	Merkezefendi Zâviyesi Şeyhleri	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mevlânâ Mustafa bin Abdi ⁸⁸¹	1002-1003	1594-1595	15
2	Seyyid Mehmed Efendi bin Seyyid Ahmed Efendi ⁸⁸²	1002-1003	1594-1595	15
3	Mevlânâ Mustafa bin Abdi ⁸⁸³	1003-1004	1595-1596	15
4	Mevlâna Mustafa Efendi ⁸⁸⁴	1004-1005	1596-1597	15
5	Mevlânâ Seyyid Abdurrahim Efendi ⁸⁸⁵	1078-1079	1667-1668	15
6	Mevlâna Seyyid Abdullah ⁸⁸⁶	1103-1005	1691-1692	15
9	Türbedâr Ahmed Dede ⁸⁸⁷	1231	1815	20
8	Es-Seyyid Mehmed Nureddin Efendi bin Türbedar Ahmed Dede ⁸⁸⁸	1252	1836	2
9	Türbedâr Ahmed Dede ⁸⁸⁹	1231	1815	20

⁸⁷⁶ TS.MA. d. 1616/1, 1b, 1078-1079.

⁸⁷⁷ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸⁷⁸ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸⁷⁹ EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1145.

⁸⁸⁰ VGM. ESAS. 35/102/1283, 200.

⁸⁸¹ TS.MA.d, 1569/4, 14b, 1002-1003.

⁸⁸² EV.HMH.d, 3261/2, 1, 1144.

⁸⁸³ TS.MA.d, 1569/4, 8b, 1003-1004.

⁸⁸⁴ TS.MA.d, 1569/4, 2b, 989-990.

⁸⁸⁵ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁸⁸⁶ EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁸⁸⁷ EV.HMH.d, 5903/2, 2b, 1231; VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

⁸⁸⁸ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

⁸⁸⁹ EV.HMH.d, 5903/2, 2b, 1231.

10	Yerine anılan zâviyede türbedar olan Mehmed Emin vekil olarak ⁸⁹⁰	1252	1836	2

3.3.2. Derviş

Derviş, sözlük anlamıyla Allah için alçakgönüllülüğü ve fakirliği kabul eden veya bir tarîkata bağlı olan kişiyi ifade eder.⁸⁹¹ Vakıf ıstılahı olarak Allah'ın rızası için fakirlik ve kanaati tercih eden, ibadet ve hizmetle meşgul olan tarikat mensuplarını tanımlar.⁸⁹² Derviş kelimesinin suface bir manası daha vardır ki “kapı eşiği” demektir. Yani derviş olanın kapı eşiği gibi ayaklar altına alınması durumunda dâhî nefesine ağır gelmemesi gerekirdi. Bu sebeple derviş olanlar kapılardan girip çıkarken eşiğe basmazlardı.⁸⁹³

Derviş, Sufi, mutasavvıf, mürit ve müntesip gibi anlamlara gelen Farsça bir kelimedir. Arapça kökenli "mürid" terimi ise bir şeyhe bağlanarak tasavvuf bilgisi ve usullerini öğrenen kişiyi ifade eder. Mürit, iradesini kullanmayan, tarîkata bağlanan Hakk'a eren kişilerden oluşan bir gruba dâhildir. İradeyi kullanmayan ve Allah'a yönelen kişiler arasında yer alır. Henüz ruhsal aşamalara ulaşmamış olanlar için kullanılan bir terimdir. Mürit, iradesiyle halen ruhsal yolculuğunun başlangıç aşamasındadır.⁸⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya geçişleri ve fetihler yolu ile yerleşmeleri sürecinde dervişlerin büyük rol oynadığı görülmektedir. Bu dervişler Abdallar olarak anılmış ve Abdalan-ı Rum olarak isimlendirilmiştir. XII. yüzyıldan sonra, özellikle Melami, Kalenderi gibi tarikatlara ait dervişler için "Abdal" terimi kullanılmıştır.⁸⁹⁵

Şah Sultan, vakfiyesinde her zâviye için 15 derviş bulundurulması istenmiş ve her birine günlük bir akçe tevcih edilmiştir. Eyüp'te bulunan tekkenin yakınlarında

⁸⁹⁰ VGM. ESAS. 35/104/1283 204-205.

⁸⁹¹ Develioğlu, “Derviş”, *Lügat*, 200.

⁸⁹² Berki, “Derviş”, *İstılahlar*, 12.

⁸⁹³ Pakalın, “Derviş”, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 428.

⁸⁹⁴ Hidayet Özcan, “Şeyhî/Şevkî Efendi'nin Kitâb-ı Şeyhiyâ'sında Şeyhlik ve Dervişlik Üzerine”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Şeyh Şa'bân-ı Velî'yi Anma ve Anlama (4-6 Mayıs 2012)*, (Kastamonu 2012), 2/66.

⁸⁹⁵ Metin And, “XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatler”, *Tarih Mecmuası* 1/5 (1970), 8-9.

bulunan evlerden bir oda ve bir sofa dervişlere taamhane olarak düzenlenmiştir. Şeyhin mutfağında pişen yemekler burada yenilmektedir.

Tekkedeki dervişler, genellikle zikir, tevhid gibi görevleri yerine getirmişlerdir. Bu görevlere ek olarak, zâkirbaşılık, evradhanlık ve duagûlûk gibi sorumlulukları da üstlenmişler bu görevler için ayrıca yevmiye almışlardır.

3.3.3. Zâkirbaşı

"Zâkir", tekkelere ait ayinler sırasında dervişlerin zikirlerini ritmik müzik eşliğinde canlandırmak için ilahi okuyan kişiler için kullanılan bir terimdir. Arapça kökenli olan "zâkir", zikreden anlamına gelir. Bu nedenle, ayin sırasında ilahi okuyanlar gibi zikredenlere de "zâkir" denir.⁸⁹⁶

Halveti tekkelerinde zikir oturarak ya da ayakta yapılırdı ayakta yapılan şekline devran denilirdi ve toplu bir şekilde icra edilirdi. Devran halka şeklinde gerçekleşirdi sağ tarafta düzenli zikir çeken tekke dervişleri sol tarafta da tarîkate mensup bulunmayan halktan kimseler olurdu. Birbirlerinin ellerini tutarlar ve sağ ayaktan başlayarak her adımda vücut hareketlerini artırırılar. Devranın süresi kişinin isteğine bağlıdır, isteyen terk edebilir. Ancak bazı dervişler uzun süre devran yapmayı kendilerine görev bilirler. En heyecanlı ve güçlüler, diğerlerine üstünlük sağlamak için çabalarlar. Başlarını bırakıp sarıklarını çıkararak halkalar oluştururlar. Kollarını birbirlerinin omzuna atarlar, hareketlerini artırır ve seslerini yükseltirler, sürekli olarak ya "Allah" ya da "hû" derler ve güçleri tükenene kadar bu hareketleri sürdürürler.⁸⁹⁷ Zikirlerin usullerine göre İstanbul'da Halveti ve Celveti zâkirleri ve Sa'di ve Rıfâî zâkirleri olarak ikiye ayrılmaktadır⁸⁹⁸

Vakfiyede tekkelerde görevli Zâkirbaşına günlük bir akçesi hücre akçesi olmak üzere iki akçe tevcih edilmiştir.⁸⁹⁹

⁸⁹⁶ Pakalın, "Zâkir", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 646.

⁸⁹⁷ Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2 (1956), 89; And, "XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatlar", 11-12.

⁸⁹⁸ Pakalın, "Zâkir", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, , 646.

⁸⁹⁹ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 14a.

Eyüp Zâviyesi Zâkiri'nin aynı dönem içinde iki farklı ücret aldığı görülmüştür. Sebebi beraberinde Cüzhânlık görevini de ifa ediyor olmasıdır. Merkezefendi Zâviyesi için iki zâkir kaydına ulaşılmıştır. Bunlardan birisinin ne zaman görev yaptığı bilinmemektedir. İkisinin de bir akçe ücret alıyor olması hücre akçelerinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 31. Eyüp Zâviyesi Zâkirhan

Sıra No	Eyüp Zâviyesi Zâkirhan	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mevlânâ Şeyh İsmail Ser-zâkir ⁹⁰⁰	1078-1079	1667-1668	2
2	Mevlânâ Şeyh İsmail Efendi. Cüzhân-ı meşrûta-i Ser-zâkir ⁹⁰¹	1078-1079	1667-1668	4

Tablo 32. Merkezefendi Zâviyesi Zâkirhanları

Sıra No	Merkezefendi Zâviyesi Zâkirhanları	Görev Kayıt Tarihi Hicri	Görev Kayıt Tarihi Miladi	Günlük Vazife Ücreti (Akçe)
1	Mevlânâ Seyyid Abdullah. Ser-zâkir ⁹⁰²	1103-1105	1691-1692	1
2	Mevlânâ Seyyid Abdurrahim Efendi. Ser-zâkir ⁹⁰³			1

3.3.4. Diğer Tekke Görevlileri

3.3.4.1. Evradhan: Evrâd, tarîkat mensupları tarafından her gün okunan dualar ve ayetler anlamında kullanılan bir terimdir. Aynı anlamı taşıyan ve cüz demek olan verd'in çoğulu olarak da kullanılır. Tarîkatlerin liderleri ya da sonradan gelen şeyhleri tarafından düzenlenmiş farklı dualar ve ayetler bulunurdu. Tarîkata girenler, tarîkatin evradını belirlenen gün ve gecelerde tek başlarına veya diğer tarîkat mensuplarıyla birlikte okur ve bu pratikleri devam ettirirdi.⁹⁰⁴ Evrâd-han ise okunması adet olan bu duaları okumakla görevli kişidir.⁹⁰⁵ Vakfiyede Eyüp'te ve Merkezefendi Tekkesi'nde

⁹⁰⁰ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁹⁰¹ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁹⁰² EV.HMH.d, 685/4, 2b, 1103-1105.

⁹⁰³ TS.MA. d. 1616/1, 2, 1078-1079.

⁹⁰⁴ Pakalın, "Evradhan", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 574.

⁹⁰⁵ Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tabir ve İstılahlar*, 178.

görevli dervişlerden evrâd-hân olarak görevlendirilen kişiye dervişlik akçesi (hücre akçesi) dışında günlük bir akçe toplam iki akçe yevmiye verilmektedir.

3.3.4.2. *Hanende ve Mevlithân*: Hânende kelimesi, Farsça'da okuyan, okuyucu anlamına gelir. Türk müziğinde ise, yakın geçmişe kadar hem tek başına hem de toplu olarak yapılan müzik performanslarına sesleriyle katılan erkek ve kadın sanatçıları ifade etmektedir.⁹⁰⁶

3.3.4.3. *Mevlithan*, mübarek gün ve gecelerde mevlid okuyan kişidir.⁹⁰⁷ Vakfiyede “Ve zikredilen iki camide her senenin Rebiülevvel ayında, Resul-i Sakaleyn, İmam-ı Kibleteyn Muhammed Mustafa (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimizin Mevlid-i Şerîfi, telif ve tasnif olunan kitap ile sadâ-yı latif ile okunup, altı yüz akçe tama sarf edilip ve dört yüz akçe hanendeler ile mevlithane verilecektir.” denilmiştir.⁹⁰⁸ Ücretlerini yıllık olarak aldıkları görülmektedir.

3.4. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI MUALLİMHANELERİN GÖREVLİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve öğretim, İslami ilkeler doğrultusunda önemli bir yer işgal etmiştir. Bu, Sıbyan mektepleri ve Muallimhaneler gibi müesseseler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İslami yaşam çocuklara yedi yaşından itibaren dinî vazifelerin, muaşeret âdâbının, yazı, ilmihal, hesap gibi bilgilerin öğretilmesini mecburi kılmıştır.⁹⁰⁹

Sıbyan mektepleri, Mahalle mektepleri veya Darüttalim gibi adlarla anılan bu kurumlar, Osmanlı toplumunda hem okul öncesi eğitimi hem de ilköğretimi kapsayan eğitim şekli olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu mekteplerde çocuklara okuma, yazma, Kur'an-ı Kerim ve basit ilmihal bilgileri öğretilirken, temel eğitim verilmiştir. Özellikle

⁹⁰⁶ Nuri Özcan, “Hanende”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/27.

⁹⁰⁷ Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tabir ve Istılahlar*, 387.

⁹⁰⁸ Şah Sultan Vakfıyesi, EV.VKF.09, 15a.

⁹⁰⁹ M. Şakir Ülkütaşır, “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü* 33 (Temmuz 1965), 594.

padişahlar, saraylı kadınlar, vezirler, beyler, çelebiler, şeyhler ve varlıklı esnaf veya halk tarafından yaptırılan bu okullar, toplumun eğitim ihtiyacını karşılamıştır.⁹¹⁰

3.4.1. Muallim ve Halifesi

Muallim; talim eden, öğreten anlamına gelmektedir.⁹¹¹ Muallimler, yani mektep öğretmenleri, genellikle mahalle veya caminin imamı olarak da görev yaparlar ve öğretmenliklerinin yanı sıra dinî liderlik rollerini de üstlenirlerdi. Bu öğretmenler genellikle özel olarak yetiştirilmezdi, çoğunlukla yazma bilen müezzinler, imamlar veya yaşlılar tarafından bu görev üstlenilirdi.⁹¹² Halife kalfa, ikinci usta ve görev sahibinin bulunmadığı zamanlarda onun yerine geçen kimselere verilen isimdir.⁹¹³

Vakfiyede Eyüp Külliyesi'ndeki mektebin muallimine günlük dört akçe vezaif, halifesine 2 akçe yazılmıştır. Davutpaşa'da bulunan külliye ait muallimhanenin muallimine de günlük beş akçe halifesine 3 akçe yazılmıştır Burada Sultana ait olan köşk, Sultanın ölümünden sonra muallimhane olarak değiştirilmek üzere vakfedilmiştir.

3.5. ŞAH SULTAN VAKFINA BAĞLI MEDRESELERİN GÖREVLİLERİ

Medrese kelimesi, içinde talebelere dinî dersler okutulan yer anlamındadır.⁹¹⁴ İslam tarihinde, özellikle Hz. Peygamber döneminde, Medine'de Kur'an öğretimi yapılan bir ev olan darülkurra'nın, medreselerin öncüsü olduğu kabul edilir. Ancak daha geniş kapsamlı bir eğitim kurumu olarak Mescid-i Nebevi ve oradaki Suffe'nin medreselerin ilk modeli olduğu görüşü yaygındır.⁹¹⁵ Medreseler, İslam coğrafyasında hızla yayılmış ve özellikle Türkistan ve Horasan bölgelerinde İslam'ın Türkler arasında

⁹¹⁰ Selami Sönmez, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Bazı Manidar Özellikleri", *Akademik Araştırmalar: Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (1996), 148-149.

⁹¹¹ Develioğlu, "Muallim", *Lügat*, 765.

⁹¹² Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye* 6/32 (2000), 735; Necdet Sakaoglu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınlar, 1991), s. 19.

⁹¹³ Devellioğlu, "Halife", *Lügat*, 365.

⁹¹⁴ Devellioğlu, "Medrese", *Lügat*, 693.

⁹¹⁵ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/324.

yayılmasında önemli rol oynamıştır. İlk medreselerden bazılarının Belh ve Buhara'da Budist vihara yapılarından esinlenerek inşa edildiği belirtilir.⁹¹⁶

Nizamiye Medreseleri, Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur ve Bağdat'ta kurulan ve ardından diğer şehirlerde yaygınlaştırılan ilk sistemli medreseler olarak bilinir. Bu medreseler, hoca ve talebelerin barınacağı odalara sahip olmasıyla dikkat çeker. Nizamülmülk, medreselerin sürekliliğini sağlamak için vakıflar kurdurarak âlimlerin ve öğrencilerin geçim kaygısı olmadan ilimle uğraşmasını sağlamıştır.⁹¹⁷ Selçukluların ardından Suriye ve Mısır'da kurulan medreseler de özellikle Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin Eyyubi dönemlerinde önemli gelişmeler göstermiştir. Anadolu'ya Türklerin gelişiyle birlikte Anadolu Selçukluları, Danişmendliler ve Artukoğulları tarafından birçok medrese inşa edilmiştir.⁹¹⁸

Osmanlı Devleti'nde medrese sistemi önemli bir gelişme göstermiştir. İlk Osmanlı medresesi, Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te kurulan İznik Medresesi olarak bilinir.⁹¹⁹ Fatih Sultan Mehmed döneminde tamamlanan Fatih Külliyesi içerisindeki Sahn-ı Seman medreseleri ve ardından Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı eğitim sisteminin zirvesini temsil eder.⁹²⁰ Osmanlı medreselerinde dinî ilimlerin yanı sıra tıp, matematik ve astronomi gibi fen bilimleri de okutulurdu. Ancak zamanla felsefi ve teknik konular medrese programlarından çıkmıştır.⁹²¹

⁹¹⁶ Altan Çetin, “İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri)”, *Dini Araştırmalar* 2/5 (Haziran 1999), 182; Ali Cengiz Üstüner, “Medrese”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 138 (2002), 10.

⁹¹⁷ Üstüner, “Medrese”, 11; Çetin, “İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler”, 188; Ergün, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, 738.

⁹¹⁸ Bozkurt, “Medrese”, 324-325; Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Ocak 1987), 276-277.

⁹¹⁹ Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, 278-279; Sönmez, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Bazı Manidar Özellikleri”, 143; Çetin, “İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler”, 197.

⁹²⁰ Ergün, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, 740; Bozkurt, “Medrese”, 328.

⁹²¹ Sönmez, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Bazı Manidar Özellikleri”, 144.

Medreselerin finansmanı genellikle vakıflar aracılığıyla sağlanırdı. Bu vakıflar, medreselerin kitap, arazi ve dükkânlar gibi gelir kaynaklarına sahip olmasını sağlardı. Medreseler, müderris adı verilen hocalar tarafından yönetilir ve öğrencilerin dersleri müderrisler tarafından verilir ve denetlenirdi. Osmanlı medreseleri genellikle tek katlı, bir avlu etrafında inşa edilmiş binalardan oluşurdu. Dershane, müderris odası ve öğrencilerin kaldığı hücreler temel yapıyı oluştururdu. Medrese öğrencileri dersleri sabah ve ikinci namazından sonra olmak üzere iki devrede görürlerdi.

Medrese öğrencileri, hoca silsilesi ile eğitim alır ve icazetname denilen diploma ile mezun olurlardı. Medrese eğitim sistemi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar etkili olmuş, ancak modernleşme süreciyle birlikte yerini yeni eğitim kurumlarına bırakmıştır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm medreseler kapatılmıştır.

3.5.1. Müderris

Osmanlı eğitim sisteminde müderris, medreselerde ders veren ve eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten en yetkili öğretim elemanıdır. Tedris kökünden gelen bu terim, müderrisin medreselerde çeşitli dersler vererek öğrencilere ilim öğreten kişi olduğunu ifade eder.⁹²² Müderrislik, Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte üç temel görevden biridir. Medrese sisteminin sona ermesinden sonra da bu unvan, yüksek dereceli okullarda görev yapan hocalar için kullanılmaya devam etmiştir. XIX. yüzyılda açılan Batı tarzındaki eğitim kurumlarının hocaları da müderris olarak adlandırılmıştır. Müderrisler, asli ve geçici görevler yapar; asli görevleri arasında medresede ders vermek, öğrencilerle ilgilenmek ve medresedeki düzeni sağlamak yer alır. Ayrıca, öğrencilerin ders kayıtlarını tutmak ve medresenin idarî işlerini yürütmek de müderrislerin sorumlulukları arasındadır. Osmanlı döneminde müderris olmak için medrese tahsili yapmak ve icazet almak gerekmektedir. Müderrisler bazen vakıf mütevelliliği, imamlık veya vaizlik gibi ek görevler de üstlenirdi. Medrese sisteminin sona ermesinden sonra bile müderrislik unvanı eğitimde önemli bir yer tutmaya devam etmiştir.⁹²³

⁹²² Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 376; Berki, “Müderris”, *İstılahlar*, 40.

⁹²³ Mehmet İpşirli, “Müderris (Osmanlılar’da)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/467-468.

3.5.2 Muid

Muid, medreselerde müderrisin yardımcısı olarak görev yapan kişidir. Lügatte "iade eden" anlamına gelen bu terim, öğrencilerin derslerini müzakere eden ve hocaların ders notlarını açıklayan kişi anlamında kullanılır. Muidler, medreselerde daha üst seviyede bulunan ve müderrislere yardım eden öğretim elemanlarıdır. Sahn medreselerinde hoca statüsünde olan ve liyakat sahibi bulunan kişiler de muid olarak adlandırılır. Ayrıca, 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra Sultanî adı verilen liselerde de muidlik görevi oluşturulmuş, ancak sonrasında bu uygulama kaldırılmıştır. Muidler, Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir yer tutarak, öğrencilerin eğitimine destek olmuş ve müderrislerin yükünü hafifletmiştir.⁹²⁴

Değerlendirme

Şah Sultan Vakıflarında, vakfiyeye uygun şekilde görevlendirmeler yapılmıştır. Hem görevli sayıları hem de verilen ücretler, vakfiyede belirtilen koşullara uygundur. Tablolarda görülen farklılıklar ise büyük olasılıkla belgelerdeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Genel olarak görevliler incelendiğinde, vakıfta temel ihtiyaçları karşılayacak görevlerin atanmış olduğu görülmektedir. Ancak, bu görevlilerin iş tanımları, diğer vakfiyelere kıyasla daha yüzeyseldir. Örneğin, bazı vakfiyelerde muallim/müderisslerin hangi dersleri vereceği kadar detaylı bilgi varken, Şah Sultan Vakfı'nda bu ayrıntılara yer verilmemiştir. Bu, vakfın eğitimle ilgili işleyişinde müfredatı belirleyen veya ders içeriklerini denetleyen kontrollü bir sistemin olmadığını, eğitimin daha genel ve esnek bir yapıya bırakıldığını göstermektedir. Şah Sultan Vakfı'nda eğitimin yanı sıra diğer hizmetler için de detaylı şartların bulunmaması, vakfın genel işleyişinde esnek bir yapının benimsenmiş olabileceğini gösterir. Ancak, bu aynı zamanda vakıf yönetiminin belirli standartlardan sapabileceği ve denetim eksikliğine yol açabileceği bir duruma da işaret eder. Sistemin bu şekilde genel bırakılması, vakıf mütevellilerinin inisiyatifine daha fazla alan tanıırken, uzun vadede suistimale açık bir zemin oluşturabilir.

Vakfiyede yalnızca temel görevlilerin belirtilmesi ve bunlar için ödeme yapılması, Bahaeddin Yediyıldız'ın vakıflara bazı meslek gruplarının baskı yaparak iş

⁹²⁴ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 376; Berki, "Muid", *İstılahlar*, 38.

kolları yaratma eğiliminden “başlangıçta” etkilenmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu, Şah Sultan Vakfı’nın, mesleki baskılardan uzak, daha minimal ve ihtiyaca yönelik bir yapıda kurulduğunu düşündürmektedir. Örneğin Dua okuyucularının (du’âguyân) vakıf kurucularının ruhlarının huzuru için, düşmanların helak olması, devletin hayatının uzaması, ordunun zaferi ve hacıların güvenliği için çeşitli vakıflarda görevlendirildiği bilinmektedir. Vakıflarda dua okuyucularına ödenen günlük ücretler, vakfın maddi gücüne bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Özellikle XVIII. yüzyılda bu ücretlerin otuz akçeye kadar çıkabildiği bilinmektedir. Hatta bazı vakıflar, dua okuyucuları yararına çok sayıda taşınmaz malın gelirini tahsis ediyordu. Ancak bu duaların, korkulan olayları engelleyememesi veya beklenen sonuçları getirememesi göz önüne alındığında, vakıf gelirlerinin yaklaşık %15’inin bu görevlilere harcanması, kaynakların doğru ve etkin kullanılmadığını ve olası suistimalleri işaret etmektedir.⁹²⁵

Şah Sultan Vakfı’nda kuruluşta vakfiyede Cüzhan’a günlük 2 akçe, Evrathan’a 1 akçe, Zakirbaşı’na ise 1 akçe verilmesi öngörülmüştür. Bu durum, görevlendirmenin doğrudan ihtiyaca binaen yapıldığını ve temel bir işlevi karşıladığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak muhasebe defterleri incelendiğinde, daha sonraki dönemlerde "du’âguyân" görevlerinin de tevcih edildiği ve bu görevlilere günlük beş akçe ile yirmi akçe arasında günlük ödenmeye başlandığı görülmektedir.⁹²⁶ Bu artış, zaman içinde vakıfta yeni rollerin ortaya çıktığını ve vakıf gelirlerinin yönetiminde değişen uygulamalar olduğunu gösterir. Yirmi bir akçe verilen kişi, Esmâ bint-i Ömer isimli bir kadındır. Du’âguyân olarak görevlendirilen kişilerin ölümünden sonra yerine çocuklarının geçmesi, bu görevlendirmelerin "yardım" adı altında yeni iş kolları oluşturulduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, du’âguyân için belirlenen ücretlerin standart olmaması, kişiye özel bir yaklaşım geliştirildiğinin ve bu görevlendirmelerde kişisel tercihlere dayalı esneklik sağlandığının bir göstergesi olabilir. Bu durum, vakfın sosyal yardımlaşma işlevinin de zaman içinde nasıl evrildiğini yansıtır. Fakat bu dönüşüm, vakfın kurucusunun isteğinden ziyade, mütevellinin inisiyatifıyla

⁹²⁵ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 79-82.

⁹²⁶ VGM. ESAS. 35. 6 Receb 1210 / 16 Ocak 1796.

gerçekleşmiştir. Ayrıca, vakfiyede belirtilmemesine rağmen sonradan ortaya çıkan birçok görev de du'âguyânlıkla ilgilidir. Vakfiyede yer almayan ancak daha sonra tayin edilen görevliler arasında İhlashan, Fetihhan, Ammehan, Amenenresulühan, Yasinhan, Aşırhan, Müsebbihan, Musalli ve Devirhan bulunmaktadır. Bu kişilerin günlük ücretleri 1 ile 5 akçe arasında değişmektedir. Ancak dikkat çekici bir ayrıntı olarak, vakfiyede tüm cüzleri okuma görevi verilen kişiye sadece 2 akçe ödenirken, birkaç satırdan ibaret olan İhlashan'ı okuyanlara 0.5 ile 5 akçe arasında değişen ücretler ödenmektedir. Ne kadar okuyacakları ya da kimlere okuyacakları konusunda ise elimizde bilgi bulunmamaktadır. Özetle, Bahaeddin Yediyıldız'ın iddiasını destekleyen veriler bulunmaktadır: Vakıf başlangıçta sadece temel görevlere dayanırken, zamanla sosyal baskının da etkisiyle yeni görevler ve roller icat edilmiştir.

Şah Sultan Vakfı'nda, vakfiyede yer almayan bazı görevlilerin zamanla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu görevliler arasında Bevvab (kapıcı), Ferraş (hizmetçi) ve Abkeş (sucu) gibi unvanlar bulunmaktadır.⁹²⁷ Ancak, vakfiyenin detaylı bir şekilde hazırlanmış olmaması, mütevellilerin inisiyatif kullanarak görev tanımlarını çeşitlendirmesine olanak tanımıştır. Kayyım'ın iş tanımı vakfiyede belirsizdir; su doldurma gibi belirli bir görev verilmiş olsa da hangi cüzlerin okunması gerektiği gibi detaylar net olarak belirtilmemiştir. Bevvab ve Ferraş gibi görevlilerin sorumluluğu altında bulunan işlerin vakfiyede karşılığı olmaması, bu görevlerin Kayyım'ın yetkisi altına verildiğini düşündürmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, Kayyım tüm bu işleri günlük 2 akçeye yaparken, ilerleyen tarihlerde her bir yeni görevlendirilen (Bevvab, Ferraş, Abkeş) için ayrı ayrı 2 akçe ödenmeye başlanması, vakfın mali yükünü artırmıştır. Bu durum, yeni görevlerin eklenmesinin vakfın bütçesi üzerinde doğrudan bir etki yarattığını göstermektedir. Sonuç olarak, vakfiyedeki belirsizlikler ve eksiklikler, mütevellilerin çeşitli hizmetleri sağlamak amacıyla ek görevler oluşturmaya ve bunun sonucunda da ekonomik açıdan ek maliyetler doğmasına neden olmuştur. Bu süreç, vakfın işleyişindeki esnekliğin yanı sıra, aynı zamanda bir risk faktörü olarak da değerlendirilebilir; çünkü kontrolsüz bir genişleme, kaynakların etkin kullanılmamasına yol açabilir.

⁹²⁷ VGM. ESAS. 35.

Şah Sultan Vakfı'nda vakfiye kapsamında en yüksek günlük ücreti alan kişinin 15 akçe ile Şeyh olması, vakfın yönetimindeki hiyerarşik yapıyı ve sosyal dinamikleri gözler önüne sermektedir. Şeyh'in aldığı bu yüksek ücret, onun vakıftaki prestijini ve otoritesini yansıtırken, aynı zamanda dini ve manevi bir figür olarak toplum içindeki önemini de ortaya koymaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞAH SULTAN VAKIFLARININ MALİ YÖNÜ

Osmanlı Devleti'nde, topluma ve yerleşim birimlerine hizmet sunan birçok sosyal kurum, bireyler tarafından vakıf yoluyla kurulmuştur. Bu kurumlar, vakıfların menkul ve gayrimenkul varlıklarından elde edilen gelirlerle finanse edilmiştir. Devlet, esas olarak iç ve dış güvenliği sağlamakla sorumlu olup, eğitim, sağlık hizmetleri sunmak veya altyapı projeleri yürütmek gibi görevleri doğrudan üstlenmemekteydi. Bu tür hizmetler, padişahlar ve varlıklı kişilerin kurduğu vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Devlet, vakıf kurulmasını temlikler ve vergi muafiyetleri ile teşvik ederek, eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetlerinin devamlılığını sağlamıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunda kamu hizmetlerinin yürütülmesinde vakıfların önemli bir rol oynadığını ve İslami hukuk sisteminin bu yapıyı desteklediğini göstermektedir.⁹²⁸

Osmanlı ekonomisi, temelde zirai üretim ve tarım faaliyetlerine dayalı bir yapıya sahiptir. Bu ekonomik modelin içinde mukâtaa gelirleri, Osmanlı bütçesinin temel yapı taşlarından biri olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Osmanlı bütçesinde en büyük gider kalemi olarak mevacip harcamaları öne çıkarken, ikinci önemli gider kalemi devlet ve ordunun ihtiyaçları için yapılan teslimatlar olarak belirlenmiştir.⁹²⁹ Vakıf sistemi de bu bütçe dinamiklerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Vakıfların mali yapısı, devlet bütçesindeki genel harcama kalemleriyle benzerlikler gösterir.

Vakıf muhasebe defterlerinde yapılan incelemeler, Mukâtaa gelirlerinin sadece devletin bütçe düzenlemelerinde değil, aynı zamanda vakıf ekonomisinin işleyişinde de merkezi bir yer tutar. Giderler açısından ise, vakıfların en yüksek harcamaları, vazifelilere ödenen ücretlerdir. Sonra ihtiyaç duydukları malzemelere yapılan harcamalardır. Bu durum, vakıf ekonomisinin, Osmanlı devlet bütçesindeki temel ekonomik prensiplerle uyumlu olduğunu göstermektedir.

⁹²⁸ Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat*, 61; İ. Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf Müessesesi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1994), 16.

⁹²⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 326-416.

Vakıfların işleyişi ve ekonomik yönlerini inceleyen çalışmalarda başvuru kaynaklarından biri olarak vakıf muhasebe defterleri, kayıt şekilleri ve içerikleri bakımından araştırmacılara vakfın üzerine kurulduğu mali temellere ulaşabileceği bilgiler sunmaktadır. Bu tez çalışmasında ana kaynaklardan birisi vakıf muhasebe defterleri olmuştur. Vakıf muhasebe defterleri, özellikle vakfın gelir ve gider dengesini izlemek, varsa mali açıkları tespit etmek, gelir-gider dengesi içinde vakfın hizmet sunma kapasitesini, personel ücretlerini karşılayabilme durumunu ve satın alma gücünü belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır.

Şah Sultan Vakfı'nın ulaşılan en erken muhasebe kaydı, Recep 989 / Ağustos 1581 tarihlidir. Bu defter Şah Sultan'ın ölümünden yaklaşık 10 yıl sonrasına ait bir kaynaktır. 1581 yılından itibaren vakfa ait birçok muhasebe defteri arşivlerde mevcuttur; ancak bu kayıtlar her yılı kapsayacak şekilde düzenli değildir.

Bölümün temel kaynağı olan vakıf muhasebe defterlerini tanımak, verilerin nasıl değerlendirildiğini anlamak açısından büyük önem taşır. Maliye bürolarında Osmanlı bütçesini ortaya koymak için hazırlanan muhasebe defterlerinde merdiven usulü kullanılmaktadır. Buna göre önce gelirler kaydedilir, sonra giderler gelirlerden çıkartılarak fazla belirtilir.⁹³⁰ Vakıf muhasebe defterlerinin de benzer şekilde uygulandığı görülmektedir. İncelenen vakıf muhasebe defterleri, mütevellî ve nâzır bilgisi, mali yıla ait tarih ve vakıf bilgisi içeren kısa bir özet ile başlar. Bu bilgilerin ardından “Asl-ı mâl fî sene-i kâmile maa bakiyye-i muhâsebe-i sene-i mâziye” başlığı gelir. Bu başlık altında bazen "sene-i kâmile" yerine belirli bir süre zarfı da paylaşılır. Bu bölümde, bilanço şeklinde ifade edilen anapara ve önceki senelerden kasada kalan gelirler belirtilir.

Genelden özele doğru hazırlanan defterlerde, bu başlığın ardından önceki seneden kalan miktar, “bakiyye-i muhâsebe-i sene-i mâziye” ve “Res’i mâl” ifadeleri ile açıklanır. “Res’i mâl”, elde edilen gelirlerle ulaşılan gerçek parayı ifade eder. Bu bölümden sonra, “Res’i mâl”ı oluşturan gelirler ayrıntılı olarak açıklanır. Örneğin; “An mahsul-ı icâre-i odahâ ve dekâkîn ve kıst-ı hamam ve mürâbaha-i resimal ve mahsul-ı kurâ-i vakf” gibi gelirler ve bunların para karşılıkları belirtilir.

⁹³⁰ Tabakoğlu, Osmanlı Mali tarihi, 198.

Defterin tutulma şekli değişmese de her defter vakfın özelinde farklı açıklamalar içerir. Bu nedenle “Res’i mâl” bazen “Akçe Der-kîse ve zimem-i nâs”, “An mahsul-ı cümle-i evkâf”, “An mahsul-ı mürâbaha-i resimal-ı mezbure” gibi kalemlerle açıklanır, yani “Res’i mâl”ın karşılık geldiği para belirtilir. Bu ifadelerle sırasıyla “kasadaki para ve halkın borçları”, “vakfın gelirleri”, “Res’i mâlın işletilmesi ile elde edilen gelir” açıklanmaktadır. Bu girişten sonra “Ani’l-mahsûlât” başlığı ile vakfa gelir getiren unsurlar sıralanır. Mali yıl içerisinde toplanan gelirler sürekli yer alan klasik ifadelerdir. Bunların haricinde, sürekli olmayan bazı gelirler de deftere yazılır. “An-emvâl-i müteferrik” başlığı, vakfın sürekli olmayan dağınık gelirlerini ifade eder.

Şah Sultan Vakfı'na gelir getiren birçok kira geliri bulunduğundan, bu gelirler mahsuller kısmında sıralanır. Ardından mukâtaa geliri paylaşılır. Muhasebe defterlerinde giderler kısmı, gelirlerin hemen altında yer alır ve genelden özele gitme mantığı burada da devam eder. “Vuzî’a min-zâlike” başlığı altında vakfa ait tüm giderler belirtilir. Önce çalışan ücretleri, daha sonra imaret giderleri ve “An’ıl ihracât” başlığı ile diğer tüm giderler sıralanır. Şah Sultan'ın muhasebe defterlerinde, üç külliye ait giderler teker teker ele alınır. Önce mevacipler, ardından zeytinyağı, mum, taamiye ücretleri, mübarek ay ve gecelere ait giderler her külliye için ayrı ayrı listelenir. Varsa tamir masrafları da eklenir. “Der Zimmet-i Mezkûrîn an resimal-ı mezbure” ve “Der Zimmet-i Mezkûrîn An Müstecirîn-i Evkâf” ifadeleri ile kiracılar ve resimaldan işletme hakkı olanlara dair kayıtlar sıralanır. Bu bilgilerin ardından “El-Baki, Sahnü’l-bâki” ile kasadaki miktar ifade edilir. Ayrıca, neredeyse her defterde muhasebesi yapılan yılın arkasından ayrı bir sayfada Şah Sultan'ın torunu Vasfihan’a ait muhasebe dökümü yer almaktadır. Defterin kayıtlı olduğu fona göre defter içeriğinde değişiklikler olduğu görülmektedir.

Değerlendirilen tüm muhasebe defterlerinin ışığında, gelir ve gider tablosu üzerine genel bir yorum yapmak gerekmektedir. Kasada en fazla paranın kaldığı dönem, 1692-1694 (H.1103-1105) yılları arasındadır. Bu dönemde muhasebe kayıtları iki yıllık tutulmuş olup, bu sebeple miktarın daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, bu döneme ait defterler, Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan diğer defterlere kıyasla daha az ayrıntı içermektedir. Sonuç; gelir ve gider hanelerindeki miktarların sağlama yapılırken toplanması ile elde edilmiştir. Defter sonunda kâtip tarafından yazılan ve Sahnü’l-baki başlığı ve bu başlık altında yer alması gereken hesap sonucu bulunmamaktadır.

En fazla paranın kasada kaldığı yıl, 1011-1012 (H. 1613-1614) yılıdır ve bu dönemde kasada 99.929 akçe kalmıştır. Gelir fazlasının en az olduğu ve 99.064 akçe açık veren muhasebe yılı ise 1781-1782 (H. 1195-1196) yılına aittir. Bu dönemde bir hesaplama sorunu olduğu görülmektedir, zira belirtilen açık, kâtibin ortaya koyduğu bir sayı değildir. Genellikle tutarlı hesaplar sunan defterlerin bu sefer farklı bir sonuç vermesi, gelirlerle ilgili eksik bilgilerin bulunduğunu düşündürmektedir. Gelir kalemleri arasındaki veri yetersizliği, bu sonuca neden olmuştur. Bu defter dışında, kasada en az paranın kaldığı hesap yılı, 1668-1669 (H. 1078-1079) yılları arasında olup, bu dönemde yalnızca 78 akçe kalmıştır.

Bazı defterlerde, kâtip hatası olarak değerlendirebileceğimiz, aksi takdirde para kaçırma olarak yorumlanabilecek yanlışlıklar mevcuttur. Örneğin, 1594-1595 yılları arasını kapsayan bir yıllık muhasebeyi içeren defterde, gerekli hesaplamalar ve sağlamalar yapıldığında, hesapların dengelenmesi için an-mahsul başlığının 20.000 akçe fazla olması gerektiği anlaşılmaktadır. Giderler kısmına bakıldığında, ihracat giderleri ana başlığına 20.000 akçe fazla yazılmıştır. Bu başlık altındaki kalemler tek tek toplandığında, yazılan miktardan 20.000 akçe daha az harcama yapıldığı görülmektedir. Bu fazlalık, doğal olarak kasada kalan miktarın da fazla yazılmasına neden olmuştur.

El-Baki ve Sahnü'l-bâki başlıkları oluşturulurken, kâtiplerin harcama ve akar cinslerini kategorize eden başlıklar altındaki unsurları tek tek toplayarak hesap içinde kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun yerine başlıklar altındaki toplam miktarlar üzerinden hesap yaptıkları görülmektedir. Sonuç olarak, 20.000 akçelik eksiklik, kasada 30.000 akçelik bir farka neden olmuştur. Kâtibin hesabına göre kasada 44.962 akçe kalması gerekirken, harcamalar tek tek toplandığında kasada 74.962 akçe kalması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, son hesapta kasada kalarak mütevellîye teslim edilen miktarın belirtilenden fazla, 84.962 akçe olduğu görülmektedir. Kâtibin yaptığı hesaplara yazdığı hesap arasında iki farklı sonuç bulunmuş, benim kalem kalem topladığım harcamalar ise bambaşka bir sonuç vermiştir. Bu farklılığın sebebi anlaşılamamıştır. Benzer bir durum, 1596-1597 yıllarına ait muhasebe defterinde de görülmektedir. Kâtibin hata yaptığı şeklinde yorumladığımız bu hesaplamada, 10.000 akçe civarında bir eksiklik kaydedilmiştir. Hesaplar sağlamalar yapılarak kontrol edildiğinde, olması gerekenden daha fazla bir sonuç vermesi beklenirdi. Aşağıda paylaşılan hesap tablosunda, parantez içindeki ifadeler, sağlamalar yapılarak ve kalem

kalem toplanarak ulaşılan sonuçları gösterirken, yalın haldeki sonuçlar ise kâtibin aktardığı verilerdir.

EV.HMH. kodlu defterlerde genellikle başlıkların hesaplanması ile elde edilen sonuçlar bulunur, ancak kâtip tarafından yazılan sonuç başlığına nadiren rastlanır. Bunun yanında, gelir kalemlerinin eksik verildiğı tahmin edilen hesaplar da mevcuttur. Bu açıdan, en düzenli tutulan defterlerin TSMA ve MAD kodlu defterler olduğı tespit edilmiştir. Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, genel tablo bize kasada açık verilmediğini göstermektedir. Açık olduğı durumlarda ise, muhasebe verilerinin eksikliğine işaret eden hatalar olduğı bilinmektedir.

Muhasebe defterleri tutulurken yapılan hatalar, ulaşılan defterlerdeki bilgileri karşılaştırabileceğimiz başka belgeler veya defterler bulunmaması, mevcut defterlerin sunduğı sonuçlara ne kadar güvenilebileceğı konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bu durum, defterlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sorgulamamıza neden olmaktadır. Ancak, mevcut defterlerin sunduğı veriler ışığında genel bir tablo elde edilebildiğı için, Şah Sultan vakıflarının mali yönü üzerine yapılacak değerlendirmelerin büyük ölçüde tutarlı ve geçerli olduğı söylenebilir. Kasada kalan miktar açısından vakfın durumu değerlendirildiğinde, esnek sonuçlar verdiğı şekilde yorumlanabilir. (Bkz. Tablo 33.)

Tablo 33. Şah Sultan Vakfı Muhasebelerine Göre Gelir Gider Dağılımı⁹³¹

Belge No	Hicri	Miladi	Müteveli	GELİR				GİDER		Kasada Kalan Meblag									
					GELİR KAYNAKLARI				GİDER KALEMLERİ										
				Kasadaki Toplam Miktar (Aslı mal)	(Aslı Mâl) Kasadaki Toplam Miktar ve Geçmiş Senenin Muhasebesi	Bir Önceki Yıldan Kasada Olan (An Bakiyye-i Muhasebe-i Sene-i Mazîye/Sabıka)	Cari Yıl Gelirleri (Sene-i Cedid/An'ıl-Mahsulât)	Mukâtaa Gelirleri	An'ıl Müşâhera ⁹³²	Resimâl ⁹³³	Murâbaha-i Resimâl	Giderler Toplam	Personel Giderleri	Çeşitli Harcamalar	Tamir Masrafları	Borçlar	Vasfi Han Vakfı İçin Yardım	Haremeyn Şerîfeyn Hazinesi	Saray-ı Atık Sandığı

⁹³¹ Defterlerin çoğunda kâtip kaynaklı hesap hataları bulunmaktadır. Bazı defterlerde başlıklar altında sıralanan kayıtlar tek tek toplandığında başlıktaki sayıyı vermemektedir. Bu durumu tabloya, parantez içine yazılan değerlerle aktarılmıştır. Parantez içindekiler, tarafımızda toplanıp ulaşılan sonuçlardır. Diğerleri ise kâtibin yazdığı sayısal karşılıkların olduğu sonuçlardır. Bazı defterlerin sermayesi ifade edilirken köşeli parantez kullanılmıştır. Bunun sebebi, kâtibin net bir değer yazmamasıdır. Giderlerin gelirden fazla olması ve mütevelliyeye teslim edilen fazladan para kalması nedeniyle ortaya bir sermaye tasviri çıkmıştır. Bu tasvirin sayısal karşılığı köşeli parantez içinde verilmiştir.

⁹³² Müşâhera: “Aylık ödeme, kiralama ve istihdam etme” anlamına gelmektedir. Muhasebe defterlerinde bu başlık gelirler gurubunda yer almaktadır. Erhan Afyoncu, “Müşâherehorân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 153-154.

⁹³³ Res'imâl Bir önceki yıldan kalan bakiyeyi oluşturmaktadır. Gelirler başlığında yazılma sebebi muhasebe dönemin gelirini ifade ettiğini göstermemektedir. Bu kalem hesap edildiğinde hatalı sonuç çıkacaktır bu kalemin ifade ettiği meblağ zaten işletilmesi için kullanılmaktadır.

TS.MA.d.1569-31/35	30 Cemâziye'l-evvel 990	1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582	Ali Çelebi	87687	87416	199729	87687	26000	5647	42800	5374	86892	125400	11528	7397	91624	10943	X	10000	24
TS.MA. d. 1569-26/30	1 Cemâziye'l-âhir 999 30 Cemâziye'l-evvel 1000	27 Mart- 1591-14 Mart 1592	Mehmed bin Hüseyin	658029	658029	429389	211640	40000	71640	170000	17000	651044 (546911)	135440	23880 (24196)	38524 (33975)	351426 (251526)	1774	X	100000	6985 (111118)
TS.MA. d. 1569-20/25	1 Cemâziye'l-âhir 1001 30 Cemâziye'l-evvel 1002	15 Mart 1592-4 Mart 1593	Mehmed bin Hüseyin	703416	703416	458411	228005	45000	73505	170000	17000	653824	135720	33483	43172	339385	2064	X	100000	49592
TS.MA. d. 1569-20/25	1 Cemâziye'l-âhir 1001 30 Cemâziye'l-evvel 1002	5 Mart 1593-21 Şubat 1594	Mehmed bin Hüseyin	736056	736056	488977	231079	45000	85393	170000	16000	713534	135720	108874	76598	287114	5228	X	100000	42522

TS.MA. d. 1569-14 /19	1 Cemâziye'l-âhir 1002- 30 Cemâziye'l-evvel 1003	22 Şubat 1594- 10 Şubat 1595	Mehmed bin Hüseyin	654827 (66482 7)	65482 7	40963 6	245191 (22519 1)	45000	80191	17000 0	24000	609865 (58986 5)	13572 0	51227 (31227)	33643	28760 4	1671	X	10000 0	44962 (74962)
TS.MA. d. 1569-08/13	1 Cemâziye'l-âhir 1003 – 30 Cemâziye'l-evvel 1004	11 Şubat 1595- 31 Ocak 1596	Mehmed bin Hüseyin	690662	69066 2	45256 6	224796	45000	79796	17000 0	13300	569014	13500 0	31485	13458	38635 7	2714	X	10000 0	21648
TS.MA. d. 1569-02	1 Cemâziye'l-âhir 1004- 30 Safer 1005	1 Şubat 1596- 13 Ağustos 1597	Mehmed bin Hüseyin	608509	60850 9	50800 5	100004	X	57952	17000 0	10552	594194	98820	19911	53620	31984 3	2000	X	10000 0	4915 (14415)
TSM.A.d. 3695	1 Şaban 1011- 30 Şaban 1012	14 Ocak 1603- 1 Şubat 1604	İshak Ağa	795184	79518 4	53978 4	257400	7500	81300	17000 0	17850	728392	14580 0	77437	29199	47402 8	1928	X	X	97929

EV.HMH. d.783	EV.HMH. d. 685	TSMA.d. 1616	MAD. 6211	MAD 5616
3 Receb 1105-30 Receb 1106	22 Cemâziye'l-âhir 1103- 13 Receb 1105	1 Şevval 1078- 30 Ramazan 1079	1 M 1049- 30 Şevval 1049	1 Rebüllevvel 1040- 15 Cemazielahir 1041
28 Şubat 1694- 16 Mart 1695	11 Mart 1692- 10 Mart 1694	15 Mart 1668- 3 Mart 1669	4 Mayıs 1639- 26 Şubat 1640	14 Ocak 1603- 1 Şubat 1604
Abdullah Ağa	Küçük Süleyman Beyzade	El-Hac Mustafa Ağa	Ahmed Ağa	Mehmed Ağa
429170 [37781 0]	120419 3	350980	692083	651376
X	1204193	350980	692083	651376
X	X	X	339343	365860
429170	1204193	350980	182640	279526
90000	64000	80000	70000	10000
39170	X	69040	X	51426
X	X	X	X	X
X	X	X	2450	X
377173	881724	350902	539135	559383
77035	500445	177120	126300	97641
30293	292105	116889	302304	35661
5485	89174	7194	4343	59980
X	X	X	376162	366101
39065	X	53147	?	?
X	X	X	X	X
X	X	X	X	X
12 (51997)	22469	8	2757	13774

EV.HMH. d. 6703	EV.HMH. d. 6284	EV.HMH. d. 2225	EV.HMH. d. 2225	EV.HMH. d. 1416
4 Cemâziye'l-âhir 1202-13 Cemâziye'l-âhir 1203	16 Rebiülevvel 1195-26 Rebiülevvel 1196	29 Rebiülevvel 1129-5 Rebiülahir 1130	28 Rebiülevvel 1129-5 Rebiülahir 1130	27 Zilkade 1117- 18 rebiülahir 1119
1 Mart 1788- 11 Mart 1789	12 Mart 1781- 11 Mart 1782	13 Mart 1717- 8 Mart 1718	12 Mart 1717- 8 Mart 1718	12 Mart 1706- 19 Temmuz 1707
El-Hac Ahmed Ağa	Süleyman Ağa	Abbas Efendi	Abbas Efendi	El-Hac Abdullah
404604	359904	457927	[62163 7]	887646 [635.03 1]
X	X	X	X	X
75600	X	83083	X	X
309060	35904	374844	397844 (40594 4)	771970
5600	85060	30000 0	30000 0	60000 0
X	X	74844	97844 (10594 4)	171970
X	X	X	X	X
X	X	X	X	X
451715	458968	381337	548137 (55324 0)	596760
32171 5	32171 5	30607 4	30607 4	39886 2
130003	125027	189859	197467 (18907 0)	186318
38280	15120	17120	43115	11580
X	X	X	X	X
X	X	X	X	X
X	X	X	1 4 9 8 1	X
			X	X
	99064			8171
				0000

4.1. VAKFIN GELİRLERİ

4.1.1. Mukâtaa Gelirleri

Şah Sultan'ın gelirlerinin büyük bir kısmı vakfa tabi arazilerden gelen mukâtaa gelirleriydi. Mukâtaa, Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamında kullanılan bir terimdi. Başlangıçta, devlete ait bazı vergilerin bu yöntemle toplanması amaçlanmış ve "mukâtaa vermek" ya da "mukâtaa almak" tabirleriyle ifade edilmiştir.⁹³⁴

Mukâtaa terimi, birkaç köyden (karye) oluşan daha büyük bir tarım birimini de ifade etmekteydi. Çiftlikler köyleri (karyeleri), köyler mukâtaaları oluştururdu. Timar sisteminin uygulandığı dönemlerde, çiftlik terimi, toprağın verimliliğine göre değişen büyüklüklerde –genellikle 60 ila 150 dönüm arasında– bir araziye tanımlardı. Bu çiftlikler, yalnızca ekili alanları değil, aynı zamanda üzerine inşa edilmiş binaları, hayvanları, ekim için kullanılacak tohumları, toprağı işlemek için gerekli çift aletlerini ve diğer malzemeleri de kapsardı. Köyleri vakıf haline getirenler, köyleri tüm müstemilatıyla –meskenler, tarlalar, çayırklar, ağaçlar, kuyular, su kaynakları, nehirler, vadiler, tepeler ve diğer tüm hak ve hukuki unsurları– birlikte vakfetmişlerdi. Mukâtaalar da benzer şekilde, tüm bu unsurları içeren köyler gibi vakıf haline getirilmiştir.⁹³⁵

Zamanla, mukâtaa kavramı, belirli bir sözleşmeyle kararlaştırılan meblağı ifade eden bir mali birim anlamını kazanmıştır. Mukâtaa, üretim hacmine göre alınması gereken vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmesini de içermektedir. Osmanlı bütçesi ise üç ana kategoriden oluşuyordu: Müslüman ve gayrimüslim halkın ödediği avâız ve nüzül vergileri, gayrimüslim erkeklerden alınan cizye ve mukâtaalar. Mukâtaa sistemi, hazineye sağladığı yıllık gelir açısından büyük bir çeşitlilik göstermiştir; bazı mukâtaalar birkaç yüz akçe gelir sağlarken, diğerleri milyonlarca akçeye ulaşan gelirlerle birçok eyaleti kapsayabilmekteydi. Ancak, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren iç borçlanma uygulamalarıyla bütçe kayıtlarının dışında kalan ödemeler ortaya çıkmış, bu da mukâtaa sistemini değiştiren malikâne sistemine yol açmıştır. Mukâtaa sisteminin

⁹³⁴ Mehmet Genç, "Mukâtaa", TDVİA, C.31, Ankara 2020, 129.

⁹³⁵ Yediyıldız, XVIII. Yy. 'da Vakıf Müessesesi, s.100-102.

avantajı, devlete düzenli gelir sağlama potansiyeli iken, dezavantajı ise zamanla borçlanmaya ve mali kontrolün zayıflamasına neden olmasıdır.⁹³⁶ XV. yüzyılın sonlarına doğru sayıları hızla artan mukâataalar, XVI. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirlerinin yarıdan fazlasını oluşturarak, devletin mali yapısında merkezi bir rol üstlenmişti.⁹³⁷

Şah Sultan'ın vakfına gelir sağlayacak arazi I. Süleyman tarafından temlik edilmiştir. Vakıf arazisinin Adet-i Ağnâm⁹³⁸, İспенçe⁹³⁹ ve haymanalarının⁹⁴⁰ temlik edildiği bu arazilerin söz konusu gelirlerine dokunulmaması bildirilmiş halkı avarız-ı divaniye ve tekâlîf-i örfiyyeden⁹⁴¹ muaf tutulduğuna dair berat verilmiştir. Cülüslerle beraber temlik kararı yenilenmiştir.⁹⁴² Şah Sultan'ın vakıf arazileri Dimetoka'ya bağlı

⁹³⁶ Mehmet Genç, “Mukâataa”, s. 129-131; Rifat Günaltan-Zeki Kavanoz, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukâataa Defterleri”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, (İstanbul 2011), 115.

⁹³⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 102-103.

⁹³⁸ Adet-i Ağnâm tüm küçük ve büyükbaş hayvanlardan alınan verginin ismidir. Yalnızca Müslümanlardan alınır. Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 377.

⁹³⁹ İспенçe, Rumeli'de genellikle Müslüman olmayan köylü veya şehirli reayadan alınan bir baş vergisiydi ve bunu ödeyenler çift resmi vermezlerdi. Balkanlar'da feodal dönemlerden kalan bir çiftçi vergisidir. Osmanlı vergi sistemine sonradan girmiş ve 1540'lardan itibaren Doğu Anadolu'da da uygulanmıştır. Müslüman olmayan her reaya, bu vergi olarak 25 akçeye kadar bir miktar öderdi. Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, s.432.

⁹⁴⁰ Resm-i Haymana, Sabit bir ikametgahı olmayan ve yeni bir yerleşim bölgesine sürekli olarak yerleşen göçebeler ve yerleşimciler için alınan vergi. O. Г. Серда, Система Оподаткування Населення Аккерманського Санджака За Дефтерами XVI Ст., *Східний Світ*, (2 (111), 150. 145-156.

⁹⁴¹ Tekâlîf-i örfiyye, özellikle savaş dönemlerinde ihtiyaca göre hâne, aile, çift ve ocak gibi temellere dayalı olarak toplanan vergiler, resimler ve harçlardır. Bu vergiler, avâriz-ı dîvâniyye ile birlikte anılır ve bu yüzden avâriz-ı dîvâniyye tekâlîf-i dîvâniyye de denir. Sayısı doksan yediye kadar çıkan ve zamanla sürekli hale gelen bu vergiler arasında avâriz akçesi, nüzül, sürsat, asâkir-i bahrîye, kereste, kömür, güherçile, kürekçi bedelleri gibi türler bulunur. Ahmet Tabakoğlu, “Tekalif”, *TDVİA*, C.40, İstanbul: 2011, 336 336-337

⁹⁴² TS.MA.e, 890/1, 7 Safer 975/ 13 Ağustos 1567 II. Selim tarafından yazılan emirde, Akçeviran, Yağırbaşı, Atalanı, Ahlatlı, Çakırlar, Dişbudak, Azadlı, Karanasuh, Buraklar ve Tabaklar cemaatlerinin Adet-i Ağnâm ve İспенçelerinin temlik edildiği, Akçeviran, Azadlı ve diğer cemaatlerin resm-i haymalarının ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde (H. 723 Şaban) mir-i tarikinden zabt edilip Şah Sultan'a temlik edildiği bilgisi verilmektedir. TS.MA.e, 722-35, 10 RA 977, 2 Ağustos 1569. II. Selim zamanında Akçeviran, Mahalle-i Drapeşte, Azadlı, Atalanı, Çayırbüğü (Çakırcı Deresi) ve Dabaklar köylerinin, sair selatin vakıfları gibi Avarız-ı Divaniye ve Tekalif-i Örfiyyeden muaf olduklarına dair bir berat verilmiştir. Bunlara ilaveten III. Murad zamanında cülüs üzerine temlik kararının yenilendiği bir berat daha olduğu bilgisi arşiv kaynaklarından elde edilmiş ama belge tasnifi arşiv tarafından tamamlanmadığı için TS.MA.e, 853 126, numaralı bu belgenin orijinali görülememiştir.

Döğerdüğünü (Ahlatlı), Yusufu (Düşbudak), Buraklar, Tabaklar, Akçeviran (Surnazen), Azatdu, Çakurlu (Kafirderesi)⁹⁴³, Cemaat-i Yağbasan, At-Alanı, Gölöreni⁹⁴⁴, Cemaat-i Yörükân, Karanasuh, Küreciler, Beyle, isimli cemaat ve karyelerden oluşmaktadır.⁹⁴⁵ Dimetoka, Bizans döneminde Meriç Nehrinden Yunanistan içlerine doğru uzanan Kızıldeli Çay, (Erythropotamos)’ın kollarının içine aldığı bir noktaya kurulmuştur.⁹⁴⁶ Ergene Nehrinin batısı ile Edirne arasındaki kuzey kesime Cebel, Şehrin Güneyinden Ferecik’e kadar uzanan kısma Ova denilmektedir.⁹⁴⁷

Harita 6. Şah Sultan Vakfına bağlı Köy ve Cemaatlerin Konumları ⁹⁴⁸

⁹⁴³ Belgelerde Çakırcı, Kafir deresi, Çakırderesi, Çayırbüğü, Çakırderesi şeklinde yazılışlara rastlanılmıştır.

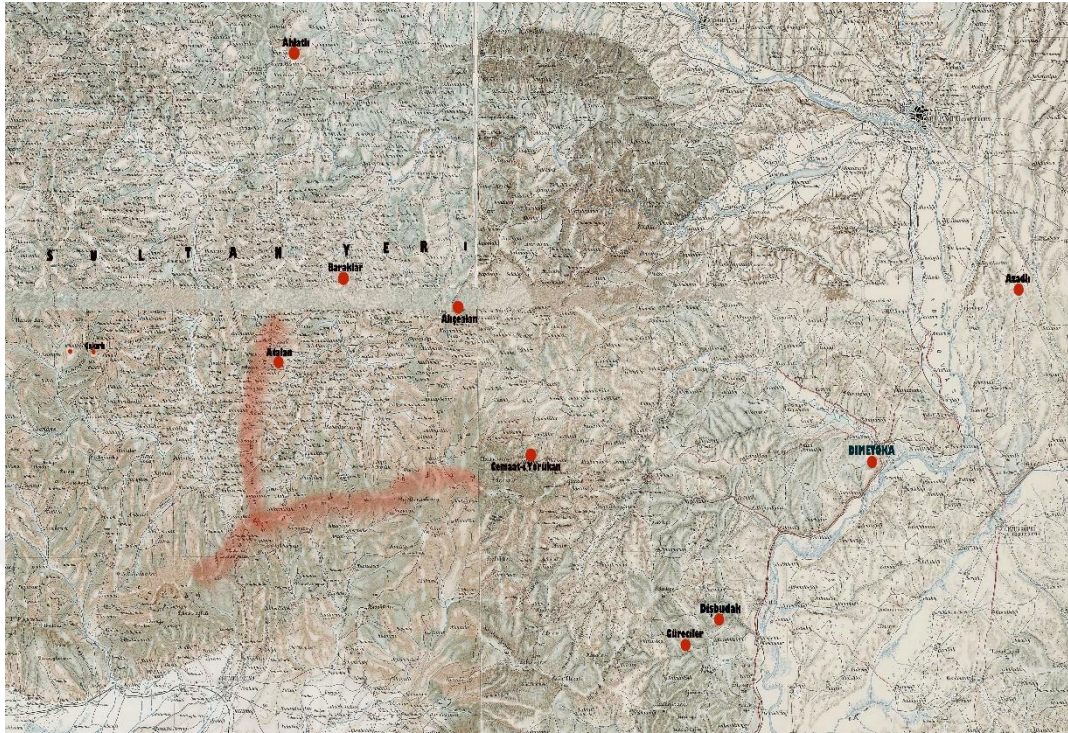
⁹⁴⁴ Gökören, Gölören, Gökviran, Gölviran alternatifleri ile okunabilir.

⁹⁴⁵ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 6b/7a.; TS.MA.e, 890/1, 7 Safer 975/ 13 Ağustos 1567;

⁹⁴⁶ Machiel Kiel, “Dimetoka”, *TDVİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/ 305.

⁹⁴⁷ Ömer Çam, TD 54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.37.; M. Tayyip Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukâtaa, Mülk ve Vakıflar, s.187.

⁹⁴⁸ Harita, <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> sayfasında bulunan 43-41, 43-42, 44-41, 44-42, 45-41, 45-42 pafta numaralı haritaların profesyonel fotoğraf düzenleyiciler kullanılarak birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Detaylı inceleme için oluşturulan harita ekler kısmında bulunmaktadır.

Belgelerde bu yerler sıklıkla "Dağardı Mukâtaası" ve "Sultanyeri" olarak bir arada anılmaktadır. Ancak, hangi yerlerin Sultanyeri'ne bağlı olduğu ve hangilerinin Dağardı Mukâtaası'na dâhil olduğu net bir şekilde anlaşılmamaktadır. Sultanyeri, Rumeli Eyaleti'nde Gümülcine'ye bağlı, 1791 yılından itibaren kaza statüsünde bilinen bir yerleşim yeridir. 1908 yılından itibaren Bulgaristan'ın Kırcaali bölgesindeki Koşudere (Krumocgrad) kazası olarak anılmıştır.⁹⁴⁹ Dağardı ise, 1530 yılında Rumeli Eyaleti'ne bağlı Gümülcine'nin nahiyesi olarak kaydedilmiştir. 1855'te Drama'nın nahiyesi olmuş, 1872'de kaza statüsü kazanmış, 1919'da Yunanistan'a bağlanmış ve bugün Bulgaristan'a bağlı bir kaza olmuştur. Günümüzdeki adı Darıdere (Zlatograd) olup, Yunanistan-Bulgaristan sınırında yer almaktadır.⁹⁵⁰ Rumeli eyaletine tabi, Paşa Livasının Dimetoka Kazasına bağlı olan bu köylerin tümünün bugün yerleri ve konumları hakkında bilgi sahibi olunması güçtür.⁹⁵¹ Şah Sultan Vakfına bağlı köy ve cemaatlara ait Baraklar (Buraklar), Azadlı, Ahlatlı, Çakırlı, Atalan, Akçeviran, Cemaat-i Yürükan, Güreciler, Dişbudak isimli arazilerin yer ve konum bilgilerine

⁹⁴⁹ Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri, 2017.

⁹⁵⁰ Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, s.201.

⁹⁵¹ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûmili Defteri I'deki, haz. Ahmet Özkılınç- Ali Çoşkun-Abdullah Sivridağ-Murat Yüzbaşı, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001), 5.

ulaşılmıştır. Tabaklar, Cemaat-i Yağbasan, Gölöreni, Karanasuh, Beyle isimli köy ve cemaatlerin yerleri bilinmemektedir. Tabaklar ve Buraklar (Baratsi) arşiv vesikalarında cemaat olarak yer alırken⁹⁵² başka bir çalışmada Dimetoka'nın mahalleleri olarak yer aldığı görülmüştür.⁹⁵³ Cemaat-i Yörükler (Gorni Yuritsi) aşağı ve yukarı yörükler (Dolni Yuritsi) olmak üzere birbirine yakın iki ayrı noktada bulunmaktadır. Akçeviran/ Sernazın Bugün Bulgaristan Hasköy'e bağlı Belopoltsi/ Akçaalan isimli köydür. Ahlatlı diğer ismi ile Diğerdük hakkında kesin bir bilgi bulunamamakla beraber bu yörede Ahlatlı, Ahlat, Ahlatı isminde farklı köylerde mevcuttur. Bunlar içinde Sultanyeri ve Dağardına en yakın konumda ve Ahlatlı ismi ile en uygun köy bugünkü ismi Krin olan Bulgaristan Hasköy'e bağlı bir köydür. Atalan/ Atalanı Konce isimli ile bugün Bulgaristandadır. Gölören Bulgaristan Kırcaalide Güren ismi ile mevcuttur. Karanasuh ismine rastlanılmamıştır. Fakat Karanasuf ve Nasuhlar isimli yerler bulunmuştur bunlardan Malıova Karanasufun bugünkü ismidir Pazarcık'ta bulunur ve söz konusu bölgeye uzaktadır. Nasuhlar ise, Gökviran, Atalan, Yağbasan, sırasının sonunda bulunur. Kesin bir sonuç olmadığı için tahminlerimiz doğrultusunda haritaya yerleştirilmiştir. Bugünkü ismi Dere/Ruçey'dir Bulgaristan'ın yer isimleri üzerinde değişiklik yapmaması bu köyleri takip etmek açısından avantajlı olmuştur.⁹⁵⁴ Azadlu ise Edirne Havsa'da Azatlı ismi ile mevcuttur. Yağbasan, Bulgaristan'ın Evros İlinde, Krumov İlçesinde Golyama-çinko isim ile köy olarak mevcuttur. Dişbudak'ın bugünkü ismi bilinmemektedir fakat haritalardaki konumu karşılaştırıldığında Yunanistan'da olduğu görülmektedir. Çakırlı, II. Selim'in yazdığı hükümde "Derkenar-ı Arda" şeklinde tanımlanmaktadır. Arda nehri Radop Dağlarından Edirne'ye uzanan çok kollu uzun bir hatta ilerlemektedir. Lazarus sayfasında paylaşılan haritalarda arda nehri takip edildiğinde nehir kenarındaki yerleşimler arasında bu köye rastlanmamaktadır. Fakat bulunan Çakırlı (Lebed) köyünden Arda nehrinin kollarından biri geçmektedir. (Haritalar için bkz. Harita:6-7-8).⁹⁵⁵ Haritada tespit edebildiğimiz tüm yerleşimler

⁹⁵² TS.MA.e, 890/1, 7 Safer 975/ 13 Ağustos 1567

⁹⁵³ Feride Bozucu, *14-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka*, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017), 39.

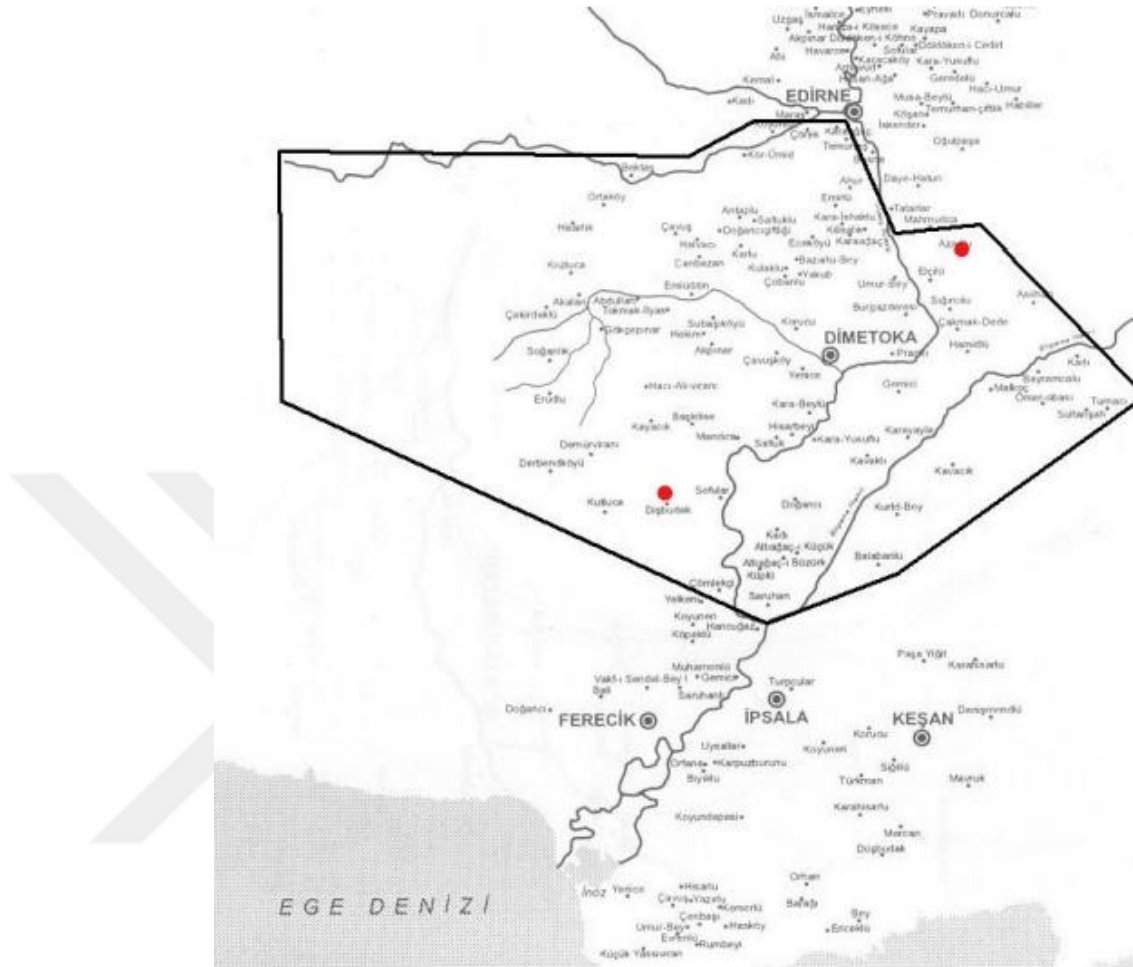
⁹⁵⁴ Yer isimlerinin bulunması sırasında <https://www.nisanyanyeradlari.com>. Sitesinden istifade edilmiştir.

⁹⁵⁵ Vatan Özgül, "16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 53 (Ocak 2013), 253-314.

dağlık arazilerin içinde nedir/dere yataklarına yakın bulunmaktadır. Bu konumları hem su kaynaklarına erişim sağlamak hem de verimli tarım arazilerinden yararlanmak açısından stratejik bir avantaj sunmaktadır.

⁹⁵⁶ Harita Google Earth kullanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca Ekler bölümünde yer almaktadır.

Harita 8. 1530 yılı itibari ile Dimetoka Sınırı⁹⁵⁷

Muhasebe defterlerinde mukâtaadan bahsedilirken arazi isimlerinin hepsine yer verilmemiştir. Bununla beraber yukardaki yerleşim yerlerinin vakfiyede yer almayan yer isimleri ile kullanıldığı görülmektedir. Dağardı Mukâtaası, Sultanyeri, Keşan, Belvan, Çukurbasan, Draştedir vakfiyede geçmemektedir fakat köylerin bağlı olduğu birimler olduğu anlaşılmaktadır. Bazen de ifadelerde Dağardı ve tevâbiha şeklinde özet bir ifade ile oluşturulan mukâtaa hanesinde gelir miktarı paylaşılmıştır. Hiçbir kayıttaki buğday, arpa gibi ürünlerin cinsine dair bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, vergilerin nakit olarak teslim edildiğini göstermektedir.

⁹⁵⁷ Vatan Özgül, “16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlar”, 253-314. İşaretili yerler: Azadlu ve Dişbudak

Yukarıda ifade edildiği gibi, mukâtaanın öşür ve haraç gibi vergilerinin sabit bir meblağ olarak belirlendiği ve Şah Sultan Vakfı için bazı vergilerin temlik edildiği daha önce belirtilmiştir. 1101 senesinde kaydolunan temessük belgesinde Şah Sultan Vakfı Dağardı mukâtaası ve tevabihi için mal-ı maktu yani bu bölgeye kesilen miktarı 360.000 akçe olarak belirlendiği görülmektedir. Mukâtaa sisteminin Mâlikâne⁹⁵⁸, Esham⁹⁵⁹ ve İrad-ı Cedid dönemlerini gören Şah Sultan vakfında Mukâtaa sisteminin işlediği asırlarda 1695 (H.1106) yılına kadarki sürede 120.000 akçe ile 360.000 akçe arasında değişen mukâtaa gelirinin olduğu görülmektedir.

Mâlikâne sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1695 yılında uygulamaya konulan bir iç borçlanma yöntemidir. Normal iltizamda, vergi toplama hakkı, müzayede yoluyla bir-üç yıl süresince hazineye ödenecek yıllık vergi miktarı üzerinden belirlenirdi. Ancak mâlikâne sisteminde, bu yıllık vergi miktarı sabitlenmişti ve değiştirilemezdi. Burada müzayede, belirlenen bu sabit vergi miktarının değil, ömür boyu vergilendirme hakkını elde etmek için ödenmesi gereken "muaccele" adı verilen peşin ödeme miktarı üzerinden yapıldı. En yüksek muacceleği ödeyen kişi, bu hakkı kazanır ve mâlikâne sahibi olarak berat alırdı. Mâlikâne sahipleri, bu mukâtaadan elde ettikleri gelirlerin bir kısmını devlete vergi olarak öderken, kalan gelirleri kendilerine bırakırlardı. Sistemin avantajı, devlete düzenli gelir sağlaması ve mukâtaaların işletilmesinde istikrar yaratmasıydı. Ancak, zamanla mâlikâne sahiplerinin faiz geliri bütçede görünmez hale geldi ve bu durum Osmanlı bütçesinin şeffaflığını azalttı. Ayrıca, mukâtaaların gelirleri dondurulduğu için devletin bu gelirlerden faydalanma kapasitesi kısıtlandı. Mukâtaaların büyük çoğunluğu mâlikâne sistemine dâhil edilmekle kalmadı, aynı zamanda timar, zeâmet ve hasların pek çoğu da mukâtaaya dönüştürülerek bu sisteme katıldı. Ayrıca, birçok eyalet, sancak, muhassıllık ve voyvodalık gibi büyük idari ve malî birimler de mâlikâne sistemine dâhil edildi. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren,

⁹⁵⁸ Arapça "mülk sahibi" anlamındaki mâlik kelimesiyle Farsça -âne ekinden türetilmiş bir kelimedir. Mâlikâne sisteminde "mukâtaa" adı verilen vergi kalemlerinin iltizamda olduğu gibi müzayede ile ihale edilmesi idi. Mehmet Genç, "Malikâne", TDVİA, C.27, Ankara 2003, 516-518.

⁹⁵⁹ Esham kelimesi "pay, hisse" anlamındaki sehmin çoğuludur. Osmanlı hukukunda miras ve vakıfla ilgili metinlerde bu anlamı ile kullanılır. Bir maliye terimi olarak ilk defa, 1775 yılında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam eden belirli bir iç borçlanma sistemini ifade eder. Mehmet Genç, "Esham", TDVİA, C.11, İstanbul 1995, s. 376, 376-380,

artan borçlanma ihtiyacı nedeniyle mâlikâne sistemi daralmaya başladı ve yerini esham sistemine bıraktı.⁹⁶⁰

Mâlikâne sistemi, 1760 yılına (H. 1173) kadar devam etmiştir ve bu dönemde devlet hazinesine giren mukâtaa gelirlerine bakıldığında, bu gelirlerin 300.000 akçe olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. 1755 (H. 1167) yılında, Şah Sultan Vakfı'na ait Dağardı mukâtaalarına serbestiyyet getirilmişti.⁹⁶¹ Bu durum, Mâlikâne sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sayede, mültezimler naiplik yetkisi kazanmış ve her türlü müdahale hakkını elde etmişlerdir. Vergiler ise doğrudan toprağı işleten kişi tarafından tahsil edilmiştir. 1760 (H. 1174) yılında, Dağardı mukâtaalarına serbestiyet verildiği tarihte, reâyâyâ mukâtaa gelirinin taksitler halinde ödenmesi emri verilmiştir. Bu süreçte, Dağardı'nın mültezimleri olarak görev yapan Kabakçı İbrahim, Seyid Yusuf, Hacı Kara ve Hasan adlı kişiler, zimmetlerinde kalan 2,200 kuruş (264,000 akçe) miktarındaki gelirin tahsil edilmesi için emir almışlardır.⁹⁶²

Bu süreçte, Muhasebe defterlerinde vakfın gelirlerini tehlikeye sokacak ya da gelirlerini iyileştirecek herhangi bir durum gözlenmemiştir. Ancak başka kayıtlarda mültezimlerin üzerindeki parayı göndermekte geciktikleri anlaşılmaktadır.⁹⁶³ Bunun bir sebebi de mâlikâne gelirlerinin muhasebe kayıtlarına tam olarak yansıtılmamış olmasıdır. Ayrıca, bu dönemde gelirlerin 3 veya 4 taksit şeklinde tahsil edildiği bilinmektedir, ancak muhasebe defterlerinde bu tahsilatların ayrıntılı kaydı bulunmamaktadır. Muhasebe defterlerinde genellikle yıllık ya da iki yıllık olarak alınan toplam miktar yazılmıştır.

⁹⁶⁰ Genç, “Mukâtaa”, s.131; Baki Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s.154-156.; Genç, “Malikâne”, s.517-518.

⁹⁶¹ VGM 763/138-14 (6 N 1168/ 16 Haziran 1755); Serbestiyyet, XVII. yüzyılda Osmanlı ekonomisindeki nakitleşmenin artmasıyla, timar toprakları iltizam ve ardından malikane sistemine dönüştü. Bu değişimle birlikte, eskiden sipahilerin topladığı vergiler, iltizam ve malikane sahiplerine devredildi. Padişah haslarının serbest bırakılması, bu toprakların iltizama verilmesini kolaylaştırdı ve cürm ü cinayet, Arus resmi gibi vergiler bu sisteme dâhil oldu. İltizamın naiplik yöntemiyle verilmesi mültezimlerin daha fazla vergi toplamasına izin verdi. Malikane sahipleri, haklarını başkalarına devrederek gelirlerini artırmak amacıyla halka baskı yaptı. Bu durum, vergi yükünü artırarak halkın zor durumda kalmasına neden oldu. Baki Çakır, *Mukâtaa Sistemi*, 158-197; Ahmet Tabakoğlu, “Resm”, C.34, İstanbul 2007, 583.; Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 434.

⁹⁶² VGM 763/138-14, 1-10.

⁹⁶³ VGM 763/138-14, 17. (Konu benzeri örnekler ile beşinci bölümde ele alınmıştır)

Özel amaçlarla tutulmuş defterlerin bazılarında bu tür işlemlere ilişkin kayıtlara rastlanmaktadır. Bu belgeler, yapılan işlemler hakkında bilgi sunmaktadır. Örneğin, 1766 tarihli Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı ve Mukâtaası defterinde, Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı'na bağlı vakıflara ait belgeler arasında Şah Sultan Vakfı'na dair bir kayıt yer almaktadır. Bu kayıta, Dağardı mukâtaası için 4100 kuruş alındığı belirtilmektedir. Bu miktarın 2050 kuruşu Melek Ahmed Paşa'dan, diğer 2050 kuruşu ise Başgiri Süleyman Ağa'dan tahsil edilmiştir. İlk taksit 1020 kuruş olarak, ikinci ve üçüncü taksitler ise 512,5 kuruş şeklinde üç taksitte ödenmiştir.⁹⁶⁴ Mâlikâne sisteminde, mâlikâneler vergi mükelleflerini yönetme sorumluluğunu gerektirdiği için yalnızca askeri sınıf mensuplarına ve sultan kızlarına verilebiliyordu.⁹⁶⁵ Bu nedenle, söz konusu iki hissenin askeri sınıf mensupları tarafından alındığı anlaşılmaktadır. Burada ilginç bir ayrıntı bulunmaktadır: Melek Ahmed Paşa, bu defterin tarihinden üç yıl önce, 1662 yılında vefat etmiştir.⁹⁶⁶ Mâlikâne uygulamasında, mukâtaayı alan kişi öldüğünde mukâtaa mahlûl sayılır ve hazineye geri dönerdi. Ancak bu durumda, kişinin ölümünden sonra da gelirin teslim edilmiş olduğu görülmektedir.⁹⁶⁷ Vergilerin tahsil kayıtlarına ilişkin diğer belgelerde, vergi dönemi ile kayıt tarihi arasında yıl farkı olduğu gözlemlenmektedir. Bizce bu durumu açıklayabilecek tek olasılık budur.

Esham sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1775 yılında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam eden mali zorluklara çözüm olarak geliştirilmiş bir iç borçlanma yöntemidir. Mukâtaa gelirlerine dayanan bu sistem, mâlikâne sisteminden farklı olarak, mukâtaaların yönetimini devletin elinde tutuyor ve borç veren esham sahibine belirli, sabit bir faiz ödüyordu. Bu faiz oranı, mâlikâne sistemine göre daha düşüktü ve borcun hangi şartlarda geri ödeneceği baştan belirleniyordu. Bu sayede, esham sistemi maliye açısından daha şeffaf bir borçlanma ortamı sağladı ve devlete borç verenler için de daha güvenilir bir seçenek sundu.

⁹⁶⁴ EV.HMH. d., 5508/4b-2 (Evvel-i Mart 1178/ Mart 1765)

⁹⁶⁵ Genç, Devlet ve Ekonomi, s.189.

⁹⁶⁶ Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", C.29, İstanbul: 2004, s.42.

⁹⁶⁷ Genç, Devlet ve Ekonomi, s.188.

Her iki borçlanma sistemi de yüksek maliyetliydi ve devletin üzerinde ağır bir faiz yükü oluşturdu. Bu durumu hafifletmek amacıyla Osmanlı maliyesi, 1793 yılında Nizam-ı Cedid'i finanse etmek için İrad-ı Cedid Hazinesi'ni kurdu. Bu yeni hazine, mukâtaa gelirlerini daha etkin bir şekilde kontrol altına alarak devletin mali durumunu iyileştirmeyi hedefliyordu. Ancak, bu sistemler hazineye aktarılan gelirleri artırsa da devletin giderlerini karşılamakta yetersiz kaldı. Sonuç olarak, iç borçlanmadan tamamen vazgeçmek mümkün olmadı ve mâlikâne yerine esham sistemi tercih edilmeye devam edildi.

En geç tarihli muhasebe defteri 1789 tarihli defterdir. Bu tarihten sonra mukâtaa gelirleri başka vakıflardan mürekkebe mukâtaa defterlerine bakılarak takip edilmeye çalışılmıştır. Daha ileri tarihli mukâtaa kayıtlarına ise parâkende belgelerden ulaşılmıştır. Fakat bu kayıtlarda toplam gelir miktarına rastlanılmaz. Bir yıla ait tüm taksitlerin kaydedildiği belgeler bulunduğu, yıllık gelir miktarı hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur.

Esham sistemi Mukâtaa olarak bilinen vergi kalemlerinden bazılarında ait nakdi gelirlerin fazlalıkları, sehimler halinde dilimlenerek, muaccele adı verilen peşin bir ödeme karşılığında özel şahıslara hayat boyu kullanım hakkıyla satılması ile işlemekteydi.⁹⁶⁸ Yukarıda bahsedilen mukâtaa gelirleri hakkında bilgi veren evraklarda bu sehimlerin sahiplerinin kim olduğuna dair bilgi veren kayıtlar bulunmaktadır. Bu defterlerde veya parâkende belgelerde, yalnızca vakfın adı, mukâtaanın ismi, kaçınıcı taksit olduğu, taksit miktarı, taksitin ödeme tarihi ve kayıt tarihi bilgileri mevcuttur. Bu bilgilere göre doldurulmuş tablo hanelerinde (bkz. Tablo 34) vergilerin dört taksitle alınmaya devam edildiği görülmektedir. Genellikle 1. Taksit 800, 2. Taksit 700, 3. Taksit 500, 4. Taksit 375,5 kuruş ve toplamda 2375 kuruş olacak şekilde ödendiği görülmüştür.⁹⁶⁹ Bazen bir yıla ait bir ya da iki ödemeye rastlanılmıştır. Bunlar dışında kalan yıllık mukâtaa gelirlerine bakıldığında, 1789 ile 1834 yılları arasında 285.060 akçe mukâtaa gelirinin sabit ve düzenli olarak alındığı anlaşılmaktadır.

⁹⁶⁸ Genç, Devlet ve Ekonomi, s.186.

⁹⁶⁹ Tablo hazırlanırken, bir yıla ait bir veya iki taksit miktarına ulaşılmışsa ve bu miktarlar düzenlemeye uygun şekilde verilmişse, bu bilgiler tabloya varsayımlar eklenerek dâhil edilmiştir. Varsayımlar, parantez içinde belirtilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi vergilerin ödeme tarihleri ile kayıt tarihleri arasında fark olduğu görülmektedir.⁹⁷⁰ Bu belgelerin ortak özelliği mart ayına ilişkin ödemelerin kaydını içermesidir. Güneş yılı ile ay yılı arasındaki gün farkını hesap etmek buna göre alınan verginin meblağı hakkında düzeltmeler yapmak için bu şekilde kaydedildiği düşünülebilir.⁹⁷¹ Mukâtaa gelirleri 1582 ile 1789 yılları arasında dalgalanma göstermiştir. Bu dönem içinde elde edilen yıllık gelirler en az 120.000 akçe, en fazla ise 492.000 akçe olmuştur.

I. Selim'in kızı Şah Sultan'a ait belgeler okunurken, yanlışlıkla II. Selim'in kızı Şah Sultan'a ait muhasebe kayıtlarına da bakılmıştır. Mukâtaaları veya çiftlikleri oluşturan birimler hem miktar hem de verimlilik açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle, gelirdeki farklılıkların ana kaynağı hakkında kesin bir yargıya varmak zordur. Yine de bir karşılaştırma yapılacak olursa, II. Selim kızı Şah Sultan'a ait belgelerde 1080 yılında (M. 1669-1670) Altıağaçlar Mukâtaasından 55.000 akçe⁹⁷², 1218 yılında (Miladi 1803-1804) ise Eğriboz Çiftliklerinden 21.000⁹⁷³ akçe gelir elde edildiği görülmektedir. II. Selim'in Eşlerinden Nurbanu Sultan'a ait vakfın mukâtaa gelirlerine bakıldığında 1007 (M.1598/1599) yılında, Yeniil Mukâtaasından 5.710.850⁹⁷⁴ akçe, Yanbolu Mukâtaasından 342.451 akçe ve Rodoscuk Mukâtaasından 135.000 akçe gelir sağlanmıştır. 1080 (M. 1669-1670) yılında, Yeniil Mukâtaasından 3.000.000 akçe, Yanbolu Mukâtaasından 100.000 akçe ve Rodoscuk Mukâtaasından 33.000 akçe gelir elde edilmiştir.⁹⁷⁵ Valide Sultan ve sultanlara ait vakıf kayıtlarının

⁹⁷⁰ VGM 340/117 (Belge içeriğinde Mart 1189 (Miladi Mart 1775) tarihi yer almakla birlikte, kayıt tarihi 1 Şevval 1190 (Miladi 13 Kasım 1776) olarak belirtilmiştir); VGM 340/142 (Belgede Mart 1183 (Miladi Mart 1775) bilgisi bulunmasına rağmen, belge kayıt tarihi 19 Zilhicce 1190 (Miladi 29 Ocak 1777) olarak geçmektedir).

⁹⁷¹ Bu durum Tefavüt olarak tanımlanmaktadır. Tefavüt kelime anlamı olarak "iki şey arasındaki fark" demektir; mali bir terim olarak ise, güneş yılı ile ay yılı arasındaki farktan kaynaklanan mali uyumsuzluğu ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Bakir Çakır, *Mukâtaa*, s.77-81.

⁹⁷² TSMA.1760

⁹⁷³ EV. HMM.d, 7747

⁹⁷⁴ Çalışmada akçe ya da kuruş ifadesi bulunmamaktadır. Bahsedilen miktar çok yüksek olup kuruş değeri olarak düşünülmüştür. Eğer öyle ise bu miktar yaklaşık olarak 47.591 şeklinde Kuruş /120 hesabı ile hesaplanmıştır.

⁹⁷⁵ Tijen Sabırlı, Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, 60.

yanında, Şehzadeye ait vakıf muhasebe kayıtlarını incelemek, Şehzade ile Sultan arasındaki farkları görmek açısından önemli bir fırsat sunabilir. Kanuninin şehzadelerinden Şehzade Mehmed Vakfı mukâtaa gelirlerine bakıldığında Şehzade Mehmed'e vakfına ait 13 mukâtaa bulunduğu görülmektedir. Yalnızca bu açıdan bile Sultan ve şehzadeler arasında fark olduğu söylenebilir. Mukâtaa gelirleri değerlendirildiğinde bu 13 mukâtaadan 3 farklı mukâtaa bölgesi seçip bunun üzerinden değerlendirme yapmanın daha doğru olacağı kanaatindeyim. Buna göre 1077 (M.1666) tarihinde Aydın ve Yenişehir Mukâtaasından 363000 akçe, Maltepe ve Serh Mukâtaasından 110000 Akçe ve Barağı Mukâtaasından 11.000 akçe gelir elde edildiği görülmektedir.⁹⁷⁶ Benzer tarihlerde Şah Sultan Vakfı için durum şöyledir: 1668-1669 yıllarında 280.000 akçe, 1788-1789 yıllarında ise 285.060 akçe mukâtaa geliri elde edilmiştir.

Bu veriler ışığında, Şah Sultan Vakfı'nın ekonomik durumu değerlendirildiğinde, vakfın gelirlerinin zaman içerisinde sınırlı bir artış göstermesi ve diğer sultan ve şehzade vakıflarına kıyasla daha mütevazı kalması, vakfın ekonomik gücünün nispeten zayıf olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar, aynı zamanda sultanlar ve şehzadeler için birer prestij kaynağıydı. Gelirlerin düşük olması, vakfın sosyal ve politik arenada daha az etkili olduğunu ve diğer vakıflarla kıyaslandığında daha az nüfuza sahip olduğunu düşündürebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak yönetiminde üç farklı dönemden geçtiğini belirtmiştik: İltizam, Mâlikâne ve Esham. Bu dönemler, her biri kendi ekonomik ve idarî yapılarıyla, devletin mali dengesini doğrudan etkilemiştir. İltizam sistemi, toprak gelirlerini toplama hakkının belirli bir süre için mültezimlere devredilmesi üzerine kuruluydu. Daha sonra, Mâlikâne sistemi devreye girdi; bu sistemde toprak gelirlerini toplama hakkı uzun vadeli olarak özel şahıslara satıldı. En sonunda, Esham sistemi, devletin gelirleri üzerinden bir tür tahvil çıkararak iç borçlanmaya gitmesine olanak tanıdı.

Bu üç sistem, özellikle Esham döneminde, devletin iç borç stokunu önemli ölçüde artırdı. Devlet, gelirlerini tahvil yoluyla borçlanarak kullandı, bu da ekonomik zorlukları ve mali sıkıntıları derinleştirdi. Sonuç olarak, bu toprak yönetim sistemleri,

⁹⁷⁶ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "H. 1077/M. 1666 Tarihli Vakıf Muhasebe Defterine Göre Şehzâde Mehmed Külliyesi'ndeki Vakıfların Gelir-Gider Kayıtları" *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1, 59.

devlete kısa vadede gelir sağlarken, uzun vadede devletin ekonomik yapısını zayıflattı ve borçlanmayı artırarak mali zorluklara neden oldu.

17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısındaki bu değişiklikler ve zorluklar, vakıfların gelirlerini ve performanslarını da etkilemiş olabilir bu bağlamda, Şah Sultan Vakfı'nın gelirlerindeki durağanlık, sadece vakfin yönetiminden kaynaklanmayıp, aynı zamanda imparatorluğun genel ekonomik durumundan da etkilenmiş olabilir.

Tablo 34. Şah Sultan Vakfı Mukâtaa Gelirleri

Defter No	Hicri Tarih	Miladi tarih	Mültezim	Mukataa Arazisi	Ödenen (Akçe) ⁹⁷⁷	Miktar
TS.MA. d. 1569-01	1 B 989-30 CA 990	1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582	Alemşah	Belvan, Draşte, Çukurbasan Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Yağbasan ve Ahlatlu ve Düşbudak ve Çakırlu ve Hâssa-i Hüseyin	126000	
TS.MA. d. 1569-31/35	1 C 999-30 CA 1000	27 Mart-1591-14 Mart 1592	Alemşah	Belvan, Draşte, Çukurbasan Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Yağbasan ve Ahlatlu ve Düşbudak ve Çakırlu ve Hâssa-i Hüseyin	140000	
TS.MA. d. 1569-26/30	1 C 1000-30 CA 1001	15 Mart 1592-4 Mart 1593	Alemşah	Belvan, Draşte, Çukurbasan Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Yağbasan ve Ahlatlu ve Düşbudak ve Çakırlu ve Hâssa-i Hüseyin	145000	

⁹⁷⁷ Sütunun sol tarafında bulunan taksitlerin birimi kuruştur.120 ile çarpılıp akçe miktarına ulaşılarak paylaşılmıştır. Şevket Pamuk, “Kuruş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 458-459.

TS.MA. d. 1569-20/25	1 C 1001-30 CA 1002	5 Mart 1593-21 Şubat 1594	Alemşah	Belvan, Draşte, Çukurbasan Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Yağbasan ve Ahlatlu ve Düşbudak ve Çakırlu ve Hâssa-i Hüseyin	145000
TS.MA. d. 1569-14/19	1 C 1002-30 CA 1003	22 Şubat 1594-10 Şubat 1595	Alemşah	Belvan, Draşte, Çukurbasan Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Yağbasan ve Ahlatlu ve Düşbudak ve Çakırlu ve Hâssa-i Hüseyin	145000
TS.MA. d. 1569-08/13	1 C 1003-30 CA 1004	11 Şubat 1595-31 Ocak 1596	Alemşah	Belvan, Draşte, Çukurbasan Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Yağbasan ve Ahlatlu ve Düşbudak ve Çakırlu ve Hâssa-i Hüseyin	145000
MAD.5616	1 C 1040-30 R 1041	5 Ocak 1631-24 Kasım 1631	Hüseyin Ağa	Dağardı ve Sultan Yeri	210000
MAD.6211	1 L 1049-29-30 ZA 1049	25 Ocak 1640-22 Nisan 1640	İbrahim ve Ramazan	Dağardı ve Sultan Yeri	210000
TSMA.d. 1616	1 L 1078-30 N 1079	15 Mart 1668-3 Mart 1669	Mustafa Ağa	Dağardı ve Tevabihi	280000
EV.HMH. d. 455	1098-1099	1687-1688	Mahmud Ağa	Dağardı ve Tevabihi	360000
EV.HMH. d. 455	1099-1100	1688-1689	Bektaş Ağa	Dağardı ve Tevabihi	360000
EV.HMH. d. 455	1100-1101	1689-1690	Mahmud Ağa	Dağardı ve Tevabihi	360000

EV.HMH. d. 455	1100-1102	1689-1691	Mahmud Ağa	Dağardı ve Tevabihi	464989
EV.HMH. d. 455	1101-1102	1690-1691	Seyyid Zülfikar ve Seyyid Ahmed	Dağardı ve Tevabihi	292980
EV.HMH. d. 455	1101	1690	Seyyid Zülfikar ve Seyyid Ahmed	Dağardı ve Tevabihi	120000
EV.HMH. d. 685	22 C 1103-13 B 1105	11 Mart 1692-10 Mart 1694	Ali Ağa	Dağardı ve Tevabihi ve Keşan Gayrühü	324000
EV.HMH. d. 455	1104		Ali Ağa	Dağardı ve Tevabihi	270000
EV.HMH. d.783	3 B 1105-30 B 1106	28 Şubat 1694-16 Mart 1695	Mahmud ve Seyid Zülfikar	Dağardı ve Tevabihi	390000
EV.HMH. d. 1416	27 Z 1117-18 R 1119	12 Mart 1706-19 Temmuz 1707	Abdullah ve Mustafa	Dağardı ve Tevabihi	300000
EV.HMH. d. 2225	29 RA 1129-5 R 1130	13 Mart 1717-8 Mart 1718	X	Dağardı ve Tevabihi	300000
EV.HMH. d. 5096	1171	1758	X	Dağardı Mukâtaası	1. Taksit 2500 2. Taksit 124,5 T: 2375,5 285060
EV.HMH. d. 5104	24 Z 1171	29 Ağustos 1758	X	Dağardı mukâtaası	4100 492000
EV.HMH.d 5508	Evvel-Mart 1179	1766	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 1025 2. Taksit 512,5 3. Taksit 513,5 2050 X2 4100 492000
EV.HMH. d. 6703	4 C 1202-13 C 1203	1 Mart 1788-11 Mart 1789	X	Dağardı ve Tevabihi	285060

VGM 340-117	Mart 1189- Kayıt Tarihi: 1 L 1190	1775 / 13 Kasım 1776	X	X	2. Taksit 254,5	30540
VGM 340-142	1183- K: 19 Z 1190	1770 / 29 Ocak 1777	X	X	1.000	120000
VGM 778-25	Selh S 1222	8 Mayıs 1807	X	X	1. Taksit 800	285060
	20 CA 1222	26 Temmuz 1807			2. Taksit 700	
	18 L 1222	19 Aralık 1807			3. Taksit 500	
	25 Z 1222	23 Şubat 1808			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
VGM 778-57	14 S 1225	21 Mart 1810	X	X	1. Taksit 800	285060
	9 CA 1225	12 Haziran 1810			2. Taksit 700	
	20 Ş 1225	20 Eylül 1810			3. Taksit 500	
	Gurre Z 1225	28 Aralık 1810			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
VGM 778-65	10 S 1226	6 Mart 1811	X	X	1. Taksit 800	285060
	22 RA 1226	16 Nisan 1811			2. Taksit 700	
	27 L 1227	5 Kasım 1811			3. Taksit 500	
	18 M 1227	2 Şubat 1812			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
VGM 778-65	20 R 1227	3 Mayıs 1812	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 800	285060
	3 CA 1227	15 Mayıs 1812			2. Taksit 700	
	Gaye L 1227	5 Kasım 1812			3. Taksit 500	
	25 ZA 1227	30 Kasım 1812			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
VGM 778-65	2 CA 1228	3 Mayıs 1813	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 800	285060
	11 L 1228	7 Ekim 1813			2. Taksit 700	

	17 ZA 1228	11 Kasım 1813			3. Taksit 500	
	5 R 1229	25 Şubat 1814			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
VGM 778-65	13 C 1229	2 Haziran 1814	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 800	285060
	17 Ş 1229	4 Ağustos 1814			2. Taksit 700	
	12 M 1231	14 Aralık 1815			3. Taksit 500	
	2 ZA 1230	6 Ekim 1815			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
VGM 778-65	15 M 1230	28 Aralık 1814	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 800	285060
	20 Ş 1230	28 Temmuz 1815			2. Taksit 700	
	17 Z 1230	29 Kasım 1815			3. Taksit 500	
	20 M S 1231	22 Aralık 1815			4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
EV.HMH.d 8484	1232	1817	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 952,5	114300
					1.Taksit (543,5)	180000
EV. HMH.BELGE 1	1242	1241	X	Dağardı ve Tevabihi	2. Taksit 256,5	
EV. HMH.BELGE 8					3. Taksit 700	
EV. HMH.BELGE 1					T:1500	
EV. HMH.BELGE 3	1243	1828	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 800	285060
EV. HMH.BELGE 3					2. Taksit 700	
					(3. Taksit 500)	
EV. HMH.BELGE 8					4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
EV. HMH.BELGE	1244	1829	X	Dağardı ve Tevabihi	(1. Taksit 800)	285060

10-11						
					2. Taksit 700	
					(3. Taksit 500)	
EV. HMH.BELGE 10-11					4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
EV.HMH.BELGE 14-17					1. Taksit 800	
EV.HMH.BELGE 16					2. Taksit 700	
	1245	1830	X	Dağardı ve Tevabihi	(3. Taksit 500)	285061
					(4. Taksit 375,5)	
					T: 2375,6	
					(1. Taksit 800)	
					(2. Taksit 700)	
EV.HMH.BELGE 29	1246	1831	X	Dağardı ve Tevabihi	3. Taksit 500	285060
EV.HMH.BELGE 32-33					4. Taksit 375,5	
					T: 2375,5	
					(1. Taksit 800)	
					(2. Taksit 700)	
	1247	1832	X	Dağardı ve Tevabihi	(3. Taksit 500)	285061
EV.HMH.BELGE 42					4. Taksit 375,5	
					T: 2375,6	
EV.HMH.BELGE 46					1. Taksit 800	
EV.HMH.BELGE 48					2. Taksit 700	
EV.HMH.BELGE 49-50	1248	1833	X	Dağardı ve Tevabihi	3. Taksit 500	285060
EV.HMH.BELGE 51-52					4. Taksit 375,5	
EV.HMH.BELGE 51-53					T: 2375,5	

EV.HMH.BELGE 56	1249	1834	X	Dağardı ve Tevabihi	1. Taksit 800	285060
EV.HMH.BELGE 57					2. Taksit 700	
					(3. Taksit 500)	
					(4. Taksit 375,5)	
					T: 2375,5	

4.2.2. Kira Gelirleri

Bir başka önemli gelir kaynağının dükkân ve ev kiralari olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar için tek işletme usulü kira sistemidir Fıkıh kitaplarında ise bilinen ve uygulanan tek kira türünün icâre-i sahiha/ icâre-i vâhide⁹⁷⁸ olduğu görülmektedir.⁹⁷⁹

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'ndeki vakıflar, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi icâre-i vâhide usulü ile yönetilmekteydi. Mülk sahipleri, mülkleri üzerine ev veya dükkân inşa ederek, bu mülklerin kira gelirlerini hayır işlerine tahsis etmekteydi. Vakıf dükkân ve evlerin işletmesi de bu mülklerin kiracıları tarafından yapılmaktaydı. İslam hukuku, tamir masraflarını ve bina yıkılması durumunda yeniden inşayı kiralayana yüklemiştir; bu da vakıf dükkân ve evlerin tamir masraflarının vakfa ait olduğunu göstermektedir. Ancak, vakıflar tamir için yeterli güce sahip olmadığından, icâre-i vâhide yöntemiyle işletilen vakıfların gelirleri, vakfın masraflarını ve harap olan binaların onarımını karşılamada yetersiz kalmaktaydı. Aynı zamanda, kira bedeline mahsuben yıkılan binaların yeniden inşası için icâre-i vâhide ile kiralama yapmak isteyen de bulunmuyordu. Bu durum, birçok hayır kurumunun yönetimini zorlaştırmış ve bu kurumlar harabeye dönüşmüştür.⁹⁸⁰

Zaruretler, icâre-i vâhide dışında iki kiralama biçiminin daha ortaya çıkmasına neden olmuştur: Mukâtaa ve icâreteyn. 'Çift kira' anlamına gelen icâreteyn, icâre-i muaccele (peşin kira bedeli) ve icâre-i müeccele (veresiye kira bedeli) olmak üzere iki tür kira bedelini içerir. Özellikle XVIII. yüzyılda vakıf gayrimenkullerinin işletilmesinde en yaygın kullanılan kira yöntemi idi. Bu kiralama biçimi, muhtemelen XVI. yüzyıldan itibaren geliştirilmiş olup, genellikle sadece işletilemeyecek duruma gelmiş vakıf mallarının kiralanmasında uygulanmaktaydı.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Senelik kiralama usulü. Bkz. Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhide", *TDVİA*, C. 21, İstanbul:2000, 388-389

⁹⁷⁹ Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, 133-134.

⁹⁸⁰ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s.359.

⁹⁸¹ Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, 134-136, Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s.354.; Köprülü, Bülent. "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 17 /3-4, 1951, 711.

İcareteynli vakıflar, vakıf malının gerçek değerine yakın veya eşit bir peşin ödeme olan icâre-i muaccele ve her yılsonunda belirlenen icâre-i müeccele kira bedeli karşılığında tasarruf edilen mülklerdir. Bu mülkler, çatılı yapılar (müsakkafat) ve arazilerden (müstegillât) oluşmaktadır. Peşin alınan icâre-i muaccele, vakıf malının tamiri için kullanılır ve bu binalar vakfa ait kalır. Kiracıya ise icâre-i müeccele ile mülkten yararlanma hakkı tanınır. Kiracının bu yararlanma hakkı, intikal (devretme) ve ferağ (feragat etme) gibi işlemleri de kapsar.⁹⁸²

Şah Sultan'a ait vakfiyede Çifte Hamam ve Hamamla birlikte bakkal dükkânı, Yahudiler Mahallesi'nde aynacı dükkânı ve farklı yerlerde bulunan evlerle beraber hepsinin kiraya verilmesini istemiştir. Kiralama yönteminin İcare-i vâhide mi icareteyn mi olduğu bilinmemektedir. Fakat ev ve dükkân alım-satım ve kiralamaya dair çokça belge bulunmaktadır.

Öncelikle Şah Sultan Vakfına ait ev alım satımının ve kiracılık işlemlerinin Şah Sultan hayattayken 1556 yılında başladığı Evkâf Nezâretinin kurulmasından sonra da devam ettiği bilinmektedir.⁹⁸³ Şah Sultan Vakfına ait çok sayıda kiralık ev bulunmaktadır. Satış ve kiralara ilişkin belgelerden anlaşıldığı üzere, Şah Sultan Mahmud Çelebi Mahallesinde dükkân ve 18 oda Dimitri veled-i Miha'l'e⁹⁸⁴, Eğrikapı'daki dükkânları ise Dimitri bin Bali'ye⁹⁸⁵ kiraya vermiştir. Mehmed bin

⁹⁸² Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 354; Köprülü, Bülent. "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 17 /3-4, 1951, 708.

685-716

, 18/1-2 (Ağustos 2011), s. 708 215-257.708

⁹⁸³ TS.MA.e, 1255/43, 10 RA 963/23 Ocak 1556; EV.GDK.188/52 EV.GDK. 109/48- EV.GDK. 109/50- EV.GDK. 109/54- EV.GDK. 109/56, EV.GDK. 270/169- EV.GDK. 270/17 (Bu Belgeler tarih sınırlandırılmasının dışında kaldığı için değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Belgeler arasında bazılarının tarihi bulunmamaktadır metinlerde geçen ifadelerden Evkâf Nezâreti'nin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Sırası ile; Çörekçi Dükkânı Kiralama, Zagferan Hanında Oda Satışı, Hacı Hakkı Hanında Esnaf Gediği Kirası, Esnaf Gediğinin çocuklara intikali, Bakkal, Şekerci, Tuzcu, Berber Dükkânı Kiralama, Aya kapısında bir bab menzil kirası konularını içermektedir.)

⁹⁸⁴ TS.MA.e, 1279/51, 17 Ş 978/14 Ocak 1571; TS.MA.e, 1081/29, 01 M 978/5 Haziran 1570

⁹⁸⁵ TS.MA.e, 1279/52, 20 R 979/11 Eylül 1571

Sefer'in, Mehmed'in Yeni Mahalle'deki evini rehin alarak vakfa ait olan hamamın kiraya verildiği bilinmektedir.⁹⁸⁶

Veli Halife bin Mehmed'e ait Eyüp'teki bir ev,⁹⁸⁷ Ali Bey bin Abdullah'a ait Eğrikapı'da Hacı İlyas Mahallesinde bir ev⁹⁸⁸, Dimitri veled-i Mihal'e ait Ayakapı'da bir ev⁹⁸⁹ vakfa satılmıştır. Şah Sultan'ın vakıf dışında kendi şahsına satın aldığı evler de bulunmaktadır. Eyüp'te Merkezefendi Mahallesinde⁹⁹⁰ ve Şah Sultan Cami Mahallesi'nde birer ev aldığı bilinmektedir.⁹⁹¹

Şah Sultan'ın kiralık ev, dükkân, imalathane, hamam işletmelerinin kaydının tutulduğu iki akarat defteri bulunmaktadır.⁹⁹² Kayıtlar incelendiğinde her ay, birkaç ayda bir ya da senelik kira alındığı tespit edilmiştir. Ev ve dükkanlar kaydedilirken “.... *Üzerinedir*” yazılarak gayrimenkulün kimin tasarrufunda olduğu belirtilmiştir. Bu kişilerden bazılarının kiracısı olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹³ Defterdeki bilgiler üzerinden hangi işletme usulünün uygulandığı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Kiraların aylık alınması ve düzenli aralıklarla alınması İcare-i vâhide usulü olduğunu düşündürmektedir.⁹⁹⁴ Fakat İcare-i vâhide usulünde evi mütevellî kiraya verebilirdi,

⁹⁸⁶ TS.MA.e, 1280/64, 29 S 979/23 Temmuz 1571

⁹⁸⁷ TS.MA.e, 1203/27, 29 C 963/10 Mayıs 1556

⁹⁸⁸ TS.MA.e, 1240/55, 13 CA 977/24 Ekim 1569

⁹⁸⁹ TS.MA.e, 1240/56, 15 Ş 977/23 Ocak 1570

⁹⁹⁰ TS.MA.e, 1203/35, 10 C 967/8 Mart 1560

⁹⁹¹ TS.MA.e, 1255/43, 10 RA 963/23 Ocak 1556

⁹⁹² EV.HMH.d 555, 4-7. (1100 ve 1011/ 1689-1602); EV.HMH.d 228, 2-13 (1101 ve 1010 /1690-1601)

⁹⁹³ Defterde kiracı ve kiracının kiracısının kaydedilme şekline örnekler: Merhûm Mustafa Paşa'nın Kethüdası, Hasan Kethüdasının evlâdlarının hanesi. Galata'da Perşembe Pazarında Kemer altında Günce Mahallesinde kirası merhum Hava Hatun. Fî şehir: 130 Akçe. Hacı Mustafa salyanedir. EV.HMH.d 555-3, (1100/1689); Mehmet yedinde Bab. Fî Şehr: 60 Akçe. Hane: 1. Odun kapısında İç yüzünde Kantarcılar Sırasında Sarı Timurcu Mahallesinde Attar Hasan Efendi. Merhum Karakaş Hacı Mustafa Çelebi vazifesi. Salyane olmuştur. EV.HMH.d 555-3, (1010/1602); Etmekçi Fırını Berber Odonun yeri icaresi ve Yazar Kethüdası sabık Mehmet Efendi Avrâtınıdır. Karakaş Hacı Mustafa üzerindedir. Salyane kirası EV.HMH.d 555-3, (1100/1689).

⁹⁹⁴ Akgündüz, “İcâre-i Vâhide”, 388.

ama İcareteynli vakıflarda genellikle üç taraf bulunurdu: Müteveli, tasarrufu elinde bulunduran mutasarrıf ve mutasarrıfın kiracısı. Müteveli, icare-i tavile (uzun süreli kira) ile tasarrufta bulunan mutasarrıfı tanır ve icare-i müeccelesini (yıllık kira bedeli) ondan talep eder. İcareteynli vakıf mutasarrıfı, bu kira borçlarının yanı sıra, vakıf mallarının tamiri gibi ek yükümlülükler de üstlenmiştir. Ayrıca, mütevellinin izniyle yaptığı inşaatların vakfa ait olacağını kabul etmesi gerekir.⁹⁹⁵

İcareteynli vakıfların mutasarrıfı, vakıf malının mülkiyetine (rakabe) sahip değildir; sadece kiracı konumundadır ve bu nedenle kiralanan malı satamaz. Ancak, tasarruf hakkını başkasına devredebilir, yani kira sözleşmesini bir başkasına devretmek mümkündür. Bu devir işlemi, 'ferâğ' olarak adlandırılır. Mülkiyet devrinde nasıl ki satış işlemi yapılıyorsa, tasarruf hakkının devrinde de ferâğ işlemi gerçekleştirilir.⁹⁹⁶

Ferâğ işlemi, kira akdi olarak değerlendirilir ve tasarruf hakkı belirli bir bedel karşılığında kiraya verilir. İcareteynli vakıf mallarında, tasarruf hakkı ferâğ edildiğinde mutasarrıf kiralayan, ferâğ edilen şahıs ise kiracı olur. Ferâğ bedeli, kira bedeli olarak kabul edilir ve bu işlem için mütevellinin iznine gerek yoktur; ancak miri arazilerde arazi memurlarının izni gereklidir. Ferâğ, genellikle süresiz kira akdi olarak kabul edilir. Osmanlı uygulamasında, ferâğ ya kira akdi olarak değerlendirilmiş ya da haklardan vazgeçme olarak kabul edilmiştir. Ferâğ işlemi, alım-satımdan farklı olarak, tasarruf hakkını devretme şeklinde anlaşılır ve bu görüş, vakıfların yararı açısından uygun görülmüştür.⁹⁹⁷ Şah Sultan Vakfı'na ait hane, dükkân, imalathane ve hamam gibi yapılar için doğrudan ferâğ ya da herhangi bir akit belgesine ulaşılammışsa da bu yapılar üzerindeki “kiracının kiracısı” durumları, icareteynli vakıf uygulamalarının geçerli olduğunu düşündürmektedir.

Kanuni döneminden itibaren yaşanan büyük yangınlar ve afetler nedeniyle icareteynli vakıfların sayısının artması, Şah Sultan Vakfı'nın akarları üzerinde de icareteyn usulünün uygulanmış olabileceğine işaret etmektedir. Çünkü vakıf hayratına ait dükkân ve evlerin çoğu yangın veya başka sebeplerle harap olmuştu ve vakıf

⁹⁹⁵ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 369

⁹⁹⁶ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 377.

⁹⁹⁷ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 377.

bütçeleri bu taşınmazları tamir etmeye yetmiyordu. İcâre-i vâhîde (tek seferlik kira) ile kiraya verilmesi durumunda alınacak kira bedeli de tamir için yeterli olmadığı gibi, bu yöntemle kiracı bulmak da zordu. Kiracılar, mülkiyet ve tasarruf haklarının sürekli olmaması ve vefat durumunda haklarının mirasçılara geçmemesi nedeniyle, vakıf mallarına ciddi bir yatırım yapmak istemiyorlardı.⁹⁹⁸

Bu soruna çözüm olarak, İslâm hukukçuları, uzun vadeli kira esasına dayanan yeni bir sistem geliştirdiler. Buna göre, vakıf ev veya dükkânlar harap olup, tamir için yeterli gelir yoksa ve icâre-i vâhîde ile kiracı bulmak mümkün değilse, kiracı, vakıf arsanın veya binanın değerine yakın bir meblağı “icâre-i muaccele” (peşin kira bedeli) olarak vakfın tamiri için ödeyecek ya da bu bedel yerine vakfı kendisi tamir edecekti. Ayrıca, her yıl düzenli olarak “icâre-i müeccele” adı altında düşük bir kira bedeli ödeyecektir.⁹⁹⁹ Bu durumda Şah Sultan akarlarında icareteyn usulünün uygulanmış olması makuldür. Kayıtlarda her ay, birkaç ay ya da senelik kira ödemeleri ise İcareteyn akdinin ne gibi şartları içerdiği ile alakalıdır. Şöyle ki İcareteyn akdini geçerli bir kira sözleşmesi olarak kabul edenler, bu tür akdin “müşâhereten îcâr” yani belirli bir ay veya yıl süresi belirtilmeyen, ancak “her ay için şu kadar” veya “her yıl için şu kadar” şeklinde yapılan bir kira sözleşmesi olduğunu savunurlar. Bu durumda, her kira dönemi sonunda sözleşme otomatik olarak yenilenmiş sayılır.¹⁰⁰⁰ O halde belge üzerinde kaç aylık, kaç yıllık olduğu kayıtlı değilse bile kiracılarla yapılan akidlerde bu şartlar bulunmaktadır ve kiracılar, düzeni takip ederek ödeme yapmaktadır. Kiraların Salyane olarak bir vazifelinin vezaiî olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁰¹

Vakfiyede kiralama usulünden bahsedilmediği ifade edilmişti. Bu durumda kiralama usulünün icareteyn olmasına nasıl karar verildi ve bu karar nasıl uygulandı?

⁹⁹⁸ Ahmet Akgündüz, “İcareteyn”, TDVİA, 391.

⁹⁹⁹ Akgündüz, “İcareteyn”, TDVİA, 390.

¹⁰⁰⁰ Akgündüz, “İcareteyn”, TDVİA, 390.

¹⁰⁰¹ Salyane: Yıl sonunda tahsil edilen vergi; Tanzimat'tan önce bazı memurlara ve hizmetlilere yıllık olarak verilen maaş veya ücret. Bkz: Devellioğlu, “Salyane”, s. 918; Salyane: Osmanlı maliyesinde ve taşra teşkilâtında yıllık maaş ödemelerini, vergileri toplu bir rakam üzerinden tespit edilen ve buna göre toplanan eyaletleri ifade eder. Bu eyaletler Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Yemen, Habeş, Basra, Lahsâ ile bazı sancakları hariç Bağdat, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Halep idi. Bkz. İdris Bostan, “Salyane” C.36, İstanbul 2009, 59

Kaynaklar bize genellikle vakfiyelerde bu durumun açıkça belirtildiğini söylüyor.¹⁰⁰² Eğer vakfı kuran kişi (vâkıf), vakfiyede icareteyn usulüne izin vermişse, müteveli bu durumda icareteyn usulüne geçiş için rahat bir hareket alanına sahiptir. Bu durumda müteveli, vakfin harap duruma düşmesi ve normal kira usulleriyle işletilememesi halinde, hâkimin iznine ve devletin üst düzey yetkilisinin (irade-i seniyye) onayına ihtiyaç duymadan, doğrudan icareteyn usulüne geçebilir.¹⁰⁰³

Vakfiyede icareteyn usulüne izin verilmemiş vakıflarda, icareteyne dönüşüm ancak belirli şartlar sağlandığında mümkün olabilmektedir. Bu dönüşüm genellikle vakıf malının ciddi bir şekilde harap olması ve normal işletme koşulları altında tamir edilip faydalanılmasının mümkün olmaması durumunda gündeme gelmektedir. Vakfin tamir için yeterli geliri bulunmadığında, müteveli öncelikle vakfin ihtiyat akçesini kullanarak tamirat yapmayı dener. İhtiyat akçesi yoksa, tamir masrafları vakfin gelirlerinden karşılanır ve bu durumda vakıftan yararlananların payları geçici olarak ertelenir. Eğer vakıf gelirleri de tamir masraflarını karşılamaya yetmezse, müteveli dışarıdan borç para (istikraz) alarak tamir masraflarını karşılamaya çalışır. Borç alınırken, kar mecburiyeti olmadan faizsiz bir şekilde borç alınıyorsa, müteveli bu işlemi kendi başına gerçekleştirebilir.¹⁰⁰⁴

Tüm bu yöntemler başarısız olursa ve müteveli, kira bedeline mahsuben tamirat yapacak bir kiracı bulamazsa, son çare olarak vakfin icareteyn usulüne tahvili için mahkemeye başvurur. Bu tahvil işlemi, ancak vakfin harap durumda olduğu ve tamir için yeterli gelir bulunmadığının bir bilirkişi raporu ile tespit edilmesi ve mahkeme tarafından onaylanması durumunda gerçekleştirilir. İcareteyn usulüne geçişin suistimal edilmesi ve vakıflara zarar vermesi endişesi nedeniyle, Osmanlılar bu tür dönüşümler için devlet reisinin iznini (izn-i Sultani) şart koşmuşlardır.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰² 1759 yılında, Sadrazam Dâmâd İbrahim Paşa'nın kızı Fatma, Galata'ya bağlı Arnavutköy'de bulunan bir menzil ve bir bostandan oluşan iki mülkünü, bir vaiz ve Edirnekapı'daki Şeyh Halil Halvetî zâviyesinin yararına vakfetmiştir. Bu mülklerin icâre-i sahîha veya icâreteyn usulüyle kiralanmasını vakfiyesinde şart koşmuştur. Yedi yıldız, *Vakıf Müessesesi*, 138.

¹⁰⁰³ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 366; Yedi yıldız, *Vakıf Müessesesi*, 140

¹⁰⁰⁴ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 360-361;

¹⁰⁰⁵ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 359-366

Her iki durumda da icareteyn usulüne geçiş, vakfın sürdürülebilirliğini sağlamak ve toplumsal faydasını korumak adına önemli bir çözüm yöntemi olarak kullanılmıştır. Ancak, bu geçiş sürecinin yasal çerçevede ve denetim altında yapılması, vakıf mallarının korunması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

İşlemlerin hangi yol ile nasıl gerçekleştiği konusunda bilgi veren vesikalara rastlanılmamıştır. İcareteyn usulü dışında bir işletme usulü de Mukâtaadır. Mukâtaalı vakıf, vakıf arazisi üzerinde uzun vadeli kira sözleşmesiyle bina yapma veya ağaç dikme izni verilen bir vakıf türüdür. Başlangıçta, kira süresi yapılan yapıların veya dikilen ağaçların ömrüne göre belirlenirdi ve kira bedeli piyasa değerinin altında olamazdı. Zamanla, arsanın değerine yakın bir peşin ödeme alınarak yıllık kira bedeli uygulanmaya başlandı. Bu vakıflarda, zemin vakfın mülkiyetinde kalırken, yapıların ve ağaçların mülkiyeti kiracıya geçerdi ve bu haklar mirasçılara devredilirdi. Miras devri, şer'i miras kurallarına göre yapılırdı.¹⁰⁰⁶ Özetle, mukâtaalı vakıflar, vakıf arazisi üzerinde yapılan yapıların veya dikilen ağaçların mülkiyetinin kiracıya ait olduğu ve bu hakların mirasçılara devredildiği uzun vadeli kira sözleşmeleridir. Eyüp Sultan'da Beyhan Sultan Efendi evinin mukâtaasının kiraya verildiği görülmektedir. Fakat mütevelliyeye teslim edileceği yazılıdır. Bunun sebebi kira süresinin dolmuş olması olabilir. Buradan Aylık 17 akçe senelik de 260 akçe alınmıştır.¹⁰⁰⁷

İcareteynli vakıflarla bağlantılı olarak gedik hakkı hem hukuki hem de ekonomik anlamları açısından önemlidir. Gedik hakkının Osmanlı hukukundaki anlamı iki farklı dönemde değerlendirilmiştir. İlk dönemde, ticaretin tekelci yapısı henüz oluşmadığından, gedik hakkı daha çok imar ve tasarruf anlamına gelmekteydi. Bu dönemde gedik hakkına *sükna* adı verilmiştir. Sükna, özellikle vakıf dükkânlarında, mütevellinin izniyle ve hakk-ı karar¹⁰⁰⁸ şartıyla eklenen veya inşa edilen raf, dolap, sandık gibi eşyalarla ilgili bir tasarruf hakkıdır. Osmanlı Devleti'nde vakıf dükkânlarının

¹⁰⁰⁶ Nazif Öztürk, "Mukâtaalı Vakıf" *TDVİA*, C.31, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 132-133.

¹⁰⁰⁷ 17X12 işlemi 204 sonucunu verir bu durumda 260 bir seneden fazla bir ödemeyi gerektirir. Ya da hem yıllık hem aylık iki ödeme yapılmıştır.

¹⁰⁰⁸ Hakk-ı karar: bazı şartlarda devamlı tasarruf ve kiracılık hakkı.

harap hale geldiği durumlarda, kiracılar dükkânı işler hale getirmek için tamir eder ve karşılığında dükkâna hakk-ı kararı olan eşyalarını yerleştirerek, düşük bir kira bedeli karşılığında sürekli kiracı olurlardı. Bu şekilde yapılan kira akdinde kullanılan malzemeye gedik, gayrimenkule ise gediğin mülkü denilmiştir. İkinci dönem ise, ticarete tekелci sistemin benimsenmesiyle gedik hakkının yeni bir anlam kazandığı zamandır. Bu dönemde gedik hakkı, sadece sürekli tasarruf hakkını değil, aynı zamanda ticari tekeller, imtiyazlar ve bir tür patent anlamlarını da içermeye başlamıştır.¹⁰⁰⁹

İcareteyn ve gedik sistemi, Osmanlı dönemi esnafının üretim yapma ve ticaret gerçekleştirme ihtiyacını karşılamaya yönelik vakıflar tarafından da kullanılan iki önemli uygulamaydı. Esnafın üretim yapmasına imkân verecek büyük fiziksel binalar ihtiyacı da vakıflar vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Vakıflar tarafından boyahane, basmahane, mengenehane ve salhane gibi imalathaneler ile han, mağaza, hamam ve dükkân gibi ticarethaneler kuruluyordu.¹⁰¹⁰ Aynı zamanda, kurulan bu imalathane ve ticarethanelerin kiralardan da vakıflar gelir elde ediyordu. Şah Sultan Vakfı'na ait gelir getiren imalathaneler bulunmaktaydı. Bunlar arasında buzthane, mumthane ve salhane yer almaktadır. Buna ek olarak Yahudihane, hamam ve dükkân kiralari da görölmektedir. (Bkz. Tablo: 35)

Buzhaneler, buz temini sağlayan işletmelerdir. Buzlar, kış gecelerinde sığ havuzlara su akıtılarak ve bu suyun donmasıyla elde edilirdi. İşçiler, donmuş suyu baltalar ve kazmalarla kırarak büyük parçalara böler ve bu parçaları yer altı mahzenlerine taşırdı. Buzhaneler genellikle taş, tuğla ve kerpiçten yapilir ve toprağın 6-8 metre altındadır. Merdivenle inilen bu yerler, doldurulduktan sonra kapı ve deliklerin önüne toprak yığılır ve böylece sıcak hava içeri giremezdi. Yazın soğuk hava deposu olarak kullanılan buzhaneler, doğu-batı yönünde inşa edilirdi. Saklanan şuruplar, içecekler, marmelatlar ve ilaçların bozulmaması için her gün develerle kar taşınır,

¹⁰⁰⁹ Ahmet Akgündüz, “Gedik”, TDVİA, C.13 İstanbul 1996 541

¹⁰¹⁰ Genş, *Devlet ve Ekonomi*, s.305; Ahmet Tabakoğlu, “Klâsik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü 2004), 25.

ardından buz devlet eliyle satıcılar veya doğrudan halka satılırdı.¹⁰¹¹ Şah Sultan'ın kiracısı durumunda olan buzhane işletmesinin başındaki kişinin gayrimüslim olduğu görülmektedir.

Mumhaneler, şehirlerdeki mum ihtiyacını karşılamak için kurulan işletmelerdir. Mumlar, balmumu veya bitkisel yağlar kullanılarak hazırlanırdı ve hazırlanan mumlar şehrin ihtiyacına sunulurdu. 16. ve 18. yüzyıllarda İstanbul'da mum üretiminin genellikle gayrimüslimlerce yapıldığı bilinmektedir.¹⁰¹² Şah Sultan'ın kira aldığı mumhanelerden birinin Koca Yusuf isimli birine ait olduğu görülmektedir. İstanbul'da 1672 yılında Galata, Eyüp, Üsküdar semtleri de dâhil olmak üzere toplamda 42 mumhane bulunduğu bilinmektedir.¹⁰¹³

Salhaneler, Osmanlı döneminde hayvanların kesilip yüzüldüğü yerler olup, etin halka arzından önceki son basamağı oluşturan önemli yapılar arasında yer almışlardır. İstanbul'da ilk salhane, II. Mehmet devrinde Haliç kıyısında kurulmuş, daha sonra Yedikule'de sur dışında 33 adet salhane inşa edilmiştir. Eyüp, Galata, Üsküdar, Beşiktaş, Eğrikapı, Kasımpaşa ve Tophane gibi semtlerde de zamanla başka salhaneler açılmıştır. Yedikule Salhaneleri, bölgenin nüfus yoğunluğu ve coğrafi avantajları nedeniyle her zaman devletin tercih ettiği yerler olmuştur. Devletin et ihtiyacının büyük kısmı buradan karşılanmış, diğer salhaneler ise daha çok kasaplara hizmet etmiştir.¹⁰¹⁴

Şah Sultan'ın akarat defterinde kayıtlı olan bir başka önemli yapı türü de "Yahudihaneler" olarak geçmektedir. Bu yerler, Yahudilerin bir arada yaşadığı ve "Kortijo" olarak bilinen apartman veya lojman benzeri yerleşim yerleri olarak değerlendirilebilir. Yahudiler, burada mutfakları paylaşarak birlikte yemek yedikleri ve ibadet ettikleri bir yaşam alanı oluşturmaktaydılar. Yahudihanelerin sahiplerinin

¹⁰¹¹ Zehra Odabaşı, "Türkiye Selçukluları Döneminde Buzun Kullanımı ve Konya ile Çevresinde Bulunan Buzhaneler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 2019, 319-322.

¹⁰¹² Neslihan Ünal, "Osmanlı Şem' haneleri ve Mumcu Esnafı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, 3, 2020, 234-328.

¹⁰¹³ Halil, İncalcık "İstanbul", 237.

¹⁰¹⁴ Pakalın, "Salhane", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 102.; Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde halk sağlığı uygulamalarına önemli bir örnek: Salhanelerin şehir dışına nakilleri", *XIX. Türk Tarih Kongresi*, 3, Haz. Semiha NURDAN – Muhammed ÖZLER, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 1363-1364.

genellikle Müslüman oldukları bilinmektedir.¹⁰¹⁵ Elimizdeki kaynaklarda yalnızca bir yahudihanenin sahibi tespit edilmiştir: Perdecibaşı Hacı İbrahim. Bu kişinin Müslüman olduğu düşünülmektedir. Yahudi haneler için 30-105 akçe arasında değişen miktarlarda aylık kira alındığı görülmektedir.

Bazı binaların müteveliye teslim edildiği ifade edilmiştir. Bu durum, binaların kullanılamayacak kadar harap olması ve kiracılık süresinin sona ermesiyle açıklanabilir. Kayıtlardan birinde, “*Eski İbrahim Paşa Hatununun Hamamı. Harabe olmuştur. Fi şehri 90 akçe Aslı işlemez battal, viran olmuştur. Müteveliye teslim olacaktır*” ifadesi yer almaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yapılar yıprandığında müteveli, bu tamirat işlerini üstlenir ve karşılığında kiracıdan icare-i muaccele bedeli alırdı. Bu kayıta da böyle bir işlemin yapıldığına dair açık bir kanıt bulunmaktadır. Diğer binalarda ise “battal” ya da “işlemez” ifadesi geçmemekte, bu da kiracılığın sona erdiği ve kiracının tasarruf hakkından ferag ettiğine işaret ediyor olabilir.

Battal ifadesinin kullandığı iki işletme daha bulunur. Koca Yusuf Efendi Mumhanesi, Davutpaşa Cami müezzine salyanedir ve aylık 120 akçe verilir. Yorgi Zımmi Salhanesi Cabiye salyanedir ve bu salhanenin de battal olduğu ifade edilmiştir. Battal halde olsalar da kiracılığın devam etmesi bir sözleşmenin gereği olabilir.

Defterde Kayyım-ı emre salyanedir ifadesine rastlanılmıştır. Kayıtlardan birinde geçen ifade aynen şöyledir: “*Davudpaşa kurbunda Şah Sultan Cami yanında Hüseyin Efendi üzerindedir. Kirası Kayım emre salyanedir. Mum için.*” Diğer kayıtlarda herhangi bir ifade kullanılsa da biz Kayyım-ı emre ifadesinden kayyımın uygun gördüğü bir harcamaya bedel olarak kullanılacağını anlıyoruz. Defterin sonunda “*Kayım-i emr Hanefi meşruttur. Ceman Yekün Aylık: 3755 Akçe*” şeklinde bir bilgi yer almaktadır.

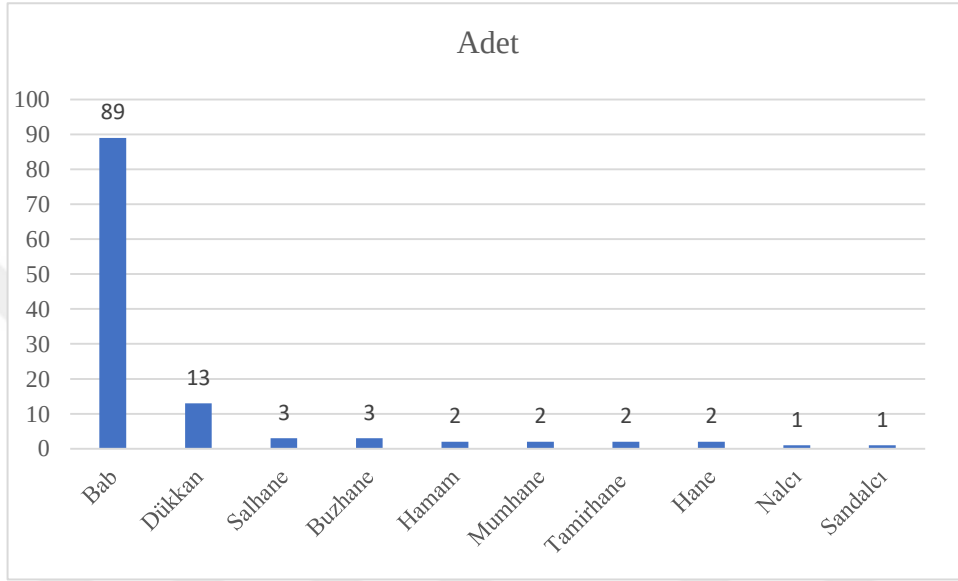
Yine defterin sonunda bu akarlardan gelir elde eden vazifelilerin aylık aldıkları miktar verilmiştir. Buna göre akarat üzerinden Murtezika¹⁰¹⁶ 2166 Akçe, Kâtib 655

¹⁰¹⁵ Mine Tanaç Kiray, *Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları “İzmir Örneği”*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (İzmir: 2004) Doktora Tezi, 234.

¹⁰¹⁶ Mürtezika: ulufe (maaş) sahipleri, rızıklananlar Devellioğlu, “Mürtezika”, *Lüga*, t736.

Akçe, Cabi 764 Akçe senelik gelir elde etmektedir.¹⁰¹⁷ İki defter baz alınarak ulaşılan sonuçlara göre 89 Bab (Oda), 2 Hane, 2 Tamirhane, 1 Sandalcı, 3 Salhane, 1 Nalcı, 2 Mumhane, 2 Hamam, 13 Dükkan, 3 Buzhane Şah Sultan Vakfı akarâtını oluşturmaktadır. (Bkz. Grafik 1)

Grafik 1. Şah Sultan Vakfı Akarâtının Cinsine Göre Dağılımı

Tablo 35. Şah Sultan Vakfı Kira Gelirleri¹⁰¹⁸

Salyanesinin Sahibi	Konum	Kiralananın Cinsi	Aylık Gelir	Kira Geliri (Aylık/ Akçe)	Hicri Tarih
Cabi			Bab	10	
Cabi	Gülbaba Mahallesi		Bab	10	1100
Cabi			Bab	5	1100
Cabi			Bab	5	1100
Cabi			Bab	30	1100

¹⁰¹⁷ İki defterdeki veriler kullanılarak tablo oluşturulmaktadır. Bu sebeple tablo üstünden sağlama yapılmamaktadır. Bu sonuçlar EV.HMH.d 555 Fon ve numaralı defterde kaydolunmuştur. Diğer defter başka vakıf akarlarını da içeren karışık bir defterdir.

¹⁰¹⁸ EV.HMH.d 555, 4-7. (1100 ve 1011/ 1689-1602) Tarihli tüm kayıtlar bu defter aittir; EV.HMH.d 228, 2-13 (1101 ve 1010 /1690-1601) arası tüm kayıtlar bu deftere aittir) Senelik olan gelirler aylık gelire dönüştürülerek aktarılmıştır. Senevi alınan gelirler ‘koyu’ yazı tipinde yazılmıştır.

Hacı Mustafa	Galata'da Meryem Ana Kilisesi Kurbunda		Bab	30	1100
Hacı Mustafa	Günce Mahallesi, Galata'da Perşembe Pazarında Kemer Altında	Hane	Bab	130	1100
	Mahmud Paşa, Yeni Han Kurbu	Perdecibaşı Hacı İbrahim Yahudihanesi	Bab	90	1100
Cabi	Mahmud Paşa, Yeni Han Kurbu	Yahudihane	Bab	35	1100
Cabi	Mahmud Paşa, Yeni Han Kurbu	Yahudihane	Bab	60	1100
Cabi	Balat		Bab	60	1100
Hacı Mustafa			Bab	20	1100
Hacı Mustafa	Hekim Çelebi Tekyesi Kurbunda		Bab	25	1100
İmam		Hasan Ağa Yahudihanesi	Bab	90	1100
Kayyım-ı emr			Bab	30	1100
Mütevellie		Yahudihane	Bab	50	1100
Şah Sultan Cami İmamı	Karabaş Mahallesi, Ayvansarayı Kapısı Dış Yüzünde	Mukâtaacı Ali Efendi Yahudihanesi	Bab	10	1100
Şah Sultan Cami Müezzini		Yahudihane	Bab	60	1100
Sultan Cami Müezzini		Yahudihane	Bab	120	1100
Cabi			Bab	25	1100
Davudpaşa Müezzini			Bab	24	1100
Karakaşoğlu			Bab	110	1100
Merhum Hacı Mustafa			Bab	20	1100

Merhum Hacı Mustafa			Bab	20	1011
Murâbahacı	Hekim Çelebi Tekyesi Kurbunda		Bab	150	1100
Odabaşı			Bab	20	1100
Sultan Cami Müezzini			Bab	40	1100
Sultan Cami Müezzini			Bab	20	1011
Cabi	Kazasker Hamamı Kurbunda		Bab	20	1011
Cabi			Bab	25	1011
Cabi			Bab	25	1011
Karakaş Hacı Mustafa	Derun-İ Doğan		Bab	25	1011
Kayyım-ı emr			Bab (2)	40	1011
Kayyım			Bab	25	1011
Kayyım			Bab	25	1011
Kayyım-ı emr			Bab	20	1011
Merhum Hacı Mustafa			Bab	25	1011
Cabi			Bab	30	1011
Hacı Mustafa			Bab	20	1011
Hacı Mustafa			Bab	20	1011
Karakaşoğlu Mehmet Bey			Bab	25	1011
Kayyım-ı emr			Bab	25	1011
Merhum Hacı Mustafa			Bab	20	1011
Merhum Hacı Mustafa			Bab	20	1011

Merhum Hacı Mustafa			Bab	30	1011
Merhum Hacı Mustafa			Bab	30	1011
Sultan Cami İmamı			Bab	30	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	65	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
İbrahim Çelebi Bin İsmail	Mahalle-i Arab, Lütfü Paşa Kurbunda		Bab	20	1011
İbrahim Çelebi Bin İsmail	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
İsmail Çelebi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
İsmail Efendi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	20	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	20	1011
İsmail Efendi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
İsmail Efendi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	20	1011
İsmail Efendi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
İsmail Efendi Oğlu İbrahim	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011

Çelebi					
İsmail Efendi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	50	1011
İsmail Efendi Oğlu İbrahim Çelebi	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
Odabaşı	Mahalle-i Arab		Bab	30	1011
Hamza Halife	Eğrikapıda Hançerli Sarayı Sultan Hamamı Kurbunda		Bab	120	1011
Kayyım-ı emr	Mahalle-i Arab		Bab	10	1011
Kayyım			Bab	40	1011
Davutpaşa Cami İmamı			Bab (2)	40	1100
Cabi			Bab	20	1011
İmam	Hekim Çelebi Tekyesi Kurbunda		Bab (2)	40	1011
			Bab (2)	40	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab	13	1011
Cabi	Mahalle-i Arab		Bab (2)	60	1011
	Yeni Han Kurbu	Perdecibaşı Hacı İbrahim Yahudihanesi	Bab (3)	105	1100
Davutpaşa İmamına/ Davutpaşa Müezzinine	Sultan Bayezid-i Cedid Mahallesi	Hane	Bab	27	1100
Cabi	Gülbaba Mahallesi	Hane	Bab	4	1010
Kayyım-ı emr	Davudpaşa Kurbunda	Hane	Bab	40	1011
Merhum Karakaş Hacı Mustafa Çelebi	Mahmud Paşa, Sarı Timurcu Mahallesi	Perdecibaşı Hacı İbrahim Yahudihanesi	Bab	60	1100

İmam/Cabi	Karabaş Mahallesi Ayvansarı Kapısı Dışında	Yahudihane	Bab	140	1100
Mustafa Ağa Mütevelli	Galatada	Yahudihane	Bab	67	1108
Davutpaşa İmamına		Yahudihane	Bab	34	1108
Cabi/ Davutpaşa İmamına		Yahudihane	Bab	47	1108
Hacı Mustafa	Zincirlikuyu Hekim Çelebi Tekyesi Kurbunda	Yusuf Çelebi Kılıcı Odası	Bab	20	1100
Davud Paşa İmamı	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda		Buzhane	60	1011
Ahmet Hoca	Ayvansarı Kapısında İç Yüzünde Etmekçi Fırını Yakınında	Yani Zimmi Buzhanesi	Buzhane	120	1100
Cabi	Ayvansaray Kurbunda		Buzhane	10	1100
Cabi	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda	Berber, Attar, Nalçacı, Börekçi, Eskici, Kasap	Dükkân	140	1011
Davud Paşa Müezzini	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda	Berber, Attar, Nalçacı, Börekçi, Eskici, Kasap	Dükkân	30	1011
Mektep Halife	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda	Berber, Attar, Nalçacı, Börekçi, Eskici, Kasap	Dükkân	15	1011
Silivri Kapısındaki Mektep Halifesi	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda		Dükkân	85	1011
		Attar	Dükkân	60	1101
Mektep Halifesine		Attar ve Bazarcı Dükkanları	Dükkân	80	1109
Cabi	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda		Dükkân	4	1011

Döşekçi Ahmet Çelebi	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda		Dükkân	36	1011
Sultan Cami Müezzini	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda		Dükkân	30	1011
		Berber Dükkânı	Dükkân	15	1109
		Berber Dükkânı	Dükkân	50	1105
Davudpaşa İmamına	Lütfü Paşa Hamamı Kurbunda	Buzcu Dükkânı	Dükkân	60	1100
Karakaş Hacı Mustafa	Mahmud Paşa, Yeni Han Kurbu Perdecibaşı Hacı İbrahim Yahudihanesi	Etmekçi Fırını Berber Odo'nun Yeri	Dükkân	35	1100
Mütevellie Teslim		Eski İbrahim Paşa Hatununun Hamamı	Hamam	90	1100
Cabi	Hâkim Çelebi Tekkesi Kurbunda		Hamam	10	1109
Kayyım-ı emr	Davudpaşa Kurbunda		Hane	40	1011
Mütevellie Teslim		Beyhan Sultan Efendi Evinin Mukâtaası	Hane	17	1100
Davutpaşa Cami Müezzinine		Koca Yusuf Efendi Mumhanesi	Mumhane	120	1100
Cabi			Mumhane	35	1100
			Nalcı	30	1105
Cabi		Yorgi Zımmi Salhanesi	Salhane	60	1100
			Salhane	30	1108
			Salhane	30	1108
			Sandalcı	34	1101
Cabi			Tamirhane	30	1105
Davutpaşa Müezzinine			Tamirhane	30	1108

4.2.3. Murâbaha Gelirleri

Şah Sultan Vakfı'na gelir getiren bir diğer kalem de vakıf malının işletilmesi sonucu elde edilen kâr oranı olduğu görülmektedir. Bu Şah Sultan vakıfları içinde bir para vakfının varlığına işaret etmektedir. Para vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul ve Anadolu'nun önemli merkezlerinde faaliyet gösteren, nakit parayla kurulan ve bu paraları borç vererek faiz geliri elde eden kurumlardır.¹⁰¹⁹ İslam hukuku çerçevesinde vakıf, özel mülkiyet altındaki bir malın gelecekteki gelirinin kamu yararına veya hayır amacıyla tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, vakıfların sürekliliğini ve mali bağımsızlığını sağlamıştır.¹⁰²⁰

Para vakıflarının Osmanlılardan önce uygulandığına dair bir örnek bilinmemektedir ve Osmanlılarda ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi yoktur. Sadece Bâlî Efendi'nin mektuplarında, para vakıflarının Rumeli'nin fethinden bu yana uygulandığı ve yaklaşık üç yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu belirtilmiştir. Kaynaklarda, II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde kurulan para vakıflarından bahsedilmektedir. Bunların en eskisi 1423 yılında kurulmuştur. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'daki kasapların desteklenmesi amacıyla oluşturulan bir para vakfı da meşhurdur. İstanbul tahrir defterinde kayıtlı en eski para vakfı 1456 yılına aittir.¹⁰²¹ Para vakıflarının faaliyetleri, 15. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı mahkemeleri tarafından onaylanmaya başlanmış ve 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Anadolu ve Balkanlar'da oldukça yaygınlaşmıştır.¹⁰²²

Muhasebe defterleri takip edildiğinde Şah Sultan Para Vakıfları'nın 1581 (H. 989) 1640 (H.1049) yıllarında faaliyet gösterdiği görülmektedir. Sonrasında herhangi bir işlem olup olmadığına dair kayda rastlanılmamıştır.¹⁰²³ Bu vakıfların faaliyetleri devam ederken, Osmanlı uleması arasında para vakıflarının meşruiyeti konusunda ciddi

¹⁰¹⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), 77-78.

¹⁰²⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 78.

¹⁰²¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 11; İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, 10-12.

¹⁰²² Pamuk, *Paranın Tarihi*, 77-78.; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 12.

¹⁰²³ TS.MA. d. 1569-01; MAD. 6211.

tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle faizle borç verme meselesi, İslam hukuku açısından çeşitli yorumlara sebep olmuş; bazı âlimler bu tür işlemleri eleştirirken, diğerleri toplumsal faydalarını göz önünde bulundurarak savunmuşlardır.¹⁰²⁴

Bu tartışmaların daha derinlemesine yaşandığı dönem ise, genellikle Çivizâde'nin Rumeli kazaskeri olduğu 1581-1582 yıllarına rastlar. Çivizâde, para vakıflarını meşru olmadığı gerekçesiyle yasaklayarak, bu tartışmayı daha da belirgin hale getirmiştir.¹⁰²⁵ Ondan önceki dönemde, şeyhülislam para vakıflarını meşru kabul etmiş ve desteklemişlerdir. Örneğin, Kirmastîzâde'nin eserlerinde para vakıflarına doğrudan değinilmezken, İbn Kemal yazdığı risalede bu vakıfların caiz olduğunu savunmuştur. Ancak Çivizâde'nin yasak kararı, konuyu fetva mecmualarına, risalelere ve diğer belgelere taşıyarak, tartışmanın daha geniş bir platformda ele alınmasına yol açmıştır.¹⁰²⁶

Çivizâde'nin vefatından sonra para vakıflarına yönelik yasağın sahipsiz kaldığı ve yeniden incelendiği görülmektedir. Dönemin önde gelen âlimleri, para vakıfları lehine görüş bildirerek yasağın kaldırılmasını sağlamışlardır. Bu yasağın kaldırılmasına dair bilgiler, 1548'de sancak kadılarına gönderilen bir fermanda yer alır. Kefevî, Ebüssuûd Efendi'nin, Çivizâde'nin yasaklattığı para vakıflarını, onun vefatından sonra yeniden serbest bıraktığını belirtir. Ancak, Birgivi 1572'de yazdığı eserinde, Kur'an okuyarak sevabını vâkıfın veya başka bir kişinin ruhuna bağışlamaya yönelik vakıfların, özellikle para vakıflarının, batıl bid'atların en büyüğü olduğunu savunur.¹⁰²⁷

Para vakıflarının önemli Savucularından biri de Bali Efendi'dir.¹⁰²⁸ Bâli Efendi, Sofya Halvetiye Tarîkatı'na mensup Sofyalı Şeyh Bâli Efendi (ö. 1552), Rumeli'de

¹⁰²⁴ Pamuk, *Paranın Tarihi*, 79.; Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 60.

¹⁰²⁵ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: TTK, 2003, 28

¹⁰²⁶ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 29; İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, 10-12.

¹⁰²⁷ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 45-48; İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, 12-22.

¹⁰²⁸ Şeyh Bâli Efendi, bugünkü Makedonya sınırları içindeki Ustrumca'da doğdu ve eğitimini Sofya ve İstanbul'da tamamladı. Halvetî şeyhlerinden Kasım Çelebi'ye bağlandı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın iltifatını kazandı. Sultan'ın bazı seferlerine katılarak orduya manevi destek sağladı. Sofya yakınlarındaki Sâlihiye'de vefat etti ve oraya defnedildi. Bkz. Mustafa Kara, "Bâli Efendi, Sofyalı", TDVİA, C.5, İstanbul 1992, 20-21.

yaygın olan para vakıflarının yasaklanmasına karşı çıkararak, Kanuni Sultan Süleyman ve dönemin diğer önemli isimlerine mektuplar yazmıştır. Bu mektuplarda, para vakıflarının halk için önemli bir hizmet sunduğunu ve yasaklanmaları durumunda birçok kurumun kapanacağını, bundan da halkın zarar göreceğini vurgulamıştır.¹⁰²⁹

Şah Sultan'ın vakıflarında para vakıflarının önemli bir yeri olduğu, vakfiyelerde yer alan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim Şah Sultan, yedi bin tam altın ve floriyi (Altın Para) vakfetmiş ve bu meblağın her yıl on buçuk akçeye Muamele-i şer'i ile işlem görmesini şart koşturmuştur. Bu durum, vakfın para vakfı niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Şah Sultan'ın Halveti Tarikatına mensup olması ve dönemin önemli Halveti şeyhlerinden Sofyalı Şeyh Bali Efendi'nin para vakıflarını savunması, bu vakıfların meşruiyetinin tarikat çevrelerinde kabul gördüğüne işaret edebilir. Şeyh Bali Efendi, para vakıflarının toplum için önemli bir hizmet sunduğunu ve yasaklanmasının halkın zararına olacağını belirterek bu vakıfları aktif olarak savunmuştur. Tartışmaların sürdüğü bir dönemde bu tür bir kararın alınmış olması, Halveti Tarikatına mensup bir şahsiyetin görüşlerinin etkili olduğu ve bu sayede vakıfların meşruiyet kazanmış olabileceğini düşündürmektedir.

İmam Ebû Hanife'ye göre, hâkimin kararıyla tescil edilmemiş, ölüm sonrasına bırakılmamış veya içinde henüz namaz kılınmamış bir mescitten oluşan vakıf, bağlayıcılık ifade etmez.¹⁰³⁰ Mahkeme kararıyla tescil edilmeyen vakıfların bağlayıcılığı konusunda farklı görüşler olduğundan, vakfın tüm âlimlerce geçerli sayılması ve feshedilemez hale gelmesi için, güvence amacıyla tescil ettirme yöntemi yaygın bir uygulama haline gelmiştir.¹⁰³¹

Para vakfının tescili iki farklı yolla gerçekleştirilebilir: Ya doğrudan tescil veya ölüme bağlı olarak yapılan tescil. Doğrudan tescilde, vakfın kurucusu vakfiyeyi düzenler, tescil ettirir ve böylece vakıf resmen kurulmuş olur. Ölüme bağlı tescilde ise kurucu, vasiyeti aracılığıyla malının üçte birini geçmemek şartıyla vakıf kurma isteğini

¹⁰²⁹ İsmail Kurt, Para Vakıfları, 1996, s.15.

¹⁰³⁰ Kurt, Para Vakıfları, 2015, s.61.

¹⁰³¹ Kurt, Para Vakıfları, 2015, s.62.

beyan eder. Kurucunun vefatıyla birlikte bu vasiyet geçerlilik kazanır ve vakıf kurulmuş sayılır. Her iki yöntemin de kendine özgü hukuki prosedürleri ve sonuçları vardır.¹⁰³²

Ölüme bağlı tescil konusunda ittifak vardır ve bu tür vakıflar, belirtilen şartlara uygun olarak geçerlilik kazanır. Vakfın mal varlığı mütevellîye teslim edilir ve mütevellî, vakfiyede belirtilen esaslar çerçevesinde vakfı yönetir. Vakıf malı üzerinde başka bir kişinin müdahale hakkı bulunmaz.¹⁰³³

Doğrudan kurulan vakıfların tescilinde ise, bazı farklı görüşler nedeniyle ortaya çıkan hukuki sorunları aşmak için dolambaçlı bir yol izlenir. Ebüssuûd Efendi, para vakfının tescilinde izlenmesi gereken bu yolu detaylandırmıştır. Buna göre, vakfı kurmak isteyen kişi, vakfın giderlerini, görevlilerin ücretlerini ve vakıfla ilgili şartları belirleyip bunları içeren vakfiyeyi hazırlar ve mütevellîye teslim eder. Daha sonra mütevellî ile birlikte hâkimin huzuruna çıkar ve vakfiyede belirtilen tüm hususları kadı huzurunda ayrıntılı olarak ikrar eder. Mütevellî de bu durumu tasdik eder. Ardından, vakfın geçerli olmadığı iddiasıyla kurucudan vakıf malını ve elde edilen karı iade etmesi talep edilir. Mütevellî ise, vakfın İmam Züfer'in görüşüne göre geçerli olduğunu ve şartların da geçerli olduğunu savunur. Hâkim de bu doğrultuda vakfın tescilini onaylar.¹⁰³⁴

Tescil hakkında bilgi veren kaynaklar Vakfiye, İlâm, Hüccet ve Vasiyetname'dir.¹⁰³⁵ Şah Sultan'ın para vakıflarının kuruluşunun vakfiyede yer alan şart ile başladığı anlaşılmaktadır. Bu haliyle doğrudan kurulan vakıflar kategorisinde yer almaktadır.

Şah Sultan vakfında muamele-i şer'iyye ile işletilmesini uygun görmüştür Osmanlı para vakıflarında çeşitli işletme yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemler arasında Muamele-i şer'iyye,¹⁰³⁶ Bey' işlemleri¹⁰³⁷, Karz-ı hasen¹⁰³⁸, Mudârebe,¹⁰³⁹,

¹⁰³² Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 50-5.

¹⁰³³ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 51.

¹⁰³⁴ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 51-52

¹⁰³⁵ Kurt, *Para Vakıfları*, 2015, 2015 112-122.

¹⁰³⁶ Muamele-i şer'iyye, Osmanlı döneminde ribâdan (faiz) kaçınmak amacıyla kullanılan bir finansal işlemidir. Fıkıh kitaplarında "bey'u'l-'iyye" olarak adlandırılan bu işlemde, bir mal peşin fiyatla satılır,

Bidâ ‘a,¹⁰⁴⁰ Murâbaha,¹⁰⁴¹ yer alır. Bu çeşitli yöntemlerle para vakıfları, kaynaklarını etkin şekilde kullanarak vakıf amaçlarına hizmet etmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁴²

Şah Sultan Vakfı’nın hesaplarının tutulduğu defterlerde “*Der zimmet-i Mezkûrîn an murâbaha-i nukûd-ı vakf-ı merhume Şah Sultan*” şeklinde yer alan başlıklardan ise murâbaha usulünün kullanıldığını anlıyoruz.

ardından aynı mal vadeli ve daha yüksek bir fiyatla geri satın alınır. Bu yöntem, faiz yasağını dolaylı bir şekilde aşarak borçlanma ihtiyacını karşılamak için geliştirilmiştir. Meşruiyeti tartışmalı olmakla birlikte, Osmanlılarda bu tür işlemler belli şartlar altında câiz görülmüştür. Bkz. Bilal Aybakan, “Muamele”, *TDVİA*, C.30, Ankara 2020, 317-319; İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, 40-49; Özcan, *Para Vakıfları*, 56-58

¹⁰³⁷ Bey' işlemleri, İslami hukukta malın mal ile, malın para karşılığında, paranın para ile, ya da peşin parayla veresiye mal satın alınması şeklinde gerçekleştirilen ticari işlemleri kapsar. Fıkıh literatüründe "bey" terimi, genellikle malın bir bedel karşılığında satışını ifade eder. Bunun yanında, ihtiyaçlardan doğan ve farklı hak ve sorumluluklar getiren işlemler de geliştirilmiştir. Bey'-i bât (kesin satış), bey' bi'l-vefâ (geri alım şartı ile satış), ve bey' li'l-istiğlâl (kiralama şartı ile satış) gibi terimler, vakıf paralarının işletilmesinde kullanılan bu tür işlem şekillerinin örnekleridir ve para vakıflarının işlemlerinde muamele-i şer'iyye ile birlikte önemli bir yer tutarlar. Bkz. Ali Bardakoğlu, “Bey”, *TDVİA*, C.6, İstanbul 1992, 13-19.; Özcan, *Para Vakıfları*, 69-72.

¹⁰³⁸ Karz-ı Hasen İslam hukukunda, faizsiz ve karşılıksız olarak verilen ödünç anlamına gelir. Ahlaki bir erdem olarak kabul edilir ve dinî kaynaklarda, sadakadan daha faziletli bir davranış olarak övülür. Şer'iyye sicillerinde bu tür işlemler kaydedilmiştir, ancak detaylı bilgi genellikle eksiktir. Vakıf işlemleri arasında da zaman zaman karz-ı hasen örneklerine rastlanır. Bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, 73.

¹⁰³⁹ Mudarebe: bir tarafın sermaye, diğer tarafın ise emek koyduğu kâr ortaklığına dayalı bir sözleşme türüdür. Bu ortaklık modelinde, sermaye sahibi (rabbü'l-mal) gerekli sermayeyi sağlarken, emek sahibi (mudârib) sermayeyi işletmekle yükümlüdür. Elde edilen kâr, taraflar arasında önceden anlaşılan oranlarda paylaşılır. Eğer zarar meydana gelirse, bu zararın tamamı sermaye sahibine ait olur, zira emek sahibi yalnızca emeği karşılığında bir kazanç elde edememiş olmakla zarara katlanmış sayılır. Mudârebe, İslam dünyasında ticari ilişkilerde güven üzerine kurulu önemli bir finansal araç olarak kullanıla gelmiştir. Bkz. Cengiz Kallek “Mudârebe”, *TDVİA*, C.30, Ankara 2020, 358-362; Özcan, *Para Vakıfları*, 74.

¹⁰⁴⁰ İslam hukukunda ticari bir kavram olup, bir kimsenin, kârı tamamen kendisine ait olmak üzere başka birine sermaye vermesini ifade eder. Bu sermaye temelli ilişkide, sermaye sahibi (mubdi'), sermayesini işlemek üzere başka bir kişiye (müstebdi') verir. Ancak buradaki temel fark, sermayeden elde edilecek kârın tamamen müstebdi'ye ait olmasıdır; yani sermaye sahibinin kârdan bir pay alma hakkı yoktur. Bu tür bir sermaye ilişkisine dayalı olarak verilen sermayeye bidâa denir. Özcan, *Para Vakıfları*, 74; “Fethi Gedikli, “İbdâ”, *TDVİA*, C. 19, İstanbul 1999, 262-263.

¹⁰⁴¹ Murâbaha, “artma, kâr, ticari kazanç” anlamına gelen ribh kökünden türemiştir ve “kazandırma, kâr hakkı tanıma” anlamına gelir. Terim olarak, bir malın alış fiyatı veya maliyetine belirli bir kâr eklenerek satılması anlamında kullanılır. Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “Murabaha”, *TDVİA*, C.31, Ankara 2020, 148-152.

¹⁰⁴² İsmail Kurt, *Para Vakıfları ve Davutpaşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri*, 10-12. http://www.isav.org.tr/img/20131030_4127313495.pdf

Murâbaha, satıcının almış olduğu bir malı maliyet fiyatı üzerine belirli bir kâr ekleyerek satmasıdır. Satıcı malın maliyetini alıcıya bildirir ve üzerine ekleyeceği kâr miktarını da açıklar. Murâbaha, güvene dayalı bir akittir. Akdin sahih olması için, satıcının alıcıya malın maliyetini ve kârını doğru bir şekilde beyan etmesi zorunludur. Satıcı, alıcıyı yanıltmamalı ve doğru bilgi vermelidir. Akdin sahih olması, bu beyanların doğruluğuna bağlıdır.¹⁰⁴³

Para-mal-para" mübadelesi, murâbahayı faiz işleminden ayıran bir yöntemdir ve bu yönüyle hile-i şer'iyye (dinî açıdan uygun bir hile) olarak adlandırılmaktadır. Bu işlemler sırasında %10-12 civarında bir faiz oranı uygulanmaktadır.¹⁰⁴⁴ Ancak, kayıtlar incelendiğinde, uygulanan faiz oranlarının bu genel aralıktan sapabildiği görülmektedir. Örneğin, bir kayıta 170.000 nakit akçenin murâbaha için kullanıldığı ve 17.000 akçe kâr getirildiği belirtilmiştir; bu durumda faiz oranı yaklaşık %10'dur.¹⁰⁴⁵ Başka bir defterde ise aynı miktarda nakit akçeyle 10.552 akçe kâr elde edildiği görülmektedir; bu da yaklaşık %6,21 faiz oranına tekabül eder.¹⁰⁴⁶ Yine bir diğer defterde, 170.000 akçelik bir sermaye ile 13.300 akçe kâr elde edilmiştir, bu oran ise %7,82 olarak hesaplanmaktadır.¹⁰⁴⁷ Son olarak, bir başka defterde 170.000 akçelik sermaye ile %14,12 kâr sağlanmış ve 24.000 akçe elde edilmiştir.¹⁰⁴⁸ Bu örnekler, murâbaha işlemlerinde belirli bir faiz oranının uygulanmadığını ve oranların işlemde işleme değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yalnızca bir örnekte murâbaha işlemlerinde uygulanan genel faiz oranının üstüne çıkılmıştır ama %15 haddi aşılmamıştır.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴³ Dönmez, "Murabaha", 149-151.

¹⁰⁴⁴ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 54-58; Kurt, *Para Vakıfları*, 2015, 55.

¹⁰⁴⁵ TS.MA.d 1569- 31-35.

¹⁰⁴⁶ TS.MA.d 1569-1-7

¹⁰⁴⁷ TS.MA.d 1569- 8-13

¹⁰⁴⁸ TS.MA.d 1569- 14-19

¹⁰⁴⁹ Faiz oranları on bir, on bir buçuk veya on iki üzerinden belirlenmiştir. Eğer faiz oranı bu sınırların üzerine çıkıp %15-%20 gibi bir seviyeye ulaşırsa, bu tür taleplerle mahkemeye başvurulamayacağı belirtilmiştir. Kurt, *Para Vakıfları*, 2015, 47.

Tablo 36. Şah Sultan Para Vakfında Uygulanan Faiz Oranı ve Murâbaha Geliri

Belge No	Hicri	Miladi	Murâbahada kullanılan sermaye (Akçe)	Murâbaha yolu ile elde edilen miktar (Akçe)	Faiz Oranı
TS.MA. d. 1569-01	1 Recep 989-30 Cemâziye'l-evvel 990	1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582	142800	5374	%3,76
TS.MA. d. 1569-31/35	1 Cemâziye'l-âhir 999-30 Cemâziye'l-evvel 1000	27 Mart-1591-14 Mart 1592	170000	17000	%10
TS.MA. d. 1569-26/30	1 Cemâziye'l-âhir 1000-30 Cemâziye'l-evvel 1001	15 Mart 1592-4 Mart 1593	170000	17000	%10
TS.MA. d. 1569-20/25	1 Cemâziye'l-âhir 1001-30 Cemâziye'l-evvel 1002	5 Mart 1593-21 Şubat 1594	170000	16000	%9,41
TS.MA. d. 1569-14 /19	1 Cemâziye'l-âhir 1002-Gaye-i Cemâziye'l-evvel 1003	22 Şubat 1594-10 Şubat 1595	170000	24000	%14,12
TS.MA. d. 1569-08/13	1 Cemâziye'l-âhir 1003-30 Cemâziye'l-evvel 1004	11 Şubat 1595-31 Ocak 1596	170000	13300	%7,82
TS.MA. d. 1569-02	1 Cemâziye'l-âhir 1004-gaye-i Safer 1005	1 Şubat 1596-13 Ağustos 1597	170000	10552	%10,552
TSMA.d. 3695	1 Şaban 1011-29 Şaban 1012	14 Ocak 1603-1Şubat 1604	170000	17850	%6,21
MAD. 6211	1 M 1049-29 Şevval 1049	4 Mayıs 1639-26 Şubat 1640	X (170000?)	2450	%10,50

Para vakıfları, idâneye (ödünç verilen para) verdikleri paraların geri ödenmesini güvence altına almak için çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemler arasında, borçluların mali açıdan aldığı parayı geri ödeyebilecek durumda olmaları en önemli şart olarak öne çıkar. Borcun geri ödenmesini sağlamak amacıyla, borçludan rehin alınması ve varlıklı bir kefil gösterilmesi şart koşulmuştur. Vakfiyelerde, alınan rehin borcu karşılayacak değerde olması ve borcun vadesi geldiğinde gecikmeden tahsil edilmesi de belirtilen diğer önemli şartlardandır. Bu güvenceyi sağlamak için hem rehin hem de kefil talep edilmesi gerektiği vurgulanır.¹⁰⁵⁰

Şah Sultan vakıflarında murâbaha uygulamaları sırasında alınan önlemler ve sunulan şartlar hakkında gerekli bilgilere, kayıtlara (vakfiye, ilam ve vasiyetname¹⁰⁵¹) erişim sağlanamaması nedeniyle ulaşılamamıştır. Bu nedenle, borçluların genel profili ve murâbaha işlemlerinde uygulanan koşullar hakkında detaylı bilgi edinilememektedir. Dolayısıyla, vakıflarda borçlular için ne tür şartların öngörüldüğü ve hangi önlemlerin alındığı konusunda bilgi sahibi olamıyoruz.

Murâbaha kaydının bulunduğu 13 defterden yalnızca 1595-96 ve 1596-97 tarihli iki defterde para vakfından faydalanan kişiler hakkında bilgi bulunmaktadır. Ödeme tarihi genişliği sebebi ile bazı borçlular iki defterde de tekrar edilmiştir. 1596-97 tarihli defterde yeni birkaç borçlu daha eklendiği görülmektedir. Mevcut belgelerlerde yalnızca kişilerin isimleri, hangi mahallede oturdukları ve ödemenin yapılacağı aralık hakkında bilgi verilmiştir. Bu sebeple 1596-97 tarihli defterdeki borçlulardan birkaç örnek paylaşılmıştır.

Tablo 37. Murâbaha Usulünün Uygulandığını Gösteren Örnekler

Belge No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Borçlunun Kimliği	Mal	Toplam Borç (Akçe)	Borçlu kalınan ay	Aylık ödenen miktar (Akçe)

¹⁰⁵⁰ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 287

¹⁰⁵¹ Vasiyet hücceti, vasiyet edenin kimliği, vasiyeti yerine getirecek kişinin adı, vasiyetin nasıl ve kime yapılacağı, mirasçılarının kimler olduğu, mirasın nasıl bölüşüleceği gibi bilgileri içerir. Ayrıca vasiyetin yapıldığı tarih, şahitlerin isimleri ve vasiyetin görevi kabul ettiğine dair onay da yer alır. Kurt, *Para Vakıfları*, 2015, 118.;

TS.MA. d. 1569-02	1 Cemâziye'l-âhir 1004- gâye-i Safer 1005	1 Şubat 1596-13 Ağustos 1597	Hazret-i Mehmed Paşa (el- Vezir)	Mukâtaa-i zemin	11550	6 yıl 5 ay	150
			Ali bin Mehmed (Ser oda-i odahâ-i Kazgan)	Kazgani Odaları	1200	3 ay	400
			Zülfikar Bey (Ser Şatırân Merhum Ferhad Paşa)	Saray Odaları	1680	14 ay	120
			Mehmed Paşa	Eyüp Hamamı	800	2 ay	400
			Marok Yahudi	Odalar	1940	12 ay	161,5
			Derviş Çelebi	Saray Odaları	600	5 ay	120
			Kemal (Müezzîn)	Saray Odası	240	2 Ay	120
			Seyfi (el-Kazzaz)	Saray Odaları	240	4 ay	60

Vakfiyelerde, para vakıflarından borç alan kişilerin bazı şartları sağlaması gerektiği belirtilir. Öncelikle, borçlunun mali açıdan aldığı borcu geri ödeme gücüne sahip olması ve ödeyememesi durumunda borcun karşılanması için güvence olarak rehin ve kefil gösterilmesi istenir. Bu kefilin de varlıklı ve güvenilir bir kişi olması gerekmektedir. Ayrıca, borçlunun güvenilir olması ve borcunu zamanında ödeyebilecek biri olması şartı aranır.¹⁰⁵²

Örneğin, Tavaşi Hasan Bey'in vakfiyesinde, seyahat eden, denizlerde dolaşan, işsiz olan veya hileli işlerle ilgisi bulunan kişilerle borç işlemi yapılmamasına özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, borçluların sosyal statüsü veya mesleki durumu hakkında herhangi bir sınırlama getirilmediği görülmektedir. Ayrıca, para vakıflarından borç alan kişiler arasında dinî veya cinsiyet açısından bir ayırım yapılmamıştır.¹⁰⁵³

Tablodan elde edilen veriler ışığında, para vakıflarının borçlu profilleri oldukça çeşitli bir yapıya sahiptir. Askeri sınıfa mensup kişiler, esnaf ve zanaatkârlar ile derviş, imam, müezzîn gibi din görevlilerinin bu finansman mekânizmasından yararlandıkları

¹⁰⁵² Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 300.

¹⁰⁵³ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 300.

görülmektedir. Bu çeşitlilik, para vakıflarının yalnızca ticari veya ekonomik amaçlar doğrultusunda değil, toplumun farklı kesimlerine hitap eden çok yönlü bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Aynı zamanda, Yahudi bir borçlunun da yer alması, vakıfların sadece Müslümanlara değil, Osmanlı toplumunun farklı dinî gruplarına da hizmet sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı finansal yapısının kapsayıcı niteliğini vurgulamaktadır. Murâbaha işlemlerinde belirlenen borç sürelerinin ve aylık ödeme miktarlarının standart olmaması, vakıf sisteminin esneklik gösterdiğine işaret eder. Örneğin, borçların vade süreleri birkaç aydan yıllara kadar uzanabilmekte, aylık ödeme miktarları ise borçlunun ödeme kapasitesine göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu esneklik, murâbaha işlemlerinin her borçlunun mali durumuna uygun şekilde düzenlenebildiğini yansıtır.

Tabloda gayrimenkuller, odalar ve hamam gibi ticari mülklerin yer alması, para vakıflarının önemli bir ekonomik rol üstlendiğini ve sürdürülebilir gelir kaynağı sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle mukâtaa-i zemin gibi gelir getiren taşınmazların borçlanma süreçlerinde yer alması, vakıf sisteminin ticari işleyişini pekiştirmektedir. Borç miktarları ve ödeme sürelerindeki çeşitlilik, vakıfların farklı büyüklükteki kredi taleplerine cevap verebildiğini göstermektedir.

Üst düzey askeri ve yönetici sınıflardan borç alanlarla esnaf ve din görevlileri arasındaki farklılıklar ise vakıf sisteminin hem toplumsal statüsü yüksek bireylere hem de sıradan halka hizmet sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, genel olarak para vakıflarının özelde Şah Sultan Para Vakfı'nın Osmanlı toplumunda geniş bir kesime hitap eden, esnek ve çok yönlü bir finansman aracı olduğu anlaşılmaktadır.

Para vakıfları, toplumun ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış ve özellikle hane halkı ile küçük iş sahiplerinin mali ihtiyaçlarını karşılayarak ekonomik faaliyetlerini desteklemiştir.¹⁰⁵⁴ Vakıflar bu süreçte elde ettikleri gelirlerle çeşitli yatırımlar yaparak varlıklarını genişletmişlerdir. Bedesten, han, hamam, kervansaray gibi ticaret merkezleri ve üretim tesisleri kurarak ekonomik altyapıya katkıda

¹⁰⁵⁴ Pamuk, *Paranın Tarihi*, 77-78.; Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 60.

bulunmuşlardır.¹⁰⁵⁵ Osmanlılarda sosyal güvenlik fonları ve kredi arzını sağlayan önemli kurumlar olarak da işlev gören para vakıfları, kredi ve finansman kaynağı sağlamış, örtülü faiz geliriyle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Resmi faiz oranları ile kıyaslandığında daha düşük faizlerle borç vererek ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin desteklenmesine katkıda bulunmuşlardır. Vakıflar devlet denetimine doğrudan tabi değillerdi. Vakıfların toplam kamu gelirleri içinde %12'lik pay emlak ve toprak vakıflarından elde edilen gelirlerin oranıdır. Binalardan, Para vakıflarından elde edilen gelirler bunun dışındadır.¹⁰⁵⁶ Özetle, para vakıfları Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynamış, sosyal ve ekonomik kalkınmayı desteklemiş ve toplumun farklı kesimlerine mali destek sağlamıştır. Bu vakıflar, Osmanlı mali sisteminin ve sosyal yapısının önemli bir parçası olarak faaliyet göstermişlerdir.

Para vakıfları, bağlı oldukları vakıfların mali istikrarına ve sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlamıştır. Bazı vakıflar, zamanla mali sıkıntılarla karşılaşabilir veya artan ihtiyaçlar nedeniyle ek gelire ihtiyaç duyabilirler. Bu gibi durumlarda, vakıfların ekonomik sorunlarını aşmak için geçici harcama ertelemeleri veya borçlanma gibi önlemler alınabilir. Ancak, sıkıntılar uzun süreli olduğunda, para vakıfları devreye girerek vakıfların gelirlerini artırmalarına yardımcı olurlar. Bu, mevcut mal varlığının daha etkin kullanılması veya sermayenin artırılması yoluyla sağlanabilir. İncelenen örneklerde, para vakıflarının sermayesinin zamanla arttığı ve böylece bağlı oldukları vakıfların mali gücünü pekiştirdiği görülmektedir.¹⁰⁵⁷ Şah Sultan Vakfı'nın gelirlerinde murâbaha kazançlarının eklenmesiyle, genel olarak 600.000 akçenin üzerinde bir asl-ı malın korunduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo 33) 1640 (H.1049) Tarihinden sonra mevcut defterlerde Şah Sultan Para vakfına dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Tahsin Özcan'ın Osmanlı Para Vakıfları üzerine yaptığı çalışmada 953/1546 tarihli tahrirlerde kaydedilen 845 nakit vakfından yalnızca 15 tanesinin bir sonraki tahrirde

¹⁰⁵⁵ Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990), 77.

¹⁰⁵⁶ Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 447-567.

¹⁰⁵⁷ Örneğin, Şirmerd Hâce ile eşi Selime Hatun'un kurduğu vakfın başlangıçta 4.000 akçe olan sermayesinin, daha sonra 8.000 akçeye çıktığı görülmüştür. Hacı Mehmet b. Yahya'nın vakfında ise, başlangıçta 6.000 akçe olan sermaye, sonraki yıllarda 16.000 akçeye kadar yükselmiştir. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 278.

varlığını sürdürdüğünü saptamıştır. Özcan bu vakıfların önemli bir kısmının kısmen ya da tamamen taşınmaz mülke (akara) dönüştürüldüğünü tahmin etmektedir.¹⁰⁵⁸

Eğer vakıf nakit varlıkları (vakf-ı nukûd) değer kaybetme veya mali risklerle karşı karşıya kalırsa, hâkim kararıyla bu nakit varlıklar, vakfin amacına uygun ve sürekli gelir sağlayabilecek bir mülkle değiştirilebilir. Bu mülk değişikliği yapıldıktan sonra, yeni mülkün resmi kayıt veya tescil işlemlerine gerek kalmazdı.¹⁰⁵⁹ Bu tarihten sonra Şah Sultan Para Vakıfları'nın da akara dönüştürülmüş olması mümkün görünmektedir.

Öyle ki vakfiyede aktarılan ayrıntılara göre; vakfiye hazırlandıktan sonra müteveli Mehmet Çelebi bin Ali'ye ilgili gayrimenkuller ve paralar teslim edilmiş; Mehmet Çelebi de bu varlıkları teslim alıp tasarruf etmiştir. Ancak, gayrimenkulün vakıf niteliğini kaybettiği iddiasıyla Recep Efendi tarafından bir iade talebi söz konusu olmuş ve müteveli Mehmet Çelebi bu talebe karşı direnmiştir. Bu ihtilaf, Rumeli Kadıaskeri Hamit Çelebi Efendi'nin huzurunda Mart/Nisan 1566 (H.973 Ramazan) tarihinde görülmüş ve İmam Züfer'in görüşü esas alınarak vakfiyenin geçerli olduğuna hükmedilmiştir.¹⁰⁶⁰

Vekil Recep Efendi, vakfin gereksiz olduğu iddiasını yinelese de müteveli Mehmet Çelebi itirazını sürdürmüş ve nihayetinde müşarünileyh tarafından vakfin sıhhati onaylanmıştır. Ulemalar arasında vakfin geçerliliği hususunda ittifak sağlanmış, İmam Züfer'in vakfin gerekli olduğuna dair görüşüne rağmen, nihai olarak vakfin sıhhatine hükmedilmiştir. Vakfiye, Sultan'ın tuğrası ile mühürlenmiş ve Anadolu Kadıaskeri Perviz Efendi'nin onayı ile şer'i kayıtlara geçirilmiştir.¹⁰⁶¹

Ancak, Şeyhülislam hazretleri, mütevellilerin vakfin paralarını yanlış yerlere yatırdıklarını ve bu paraların geri alınmasının mümkün olmadığını belirtmiş, dolayısıyla yeni işlemlerin çoğunlukla yapılamadığını ifade etmiştir. Yine de vakfin paralarının

¹⁰⁵⁸ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 43.

¹⁰⁵⁹ Kurt, *Para Vakıfları*, 2015, 166

¹⁰⁶⁰ VGM. Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 25a-25b

¹⁰⁶¹ VGM. Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 25b-26a

gayrimenkule dönüştürülmesinin vakfa faydalı olacağı yönünde fetva verilmiş ve şer'i izin alındıktan sonra bu değişiklik Sultan tarafından onaylanmıştır. Fahri'l-Müderresin Seydi Efendi bin Hüsnü'nün vekili olarak yapılan bu değişiklik, Abdullah bin Selman Ağa ve Bilal Ağa'nın şahitlikleri ile tescil edilmiştir. Arkasından söz konusu yedi bin florinin bir kısmına çeşitli yerlerden ev alınıp geri kalanı vakıf için harcanmak üzere ayrılmıştır. En son kalan 31930 akçe de akara tebdil olunması yönünde şart konulmuştur.¹⁰⁶²

4.2. VAKFIN GİDERLERİ

Vakıf muhasebe defterlerinin incelenmesi, Osmanlı döneminin sosyal ve ekonomik yapısına dair derinlemesine bilgi sunmaktadır. Bu defterlerde yer alan gider kalemleri, sadece vakfın finansal durumunu değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve ekonomik yapısını da yansıtır. Özellikle vakfın istihdam kapasitesi ve personel ücretleri, dönemin iş gücü piyasası ve ekonomik standartları hakkında önemli veriler sağlar. Vakıf çalışanlarına ödenen ücretler, dönemin iş gücü maliyetlerini ve istihdam politikalarını anlamak için bir temel sunar. Bu bilgiler, aynı zamanda vakıf yönetiminin finansal sürdürülebilirliği ve kaynak yönetimi konusundaki yaklaşımlarını da gözler önüne serer.

Gıda maddeleri ve fiyatları üzerine yapılan harcamalar, dönemin beslenme alışkanlıklarını ve gıda arzı ile fiyat istikrarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Vakıf defterlerinde yer alan bu veriler, halkın ne tür gıdalar tükettiğini ve bu gıdaların nasıl temin edildiğini ortaya koyar. Bu bilgiler, tarım ve ticaret politikalarının etkilerini değerlendirmek için kullanılır ve dönemin ekonomik koşullarını yansıtır. Ayrıca, gıda fiyatları üzerinden yapılan analizler, dönemsel ekonomik dalgalanmaların ve fiyat değişimlerinin izlenmesine olanak tanır.

Tamirat ve bakım harcamaları, Osmanlı döneminin yapı bakım süreçlerini ve bu süreçlerin yönetim biçimlerini detaylandırır. Vakıf defterlerinde kayıtlı olan bakım ve onarım işlemleri, dönemin yapılarının korunmasına yönelik uygulamaları ve maliyetlerini yansıtır. Bu harcamalar, tarihi yapıların sürdürülebilirliği ve bakım

¹⁰⁶² VGM. Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 26b-29a.

yönetimi hakkında bilgi sağlar, böylece dönemin mimari bakım yaklaşımlarını anlamak mümkün olur.

Vakfın operasyonel maliyetlerini ve bakım giderlerini vakfın günlük işleyişinin sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli olan malzeme ve hizmetleri kapsayan harcamalar vakfın operasyonel verimliliğini ve bakım yönetimini yansıtarak, vakfın günlük işleyişinin detaylarını ortaya koyar.

Özel günlerde verilen yemeklere dair harcamalar ise vakfın sosyal ve dinî işlevlerini yansıtır. Bu tür harcamalar, vakfın toplum içerisindeki yerini ve sosyal sorumluluklarını yerine getirme biçimini gösterir. Dolayısıyla, vakıf muhasebe defterlerindeki bu harcamalar, Osmanlı dönemi vakıflarının sosyal dayanışma, kültürel sürdürülebilirlik ve dinî görevlerini yerine getirme biçimlerine dair kapsamlı bir anlayış sağlar.

Gider kalemleri başlıklar halinde incelendiğinde, bu giderleri altı ana başlık altında toplayabiliriz. Verilerin hazırlanmasında kullanılan muhasebe defterleri temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Vakıftan istifade eden vakıf evlatlarına ilişkin giderler, personel ücretleri olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, operasyonel maliyetler ve bakım giderlerini kapsayan muhasebe defterlerinde "İhracat-ı saire" şeklinde kayıtlı veriler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bunlara ek olarak, tamirat masrafları, Vasfihan Sultan Vakfı'na yapılan yardım ödemeleri, Saray-ı Atik sandığına aktarılan meblağlar ve borçlar ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Hazine-i Haremeyn hazinesi ile ilgili gerekli açıklamalar, Saray-ı Atik hazinesine aktarılan giderler başlığı altında detaylandırılmıştır.

Şah Sultan Vakfı'nın giderleri ve harcamaları incelendiğinde, vakfın mali yapısı hakkında birkaç temel noktaya değinmek mümkündür. Genel olarak, vakfın finansal yönetiminde giderlerin kalemlerine dağılımın, özellikle bakım, tamirat, personel ve borç gibi ana başlıklarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu harcama kalemleri, vakfın sürdürülebilirliği açısından dikkat çekicidir ve kaynakların etkin kullanımı hakkında ipuçları vermektedir.

Vakfın giderlerinde göze çarpan bir unsur, özellikle personel giderlerinin ve tamirat masraflarının önemli bir yer tutmasıdır. Vakfın faaliyetlerini devam

ettirebilmesi için gereken insan kaynağına yapılan harcamalar hem vakfın idarî işleyişinin hem de hizmetlerin devamlılığının sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, tamirat masraflarının da belirli bir büyüklükte olması, vakfın sahip olduğu mülklerin bakım ve onarımına sürekli ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu durum, vakfın mülklerinin değerini koruma ve uzun vadede gelir sağlayıcı niteliğini sürdürme isteğinin bir göstergesidir.

Vakfa olan borçların gider kalemi altında değerlendirilmesi, bu borçların tahsilatının ya da tahsil edilememe riskinin vakfın finansal planlamasında göz önünde bulundurulduğunu gösterir. Özellikle vakfın düzenli gelir kaynaklarının yanı sıra borçlardan elde edilecek gelirler, vakfın gelecekteki mali yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Şah Sultan Vakfı'nın gider kalemlerini incelerken, dikkat çeken unsurlardan biri, harcama kalemlerinde standart bir seyir izlenmemesi, yani bazı dönemlerde oldukça düşük ödemeler yapılırken, diğer dönemlerde çok büyük harcamaların gerçekleşmesidir.

Tabloya bakıldığında Haremeyn-i Şerîfeyn Hazinesi'ne yalnızca bir defa para aktarıldığı görülmektedir. Bu ödeme, 1717-18 (H.1129-30) dönemi kayıtlarında yer almakta ve 14981 akçe/kuruş¹⁰⁶³ olarak kaydedilmiştir. Bu, Haremeyn-i Şerîfeyn Hazinesi'ne yapılan tek ve belirgin bir ödeme olarak göze çarpmaktadır. Diğer dönemlerde bu hazineye yapılan başka bir aktarım gözlemlenmemiştir.

Tablodaki veriler incelendiğinde, Vasfî Han Vakfı'na yapılan yardımların bir noktadan sonra görünmemesi dikkat çekici bir durumdur. Ancak, vakfiyede şart olarak belirtildiği için, Vasfî Han Vakfı'na yapılan yardımların süreklilik arz etmesi ve her muhasebe döneminde düzenli olarak ödemelerin yapılmış olması gerekmektedir. Bu sebeple, tablolarda bu kalemin eksik ya da görünmemesi olasılığı, ödemelerin yapılmadığı anlamına gelmez.

Buradan yola çıkarak, tabloda yer almayan bazı ödemelerin, muhasebe kayıtlarındaki düzensizliklerden veya eksik kayıtlardan kaynaklanabileceği sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla, vakfın gerek Vasfî Han Vakfı'na gerekse diğer

¹⁰⁶³ Kuruş ya da akçe olduğu anlaşılamamıştır.

yükümlülüklerini yerine getirdiği, ancak bu ödemelerin kayıt altına alınmasında aksaklıklar yaşandığı düşünölmelidir.

Tablo 38. Şah Sultan Vakfı Gider Kalemleri Genel Tablo

Belge No	Hicri	Miladi	Personel Giderleri (Akçe)	Çeşitli Harcamalar (Akçe)	Tamir Masrafları (Akçe)	Borçlar (Akçe)	Vasfi Han Vakfı için Yardım (Akçe)	Haremeyn Şerifeyn Hazinesi (Akçe)	Saray-ı Atik Sandığı (Akçe)	Giderler toplam (Akçe)
TS.MA. d. 1569-01	1 Recep 989-30 Cemâziye'l-evvel 990	1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582	125400	11528	7397	191624	10943	X	40000	386892
TS.MA. d. 1569-31/35	1 Cemâziye'l-âhir 999 30 Cemâziye'l-evvel 1000	27 Mart- 1591-14 Mart 1592	135440	23880 (24196)	38524 (33975)	351426 (251526)	1774	X	100000	651044 (546911)
TS.MA.d. 1569-26/30	1 Cemâziye'l-âhir 1000 – 30 Cemâziye'l-evvel 1001	15 Mart 1592-4 Mart 1593	135720	33483	43172	339385	2064	X	100000	653824
TS.MA.d. 1569-20/25	1 Cemâziye'l-âhir 1001 – 30 Cemâziye'l-evvel 1002	5 Mart 1593-21 Şubat 1594	135720	108874	76598	287114	5228	X	100000	713534
TS.MA.d. 1569-14/19	1 Cemâziye'l-âhir 1002- Gaye-i Cemâziye'l-evvel 1003	22 Şubat 1594-10 Şubat 1595	135720	51227 (31227)	33643	287604	1671	X	100000	609865 (589865)

TS.MA.d. 1569-08/13	1 Cemâziye'l-âhir 1003 – 30 Cemâziye'l-evvel 1004	11 Şubat 1595-31 Ocak 1596	135000	31485	13458	386357	2714	X	100000	569014
TS.MA.d. 1569-02	1 Cemâziye'l-âhir 1004- gaye-i Safer 1005	1 Şubat 1596- 13 Ağustos 1597	98820	19911	53620	319843	2000	X	100000	594194
TSMA.d. 3695	1 Şaban 1011- 29 Şaban 1012	14 Ocak 1603- 1Şubat 1604	145800	77437	29199	474028	1928	X	X	728392
MAD. 5616	1 Rebülevvel 1040- 15 Cemazielahir 1041	8 Ekim 1630- 8 Ocak 1631	97641	35661	59980	366101	?	X	X	559383
MAD. 6211	1 Muharrem 1049- 29 Şevval 1049	4 Mayıs 1639- 26 Şubat 1640	126300	302304	4343	376162	?	X	X	539135
TSMA.d. 1616	1 Şevval 1078- 30 Ramazan 1079	15 Mart 1668- 3 Mart 1669	177120	116889	7194	X	53147	X	X	350902
EV.HMH.d. 685	22 Cemâziye'l-âhir 1103- 13 Receb 1105	11 Mart 1692- 10 Mart 1694	500445	292105	89174	X	X	X	X	881724
EV.HMH.d.783	3 Receb 1105- 30 Receb 1106	28 Şubat 1694-16 Mart 1695	77035	30293	5485	X	39065	X	X	377173

EV.HMH.d. 1416	27 Zilkade 1117- 18 Rebiülahir 1119	12 Mart 1706- 19 Temmuz 1707	398862	186318	11580	X	X	X	X	596760
EV.HMH.d. 2225	28 Rebiülevvel 1129- 5 Rebiülahir 1130	12 Mart 1717- 8 Mart 1718	306074	197467 (189070)	43115	X	X	14981	X	X
EV.HMH.d. 2225	29 Rebiülevvel 1129- 5 Rebiülahir 1130	13 Mart 1717- 8 Mart 1718	306074	189859	17120	X	X	X	X	381337
EV.HMH.d. 6284	16 Rebiülevvel 1195- 26 Rebiülevvel 1196	12 Mart 1781- 11 Mart 1782	321715	125027	15120	X	X	X	X	458968
EV.HMH.d. 6703	4 Cemâziye'l-âhir 1202- 13 Cemâziye'l-âhir 1203	1 Mart 1788 -11 Mart 1789	321715	130003	38280	X	X	X	X	451715

4.2.1. Personel Giderleri

Bir önceki bölümde görevliler ve ücretleri konusunda tablolar bulunmaktadır. Bu Tablolarda genel olarak vakfiyedeki şartlara göre personelin ücretlerinin verildiği görülmektedir. Ayrıca bazı kira gelirlerinin direkt görevliler için yevmiye olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Tablo 44'te paylaşılan Personel giderleri incelendiğinde neredeyse mukataa ücreti kadar personel ödemesi yapıldığı görülmektedir. Bu da görevli ücretlerinin vakıf için önemli bir gider kalemi olduğunu göstermektedir. Muhasebe defterlerinde her üç külliye için görevliler başlıklar halinde sırasıyla verilmektedir. Bu defterlerde personel sayısı ve yevmiyeleri her yapı birimi için ayrı ayrı belirtilmiştir.

Başlangıçta çalışan sayısının 100-101 kişi olduğu ve bu kişilere toplamda günlük 366-377 akçe aralığında ücret ayrıldığı görülmektedir. 1668-69 (H.1078-79) tarihlerinde görevli sayısında anormal bir artış olmasa da görevli ücretlerinin arttığı görülmektedir. Buna göre 106 Personel için 492 akçe yevmiye ayrılmıştır.

1692-94 (H.1103-05) tarihli defterde personel sayısının arttığı görülmektedir. Önceki Personel ve yevmiye oranları göz önüne alındığında 127 personel için 450 akçe civarında yevmiye verilmesi beklenirken 127 personel için 637 akçe günlük ödeme yapılmıştır.

1788-89 (1202-1203) tarihli deftere göre ise personel için ayrılan yevmiyenin 869 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Fakat çalışan sayısı hakkında bilginiz bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, vakfın muhasebe kayıtları ve personel giderleri incelendiğinde, personel ödemelerinin vakfın en önemli harcama kalemlerinden biri olduğu net bir şekilde görülmektedir. Zamanla personel sayısında büyük bir artış olmasa da görevli ücretlerinde önemli artışlar kaydedilmiştir. Bu durum, vakfın işleyişinde insan kaynağının kritik bir rol oynadığını ve vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda personel alımı yapılmadığı ve personel giderlerinin vakfiyeye göre uygulanmadığı sonucuna varılmaktadır. Tezin Üçüncü bölümü incelendiğinde vakfiyede yer almayan bazı personellerin dâhil edildiği görülmektedir. Bu durumda ihtiyaç durumunda yeni alımlar yapılmış buna göre yevmiye çıkartılmıştır.

Tablo 39. Şah Sultan Vakfı Personel Sayısı ve Ücretleri

Belge No	Hicri	Miladi	Personel Giderleri	Personel Sayısı	Personelerle ödenen toplam yevmiye (Akçe)
TS.MA.d. 1569-31/35	1 Cemâziye'l-âhir 999 – 30 Cemâziye'l-evvel 1000	27 Mart- 1591-14 Mart 1592	135440	101	375
TS.MA.d. 1569-26/30	1 Cemâziye'l-âhir 1000 – 30 Cemâziye'l-evvel 1001	15 Mart 1592-4 Mart 1593	135720	101	377
TS.MA.d. 1569-20/25	1 Cemâziye'l-âhir 1001 – 30 Cemâziye'l-evvel 1002	5 Mart 1593-21 Şubat 1594	135720	101	377
TS.MA.d. 1569-14 /19	1 Cemâziye'l-âhir 1002- Gaye-i Cemâziye'l-evvel 1003	22 Şubat 1594-10 Şubat 1595	135720	101	377
TS.MA.d. 1569-08/13	1 Cemâziye'l-âhir 1003 – 30 Cemâziye'l-evvel 1004	11 Şubat 1595-31 Ocak 1596	135000	100	375
TS.MA.d. 1569-02	1 Cemâziye'l-âhir 1004- gaye-i Safer 1005	1 Şubat 1596-13 Ağustos 1597	98820	100	366
TSMA.d. 1616	1 Şevval 1078- 30 Ramazan 1079	15 Mart 1668-3 Mart 1669	177120	106	492

EV.HMH.d. 685	22 Cemâziye'l-âhir 1103- 13 Receb 1105	11 Mart 1692- 10 Mart 1694	500445	127	637
EV.HMH.d.783	3 Receb 1105-30 Receb 1106	28 Şubat 1694- 16 Mart 1695	77035	?	636
EV.HMH.d. 6703	4 Cemâziye'l-âhir 1202-13 Cemâziye'l- âhir 1203	1 Mart 1788-11 Mart 1789	321715	?	869

4.2.2. Zevâid-horân Giderleri

Zevâid-horân terimi, Osmanlı vakıf sisteminde, vakıf gelirlerinden belirli bir görev karşılığı olmadan yevmiye alan bir grubu tanımlamak için kullanılır. Terim Arapça kökenli olup, “zevâid” fazlalıklar, “horân” ise yiyenler anlamına gelir; dolayısıyla bu kavram “fazlalık yiyenler” şeklinde çevrilebilir.¹⁰⁶⁴

Osmanlı vakıf tarihinde bu fazlalar, başlangıçta vakıfların beklenmedik durumlar karşısında güvence sağlamak amacıyla ayrılırken, zamanla vakıf mütevellîleri ve nâzırları tarafından kişisel çıkarlar için kullanılmaya başlandı. Vakıf gelirlerinin önemli bir kısmı, kamu hizmetlerine harcanmak yerine, mütevellî ve nâzırların şahsi menfaatlerine yönlendiriliyordu. Devletin bu yolsuzluklara karşı ceza mekanizmalarını işletmemesi, sistemdeki suiistimalleri daha da yaygınlaştırdı. Vakıf kurucuları ise, vakfiyelerde zevâid gelirlerinin aile üyelerine ya da belirledikleri kişilere dağıtılmasını hükme bağlayarak bu gelirleri kontrol altında tutmaya çalıştı. Ancak bu durum, vakıf sisteminin asıl amacı olan kamu yararına yönelik hizmetlerin zayıflamasına yol açtı.¹⁰⁶⁵

Şah Sultan Vakfı'nın vakfiyesinde gelir fazlasının kullanımı için üç farklı alan belirlenmiştir. İlk olarak, Şah Sultan'ın torunu Vasfihan Sultan için kurulan vakfın akarâtına büyük bir zarar gelmesi durumunda, gelir fazlasının yarısının bu zararın telafisi için kullanılması öngörülmüştür. Daha küçük çaplı zararlar için ise Vasfihan

¹⁰⁶⁴ H. Hüsnü Koyunoğlu, “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.1, 2008, 283.

¹⁰⁶⁵ Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, 194-254.

Vakfı'nın kendi kaynaklarının kullanılması beklenmektedir.¹⁰⁶⁶ İkinci olarak, Gelibolu'da kabri bulunan Yazıcızade merhumun imamına günlük 5 akçe, müezzine günlük 3 akçe ve kayyımına da günlük 1 akçe tahsis edilmesi şart koşulmuştur.¹⁰⁶⁷ Son olarak, gelir fazlasının Hazine-i Âmire'de (devlet hazinesinde) muhafaza edilmesi ve gerektiğinde, vakıf binalarının tamirat ve onarımı için mütevelliler tarafından hâkimin ve nâzırın izniyle bu gelirlerin kullanılması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶⁸

Vakfiyeye uygun olarak Gelibolulu Yazıcızade Vakfı için belirtilen miktarlarda vezaif ücretlerinin verildiği görülmektedir.¹⁰⁶⁹ Vasfihan Sultan için ise bir muhasebe hariç tüm muhasebe defterlerinin sonunda özel bir kısım ayrılmıştır ve her muhasebe döneminde Vasfihan vakfı için ödeme yapıldığı görülmektedir. (Bkz. Tablo 33)

Ayrıca muhasebe defterlerinde Zevâid-horân başlığı altında belirli isimlere günlük ücretler verildiği görülmektedir. Yalnızca sekiz defterde bu kişilere dair kayıt bulunmaktadır. Defterlerin çoğunda “ber vech-i tekâüd-ı vazife¹⁰⁷⁰” şeklinde tanımlanan bu gurup “Cemâat-ı Mütেকâidîn¹⁰⁷¹”, “Cemâat-ı Zevâid-horân” “el- Mütferrika”¹⁰⁷² şekillerinde de takdim edilmişlerdir. Mütferrika, Osmanlı sarayında çeşitli görevler üstlenen, soy ve mevki açısından seçkin kimselerden seçilen, belirli bir işten ziyade farklı hizmetlerde görevlendirilen kişiler için kullanılan bir terimdir. Ayrıca, vezir ve beylerbeyilerin maiyetindeki hizmetlilere de mütferrika denilmiştir.¹⁰⁷³ Bu ifadenin bulunduğu defterde vakfin nâzırı olan Darüssaade Ağasına da ödeme yapıldığı görülür. Diğer defterlerde bu kişi Cemaat-i Zabitan başlığı altına kaydedilmiştir. Bu defterdeki başlık Dâru's-saâde ağası için düzenlenmiş olabilir. Diğer defterlerdeki Mütেকâidin/

¹⁰⁶⁶ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 37a.

¹⁰⁶⁷ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09,20b-21a.

¹⁰⁶⁸ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 22a.

¹⁰⁶⁹ EV. HMH.d 685,783,1416,3261; TS.MA. d. 1569, 1616.

¹⁰⁷⁰ TS.MA. d. 1569-31/35; 26/30; 14/19; 31/35

¹⁰⁷¹ TS.MA. d. 1569-02

¹⁰⁷² TS.MA. d. 1569-01

¹⁰⁷³ Erhan Afyoncu, “Mütferrika”, *TDVİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32:183-185.

tekâüd¹⁰⁷⁴ kelimeleri ile emekli vazifeliler olduğu belirtilmiştir. Fakat Mustafa Bey, Ahmed Bey, Belkız Hatun ve Selime Hatun için vakfiyede hiçbir vazife verilmiştir. Bunun yanında aslında vakfın gelirinden yevmiye verilmesi gereken kişiler arasında Mustafa ve Ahmed yoktur ama Kızı Esmihan Sultan'a vakıf mallarından günde elli akçe bağışlanması şartı koşulmuştur. Esmihan Sultan'ın vefatından sonra, bu bağış, nesli tükenene kadar evlatlarına ve torunlarına bağışlanacaktır.¹⁰⁷⁵ Buna göre Esmihan Sultan vakfiyenin tescil tarihi olan 1569 (H.977) ¹⁰⁷⁶ tarihi ile hazırlanan en eski muhasebe defterinin tarihi olan 1581-1582 (H.989-990) tarih aralığında hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine bu muhasebe defterlerinin hazırlandığı tarihten itibaren Şah Sultan'ın Esmihan Sultan'dan torunları Mustafa ve Ahmed'e 50 akçe paylaştırılmış ve günlük 25 akçe verilmiştir. 1597 tarihli defterden sonra Mustafa ve Ahmed'in kaydına rastlanılmamaktadır. Bu kişiler, ölüm tarihlerinden sonra nesilleri tükenene kadar belirli bir meblağın ödenmesi gerektiğinden, söz konusu tutarın defterlerde kayıtlı olması zorunluydu. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, defterlerin özet niteliğinde olması, bilgi eksikliğine yol açmıştır. Ayrıca Şah Sultan Eyüp civarında “...bir tarafı kendi vakıflarına, bir tarafı umum yolu (tarîk-i âmm) ve bir tarafı denize ve bir tarafı mülk odalara bitişik olan; içerisinde sekiz büyük küçük ev, bir mutfak ve ona bitişik bir hamâm, iki bahçe, dışarıda iki selâmlık oda, bir mutfak, bir ahır ve bir pınar içeren saray ve karşısında dağ dibinde bulunan, vâkife-i müşârünileyhâya bağlı dört odalı bir bina ile birlikte kendi nefislerine vakfetmişlerdir.”¹⁰⁷⁷ Şah Sultan bu mülkü ölümünden sonra Esmihan Sultan'ın oğlu Ahmed Bey'e onun ölümünden sonra Ahmed Beyin erkek çocuklarının en büyüğüne, sonra ortancasına ve sonra en küçüğüne ve bu düzenle kızlarına vakfettiler. Bunlardan sonra onların çocuklarına, çocuklarının çocuklarına ve çocuklarının torunlarına, nesilden nesile ve kuşaktan kuşağa, her nesilde erkek ve kız

¹⁰⁷⁴ Mütেকâidin/ tekâüd Oturmak, emekli olmak anlamına gelmektedir.

¹⁰⁷⁵ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 20a.

¹⁰⁷⁶ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 38b.

¹⁰⁷⁷ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.22b-23a

çocukları arasında en büyüğe, sonra ortancaya ve sonra en küçüğe, kısıtlama ve yönetme şartlarına uyulmak üzere vakfetmiştir.¹⁰⁷⁸

Torunu Vasfihan Sultan ve Fatma Hatun'un (Vasfihan'ın ana bir üvey kardeşi) vakıflarına kendi vakıf gelirinden günlük 20 akçe tahsis edilmiştir. Vasfihan'ın, Hüseyin Paşa ve Fatma Hatun'un vefat ettikleri vakfiyeden anlaşılmaktadır. Vasi olarak atanan Şah Sultan, Vasfihan'ın malının üçte birini (yedi bin floriye tutarında), Fatma Hatun'un üçte birini ise (bin floriye tutarında) onların ruhları için vasiyet olarak vakfetmiştir. Merhum Vasfihan'ın dayesi Hüsna Hatun'a ise hayatta olduğu süre boyunca günlük iki akçe bağışlanmıştır.¹⁰⁷⁹

Belkıs adlı kölesine her gün 20 akçe vakfedilmiştir. Belkıs'ın soyu tükenene kadar, evlatlarına ve torunlarına bu 20 akçe ölümünden sonra devam ettirilmesi şart koşulmuştur. Soyu tükendiğinde ise vakfa devredilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak muhasebe defterlerinde kendisine yalnızca bir kez 25 akçe verilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in eski kölelerinden ve Medine-i Münevvere'nin eski şeyhinin eşi olan Nazperver'e ise yaşadığı süre boyunca günlük üç akçe vermeyi şart koştur.¹⁰⁸⁰ Fakat Nazperver ismine kayıtlarda rastlanılmamıştır. Tescil tarihinden sonra ölmüş olması muhtemeldir. Merkezefendi'nin kızı Ümmi Hatun ve Ahmed Çelebi'nin kızı Selime Hatun için hayatta oldukları süre boyunca vakfın gelirinden iki akçe verilmesi istenmiştir.¹⁰⁸¹ Bu isteğinde tatbik edildiği görülmektedir. Bunlar dışında İbrahim bin İsmail, Seyyid Muhammed Çelebi, ...bin Mustafa, Meryem Hatun bint-i Abdullah, İkbal Hatun bint-i Abdullah isimli kişilere muhasebe kayıtlarında rastlanılmıştır. Bu kişilerin kim oldukları bilinmemektedir. Baba ismi hanesinde görülen Abdullah ismi kadınların köle olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Şah Sultan'ın ölümünden sonra onun vakfiyesinde bulunmayan bu kişilere vakıf malından bir sene

¹⁰⁷⁸ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.23b.

¹⁰⁷⁹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.21a-36b.

¹⁰⁸⁰ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.19a-20b

¹⁰⁸¹ VGM, Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, s.16a

boyunca günlük cüret verilmesi yukarıda da ifade edildiği gibi mütevellî ve nâzırın inisiyatifine bırakılmıştır

Gelir Fazlası söz konusu olmuşken vakfiyede yer alan Hazine-i Amire'ye aktarılacak paradan bu kısımda bahsetmek yerinde olacaktır. Şah Sultan Hazine-i Amire'ye (Birûn Hazinesi)¹⁰⁸² böyle bir aktarım yapılmasını şart koşmuştur. Belgelerde ise aktarımın bu Saray-ı Atik sandığına yapıldığı görülür. Şah Sultan'ın vakfiyesinde belirtilen gelir fazlasının Hazine-i Amire'ye değil de Saray-ı Atik Sandığı'na aktarılması, bu dönemde saray hazinelerinin idarî yapısıyla yakından ilişkilidir.

16. yüzyılın sonlarına doğru sarayda meydana gelen idarî değişiklikler, özellikle Darüssaade ağalarının güç kazanmaya başlaması, vakıf gelirlerinin yönetimi üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Sarayı'nda Kızlar Âğalığı ve Darüssaade ağalığı gibi önemli görevler ak ağalardan kara ağalara geçmiştir. Daha sonraları ise, saray içindeki en yüksek makamlardan biri haline gelmişlerdir. Darüssaade ağalarının en önemli görevlerinden biri de Haremeyn Evkâf Nezâreti'ydi. Bu görev, Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere ve Kudüs'e ait vakıfların idaresini içeriyordu. 1587 (H. 995) yılında Habeşi Mehmed Ağa, Haremeyn vakıflarının idaresini devralmış ve bu tarihten itibaren vakıf gelirleri ile giderlerinin muhasebesini yapmak ve Surre alaylarını Mekke, Medine ve Kudüs'e göndermekle sorumlu olmuştur. Haremeyn vakıflarına bağlı olarak yönetilen ve "dolap" adı verilen hazine, bu vakıfların gelirlerinin biriktiği bir birimdi. Bu hazine, diğer Osmanlı hazinelerinden¹⁰⁸³ ayrıydı ve padişahın izni olmadan buradan para harcamamazdı. Eğer dış hazine zor duruma düşerse, bu dolap hazinesinden maliye hazinesine borç alınırdı. Darüssaade ağalarının sorumluluğundaki bu vakıflar, vakıf şartlarına uygun olarak her yıl hesaplanıp

¹⁰⁸² Hazine-i Amire, XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin mali yönetiminde önemli bir dış hazine olup, defterdara bağlı hazinedarbaşı ve hazine kâtipleri tarafından yönetilen ve devletin harcamalarının, bağışlarının ve yardımlarının düzenlendiği ana mali birimdir. Cengiz Orhonlu, "Hazine", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), Cilt 17, 130-131.

¹⁰⁸³ Osmanlı İmparatorluğu'nda iki büyük hazine bulunuyordu. Biri, devletin tüm gelirlerini toplayıp belirli kanunlarla harcayan Divan-ı Hümayun Hazinesi, diğeri ise gerektiğinde maliye hazinesine destek sağlayan İç İhtiyat Hazinesi'ydi. Divan-ı Hümayun Hazinesi'nin yönetimi vezir-i azamda, İç Hazine'nin idaresi ise sarayda bulunan Hazinedarbaşındaydı. Ancak, her iki hazine de nihayetinde padişaha bağlıydı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten* C. 42/S. 165 (Ocak 1978), s. 73.; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devleti'nin İç Hazinesi", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, mlf. Mehmet Genç, Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), Cilt 1, 51-52.; Cengiz Orhonlu, "Hazine", 130-131.

raporlanır, gelir ve gider defterleri padişaha sunulurdu.¹⁰⁸⁴ Bu şekilde Haremeyn vakıflarına bağlı olarak gelirlerle ilgilenen ayrı bir hazine oluşturulmuşken, Şah Sultan Vakfı'nın gelir fazlasının Birûn Hazinesi yerine Saray-ı Atik Hazinesi'ne aktarılmasının, vakıf gelirlerinin idaresindeki bu yeni yapılanma ve sorumlulukların yeniden düzenlenmesiyle bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Ramazan Hüseyin Biçer'in tespitlerine göre, Haremeyn Evkâf Müfettişliği'nin yeri konusunda bazı belirsizlikler olsa da müfettişliğin sarayda konumlandığı anlaşılmaktadır. Darüssaade ağasının Çarşamba Divânı'nı Topkapı Sarayı'nda icra etmesi ve Nezâretin işlerinin saraydan yürütülmesi, müfettişliğin de sarayda olduğunu göstermektedir. Ayrıca, mültezimlerden alınan paraların nâzırın huzurunda teslim edilmesi ve şahitlerin genellikle saray çalışanları olması gibi unsurlar, müfettişliğin saray içinde yer aldığını doğrular. Bu nedenle, Haremeyn Evkâf Müfettişliği'nin, Darüssaade ağasıyla yakın iletişim kurabileceği bir saray içi konumda olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.¹⁰⁸⁵ Önceki bölümlerde Yeni Saraydaki harem teşkilatlanmasının III. Murad döneminden itibaren olduğu görüşüne katıldığımız ifade edilmişti.¹⁰⁸⁶ Bu bağlamda, Darüssaade ağalarının sorumluluğundaki Haremeyn Evkâf Nezâretinin ve ilgili hazinenin Saray-ı Atik içinde konumlandığı sonucuna varılmaktadır. Bu durum, dönemsel idarî yapının ve uygulamaların analiziyle uyumlu görünmektedir

¹⁰⁸⁴ Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 173-179; Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/ 1-3.

¹⁰⁸⁵ Ramazan Hüseyin Biçer, "Kuruluşu Döneminde Haremeyn Evkâf Müfettişliği ve Müfettişlerin Kimliği (1589-1622)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1 (Mart 2024), s. 87.

¹⁰⁸⁶ Mualla Eyüpoğlu yapılan araştırmalarda iddia edildiği gibi Kanuni dönemine ait kalıntılara rastlayamadıklarını III. Murad'tan önceki dönemlerde şehzadelerin eğitim gördükleri kısıtlı alanların harem ismi ile teşekkül ettiğini bu şekilde mevcut olduğunu belirtir. Ayrıca Hürrem Sultan'ın Eski Sarayda ölmesi nedeniyle harem dairesinin ancak III. Murad zamanında Topkapı Sarayına eklendiğini savunur. Eyüboğlu, Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem), 26-28.

Belge No	Hicri	Miladi	ZEVAİDHORAN											
			Mustafa Bey	Ahmed Bey	Belkız Hatun	Ümmi Hatun	Selime Hatun	Dâru's-saâde Ağası (Nâzır)	İbrahim bin İsmail	Seyyid Muhammed	...bin ¹⁰⁸⁷ Mustafa	Hüseyin bin Abdullah	Meryem Hatun binti Abdullah	İkbal Hatun bint-i Abdullah

Tablo 40. Muhasebe Defterlerinde kayıtlı Zevâid-Horân

¹⁰⁸⁷ İsim okunamamıştır.

TS.MA.d. 1569-01	1 Recep 989- 30Cemâziye'l-evvel 990	1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582	25	25	X	X	X	5	X	X	X	X	X	X
TS.MA.d. 1569- 31/35	1 Cemâziye'l-âhir 999 30Cemâziye'l-evvel 1000	27 Mart- 1591-14 Mart 1592	25	25	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
TS.MA.d. 1569- 26/30	1 Cemâziye'l-âhir 1000- 30 Cemâziye'l-evvel 1001	15 Mart 1592-4 Mart 1593	25	25	20	2	2	X	X	X	X	X	X	X
TS.MA.d. 1569- 20/25	1 Cemâziye'l-âhir 1001 30 Cemâziye'l-evvel 1002	5 Mart 1593-21 Şubat 1594	25	25	20	2	2	X	X	X	X	X	X	X
TS.MA.d. 1569-14 /19	1 Cemâziye'l-âhir 1002- 30 Cemâziye'l-evvel 1003	22 Şubat 1594-10 Şubat 1595	25	25	20	2	2	X	X	X	X	X	X	X
TS.MA.d. 1569- 08/13	1 Cemâziye'l-âhir 1003 30 Cemâziye'l-evvel 1004	11 Şubat 1595-31 Ocak 1596	25	25	20	2	X	X	X	X	X	X	X	X
TS.MA.d. 1569-02	1 Cemâziye'l-âhir 1004- gaye-i Safer 1005	1 Şubat 1596-13 Ağustos 1597	25	25	25	2	X	X	X	X	X	X	X	X
TSMA.d. 1616	1 Şevval 1078- 30 Ramazan 1079	15 Mart 1668-3 Mart 1669	X	X	X	X	X	X	5	5	5	5	5	5

4.2.3. Tamirat Giderleri

Osmanlı Devleti'nde vakıf binalarının inşası, kamusal hizmetlerin sürekliliği açısından kritik bir öneme sahipti. Sosyo-ekonomik durumları elverişli olan bireyler, şehrin mimarbaşı ve ustalarının izniyle, kendi mülkleri üzerinde gerekli müştemilatları içeren vakıf eserleri inşa ederdi. Bu süreç, vakıf yapısının her türlü ihtiyacını karşılayacak ve bakım ile onarımlarını sürdürecektir gelir kaynaklarının belirlenmesini gerektirirdi. Vakıf kurucusu, “meclis-i şer’i şerîf” mahkemesine başvurarak, vakfını tescil ettirir ve bir mütevellî atardı. Bu işlemler sonunda vakfın tescili yapılır ve bir sureti mahkeme siciline kaydedilerek İstanbul’a Evkâf defterine gönderilirdi¹⁰⁸⁸

İslam hukukunda, vakıf mallarının tamiri, mütevellînin en önemli sorumluluklarından biri olarak kabul edilmiştir. Vakfın tamir edilmemesi şartı konulsa bile, bu şart dikkate alınmaz çünkü tamir edilmemesi vakfın amacına aykırıdır. Tamir masrafları, vakfın gelirlerinden karşılanmalı ve bu masraflar, vakıftan yararlananlara ve görevlilere dağıtılacak tahsisat ve ücretlerden önce gelmelidir.¹⁰⁸⁹

Vakıf binalarının zamanla çeşitli doğal afetler ve insan faktörlerinden kaynaklanan zararlara maruz kalması kaçınılmazdı. Şiddetli rüzgârlar, yangınlar, depremler, seller ve diğer doğal olaylar, bu binaların hasar görmesine yol açabilirdi. Bunun yanı sıra, isyanlar, kuşatmalar ve savaşlar gibi insani etkenler de vakıf yapılarında zarara neden olabilirdi. Bu tür zararlardan ötürü, vakıf binalarının düzenli olarak tamir, bakım ve onarıma ihtiyaç duyduğu görülmektedir¹⁰⁹⁰

Vakıf binalarının uzun ömürlü ve işlevsel kalması için, vakfiyelerde bu tür bakım ve onarımların yapılması gerektiği belirtilir. Vakfın hizmet amacının sürekliliği göz önüne alındığında, mütevellî gerekli durumlarda onarıma muhtaç binaları tamir ettirme yetkisine sahiptir. Böylece vakıf eserlerinin orijinal özelliklerini koruyarak uzun

¹⁰⁸⁸ Samettin Başol-Mevlüt Çam, “Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi (Konya Şer’iye Sicillerinden Örneklerle)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 27/Bahar (2011), s. 6.; Mefail Hızlı, “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 221-222.

¹⁰⁸⁹ Ahmet Akgündüz, “Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası”, *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994), 115-116.

¹⁰⁹⁰ Başol- Çam, “Keşif ve Tamir Belgeleri”, s.7, Hızlı, “Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, 223-224.

yıllar boyunca hizmet vermesi sağlanır; ancak bu işlemler için kadiya başvurarak keşif ve tamir izni almak zorundadır.¹⁰⁹¹

Tamir süreci genellikle belirli bir prosedür izleyerek yürütülür. Tamire ihtiyaç duyan bir yapının mütevellisi, mahkemeye başvurarak binanın incelenmesini talep ederdi. Mahkeme, bina işlerinden anlayan uzmanlardan oluşan bir heyet görevlendirir. Bu heyet, binanın hangi bölümlerinin onarıma ihtiyaç duyduğunu, kullanılacak malzemeleri ve işçilik masraflarını belirten bir rapor hazırlar. Rapora dayanarak mahkeme, tamir izni verir. Tamir süreci tamamlandığında, uzmanlar tarafından yapılan son kontrolle onarımın usulüne uygun olup olmadığı ve binanın kullanıma uygun hale gelip gelmediği denetlenir ve mahkemeye rapor edilirdi.¹⁰⁹²

Bu süreç, vakıf binalarının uzun ömürlü ve işlevsel kalmasını sağlamak amacıyla titizlikle yürütülürdü. Vakıf yöneticileri, binanın bakım ve onarımına dair gerekli adımları atmak zorundaydı ve bu sürecin hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmesi esastı. Vakfiyelerde belirtilen şartlara uyulması, vakıf binalarının amacına uygun olarak hizmet vermeye devam etmesini garanti ederdi. Böylece, vakıf eserlerinin zamana meydan okuması ve topluma uzun süre hizmet etmesi sağlanırdı.¹⁰⁹³

Hukuka göre, vakfın devamlılığı için ilk yapılacak, en gerekli şey olan tamir işleri için Şah Sultan Vakfiyesinde vakfa ait olan binaların onarımının nasıl yapılacağına dair detaylar yer almaktadır. Buna göre, vakfın mütevellileri, harap olmaya yüz tutan yapıları, Hazine-i Âmire’de saklanan gelir fazlasından faydalanarak, hâkim ve nâzırın onayıyla tamir etmekle yükümlüdür. Ayrıca, Davutpaşa civarındaki cami, medrese ve müderris evinin tamirinin ise kendi vakıf gelirlerinden karşılanması şart koşulmuştur.¹⁰⁹⁴ Vakfiyede Davutpaşa’daki giderlerden evvel mahalle ile ilgili gelir

¹⁰⁹¹ Başol- Çam, “Keşif ve Tamir Belgeleri”, 7 ; Ömür Bakırer, “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi* 10 (Ankara 1973), 113. (113-126)

¹⁰⁹² Hızlı, “Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, 229.

¹⁰⁹³ Başol- Çam, “Keşif ve Tamir Belgeleri”, 6-7; Ahmet Akgündüz, “Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri” 115-116.

¹⁰⁹⁴ Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09, 22a.

kaynakları paylaşılmıştır. Burada tamirin yapılması için söz konusu gelirlerin kullanılabileceği ifade edilmektedir.

Bununla bağlantılı olarak, Şah Sultan Vakfyesi'nde yer alan bir başka önemli ayrıntı da vakfa ait özel mülklerin, özellikle Şah Sultan'ın kendi kullandığı ve sonrasında kızına ve torunlarına bıraktığı evin tamirinin de vakıf tarafından karşılanacağı şartının getirilmesidir. Bu düzenleme, sadece kamusal yapılarla sınırlı kalmayıp, vakfin mülkiyetindeki özel kullanımda olan binaların da korunmasına ve bakımlarının vakıf gelirleriyle sağlandığını göstermektedir.¹⁰⁹⁵ Böylelikle, vakfin sürdürülebilirliği sağlanırken, aynı zamanda aile fertlerinin refahı ve kullanım hakları da güvence altına alınmıştır.

Vakfin mülklerinin, özellikle taşınmazların ve yapıların, zaman içinde oluşan zararlara karşı korunması ile ilgili vakfiyede önlem mahiyetinde vakıf mülklerinin bakım-onarımları için borçlanma gibi finansal yöntemler kullanılmıştır. Bu borçlar, vakıf gelirlerinden geri ödenmiş ve bu şekilde mülklerin etkin bir şekilde korunması ve yönetilmesi sağlanmıştır.¹⁰⁹⁶

Bu yaklaşım, vakfin mülklerinin sürekli olarak bakımının yapılması gerektiğini ve bu bakımların vakıf gelirleriyle finanse edilmesinin önemini vurgular. Aynı zamanda, vakfin mali yönetiminin ve kaynaklarının nasıl kullanıldığını, binaların ve mülklerin korunması için ne tür önlemler alındığını da göstermektedir.

Şah Sultan Vakıfları'nda tamir masraflarının genel giderler içindeki payına bakıldığında, %0,8 ile %10 arasında değişen oranlarda tamirat harcamaları yapıldığı görülmektedir. Bu durum, düzenli aralıklarla değil, ihtiyaç hâsıl olduğunda yapılan tamirlerden kaynaklanmaktadır. Binaların hasar görmesine pek çok etkenin sebep olduğu bilinir, bunların en önemlilerinden biri doğa olaylarıdır. İstanbul, eski zamanlardan bu yana sayısız deprem ve yangınla karşı karşıya kalmıştır. Bu afetlerin elbette vakıflara ait mallar ve evler üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Şair Kâtipzâde'nin dizeleri bu durumu en iyi şekilde ifade eder:

¹⁰⁹⁵ Şah Sultan Vakfyesi, EV.VKF.09, 23b-24a.

¹⁰⁹⁶ Şah Sultan Vakfyesi, EV.VKF.09, 28b.

“Nice köşkler hem saraylar bunca evler mahvolup
Taş u toprağı döküldü geçmeden kaldı yolu
Han u hamam u medaris, kagir bina-yı mahzenan
Etmedi asla ifade hep demirden kapulu
Yandı camiler mescid hem imaretler o gün
Şöyle yandı rüzgarla çıktı ayyuka külü.”¹⁰⁹⁷

Kâtipzâde'nin ele aldığı yangın, 1660 yılında gerçekleşen ve İstanbul'un en büyük yangını olarak bilinen felakettir. Bu yangın, Haliç kenarındaki Odunkapı'dan başlayarak sur içine yayılmış ve Samatya'ya kadar ulaşmıştır. Yangının etkilediği alan içinde yer aldığı için, Şah Sultan'ın Davutpaşa'daki Camiinin de bu yangından etkilenmiş olması muhtemeldir. Ayrıca, bu yangın sırasında Yahudi mahalleleri de zarar görmüştür. Şah Sultan'ın icareteynli evlerin de bu Yahudi mahallelerinde yer aldığı düşünülmektedir. Ancak, yangının vakıf mallarına zarar verdiğine dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte, muhasebe defterleri de bu tarihe denk gelmemektedir. 1660 yangını gibi, İstanbul'u etkileyen ve Davutpaşa'ya kadar uzanan birçok yangın daha olmuştur (1706, 1718, 1756, 1782). Ancak, bu yangınların ardından herhangi bir keşif raporu, keşif talebi ya da tamirat taleplerine dair belgeler bulunmadığı gibi, mevcut muhasebe defterlerinin tarihleri de bu yangınlarla örtüşmemektedir.¹⁰⁹⁸

İstanbul, yangınlarla olduğu kadar depremlerle de ciddi şekilde sarsılmıştır. 1766 yılında, 1509'dan sonraki en şiddetli deprem meydana gelmiş ve özellikle Yedikule ile Edirnekapı civarındaki birçok ev yıkılmıştır. İstanbul genel olarak bu depremden etkilenmiş, ancak en fazla hasarın Marmara kıyısına yakın bölgelerde yaşandığı

¹⁰⁹⁷ İsmail Yakıt, “İstanbul'da Meydana Gelen Yangın, Deprem ve Diğer Afetlere Düşürülen Tarihler”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültürlerinde İstanbul: Bildiriler I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, 1, (Ankara, 2012), 1132.

¹⁰⁹⁸ Kenan Yıldız, “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri, Dünya Ölçeğinde İstanbul, Topoğrafya ve Yerleşim*, mlf. Kenan Yıldız (İstanbul: 2015), 1, 490-502; Kenan Yıldız, “1660 Büyük İstanbul Yangını”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri, Dünya Ölçeğinde İstanbul, Topoğrafya ve Yerleşim*, mlf. Kenan Yıldız (İstanbul: 2015), cilt I, 489-493; Cevdet Türkay, “1782 Büyük İstanbul Yangını”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 30, (İstanbul, 1999), 54-57; Fatih Köse, “1756 İstanbul Yangını = 1756 İstanbul Fire”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 2, (2019), 191-213; Süheyl Ünver, “İstanbul Yangınları”, *Tarih Dünyası*, 4/ 33, (İstanbul, 1952), 1338-1341.

düşünülmektedir.¹⁰⁹⁹ Bu nedenle, Davutpaşa ve Merkezefendi Külliyesi'nin, Eyüp Külliyesi'ne kıyasla daha fazla zarar gördüğü söylenebilir.

Mekâtib defterlerinde¹¹⁰⁰ bazı Şah Sultan Vakfı'na ait binalarının hasar gördüğüne dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu defterler, vakıf binalarının maruz kaldığı zararın kapsamını ve gerekli onarımları detaylandırmaktadır. Buna göre Şah Sultan vakıflarının mütevellisi Ahmed Ağa tarafından verilen bilgilere göre, vakfın yönetiminde olan Yenikapı dışındaki Şeyh Merkezefendi Cami ve tekkesi ile Silivrikapı içindeki mektep, meydana gelen deprem sonucunda bazı yerleri zarar görmüş ve tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna istinaden, padişah fermanıyla şer'i makam tarafından keşif yapmak üzere görevliler atanmıştır. Yapılan keşif sonucunda cami, medrese, mektep ve tekke gibi binaların tamiri için gerekli olan toplam masraf 984 kuruş 21 akçe olarak hesaplanmış ve müteveli Ahmed Efendi'ye tamir işlemlerini başlatması için bildirilmiştir.¹¹⁰¹

İstanbul'da 1509, 1648, 1690, 1754, 1790 ve 1802 yıllarında büyük depremler ve yıkımlar yaşanmıştır.¹¹⁰² Ancak, bu depremlerin Şah Sultan Vakfı binaları üzerindeki etkileriyle ilgili özel bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muhasebe defterlerinde, bu dönemlere ait yüksek tamirat masrafları dikkat çekse de bu masrafların doğrudan depremlerle bağlantısını kurmak mümkün olmamıştır. Bunun nedeni, muhasebe kayıtlarının

¹⁰⁹⁹ Erhan Afyoncu ve Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve İstanbul Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, 22-23 Mayıs 2000, (İstanbul, 2001), 85-92.

¹¹⁰⁰ Mekâtib Defterleri, Osmanlı bürokrasisinde, padişahlar veya yetkili kişiler tarafından vakıflar ve diğer önemli devlet işleri hakkında yazılmış resmi mektupların (Mekâtib) kayıt altına alındığı belgelerdir. Bu defterlerde, genellikle vakıf yönetimiyle ilgili emirler, tayinler, vakıf mülkleriyle alakalı yazışmalar ve diğer idarî konulara dair mektuplar yer alır. Mekâtib defterleri, içerdiği belgelerin türüne göre tasnif edilmiş olup, vakıflarla ilgili önemli yazışmaların detaylarını barındırır. Çam vd., *Vakıf Araştırma Rehberi*, 125.

¹¹⁰¹ VGM 795-73, 9 ZA 1180 /8 Mayıs 1767

¹¹⁰² Murat Can Kayakıran, "Küçük Kıyamet: 1509 İstanbul Depremi", *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*, (Ankara, 2021), 215-224.; Erdem Yücel, "Tarih Boyunca İstanbul Depremleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, cilt II, sayı 6, (İstanbul, 1971), 58-63; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Beyazıt Hamamı ve İstanbul Depremleri", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni = Bulletin Officiel du Touring et Automobile Club de Turquie*, sayı 129, (İstanbul, 1952), 7; Kemal Gurulalkan, "1766 İstanbul Depremine İlişkin Bir Hasar Raporu Belgesi = A Damage Report Document on the 1766 İstanbul Earthquake", *İNŞA: İnsan ve Şehir Araştırmaları Dergisi = Journal of Human and Urban Studies*, 1/1, (İstanbul, 2023), 116-125.

tarihlerinin depremlerle örtüşmemesidir. Bu durum, vakıf binalarına depremlerin etkisini anlamada bir boşluk oluşturmuştur.

Dönemin bakım ve onarım gereksinimlerini ortaya koyarak, bu yapının sürekli olarak bakım altında tutulduğunu gösteren belgeler bulunmaktadır. Bunlar muhasebe defterlerini destekleyen bilgiler içermektedir. Buna göre 1786 tarihli bir belgede, Eyüp'teki Cami-i Şerîf ve tekke odalarının tamirâtı için yapılan incelemeler sonucunda, gerekli tamirat masraflarının toplamda iki bin dokuz yüz seksen sekiz kuruş 32 akçe olduğu belirlenmiştir.¹¹⁰³

Bir başka belgede hesaplama işçilik ücretlerinin de dâhil olduğu belirtilmiştir. Tamiratlar sırasında Nakkaş¹¹⁰⁴ çalıştırılması planlanmaktadır. Buna göre 10 Cemaziye'l-Ahir 1198 (1 Mayıs 1784), Şah Sultan Vakfı'na ait Silivrikapı'daki Mekteb-i Şerîf'in saçağı ve diğer kısımlarının tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Tamir masrafları için yapılan hesaplamalar sonucunda, toplam 85 kuruşluk bir harcama gerektiği tespit edilmiştir. Bu meblağa, tamirat işçiliği için nakkaşlara verilecek ücretler de dâhil edilmiştir.¹¹⁰⁵

Harcamaları ortaya koyan bir başka belgeye de Şah Sultan Vakfı türbesi ve odalarının onarımı için yapılan masrafların toplamda 6,251 akçe olduğu belirtilmiştir. Bu masrafların 1,678 akçesi, türbe ve odaların tamiri için harcanmıştır.¹¹⁰⁶ Yapılan onarımların maliyetini net bir şekilde ortaya koyarak, tamir işlemleri için harcanan miktar hakkında somut bilgi sunmaktadır.

Bazı belgeler yalnızca kayıt niteliği taşır ve bu belgeler genellikle tamir hakkında alınan kararların tutulduğu Fihrist defterlerinde bulunur. Bu tür defterlerde, örneğin “Eyüp Ensari'de Şah Sultan Türbesi ve mektebi ile diğer yapılarının tamiri hakkındadır”¹¹⁰⁷ şeklinde, sadece kısa bir bilgi yer almaktadır. Bu bilgi, söz konusu

¹¹⁰³ VGM. 802/77, (149-2), 7 N 1200 / 4 Temmuz 1786

¹¹⁰⁴ Nakkaş: Duvar süslemesi yapan usta, Süsleme sanatkarı

¹¹⁰⁵ VGM. 802/23 (40-2), 10 C 1198 / 1 Mayıs 1784.

¹¹⁰⁶ VGM. 802/26, 13 CA 1198 / 4 Mayıs 1784.

¹¹⁰⁷ VGM.768/37, 29 M 1257/ 23 Mart 1841.

tarihte Türbe ve mektebin tamirat geçirdiğini göstermektedir. Ancak, bu belgeler, yapılan harcamaların miktarı hakkında herhangi bir ayrıntı sunmamaktadır. Dolayısıyla, harcama miktarına dair verilerin eksikliği, bu belgelerin bütçe ve masraf analizlerinde sınırlı bilgi sağladığını göstermektedir.

Tamir ve onarım hakkında karar verme yetkisi olan Sultan'a arzuhal gönderilerek ihtiyaç duyulan tamir hakkında bilgi verildiği görülmüştür. Bu bilgilendirmelerin yalnızca mütevellî eli ile değil kadı tarafından da yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre Şah Sultan Mektebi ve Zâviyesi'nin Hacı Osman Kadı'nın marifetiyle tamiri için gereken masraflar belirtilmiştir.¹¹⁰⁸

Belgelerin çoğunda mütevellînin bir arzuhal gönderip gerekli tamirâtı ve tamirat için harcanacak tutarın ne kadar olduğunu bildirdiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine tahkikat ve keşif yapılır keşif sonucunda tamirata izin verildiği görülür. Eyüp'teki Şah Sultan Vakfı'na ait Cami-i Şerîf'in tecdidi ve ustalık işlerinin yanı sıra diğer masraflar için toplamda 87 kuruş 10 para gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, İstanbul'daki Avratpazarı (Davutpaşa Civarı) Cami'nin hasırlarının tecdidi, ustalık işleri ve diğer masraflar için toplam 63 kuruş 13 para masraf yapılması gerektiği eklenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda bu masrafların toplamda 150 kuruş 18 para olduğu ifade edilmiş ve tamire izin verilmiştir.¹¹⁰⁹

Başka bir belgede, gönderilen arzuhal ile harcamalar için gerekli görülen paranın temin edilme şekli açıklanmıştır. Arzuhalde, Şah Sultan'ın İstanbul'daki camilerinin tamirine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, Hazine-i Amire'den türbe-i şerîf'in tamiri ve tecdidi için toplam 8,139 kuruşluk bir bütçe ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu meblağın, Hazine-i Haremeyn'in mal-ı mukayyedinden tahsis edilmesi ve ilgili kayıtlara işlenmesi gerektiği de vurgulanmıştır.¹¹¹⁰ Vakfiyede yazıldığı gibi, vakıf için ihtiyaç duyulan para, Hazine-i Amire'den tahsis edilmektedir. Bu belge, vakıf

¹¹⁰⁸ VGM-2755-50, Gaye-i B 1197/ 2 Haziran 1783.

¹¹⁰⁹ VGM.786-21 31-2, 17 B1212/ 9 Eylül 1797.

¹¹¹⁰ EV.HMH. Belge. 4/10, 18 M 1144/ 23 Temmuz 1731

projelerinin finansmanında izlenen yöntemleri ve kaynak tahsisi süreçlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 46'ya bakıldığında, en yüksek tamirat giderlerinin 1594, 1631, 1694, 1597 ve 1789 yıllarına ait olduğu görülmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu yıllarda olağanüstü bir durum veya büyük bir felaket yaşanmamıştır. Bu nedenle, yüksek tamirat giderlerinin bu dönemlerde meydana gelen sıradan aşınma ve yıpranma nedeniyle yapılan rutin onarımlardan kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 41. Şah Sultan Vakfı Tamirat Giderleri

Belge No	Hicri	Miladi	Giderler Toplam (Akçe)	Tamir Masrafları (Akçe)	Yüzdelik	Belge No	Hicri	Miladi	Giderler Toplam (Akçe)	Tamir Masrafları (Akçe)	Yüzdelik
TS.MA.d. 1569-20/25	C 1001 – 30 CA 1002	5.3.1593-21.2.1594	713534	76598	10,7350175	EV.HMH.d. 2225	29 RA 1129-5 R 1130	13.3.1717-8.3.1718	381337	17120	4,48946732
MAD 5616	1 RA1040-15 C 1041	8.10.1630-8.1.1631	559383	59980	10,7225282	TSMA.d. 3695	1 Ş 1011-29 Ş 1012	14.1.1603-1.2.1604	728392	29199	4,00869312
EV.HMH.d. 685	22 C 1103-13 B 1105	11.3.1692-10.3.1694	881724	89174	10,1135956	EV.HMH.d. 6284	6 R 1195-26 RA 1196	12.3.1781-11.3.1782	458968	15120	3,29434732
TS.MA.d. 1569-02	1 C 1004-gaye-i S1005	1.2.1596-13.8.1597	594194	53620	9,0239888	TS.MA.d. 1569-08/13	1 C 1003 – 30 CA 1004	11.2.1595-31.1.1596	569014	13458	2,36514392
EV.HMH.d. 6703	4 C 1202-13 C 1203	1.3.1788-11.3.1789	451715	38280	8,4743699	TSMA.d. 1616	1 L 1078- 30 N 1079	15.3.1668-3.3.1669	350902	7194	2,05014505
EV.HMH.d. 2225	28 RA 1129-5 R 1130	12.3.1717-8.3.1718	548137	43115	7,8657343	EV.HMH.d. 1416	27 ZA 1117-18 R 1119	12.3.1706-19.7.1707	596760	11580	1,94047858
TS.MA.d. 1569-26/30	1 C 1000 – 30 CA 1001	15.3.1592-4.3.1593	653824	43172	6,6030002	TS.MA.d. 1569-01	1 B 989-30 CA 990	1.8.1581-22.6.1582	386892	7397	1,91190306
TS.MA.d. 1569-31/35	1 C 999 – 30 CA 1000	27.3.1591-14.3.1592	651044	38524	5,91726519	EV.HMH.d.783	³ B 1105-30 B 1106	28.2.1694-16.3.1695	377173	5485	1,45423983
TS.MA.d. 1569-14 /19	1 C 1002-Gaye-i CA 1003	22.2.1594-10.2.1595	609865	33643	5,51646676	MAD. 6211	1 M 1049- 29 L 1049	4.5.1639-26.2.1640	539135	4343	0,80554963

4.2.4. Vakıf Kurumlarına Dair Çeşitli Harcamalar:

Personel ve tamirat ödemeleri, vakfın düzenli olarak yaptığı rutin harcamalar arasında değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, ihtiyaç duyulduğunda yapılan ve her muhasebe defterinde farklılık gösteren harcamalar da bulunmaktadır. Bu tür harcamalar, muhasebe defterlerinde "ihrâcât-ı sa'ire" başlığı altında kayıtlıdır. Belirli yıllarda, gerekli tamir masrafları da bu başlık altında yer almıştır. Bu bölüm, çeşitli harcamalar veya diğer giderler olarak adlandırılabilen her türlü masraf kalemini kapsar.

Örneğin, cami, tekke ve mekteplerde kullanılacak mumlar, kırtasiye masrafları, vakfın şartlarına uygun görülen işler için ayrılan paralar, bayram ve aşure yemekleri gibi etkinlikler için yapılan harcamalar ve kandil için yağ ve fitil masrafları bu bölümde yer alır. Bu harcamalar, aslında vakfa bağlı kurumların iç düzeni hakkında önemli bilgiler sağlar ve sadece ekonomik hesapların ötesinde bir anlam taşır. Örneğin, “Bahâ-i Şem-ı Asel-ı Kebir, Berâ-yı Levâzım-ı Cenâheyn-i Mihrâb-ı Câmi-i Şerîfân-ı Evkâf-ı mezbûre der Hazret-i Ebi Eyyûb Ensari ve Merkezefendi ve Davud Paşa” ifadesi, bu üç camide mihrabın iki yanında büyük mumlar kullanıldığını gösterir. Ayrıca, kayık ve hammaliye ücretlerinin düzenli olarak kaydedilmesi, Haliç kenarında bulunan bu külliye'nin bir taşıma ihtiyacı olduğunu düşündürür. Buhur (tütsü) alımlarının da kayıtlarda yer aldığı görülmektedir. Bu tütsülerin dinî törenlerde ya da mekânların güzel kokması için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bunların dışında, vakfın şartlarına uygun olarak yetimlere ait evlerin ihtiyaçları karşılanmakta ve yetim çocuklara kıyafet yardımı yapılmaktadır. Bu tür ayrıntılar, vakfın sosyal ve ekonomik yapısını anlamamız açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Harcama yapılan malzemeler, hangi vakıf binası için ne şekilde ve kaç akçeye alındığını içeren tablo incelendiğinde,¹¹¹¹ vakıf yönetiminin mali ve idarî işleyişine dair önemli bilgiler edinilebilir. Örneğin, her bir malzemenin hangi bina için kullanıldığı ve bu malzemelerin kullanım amacı (cami, tekke, medrese gibi) açıkça görülebilir. Aynı

¹¹¹¹ Tablo, hacim olarak fazla yer kapladığından ve konu bütünlüğünü bozabileceği düşünüldüğünden ekler kısmında paylaşılmıştır.

zamanda, malzemelerin maliyetleri de akçe cinsinden belirtilmiş olup, bu maliyetler vakfın genel ekonomik durumu ve harcama kalemleri hakkında fikir verir.

Tabloda yer alan (Bkz. Tablo 42) malzemeler arasında mumlar, yağlar, kırtasiye ürünleri, tamirat malzemeleri, yemek ve kıyafet yardımları, gibi farklı kategorilere ayrılmış harcamalar bulunabilir. Bu malzemelerin hangi binada, hangi bölümde kullanıldığı tabloda gösterilmektedir. Bu bilgiler, vakfın şartlarını yerine getirme konusunda ne kadar titiz davrandığını ve her bir harcamanın nereye yapıldığını anlamamızı sağlar. Ayrıca, harcama miktarlarının karşılaştırılması, yıllar içinde vakfın giderlerinde yaşanan değişiklikleri ve mali dengelerini de ortaya koyar.

Camilerde yapılan harcamalar incelendiğinde, en büyük payın "Revgan-ı Zeyt" (zeytinyağı) alımlarına ayrıldığı görülmektedir. Zeytinyağı, özellikle cami içindeki kandillerde ve özel gecelerde minarelerde aydınlatma amacıyla kullanılmaktadır. Kandiller, sandıklar içinde muhafaza edilir ve bu sandıklar da ayrıca satın alınmıştır. Önemli harcama kalemlerinden bir diğeri ise kandillerin kendisidir. Ayrıca, "Şem-i Asel" (bal mumu) de dikkat çeken bir diğer önemli malzemedir ve camilerde, türbelerde ve tekkelerde kullanılmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, her yıl üç cami için toplamda 60 kile¹¹¹² bal mumu harcanmaktadır.¹¹¹³

Tekke ve zâviyelerde yapılan harcamalara bakıldığında, en büyük payın Müslümanlarca özel kabul edilen gün ve gecelerde verilen yemekler için ayrıldığı görülmektedir. Muharrem ayında aşure yemeği, Merkezefendi ve Eyüp zâviyelerinde hazırlanmakta, vakfiyede belirtildiği gibi şeyhin mutfağında pişirilerek dervişlere ve fukaraya dağıtılmaktadır. Aynı şekilde Ramazan ve Kurban Bayramları ile Regaip, Berat, Mevlid ve Miraç gecelerinde de vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda yemek hazırlanıp dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, şeyhlerin mutfağına giren yemekler hakkında detaylı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte, bu yapılarda da yine kandil ve şem-i asel (bal mumu) harcamaları öne çıkmaktadır.

¹¹¹² 1 kile 1kg'a denk kabul edilmektedir. Cengiz Kallek, "Kile", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara 2022, 567-570.

¹¹¹³ EV.HMH.635-5, 3b.

Mektepler için en dikkat çekici masraflar, yetimlere ve öğrencilere yapılan kıyafet yardımlarıdır. Arakiyye (başlık) ve melbusa (takım olarak elbise) gibi çeşitli kıyafetler ya da bu kıyafetlerin temini için ödenekler dağıtılmıştır. Ayrıca, mektepler için kömür ve kül alındığı da kaydedilmiştir, bu da mekteplerin ısınmasının nasıl sağlandığını göstermektedir.

Harcamaların yoğun olarak görüldüğü bir diğer yapı hamamlardır. Bu harcama çeşitleri, bize renkli bir dünyanın kapılarını aralar. Hamamların en fazla masraf yaptıran malzemeleri kova, halat, yumak ve dolap olarak kaydedilmiştir. Yani, hamama su taşıyan "dolap" isimli düzenekte kullanılan parçalar satın alınmaktaydı ve neredeyse her muhasebe defterinde bu masraflara rastlanır. Bu durum, hamamların oldukça işlek olduğunu, sıklıkla bakım gerektirdiğini göstermektedir. Ayrıca, hamam kapısına levhalar asıldığı, burma kapı kollarının da kapılar için sıkça satın alınan eşyalardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Hamam içinde musluklar için başlıklar, külhan için kürek ve kireç, bezir yağı gibi çeşitli onarım malzemelerinin alındığı da görülmektedir.

Bu terimlerin incelenmesi, yalnızca dilsel ve kültürel zenginliği ortaya çıkarmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemsel kullanım alışkanlıkları ve sosyal yapıya dair önemli ipuçları da verebilir. Her bir malzemenin adı, fiyatı, hangi yapı için kaç adet temin edildiği ve hangi amaçla kullanıldığı gibi detaylar, harcama kayıtlarından yola çıkarak, Osmanlı dönemi yapıların günlük işleyişine dair değerli veriler sunabilir. Bu tür bilgiler, vakıfların ekonomik gücü hakkında da bize önemli ipuçları verir. Ayrıca, her bir malzemenin alternatif kullanım alanları ya da birden fazla işlev görüp görmediği de dönemin zanaat ve yapı kültürü açısından incelenebilir. Malzemelerin farklı bölgelerde benzer yapılar için nasıl kullanıldığının karşılaştırılması, coğrafi ve yapısal farklara göre değişiklik gösteren harcama kalıplarını anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bağlamda, vakıf ekonomisinin nasıl işlediğine dair kapsamlı bir bakış geliştirmek mümkündür ve bu konu, başlı başına bir araştırma konusu olarak zengin bir içeriğe sahiptir.

Tablo 42. Vakıf Kurumlarına Dair Çeşitli Harcamalar

EV.HMH. d. 6284 (16 Rebiülevvel 1195-26 Rebiülevvel 1196 / 12 Mart 1781-11 Mart 1782)		
Harcama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Revgan-ı Zeyt (Ramazan için)	900	Davudpaşa Cami
Revgan-ı Zeyt (Ramazan için)	900	Eyüp Cami
Kanâdil ve askı ve şamdan ve fitili ve Cârûb (Süpürge)	1000	Eyüp ve Merkez Efendi Cami
Aşure Yemeği	2700	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Aşure Yemeği Pişirme (Muharremi'l-Haram)	400	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Kapama-i Sıbyânân	12000	Mekteb-i Şerîf
Ahker (Kül)	900	Mekteb-i Şerîf
Revgan-ı Zeyt (Ramazan için)	900	Merkez Efendi Cami
Devl (Kova)	360	Su Kuyusu için
Şem-i Asel	14400	Tüm Camiler
Revgan-ı Zeyt (Kadir Gecesi için)	4500	Tüm Camiler
Şem-i revgan	2880	Tüm Camiler

TS.MA. d. 1569-26/30 (1 Cemâziye'l-âhir 1000 – 30 Cemâziye'l-evvel 1001/ 15 Mart 1592-4 Mart 1593)		
Harcama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Taam (Regaip Gecesi için)	400	Eyüp Cami
Taam (Berat Gecesi için)	440	Eyüp Cami
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Eyüp Cami
Taam âşûrâ	240	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Regaib, Berat Kandili için)	55	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Berat Kandili için)	120	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	150	Eyüp Cami
Kanâdil (Minare için)	30	Eyüp Cami
Efrutten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Eyüp Cami
Çilingir (Evani-i Zaviye)	100	Eyüp Cami
Lüle (musluk için)	180	Eyüp Cami
Burma Mihaliç (Mektep için)	20	Eyüp Cami

Revgan-ı zeyt	1080	Tüm Camiler
Firuzat-ı Kanâdîl (Kadir Gecesi için)	900	Tüm Camiler
Kalay	200	Zaviye Bakırları için
Şem-i asel-ı kayık ve hammaliye	2400	
Harc-ı Kalemîyye ve Kisedâriye	2000	
EV.HMH. d. 6703 (4 Cemâziye'l-âhir 1202-13 Cemâziye'l-âhir 1203/ 1 Mart 1788-11 Mart 1789)		
Harcama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Revgan-ı Zeyt (Ramazan için)	900	Davudpaşa Cami
Revgan-ı Zeyt (Ramazan için)	900	Eyüp Cami
Kanâdîl ve askı ve şamdan ve fitili ve Cârûb	1000	Eyüp ve Merkez Efendi Cami
Aşure Yemeği	2700	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Kapama-i Sıbyânân (Kıyafet için para yardımı)	12000	Mekteb-i Şerîf
Ahker	900	Mekteb-i Şerîf
Revgan-ı Zeyt (Ramazan için)	900	Merkez Efendi Cami
Aşure Yemeği Pişirme Harc	400	Muharremi'l-Haram
Devl	360	Su Kuyusu için
Şem-i Asel	16200	Tüm Camiler
Şem-i revgan.	2880	Tüm Camiler
Revgan-ı Zeyt	1080	Tüm Camiler

Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	240	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Minareler için)	65	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	150	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-i Asel (Berat Kandili)	120	Merkez Efendi Zaviyesi
Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdîl (Minare için)	30	Merkez Efendi Zaviyesi
Burma Mihaliç (5 adet)	690	Merkez Efendi Zaviyesi
Seccade (Mihrap için)	364	Merkez Efendi Zaviyesi
Seccâde (Minber için)	478	Merkez Efendi Zaviyesi
Hammaliye-i burma	20	Merkez Efendi Zaviyesi
Çilingir (Evani için)	100	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanadil	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanadil (Mevlid Kandili için)	1809	Merkez Efendi Zaviyesi
Perde (Cami için)	380	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	160	Davudpaşa Cami
Delv ve zincir	124	Davudpaşa Cami
Şem-i Asel (Berat Kandili)	120	Davudpaşa Cami

Revgan-ı Zeyt (Kadir Gecesi için)	4500	Tüm Camiler
Firuzat-ı kanâdîl (Kadir Gecesi için)	900	Tüm Camiler
Kalay	200	Zaviye Bakırları için
Muhâsbe-i haremeyn	4000	Vakıf
Şem-i asel-ı kayık ve hammaliye	2400	Vakıf
Harc-ı Kalemîyye ve Kisedâriye	2000	Vakıf
TS.MA. d. 1569-02 (1 Cemâziye'l-âhir 1004- Gaye-i Safer 1005 / 1 Mart 1788-11 Mart 1789)		
Harcama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Eyüp Cami
Taam-ı îdeyn-i şerîfeyn	300	Eyüp Cami
Taam-ı âşûrâ	200	Eyüp Cami
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	192	Eyüp Cami
Şem-i asel (Berat Gecesi)	175	Eyüp Cami
Çilingir (Zaviye için)	120	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat, Mevlid Kandili için)	84	Eyüp Cami
Kanâdil (minare ve cami)	70	Eyüp Cami
Efrûhten-i kanâdil-i minâre (Ramazan Gecesi)	60	Eyüp Cami

Efrühten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat Kandili için)	32	Davudpaşa Cami
Kanâdil (Minare için)	32	Davudpaşa Cami
Fıtil-i penbe (kanadil için)	20	Davudpaşa Cami
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	1383	Eyüp Mektebi
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	2155	Silivrikapı Mektebi
Kavuk	539	Sıbyan Mektebi
Hime	319	Silivrikapı Mektebi
Feraşe	600	Oda-ı Saray
Delv-i heyke (Dolap için)	1180	Lütfi Paşa Hamamı
Yumak (Dolap için)	315	Lütfi Paşa Hamamı
Resen (Dolap için)	267	Lütfi Paşa Hamamı
Burma-i Mihaliç (Hamam için)	105	Lütfi Paşa Hamamı
Kepç ve puşiden (Hamam Mutfağı için)	670	Eyüp Hamamı
Lüle	72	Eyüp Hamamı
Kerden-i kazgan	40	Eyüp Hamamı
Resen (Halat)	36	Eyüp Hamamı

Efrûhten-i kanâdil-i minâre (Regaib ve Berat ve Mevlid Kandili Geceleri)	20	Eyüp Cami
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-i şerîfeyn	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	200	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	192	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-i asel (Berat Gecesi)	175	Merkez Efendi Zaviyesi
Çilingir (Zaviye dış kapısı için)	120	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat, Mevlid Kandili için)	84	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdil (minare ve cami)	70	Merkez Efendi Zaviyesi
Efrûhten-i kanâdil-i minâre (Ramazan Gecesi)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Fıtıl-i lamba ve şahadiye?	30	Merkez Efendi Zaviyesi
Efrûhten-i kanâdil-i minâre (Regaib ve Berat ve Mevlid Kandili Geceleri)	20	Merkez Efendi Zaviyesi
Körük, Cârûb, (Cami Mezbelesi (Çöplük) için)	20	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	192	Davut Paşa Cami
Şem-i asel (Berat Gecesi)	175	Davut Paşa Cami

Kıfl (Hamam odası için, oturma yeri)	28	Eyüp Hamamı
Cam (Hamam Kubbesi için)	16	Eyüp Hamamı
TS.MA. d. 1569-31/35 (1 Cemâziye'l-âhir 999 – 30 Cemâziye'l-evvel 1000/ 27 Mart- 1591-14 Mart 1592)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Taam-ı mevlid (Mevlid Kandili için)	1500	Eyüp Cami
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	840	Eyüp Cami
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Eyüp Cami
Taam-ı âşûrâ	240	Eyüp Cami
Taam-ı âşûrâ	220	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	150	Eyüp Cami
Şem-i Asel (Berat Kandili)	120	Eyüp Cami
Çilingir (Evani için)	120	Eyüp Cami
Devl ve Resen (Kova ve Halat)	65	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat Kandili için)	60	Eyüp Cami
Efrûhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Eyüp Cami

Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat, Mevlid Kandili için)	84	Davut Paşa Cami
Kanâdil (minare ve cami)	70	Davut Paşa Cami
Efrûhten-i kanâdil-i minâre (Ramazan Gecesi)	60	Davut Paşa Cami
Efrûhten-i kanâdil-i minâre (Regaip ve Berat ve Mevlid Kandili Geceleri)	20	Davut Paşa Cami
Resen (Halat)	10	Davut Paşa Cami
Cârûb (3 Adet)	9	Davut Paşa Cami
Delv (Kova)	3	Davut Paşa Cami
Dolap-ı Hamam (Hamam'a su çeken çark)	570	Lütfi Paşa Hamamı
Yumak (Hamamdan su çeken çark için)	500	Lütfi Paşa Hamamı
Râhâbi	280	Lütfi Paşa Hamamı
Resen (Hamam'a su çeken çark için halat)	280	Lütfi Paşa Hamamı
Burma (Musluk başı)	270	Lütfi Paşa Hamamı
Mermer (Tamir için)	110	Lütfi Paşa Hamamı
Kemençe? (Hamam Kapısı)	100	Lütfi Paşa Hamamı
Sıvagirye (Dolap tamiri için)	54	Lütfi Paşa Hamamı
Neccârân	50	Lütfi Paşa Hamamı
Revgan-ı bezîr (tohum yağı)	50	Lütfi Paşa Hamamı
Mismar Yedeviye? Büyük çivi, mılh	49	Lütfi Paşa Hamamı
Künk (Boru)	45	Lütfi Paşa Hamamı

Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	50	Eyüp Cami
Kurn	15	Eyüp Cami
Kandil (Minare için)	10	Eyüp Cami
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	840	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	220	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi Kandiller için)	150	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi Kandiller için)	150	Merkez Efendi Zaviyesi
Çilingir (Zaviye-i Evani)	125	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-i Asel (Regaip Kandili)	120	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanadil	90	Merkez Efendi Zaviyesi
Kandil (Cami için)	75	Merkez Efendi Zaviyesi
Kufl (Kilit Cami Kapısı için Kilit)	75	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Minareler için)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Kandil (Ramazan Gecesi için)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Kandil (Minare için)	30	Merkez Efendi Zaviyesi
Burma-i Mihaliç	200	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi Kandiller için)	150	Davudpaşa Cami
Şem-i Asel (Berat Kandili)	120	Davudpaşa Cami

Tahliye-i kazgan-ı hamam	45	Lütfi Paşa Hamamı
Kireç ve Râhâb?	32	Lütfi Paşa Hamamı
Elvah (Levhalar)	32	Lütfi Paşa Hamamı
Şem-ı asel	30	Lütfi Paşa Hamamı
Mismâr	30	Lütfi Paşa Hamamı
Yedeviyye?	25	Lütfi Paşa Hamamı
Neccar	25	Lütfi Paşa Hamamı
Horasan	16	Lütfi Paşa Hamamı
Hammaliye	15	Lütfi Paşa Hamamı
Elvah (Levhalar)	10	Lütfi Paşa Hamamı
Mismar-ı	10	Lütfi Paşa Hamamı
Mismar (Hamam dolabı için)	10	Lütfi Paşa Hamamı
Irgad	10	Lütfi Paşa Hamamı
Mertek	9	Lütfi Paşa Hamamı
Neccârân ve ırgâd	156	Eyüp Hamamı
Keçe	125	Eyüp Hamamı
Kıfl (Oturma Yeri)	95	Silivri Kapısı Mektebi
Kebûn?	85	Eyüp Hamamı
Kıfl (Oturma Yeri)	72	Vakıf Odaları
Budun	60	Eyüp Hamamı
Kireç	60	Eyüp Hamamı
Mismar-ı budun (1000 adet)	50	Eyüp Hamamı
Gerdel?	40	Eyüp Hamamı

Fertek ve tahta ve çalab	96	Davudpaşa Cami
Kanadil (Minare için)	70	Davudpaşa Cami
Devl (Kova)	65	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt (Regaib, Berat Kandili için)	60	Davudpaşa Cami
Efruchten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Davudpaşa Cami
Câm	44	Davudpaşa Cami
Resen	22	Davudpaşa Cami
Penbe Fitol (Kandiller için)	18	Davudpaşa Cami
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	622	Eyüp Mektebi
Arakiyye (Külâh, şapka)	224	Eyüp Mektebi
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	1810	Silivrikapı Mektebi
Arakiyye (Külâh, şapka)	224	Silivrikapı Mektebi
Hime (Elbise)	84	Silivrikapı mektebi
Koğa-i Teneke	536	Lütfi Paşa Hamamı
Resen (Hamam dolabı için)	350	Lütfi Paşa Hamamı
Kepçe	345	Lütfi Paşa Hamamı
Burma-i Mihaliç	310	Lütfi Paşa Hamamı
Yumak	250	Lütfi Paşa Hamamı
Devl (Kova)	180	Lütfi Paşa Hamamı
Câm	120	Lütfi Paşa Hamamı
Cam	114	Lütfi Paşa Hamamı
Tahta	105	Lütfi Paşa Hamamı
Kalay (Hamam Mutfağı İçin)	98	Lütfi Paşa Hamamı

Zen/Zerre? Zaviye kapısı	30	Zaviye-i Merkez Efendi
Kova (Dolap için)	25	Eyüp Hamamı
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	25	Ebi Eyyüb Ensâri
Cârûb	16	Eyüp Hamamı
Mismar-ı Lahmiye?	12	Eyüp Hamamı
Halat (Dolap için)	12	Eyüp Hamamı
Horasan	8	Eyüp Hamamı
TS.MA. d. 1569-08/13 (1 Cemâziye'l-âhir 1003 – 30 Cemâziye'l-evvel 1004 / 11 Şubat 1595-31 Ocak 1596)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Kanâdîl (Mevlid Kandili)	2000	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-i şerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	200	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	170	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Şem-i asel (Berat gecesi)	130	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Çilingir (Evani-i Zaviye)	100	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Çilingir	100	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Regaib, Berat ve Mevlid Kandil için)	72	Eyüp Cami ve Zaviyesi

Kalay (Hamam Mutfağı İçin)	70	Lütfî Paşa Hamamı
Cam	56	Lütfî Paşa Hamamı
Mesâmir-i mütenevvîa	53	Lütfî Paşa Hamamı
Mismar-ı yedeviye	46	Lütfî Paşa Hamamı
Mismar kubbe	40	Lütfî Paşa Hamamı
Mismar-ı şene	36	Lütfî Paşa Hamamı
Kalay (Hamam Mutfağı İçin)	35	Lütfî Paşa Hamamı
Şem (Hamam Hazinesi)	35	Lütfî Paşa Hamamı
Mertek	34	Lütfî Paşa Hamamı
Kepçe?	175	Eyüp Hamamı
Tahta	96	Eyüp Hamamı
Câm	94	Eyüp Hamamı
Kalay (hamam mutfağı için)	49	Eyüp Hamamı
Cârûb	40	Eyüp Hamamı
Mismar	32	Eyüp Hamamı
Mertek	25	Eyüp Hamamı
TS.MA. d. 1569-01 (1 Recep 989-30 Cemâziye'l-evvel 990/ 1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer

Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Devl (Kova)	50	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Devl (Kova)	50	Eyüp Cami
Kanâdîl (minare ve cami)	48	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Resen	25	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Kurn? ibrik	20	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Kurn? ibrik	20	Eyüp Cami
Cârûb (Süpürge)	15	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Cârûb Süpürge	15	Eyüp Cami
Kanâdîl (Mevlid Kandili)	2000	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	200	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	170	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-i asel (Berat gecesi)	130	Merkez Efendi Zaviyesi
Çilingir (Evani-i Zaviye)	100	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Regaip, Berat ve Mevlid Kandil için)	72	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdîl (Ramazan Gecesi)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdîl (Mevlid Kandili)	56	Merkez Efendi Zaviyesi

Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	140	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt	14	Davudpaşa Cami
Cam	12	Davudpaşa Cami
Devl (Kova)	12	Davudpaşa Cami evine
Melbusat, Arakiyye (Elbise ve Başlık- Ramazan için)	1020	Eyüp Mektebi
Taam (Mevlid Kandili)	720	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Taam (Berat Gecesi için)	420	Eyüp Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Eyüp Zaviyesi
Âşûrâ	266	Eyüp Zaviyesi
Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için her minareye 6 ad.)	180	Eyüp, Merkez Efendi ve Davutpaşa Camileri
Hime (Elbise)	120	Eyüp Mektebi
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	90	Eyüp
Neccârân	81	Eyüp Hamamı
Nevziya? -i Mihaliç	81	Eyüp Mektebi
Resen (Halat)	28	Eyüp Hamamı
Devl (Kova)	26	Eyüp Cami
Nuhas Lüle (Bakır musluk başı)	18	Eyüp Hamamı
Revgan-ı zeyt	15	Eyüp Cami
Kireç	15	Eyüp Hamamı

Delv (Cami kuyusu için)	50	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat, Mevlid Kandili için)	42	Merkez Efendi Zaviyesi
Resen (Halat)	24	Merkez Efendi Zaviyesi
Cârûb (Süpürge)	15	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	170	Davudpaşa Cami
Şem-i asel (Berat gecesi)	130	Davudpaşa Cami
Kanadil (Ramazan Gecesi)	60	Davudpaşa Cami
Kanadil (Cami ve Minare için) 7 Adet	54	Davudpaşa Cami
Devl (Kova)	50	Davudpaşa Cami
Resen (Halat)	16	Davudpaşa Cami
Cârûb (Süpürge)	9	Davudpaşa Cami
Şamatra (Kandil için)	5	Davudpaşa Cami
Koğa	630	Lütfi Paşa Hamamı
Resen (Hamam'a su çeken çark için halat)	540	Lütfi Paşa Hamamı
Yumak (Hamamdan su çeken çark için)	500	Lütfi Paşa Hamamı
Kelepçe (Hamam kapısı için)	425	Lütfi Paşa Hamamı
Elvah (Levhalar)	175	Lütfi Paşa Hamamı
Neccârân ve ırgâdân	138	Lütfi Paşa Hamamı

İbrik	15	Eyüp Mektephane
Melbusat, Arakiyye (Elbise ve Başlık- Ramazan için)	1020	Silivrikapı Mektebi
Taam (Berat Gecesi için)	418	Merkez Efendi Zaviyesi
Arakiyye-i Eytam (Yetim Öğrenciler için Başlık)	352	Silivrikapı ve Eyüp Mektepleri)
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-i Asel (Berat Gecesi için bal Mumu)	270	Tüm Camiler
Âşûrâ	260	Merkez Efendi Zaviyesi
Nevziya? -i Mihaliç	200	Lütfi Paşa'daki iki derviş hüccesine
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	90	Merkez Efendi
Kandil (Minareler için)	43	Tüm Camiler
Revgan-ı zeyt	15	Merkez Efendi Cami
Cam	3	Merkez Efendi Cami
TSMA.d. 1616 (1 Şevval 1078- 30 Ramazan 1079/ 15 Mart 1668-3 Mart 1669)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Revgan-ı zeyt	720	Davud Paşa Beher şehir
Efruhten-i Kanadil (Özel gecelerde kullanılmak üzere Minareler için)	120	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt	1260	Eyüp Cami
Buhurha	720	Eyub Cami

Künk (Boru)	135	Lütfi Paşa Hamamı
Burma	120	Lütfi Paşa Hamamı
Mismâr-ı kubbe	100	Lütfi Paşa Hamamı
Yedeviyye?	85	Lütfi Paşa Hamamı
Kalay	84	Lütfi Paşa Hamamı
Berayı mezbûr	78	Lütfi Paşa Hamamı
Mismar	60	Lütfi Paşa Hamamı
Mismâr-ı Lahmiye/tahta	46	Lütfi Paşa Hamamı
Revgan-ı bezîr	38	Lütfi Paşa Hamamı
Künk (Boru)	30	Lütfi Paşa Hamamı
Keten	18	Lütfi Paşa Hamamı
Mismâr	15	Lütfi Paşa Hamamı
Şem-ı revgan	12	Lütfi Paşa Hamamı
Tahta/lahmiye	12	Lütfi Paşa Hamamı
Câme (bol elbise, çamaşır)	125	Eyüp Hamamı
Kelepçe (Hamam Kapısı)	110	Eyüp Hamamı

Efruhten-i Kanadil (Özel gecelerde kullanılmak üzere Minareler için)	120	Eyüp Cami
Boryâ/ Boriyâ-i sâr? Ve Bardak	1250	Eyüp Cami ve Mektebi
Devl (Kova), Resen (Halat)	220	Eyüp Cami ve Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	1200	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Rişte-i Penbe (Pembe İplik, Cârup (Süpürge)	1125	Eyüp ve Merkez Efendi Camileri
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	1100	Eyüp ve Merkez Efendi Camileri
Taam (Regaib gecesi)	800	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Taam (Berat gecesi)	800	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Âşûrâ	400	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Revgan-ı Zeyt (Regaip Gecesi minareler için)	360	Eyüp ve Merkez Efendi Camileri
Kalay (Zaviye'deki Evani/ Kapkacaklar için)	360	Eyüp Zaviyesi
Revgan-ı zeyt	720	Merkez Efendi Cami
Efruhten-i Kanadil (Özel gecelerde kullanılmak üzere Minareler için)	120	Merkez Efendi Cami
Kömür	720	Silivrikapı Mektebi ve Eyüp Mektebi
Şem-i Asel (Cami'nin Mihrabı için)	4320	Tüm Camiler
Kandil ve Kandil Sandıkları (Minareler için)	679	Tüm Camiler

Burma (Musluk)	66	Eyüp Hamamı
Neccar	50	Eyüp Hamamı
Mismâr-ı budun	35	Eyüp Hamamı
Budun Yedeviyye?	30	Eyüp Hamamı
Elvah (Levhalar)	30	Eyüp Hamamı
Kalay	30	Eyüp Hamamı
Mertek	20	Eyüp Hamamı
Gülek/Kevgen	20	Eyüp Hamamı
Resen (Halat)	16	Eyüp Hamamı
Meremmât-ı Delv	15	Eyüp Hamamı
Cârûb (Süpürge)	10	Eyüp Hamamı
Hamaliyye	5	Eyüp Hamamı
Lüle (Musluk)	75	Davudpaşa Cami
Keten ve Bezir (Lüle için)	69	Davudpaşa Cami
Rehâbî Lüle	50	Davudpaşa Cami

Kayık ve Hırdavat	1360	Vakıf
EV.HMH. d. 685 (22 Cemâziye'l-âhir 1103- 13 Receb 1105/ 11 Mart 1692- 10 Mart 1694)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Revgan-ı Zeyt (Caminin içindeki kandiller için)	720	Davudpaşa Cami
Revgan-ı Zeyt (Cami ve Türbenin içindeki kandiller için)	1260	Eyüp Cami ve Türbesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	2400	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Kalay (Evani/ Kapkacaklar için)	600	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyeleri
Taam (Berat Gecesi için)	1200	Eyüp Zaviyesi
Aşûrâ	400	Eyüp Zaviyesi
Taam (Berat Gecesi için)	1200	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Caminin içindeki kandiller için)	720	Merkez Efendi Cami
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	2000	Silivrikapı Mektebi ve Eyüp Mektebi
Kömür	1440	Silivrikapı Mektebi ve Eyüp Mektebi
Efruchten-i Kanadil (Özel gecelerde kullanılmak üzere Minareler için)	1440	Tüm Camiler için
Şem-i Asel-i Kebir (Camideki mihrabın iki yanına koymak üzere)	1440	Tüm Camilerde

Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	2510	Eyüp Cami
Cam (Hamam Kubbesi)	75	Eyüp Hamamı
Hime (Kütük)	360	Eyüp Mektebi
Cam	175	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Efruhten-i kanâdîl	180	Kazgani Odası
Revgan-ı Zeyt	432	Kazgani Odası Kandili
Tahliye-i Kenif	390	Kıbtıyan Odaları Mezbelesi
Cam (Hamam Kubbesi)	275	Lütfi Paşa Hamamı
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	2025	Silivrikapı Mektebi
Hime (Kütük)	360	Silivrikapı Mektebi
Kıfl (Oturma Yeri)	108	Vakıf Odaları
TS.MA. d. 1569-14 /19 (1 Cemâziye'l-âhir 1002- Gaye-i Cemâziye'l-evvel 1003/ 22 Şubat 1594-10 Şubat 1595)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer

Kalay (Şamdan ve kandil kutuları için)	1110	Tüm Camiler için
Kayık ve Hammaliye	120	Tüm Camiler için
EV.HMH. d.783 (3 Receb 1105-30 Receb 1106/ 28 Şubat 1694-16 Mart 1695)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Revgan-ı Zeyt (Cami ve Türbenin içindeki kandiller için)	1365	Eyüp Camisi ve Türbesi
Revgan-ı Zeyt (Caminin içindeki kandiller için)	780	Davud Paşa
Taam (Berat Gecesi için)	600	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Taam (Regaip Gecesi için)	600	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Âşûra	400	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Caminin içindeki kandiller için)	780	Merkez Efendi Cami
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	10000	Silivrikapı ve Eyüp Mektebi
Şem-ı Asel	5700	Tüm Camiler için
Cârûb (Süpürge), Resen (Halat), Devl (Kova)	1450	Eyüp ve Merkez Efendi Külliyesi

Kanâdîl (Mevlid Kandili)	2000	Eyüp Cami
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Eyüp Cami
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Eyüp Cami
Taam-ı âşûrâ	200	Eyüp Cami
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	165	Eyüp Cami
Şem-ı asel	130	Eyüp Cami
Çilingir (Evani-i Zaviye)	95	Eyüp Cami
Kanâdîl (Minare için)	75	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat, Mevlid Kandili için)	72	Eyüp Cami
Efruchten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Eyüp Cami
Kanâdîl (Minare için)	55	Eyüp Cami
Devl (Kova)	45	Eyüp Cami
Kıfl (Oturma Yeri)	25	Eyüp Cami
Süpürge 3 Aded	15	Eyüp Cami
Kurn ve İbrik	15	Eyüp Cami
Resen (Halat)	15	Eyüp Cami
Kanâdîl-i mevlidi'n-nebi aleyhi's-selâm	2000	Merkez Efendi Zaviyesi

EV.HMH. d. 1416 (27 Zilkade 1117- 18 rebiülahir 1119/ 12 Mart 1706-19 Temmuz 1707)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Şem-ı Asel-i Kebir	4800	Eyüp Cami
Şem-ı Asel-i Kebir	4800	Merkez Efendi Cami
Şem-ı Asel-i Kebir	4800	Davudpaşa Cami
Revgan-ı Zeyt	600	Eyüp Cami
Revgan-ı Zeyt	600	Merkez Efendi Cami
Revgan-ı Zeyt	600	Davudpaşa Cami
Taam (Berat Gecesi için)	1200	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Taam (Regaip Gecesi için)	1200	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Âşûrâ	800	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Nakl-i Eşya	1400	Tüm Külliyyelerde
Efracin-i Kanadil (Özel gecelerde kullanmak için)	900	Tüm Külliyyelerde
Kırtasiyye-i vakf	500	Tüm Külliyyelerde
Kapama-i Subyanan	630	Silivrikapı ve Eyüp Mektebi
Delv-i Resen (Kuyu için kova ipi)	689	Tüm Camilerde
Kalay (Zaviyedeki Bakır Kaplar için)	400	Tüm Zaviyelerde

Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	200	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	165	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-ı asel	130	Merkez Efendi Zaviyesi
Çilingir (Evani-i Zaviye)	95	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdîl (Minare için)	90	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat Kandili için)	72	Merkez Efendi Zaviyesi
Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Devl (Kova) (Cami kuyusu için)	50	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdîl (Cami için)	30	Merkez Efendi Zaviyesi
Süpürge 3 Aded	15	Merkez Efendi Zaviyesi
Resen (Halat)	12	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı Zeyt (Ramazan Gecesi minareler için)	165	Davudpaşa Cami
Şem-ı asel	130	Davudpaşa Cami

EV.HMH. d. 2225 (29 Rebiülevvel 1129-5 Rebiülâhîr 1130/ 13 Mart 1717-8 Mart 1718)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Taam baha-i Zaviye (Özel gecelerde pişecek yemekler için)	2700	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Taam (Berat Gecesi için)	600	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Taam (Regaip Gecesi için)	600	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Âşûrâ	400	Eyüp ve Merkez Efendi Zaviyesi
Berât	600	Eyyüb ve Merkez Efendi
Delv-i Resen (Kuyu için kova ipi)	360	Eyyüb ve Merkez Efendi ve Davud Paşa
Kalay (Bakır Kaplar)	200	Eyyüb ve Merkez Efendi ve Davud Paşa
Ahker (Kül)	900	Silivrikapı ve Eyüp Mektebi
Revgan-ı Zeyt	1080	Tüm Camilerde
Şem-i Asel	6000	Tüm Camilerde
TS.MA. d. 1569-20/25 (1 Cemâziye'l-âhîr 1001 – 30 Cemâziye'l-evvel 1002/ 5 Mart 1593-21 Şubat 1594)		
Hacama Yapılan Malzeme	Ücret (Akçe)	Malzemenin Kullanıldığı Yer
Neccârân	350	Saray Odaları

Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat, Miraç Kandili için)	72	Davudpaşa Cami
Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Davudpaşa Cami
Kanâdîl (Minare için)	55	Davudpaşa Cami
Fıtil-i lamba	11	Davudpaşa Cami
Cârûb	9	Davudpaşa Cami
Burma (Hamam için)	242	Eyüp Hamamı
Leğen	180	Eyüp Hamamı
Yedeviyye	125	Eyüp Hamamı
Kelepçe (Hamam Kapısı)	115	Eyüp Hamamı
Neccârân	100	Eyüp Hamamı
Elvah (Levhalar) (Hamam Kapısı için)	75	Eyüp Hamamı
Mismâr	75	Eyüp Hamamı
Cam (Hamam Kubbesi)	70	Eyüp Hamamı
Dolap	60	Eyüp Hamamı
Kanâdîl	60	Eyüp Hamamı
Kürek (Külhan İçin)	40	Eyüp Hamamı
Bezîr (Leğen için)	33	Eyüp Hamamı
Künk (Boru)	12	Eyüp Hamamı
Cârûb	8	Eyüp Hamamı
Resen-i kebir (Halat)	520	Lütfi Paşa Hamamı

Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat Kandili için)	2000	Eyüp Cami
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Eyüp Cami
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Eyüp Cami
Taam-ı âşûrâ	200	Eyüp Cami
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	150	Eyüp Cami
Şem-i Asel (Regaip Kandili)	130	Eyüp Cami
Çilingir (Evani-i Zaviye)	85	Eyüp Cami
Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Eyüp Cami
Revgan-ı Zeyt	25	Eyüp Cami
Taam (Mevlid Kandili için)	2014	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam (Regaip ve Berat Gecesi için)	800	Merkez Efendi Zaviyesi
Burma-i Mihaliç	400	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı îdeyn-işerîfeyn (Ramazan ve Kurban Bayramı Yemeği)	300	Merkez Efendi Zaviyesi
Taam-ı âşûrâ	200	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	150	Merkez Efendi Zaviyesi
Şem-i Asel (Berat Kandili)	130	Merkez Efendi Zaviyesi
Kanâdîl (Minare için)	70	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Regaip, Berat Kandili için)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Efruhten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Merkez Efendi Zaviyesi
Câm	54	Merkez Efendi Zaviyesi

Revgan-ı zeyt	432	Lütfi Paşa Hamamı
Kelepçe	391	Lütfi Paşa Hamamı
Legûn? Berâ-yı kârîz-i odaha-i kazgani	362	Lütfi Paşa Hamamı
Burmâ-i mihaliç	205	Lütfi Paşa Hamamı
Revgan-ı Bezir	192	Lütfi Paşa Hamamı
Kanâdîl	180	Lütfi Paşa Hamamı
Kireç ve horasan	170	Lütfi Paşa Hamamı
Câm	170	Lütfi Paşa Hamamı
Revgan-ı bezîr	165	Lütfi Paşa Hamamı
Câm (kazgani Odası Kubbesi)	160	Lütfi Paşa Hamamı
Sakf-ı hamam (Hamam Çatısı)	150	Lütfi Paşa Hamamı
Kağıd ve Bendkeşe	120	Lütfi Paşa Hamamı
Kireç ve horasan (Hamam Kubbesi için)	100	Lütfi Paşa Hamamı
Kanâdîl	90	Lütfi Paşa Hamamı
Kireç ve horasan	87	Lütfi Paşa Hamamı
Dolab?	85	Lütfi Paşa Hamamı
Kıfl (Oturma Yeri)	80	Lütfi Paşa Hamamı
Câm (Merkez Efendi Zaviyesi)	70	Lütfi Paşa Hamamı
Devl (Kova)	70	Lütfi Paşa Hamamı
Ligun?	65	Lütfi Paşa Hamamı
Yedeviiyye	62	Lütfi Paşa Hamamı

Çilingir (Evani-i Zaviye)	50	Merkez Efendi Zaviyesi
Devl (Kova)	45	Merkez Efendi Zaviyesi
Cârûb, Kürek	31	Merkez Efendi Zaviyesi
Resen (Halat)	20	Merkez Efendi Zaviyesi
Zerre (Cami Penceresi için)	16	Merkez Efendi Zaviyesi
Ahin-i zencîr	12	Merkez Efendi Zaviyesi
Zerre??	8	Merkez Efendi Zaviyesi
Şamdan	5	Merkez Efendi Zaviyesi
Revgan-ı zeyt (Ramazan Gecesi için)	150	Davudpaşa Cami
Şem-i Asel	130	Davudpaşa Cami
Efruchten-i Kanadil (Ramazan Gecesi minareler için)	60	Davudpaşa Cami
Devl (Kova)	45	Davudpaşa Cami
Revgan-ı zeyt (Regaib, Berat Kandili için)	40	Davudpaşa Cami
Ahin Zencir	15	Davudpaşa Cami
Kanâdîl (Minare için)	14	Davudpaşa Cami
Penbe (Kandil için)	12	Davudpaşa Cami
Şemâden (Kandil için)	3	Davudpaşa Cami
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	2090	Eyüp Mektebi
Hime (Kütük)	370	Eyüp Mektebi
Melbûsat-ı subyân-ı mekteb (Mektep öğrencilerinin kıyafetleri)	20290	Silivrikapı Mektebi
Arakiyye	450	Silivrikapı Mektebi

Elvah (Levhalar) (Hamam Kapısı için)	60	Lütfi Paşa Hamamı
Kertek	32	Lütfi Paşa Hamamı
Göbek/Kertek?	25	Lütfi Paşa Hamamı
Kertek? /göbek/Kütük	24	Lütfi Paşa Hamamı
Dolab	18	Lütfi Paşa Hamamı
Mertek	9	Lütfi Paşa Hamamı
Şem-ı asel	8	Lütfi Paşa Hamamı

Hime (Kütük)	384	Silivrikapı Mektebi
Resen (Hamam Dolabı için Halat)	396	Lütfi Paşa Hamamı
Devl (Hamam Dolabı)	45	Lütfi Paşa Hamamı
Yumak (Hamam Dolabı için)	305	Lütfi Paşa Hamamı
Cârub ve Katran (Hamam Dolabı için)	278	Lütfi Paşa Hamamı
Burma (Musluk)	300	Lütfi Paşa Hamamı
Ahin	30	Lütfi Paşa Hamamı
Puşiden (hamam Kapısı için)		Lütfi Paşa Hamamı

4.2.4.1. Kira Ödemeleri

Tabloda yer almayan, ancak düzenli olarak ödenen bir diğer masraf türü ise "mukâtaa-i zemin"dir; bu, başka kişilere ait arsalar üzerine inşa edilen binalar için ödenen kira bedelini ifade eder.¹¹¹⁴

Tablo 43. Şah Sultan Vakfı İçin Kira Ödenen Araziler

Defter Bilgisi	Kira Ödenecek Arsa	Kira Bedeli (Akçe)	Defter Bilgisi	Kira Ödenecek Arsa	Kira Bedeli (Akçe)
EV.HMH. D. 685 (22 Cemâziye'l-âhir 1103- 13 Receb 1105/ 11 Mart 1692-10 Mart 1694)	Mukâtaa-i Zemin-i Hamaman-ı Lütî Paşa an Cami-i Şerîf-i Sultan Bayezid Han-ı Veli	1004	TS.MA.D. 1569-01 (1 Recep 989-30 Cemâziye'l-evvel 990/ 1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582)	Mukâtaa-i Zemîn-i Câmî-i Şerîf der nezd-i Hazret-i Eyyüb el-Ensârî	660
	Mukâtaa-i Zemin an Vakf-ı Cami-i Şerîf-i Ayasofya-i Kebir	72		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Hamam der nezd-i Lütî Paşa	182
EV.HMH.D.783 (3 Receb 1105-30 Receb 1106/ 28 Şubat 1694-16 Mart 1695)	Mukâtaa-i Zimineyn Vakf-ı Sultan Bayezid Han	25		Mukâtaa-i câmî-i Şerîf	120
	Mukâtaa-i Zimineyn-i Hamaman-ı Lütî Paşa' an Vakf-ı Merhum Sultan Bayezid Han	251		Mukâtaa-i Zemin-i Odaha-i Saray	65
	Mukâtaa-i Zimineyn an Vakf-ı Şerîf-i Ayasofya-i Kebir	72		Mukâtaa-i Zemin-i Odaha-i zir ve der bab-ı ...?	36
EV.HMH. D. 1416 (27 Zilkade 1117-18 Rebiülahir 1119/ 12 Mart 1706-19 Temmuz 1707)	Mukâtaa-i Zemîn-i Sultan Bayezid-i Veli	352	TS.MA. D. 1569-14 /19 (1 Cemâziye'l-âhir 1002-Gaye-İ Cemâziye'l-evvel 1003/ 22 Şubat 1594-10 Şubat 1595)	Mukâtaa-i Zemîn-i Câmî-i Şerîf	120
	Mukâtaa-i Zemîn-i Ayasofya-i Kebir	144		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Hamam	182
TSMA.D. 1616 (1 Şevval 1078- 30 Ramazan 1079/ 15 Mart 1668-3 Mart 1669)	Mukâtaa-i Zemîn-i Vakf-ı Merhum Sultan Bayezid Han-ı Veli	25		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Saray	65
	Mukâtaa-i Zemîn-i Hamaman-ı Lütî Paşa Vakf-ı Sultan Bayezid Han	251		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Bab-ı apa??	36
	Mukâtaa-i Zemîn-i Vakf-ı Câmî-i Şerîf-i Ayasofya-i Kebîr	72		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Nikola der Bab-ı apa??	36
EV.HMH. D. 2225 (29	Mukâtaa-i Zemîn-i Ayasofya-i kebir	72		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70

¹¹¹⁴ Gelirler başlığı altında bu konuya değinilmiştir. Nazif Öztürk, "Mukâatalı Vakıf" 132-133.

Rebiülevvel 1129-5 Rebiülahir 1130/ 13 Mart 1717-8 Mart 1718)	Mukâtaa-i Zemîn-i Sultan Bayezid-i Veli	251		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kıbtîyân	245
EV.HMH. D. 6284 16 Rebiülevvel 1195-26 Rebiülevvel 1196 / 12 Mart 1781-11 Mart 1782	Mukâtaa-i Zemîn-i Sultan Bayezid-i Veli	251	TS.MA. D. 1569-02 (1 Cemâziye'l- âhir 1004- Gaye-İ Safer 1005 / 1 Mart 1788-11 Mart 1789)	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Bab-ı apa??	36
	Mukâtaa-i Zemîn-i Vakf-ı Câmi-i Şerif-i Ayasofya-i Kebîr	72		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70
EV.HMH.D. 6703 4 Cemâziye'l- âhir 1202-13 Cemâziye'l- âhir 1203/ 1 Mart 1788-11 Mart 1789	Mukâtaa-i Zemîn-i Sultan Bayezid-i Veli	251		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kıbtîyân	245
	Mukâtaa-i Zemîn-i Vakf-ı Câmi-i Şerif-i Ayasofya-i Kebîr	72	TS.MA.D. 1569-20/25 (1 Cemâziye'l- Âhir 1001 – 30 Cemâziye'l- Evvel 1002/ 5 Mart 1593-21 Şubat 1594)	Mukâtaa-i Zemîn-i Câmi-i Şerif	120
TS.MA. D. 1569-08/13 (1 Cemâziye'l- Âhir 1003 – 30 Cemâziye'l- Evvel 1004 / 11 Şubat 1595- 31 Ocak 1596)	Mukâtaa-i Zemîn-i Câmi-i Şerif	120		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Hamam	182
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Hamam	182		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Saray	65
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Saray	65		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Bab-ı apa??	36
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Bab-ı apa??	46		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Nikola der Bab-ı apa??	36
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Nikola der Bab- ı apa??	36		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kıbtîyân	245
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kıbtîyân	245			
TS.MA.d. 1569-31/35 (1 Cemâziye'l- Âhir 999 – 30 Cemâziye'l- Evvel 1000/ 27 Mart- 1591-14 Mart 1592)	Mukâtaa-i Zemîn-i Câmi-i Şerif	120	TS.MA.d. 1569-26/30/ 1 Cemâziye'l- Âhir 1000 – 30 Cemâziye'l- Evvel 1001/ 15 Mart 1592-4 Mart 1593	Mukâtaa-i Zemîn-i Câmi-i Şerif	120
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Hamam	182		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Hamam	182
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Saray	65		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Saray	65
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Bab-ı apa??	36		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Bab-ı apa??	36
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Nikola der Bab- ı apa??	36		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Nikola der Bab-ı apa??	36
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Nikola der Bab- ı apa??	36		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kavadoğlu	70		Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kıbtîyân	245
	Mukâtaa-i Zemîn-i Odahâ-i Kıbtîyân	245			

Bu tablo, (Bkz. Tablo. 43) Osmanlı dönemindeki çeşitli vakıflara ait arsalar için ödenen yıllık kira bedellerini (mukâtaa-i zemin) gösteren bir veri seti sunmaktadır. Her satır, belirli bir defter numarası ile ilgili arsa veya mülkün kira bedelini ve bu mülkün hangi vakfa veya yapıya ait olduğunu belirtmektedir. Mukâtaa-i zemin, Osmanlı toprak yönetiminde önemli bir ekonomik gelir kaynağı olarak kullanılmış olup, vakıflar ve kamu kurumları bu kiralardan düzenli gelir elde etmişlerdir.

Bu tabloda Ayasofya Cami, Sultan Bayezid Han Vakfı, Lütî Paşa Hamamı gibi önemli dinî ve sosyal kurumların mülkiyetinde bulunan arsalar için ödenen kira bedelleri yer almaktadır. Mukâtaa-i zemin ile bu yapılar için düzenli gelir sağlanmaktaydı. Aynı zamanda kurulan vakıf kira ödenen arsalar sayesinde alanını genişletebilmiştir.

Veriler incelendiğinde, her mülk veya arsanın yıllık kira bedelinin genellikle akçe cinsinden ifade edildiği görülmektedir. Örneğin, Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait mülklerin kira bedelleri genellikle 251 akçe olarak belirlenmişken, Ayasofya Cami'ne ait mülklerin kira bedelleri 72 akçe civarında sabittir. Bu, vakıf mülklerinin ekonomik büyüklüğü ve gelir getiriciliği açısından önemli bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır.

Lütî Paşa Hamamı gibi sosyal hizmet veren yapılar için de kira ödeyerek vakıf bünyesinde yer almışlardır. Lütî Paşa Hamamı'nın vakıf kira bedellerinin sıklıkla 182 akçe olarak sabit olduğu görülmektedir.

Tabloda (bkz. Tablo. 43) her satırın başında yer alan defter numaraları, ilgili kira bedellerinin ve mülklerin hangi döneme veya kayda ait olduğunu gösterir. Bu numaralar, kira ödemelerinin belirli dönemlerde düzenli olarak kaydedildiğini ve bu kayıtların merkezi otorite tarafından izlendiğini gösterir.

Önceki bölümlerde Şah Sultan'ın Eyüp'teki külliyesinin Hançerli Sultan Sarayı mıntıkasına yapıldığı bilgisi verilmişti. Belgelerde geçen “*Mukâtaa-i zemîn-i câmi-i şerîf der nezd-i hazret-i eyyûb el-ensârî*” ifadesi Hazret-i Eyyûb el-Ensârî'nin bulunduğu bölgedeki camiye ait bir arazinin gelir getirici şekilde kiralandığını ya da vergiye tabi tutulduğunu anlatmaktadır. “*Edâ-i mukâtaa-i zemîn-i vakf-ı câmi-i şerîf-i Ayasofya-i Kebîr.*”, Ayasofya Cami vakfına ait olan bir arsa için ödenen kira bedelini

ifade eder. “*Edâ-i mukâtaa-i zemîn-i hammâmân-ı Lûtfî Paşa Vakf-ı Sultan Bâyezîd Han*” tanımından Lûtfî Paşa hamamının arsası için Sultan Bayezid Han vakfına bir yıl boyunca kira ödediğini anlamaktayız.

Ancak, Ayasofya Cami, Şah Sultan Vakfı ve Sultan Bayezid Han Vakfı gibi önemli kişilere ve büyük vakıflara ait araziler dışında, daha küçük ve halktan kimselere ait araziler de vakıf yapılarına yer ve mekân sağlamak amacıyla kira karşılığında kullanılmıştır. Örneğin, “*Berâ-yı mukâtaa-i zemîn-i odahâ-i Nikola der bab-ı Apa?*”, “*Berâ-yı mukâtaa-i zemîn-i odahâ-i Kavadoğlu*” ve “*Berâ-yı mukâtaa-i zemîn-i odahâ-i Kıbtîyân*” ifadeleri, bu tür arazilerin çeşitli vakıf yapıları için kiralandığını ve kullanım bedellerinin belirli bir şekilde ödendiğini göstermektedir. Bu uygulama, vakıf yapılarının etkin bir şekilde işleyebilmesi için gerekli alanların sağlanmasında önemli bir rol oynamış ve vakıf sisteminin çeşitli seviyelerde işleyişini desteklemiştir.

Hâsılı tablo, Osmanlı vakıf sisteminin ekonomik işleyiş şekillerinden birini ortaya koyarak, vakıfların mülkiyetindeki arsaların hem arazi sahiplerine gelir kaynağı sağladığını hem de Şah Sultan Vakfı için gelir getiren hizmet yapılarına zemin hazırladığını göstermektedir. Ayrıca bu, bir harcama kalemini de oluşturmaktadır. Mukâtaa-i zemin, vakıfların gelir elde etmeleri ve kamu hizmeti sunmaları açısından kritik bir role sahiptir. Kira bedellerinin çeşitliliği, mülklerin büyüklüğüne, konumuna ve önemine göre değişiklik göstermektedir.

Şah Sultan Vakfı'nın bir ya da iki yıllık muhasebe dökümleri incelendiğinde¹¹¹⁵ çeşitli harcamalar başlığı altında topladığımız bu masraf türünün vakfiyede belirtilen düzenli harcamalarla birlikte vakfın günlük ihtiyaçlarına yönelik yapılan harcamaları kapsadığını görüyoruz. Vakfiyede açıkça belirtilen giderler, örneğin mübarek günlerde verilen yemekler ve fakirlere yapılan kıyafet yardımları, vakfın gelirlerinden düzenli olarak karşılanmak zorunda olan kalemlerdir. Bunun yanında, vakıf binalarının bulunduğu arazilere ödenen gelirler de yine sürekli harcama kalemleri arasında yer almakta. Ancak, mum, kandil, kova, çivi, kırtasiye ve hammaliye gibi ufak tefek harcamalar vakfın ihtiyaçlarına göre zaman zaman yapılmaktadır. Bu nedenle çeşitli

¹¹¹⁵ Bkz. Tablo 33.

harcamalar kalemi, düzenli olarak ödenmesi zorunlu olan giderler ile birlikte dönemsel ihtiyaçlara göre gerçekleşen bu küçük harcamaları da içermektedir.

Tabloyu (bkz. Tablo 44) incelediğimizde, farklı dönemlerde çeşitli harcamaların toplam giderler içindeki oranının farklılık gösterdiğini fark ediyoruz. Örneğin EV.HMH.d 2225 nolu defterde çeşitli harcamalar olarak adlandırdığımız bu genel masraflar %49,7 oranında yer tutarken, TS.MA. d. 1569-01 nolu defterde bu oran %2,9'a düşmektedir. Bu farklar, vakfın o dönemdeki ihtiyaçlarına göre çeşitli harcamalar kaleminin büyüklüğünün değiştiğini gösteriyor. Düzenli harcamalar sabit kalırken, dönemsel küçük giderler vakfın ihtiyaçlarına göre artıp azalmaktadır. Genel olarak tabloyu (bkz. Tablo 44) incelediğimizde, çeşitli harcamalar kaleminin vakfın toplam giderleri içindeki payının yaklaşık %10 ila %50 arasında değiştiğini görüyoruz.

Değerlendirme

Şah Sultan vakfının mali yapısına baktığımızda, gelir ve giderler arasındaki ilişki vakfın işleyişini sürdürebilmesi açısından kritik bir rol oynar. Vakfın ana gelir kaynakları arasında mukataa gelirleri ve kira gelirler ön plana çıkmaktadır. Bu gelirler vakfın temel finansal dayanağını oluşturur ve sosyal, dini ve eğitim hizmetlerinin devamlılığını sağlar.

Şah Sultan Vakfında Gelir kaynağı olarak para vakfedilmesi durumunun kısa sürdüğü görülmektedir; bunun sebebi, vakıf kurucularının parayı güvenilir ve sağlıklı bir gelir kaynağı olarak görmemeleridir. Para vakfı, kaybolma ihtimali gibi riskler taşıdığı için zaruret karşısında başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Bu sebeple, vakıflarına yararlı ve sürekli gelir sağlayacak gayrimenkuller bulundukça hemen satın alınmasını istemişlerdir.¹¹¹⁶

Giderler kısmında ise vakıf, gelirlerinin önemli bir bölümünü hayır işlerine ayırmaktadır. Vakfın sadece topluma yönelik yardımlar değil, aynı zamanda vakıf mülklerinin korunması ve onarımı için de kaynak ayırdığını görmekteyiz. Bu da vakfın sürdürülebilirliğini sağlayan önemli bir faktördür, çünkü vakıf mülklerinin bakımı, bu mülklerden elde edilen gelirlerin devamlılığı için gereklidir.

¹¹¹⁶ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, 199-201

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu gelirlerin hangi oranla hayır işlerine ve mülklerin bakımına harcadığıdır. Tüm muhasebe defterleri içinden düzensiz aralıklarla seçilen birkaç Muhasebe defterleri incelendiğinde ¹¹¹⁷ 1581-82 (h.989-990) tarihli muhasebe döneminde ¹¹¹⁸ 387416 akçelik gelir içinde 386892 akçesi gider olarak hesaplanmıştır. Bu miktarın içinde doğrudan hayır hizmetlerine harcanan ¹¹¹⁹ tutar 5196 akçedir. Yani Gelir toplamı içinde hayır işlerine harcanan tutarın payı %1,3 tür. ¹¹²⁰ Çeşitli harcamalar ismi ile bir araya getirdiğimiz harcama kalemi içinde doğrudan hayır hizmetlerine harcanan miktar %45'tir. Benzeri değerlendirmeler tabloda yer almaktadır.

Tablo 44. Şah Sultan Vakıflarının Giderleri Arasında Hayri Hizmetlerin Payı

Belge No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Gelirler (Akçe)	Giderler Toplamı (Akçe)	Çeşitli Harcamalar (Akçe)	Hayır İşleri için Harcanan Tutar (Akçe)	Giderlerin İçindeki Çeşitli Harcamaların Oranı	Çeşitli Harcamalar İçinden Hayır İşlerine Harcanan Kısım	Genel Giderler İçinde Hayır İşlerine Harcanan Kısımın Payı	Gelir Toplamı İçinde Hayır İşlerine Harcanan Tutarın Payı
EV.HMH .d. 685	22 Cemâziye'l-âhîr 1103- 13 Receb 1105	11 Mart 1692- 10 Mart 1694	1204193	881724	292105	7200	33,12	2,46	0,81	0,59
EV.HMH .d. 2225	29 Rebiülevvel 1129- 5 Rebiülâhîr 1130	13 Mart 1717-8 Mart 1718	621637	381337	189859	4900	49,78	2,58	1,28	0,78
EV.HMH .d. 1416	27 Zilkade 1117- 18 rebiülâhîr 1119	12 Mart 1706- 19 Temmuz 1707	887646	596760	186318	3830	31,22	2,05	0,64	0,43
EV.HMH .d. 6284	16 Rebiülevvel 1195- 26 Rebiülevvel 1196	12 Mart 1781- 11 Mart 1782	359904	458968	125027	15100	27,24	12,07	3,2	4,19

¹¹¹⁸ TS.MA.e, 1569-1 (1 Recep 989-30 Cemaziyelevvel 990/ 1 Ağustos 1581-22 Haziran 1582)

¹¹¹⁹ Vakıf genel olarak hayır işleri ile meşguldür. Doğrudan hayır hizmetinden kasıt Yemek ve Kıyafet yardımlarıdır.

¹¹²⁰ Gelir ve gider miktarları birbirine yakın olduğu için tüm gelirler içinden hayır işlerine harcanan pay ile tüm giderler arasında hayır işlerine harcanan kısım birbiri ile aynıdır.

TS.MA.d . 1569- 26/30	1 Cemâziye 'l-âhir 1000 – 30 Cemâziye 'l-evvel 1001	15 Mart 1592-4 Mart 1593	703416	65382 4	33483	6258	5,12	18,69	0,95	0,88
EV.HMH .d.783	3 Receb 1105-30 Receb 1106	28 Şubat 1694- 16 Mart 1695	429170	37717 3	30293	11600	8,03	38,29	3,07	2,70
TS.MA.d . 1569-02	1 Cemâziye 'l-âhir 1004- gaye-i Safer 1005	1 Şubat 1596- 13 Ağustos 1597	608509	59419 4	19911	2625	3,35	13,18	0,44	0,43
TS.MA. d. 1569- 01	1 Recep 989-30 Cemâziye 'l-evvel 990	1 Ağustos 1581- 22 Haziran 1582	387416	38689 2	11528	5196	2,97	45,07	1,34	1,34

Yukarıdaki tablo üzerine: Şah Sultan vakfı hem hayrî hem de ailevi bir nitelik taşıdığı önceki bölümlerde ifade edilmişti. Vakfın yardımları genel olarak yemek ve kıyafet dağıtımının ötesine geçmekte ve medrese, mektep, cami ile tekke gibi çeşitli yapılar üzerinden üç farklı külliye de şehrin üç ayrı noktasında hizmet sunmaktadır. Ancak, vakfın ailevi yönü hayrî boyutundan daha belirgin bir şekilde analiz edilebilmektedir. Vakfiyede yardımdan yararlanmaları öngörülen Zevâidhoranın muhasebe defterlerinde birlikte yer aldıkları görülmemiştir. Eğer bu kişiler aynı anda defterde kayıtlı olsalardı, toplamda 12 kişiye günlük 109 akçe ödendiği bilgisine ulaşılabılırdi. Bu rakama göre, yıllık toplam ödeme 39.785 akçeye denk gelmektedir. Vakfın ailevi karakterini güçlendiren bir diğer unsur ise Vasfihan vakfına yapılan yardımlardır. Ancak bu yardımların belirli bir tutarı tespit edilememiştir; muhasebe defterlerinde farklı miktarlar yer almakta, bazı dönemlerde bu yardımlar 50.000 akçeye kadar çıkabilmektedir. Ortalama bir hesaplama yapıldığında, Vasfihan vakfına yıllık yaklaşık 25.000 akçelik bir yardım tahmin edilmektedir. Zevâidhoran ve Vasfihan vakıflarına yapılan yardımlar bir arada değerlendirildiğinde, yıllık ortalama 65.000 akçenin vakfın aile bireylerine ayrıldığı hesaplanmaktadır. Bu tutar, vakfın toplam giderlerinin %9 ila %18'ine tekabül etmektedir.

Bu vakfın hem hayrî hem de ailevi bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Zevâidhoran ödemeleri ve Vasfihan vakfına yapılan yardımlar, vakıf gelirlerinin belirli

bir kısmının aile bireylerine tahsis edildiğini göstermektedir. Ancak, bu harcamaların toplam giderler içindeki payı %9 ila %18 arasında değişmekte olup, vakfın ağırlıklı olarak hayrî faaliyetlere, özellikle eğitim ve sosyal yardımlara hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, vakfın temel fonksiyonunun hayrî nitelikte olduğu, ancak ailevi yönünün de belirli bir ölçüde varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Şah Sultan Vakfı'nın harcamalarının niteliklerini göz önünde bulundurarak, bu harcamaların vakfın sosyal, ekonomik ve dini işlevlerine önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Eğitim için yapılan yardımlar, özellikle yetim ve fakir öğrencilere kıyafet ve diğer yardımların sunulması, eğitim alanında sosyal sorumluluğun bir yansımasıdır. Bu yardımlar, öğrencilerin eğitim hayatına katılmalarını teşvik ederken, aynı zamanda toplumsal eşitliği de destekler. Eğitim yardımları, dönemin sosyal yapısında sınıf farklarını hafifletici bir rol oynar ve öğrenci sayısının artmasına katkı sağlar. Aynı zamanda, bu tür yardımların sürekliliği, vakfın topluma uzun vadeli bir katkı sunduğunun göstergesidir.

Dini bayramlar ve mübarek günlerde yapılan harcamalar ise sosyal birlikteliği pekiştiren harcamalardır. Bu tür harcamalar, topluluğun bir araya gelmesine, ortak bir kültür ve inanç etrafında toplanmasına hizmet eder. Bayramlarda verilen yemekler, fakir ve zengin kesimlerin aynı sofrada buluşmasına vesile olarak sosyal uyum ve dayanışmayı güçlendirir. Aynı zamanda, bu harcamalar, dini ritüellerin ve bayramların sürekliliğini sağlar ve toplumdaki bireyler arasındaki bağları kuvvetlendirir. Hasılı tüm bu harcamalar, vakfın topluma hem kısa hem de uzun vadede sağladığı faydaların bir yansımasıdır.

Şah Sultan Vakfı'nın gelir ve giderlerinin zaman içindeki değişimini değerlendiren, vakfın toplumsal ve ekonomik koşullara göre nasıl adapte olduğunu incelemek önemlidir. Vakfın gelir kaynakları arasında, vakfa bağlı arazilerden elde edilen mukataa gelirleri ve çeşitli bağışlar bulunur. Bu gelirlerin belirli dönemlerde artış veya azalma göstermesi, doğrudan vakfın toplumsal faaliyetlerini ve sürdürülebilirliğini etkiler. Örneğin, gelirlerin arttığı dönemlerde vakıf, eğitim ve sosyal yardım faaliyetlerini genişletebilir, daha fazla öğrenciye burs ve kıyafet yardımı yapabilir, vakfa ait binaların bakım ve onarımını daha rahat karşılayabilir. Fakat kayıtlar incelendiğinde en yüksek gelire sahip olduğunu kaydettiğimiz 1706-1707 (h.1117-1119)

tarihli muhasebe defterinde gelir 887646 akçedir. Gider ise 596760 akçedir. En düşük gelir elde edilen defterlerden biri olarak 1581-82 (h. 989-92) tarihli muhasebe defterinde gelir 387416 akçe, gider ise 386892 akçedir. Görüldüğü üzere dengeli bir hesap söz konusudur. Vakfiye'ye uyularak hareket edilmiş olması ise bunu dengenin en önemli nedenidir.

Muhasebelerde görülmektedir ki yardımlar ve Saray-ı Atik'e gönderilen paranın dışında kasada çoğunlukla para kalmaktadır. Bu durum vakfın iyi işlediğini göstermektedir. Vakıf muhasebesi üzerine yapılmış çalışmalarda (Hasan Demirtaş'a ait Hafza Sultan Vakfı, Kübra Dursun'a ait Gülbahar Hatun Vakfı) veriler, Şah Sultan Vakfı verileri ile yüzeysel bir karşılaştırma yapıldığında, Hafza Sultan'ın 1.250.325 akçelik geliri olduğunda 1.250.325 Akçelik gideri olduğu, 933. 171 akçelik gelirine karşılık 894.352 akçe gideri olduğu görülmektedir. Gülbahar Hatun'un Tokat Vakfında ise 791.518 akçelik gelire karşılık 475.667 akçelik gider olduğu görülmektedir. Şah Sultan Vakfı'ndan da rastgele alınan değerlere göre 703.416 gelire karşılık 653.824 akçelik gider görülür ya da 457927 akçelik gelire karşılık 381337 akçelik gider görülmektedir. Bu karşılaştırma verilerine göre, Hafza Sultan vakıflarında gelirin %100'ün ya da %95,84'ü gidere harcanmıştır. Gülbahar Hatun vakıflarında gelirin (791.518) %60,1'i ve (136.882) %75,73'ü giderlere harcanmıştır. Şah Sultan Vakfında gelirin (703.416) %92,94'ü, (445.225) ve %49,33'ü giderlere harcanmıştır. Buna göre Genel olarak, Şah Sultan Vakfı diğer vakıflarla karşılaştırıldığında, Şah Sultan Vakfı, gelirleri ile giderleri arasında bir denge sağlaması ve kasasında para bırakması açısından orta ölçekli bir vakıf olarak nitelendirilebilir. Ancak, karşılaştırmalı olarak Hafza Sultan ve Gülbahar Hatun vakıfları gibi büyük ölçekli vakıfların yanında daha mütevazı bir konumda olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte, toplumsal katkı sağlama hedefleri ve kaynakları etkin kullanma çabası, vakfın önemini artırmaktadır.¹¹²¹

Harcamalar incelendiğinde vakfiyede belirtilmeyen pek çok gider noktası olduğu görülmektedir. Bardak, kömür, ahker, buhur, dolap, kova gibi. Başka sultanlara dair vakfiyeler incelendiğinde bu türlü ufak tefek harcamaların dâhî vakfiyede belirtildiği görülmüştür. III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan; kömür, süpürge, bardak, mevlitte

¹¹²¹ Dursun, *Gülbahar Hatun Vakıfları*, 155-157; Demirtaş, *Hafsa Sultan Vakıfları*, 75-104.

harcanacak şeker ve şerbet, kıyafet yardımlarında yardım yapılacak kıyafet parçaları detaylıca belirtilmiş ve bunlar için ayrılan bütçe ortaya konmuştur.¹¹²² Sonuç olarak, Şah Sultan Vakfı'ndaki detaylı bir harcama cetvelinin olmaması vakfın mali yönetiminde daha az kontrol ve şeffaflık olduğunu, bu da dolaylı olarak vakfın sürdürülebilirliğini tehdit edebilecek riskleri beraberinde getirdiğini göstermektedir. Böyle bir yaklaşım, zaman içinde kayıplara ve finansal belirsizliklere yol açma tehlikesi taşımaktadır

¹¹²² *Hanım Sultan Vakfıyeleri*, 363.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ŞAH SULTAN VAKIFLARININ İDARESİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf sistemi, sosyal ve ekonomik hayatın önemli bir parçası olarak toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olmasına rağmen, vakıfların yönetiminde çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar, vakıfların işleyişinde verimliliği düşürmüş ve zaman zaman toplumsal hizmetlerin aksamasına neden olmuştur. Bu sorunlar hem yönetsel hem de mali temellere dayanmaktadır.

Vakıfların yönetiminde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri liyakat eksikliği ve denetim yetersizliğiydi. Vakıflar, genellikle kurucularının aile üyeleri veya güvenilir gördüğü kişiler tarafından yönetilmekteydi. Ancak, bu yöneticilerin çoğunlukla yeterli idarî bilgiye sahip olmamaları, vakıf kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını engellemiştir. Mütevellilerin denetimindeki yetersizlik; vakıf gelirlerinin kötüye kullanılmasına ve yolsuzlukların artmasına zemin hazırlamıştır. Yetersiz denetim, aynı zamanda vakıf mütevellilerinin usulsüzlüklerine ve halkın haksız vergilerle karşı karşıya kalmasına da neden olmuştur. Sonuç olarak, bu idarî sorunlar vakıfların toplumsal hizmet sağlama kapasitelerini zayıflatmış ve toplumsal dengenin korunmasında aksamalar yaratmıştır.

Vakıfların karşılaştığı ikinci önemli sorun, mali sürdürülebilirliklerini sağlama noktasında ortaya çıkabilecek zorluklardır. Ekonomik krizler, savaşlar, iklimsel sorunlar ve bölgesel çatışmalar, vakıf gelirlerini olumsuz etkileyebilecek faktörler arasında yer almaktadır. Vakfedilen mülklerden elde edilen gelirlerin azalması, vakıfların mali yapısında dengesizliklere yol açmaktaydı ve topluma sunulan sosyal hizmetlerin aksamasına neden olabilmekteydi. Ayrıca, vakıf mültezimlerinin şer'î ve örfî vergileri tam ve düzenli bir şekilde toplayamaması vakıfların mali sorunlarını derinleştirmekteydi. Bunun yanı sıra, reâyânın topraklarını terk etmesi, vakıf arazilerine yönelik dış müdahaleler ve eşkıyalık faaliyetleri gibi etkenler, vakıf kaynaklarının verimli kullanımını engelleyen ve vakıfların mali sürdürülebilirliğini tehlikeye sokan bir diğer faktördü. Tüm bu etkenler, her ne kadar her dönemde kesin olarak yaşanmasa da yaşanması durumunda vakıfların işleyişine zarar verebilecek potansiyel tehditler arasında bulunmaktadır.

Merkezden kilometrelerce uzaktaki topraklarda gerçekleşen sorunlardan da taht merkezine adım mesafede olan, vakıfların yöneticilerinin sebep olduğu sorunlardan da biz kadıların vakıf denetimi görevleri sebebi ile haberdar olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılar hem hukuki hem de idarî birçok sorumluluğa sahipti. Eski Türk devletlerindeki yönetim ve vergi sistemlerinin devamlılığını sağlayan kadılar, şehirlerde adaletin tesis edilmesinden sorumlu kişilerdi. Kadılar, şer'i meselelerin yanı sıra örfi konularda da görev yaparak askeri işler, vergi düzenlemeleri, mülkiyet meseleleri gibi konuları divan-ı hümayun ve diğer yerel idarî organlarla çözmek durumundaydılar. Aynı zamanda vakıfların idaresinde de etkin rol oynarlardı. Kadılar, vakıfların gelirlerinin ve harcamalarının düzenlenmesi, mütevellilerin atanması gibi konularla ilgilenirdi. Bu sayede, vakıfların işleyişi ve mali düzeni kadıların gözetimi altında tutulmaktaydı.¹¹²³

Kadıların görevleri, Osmanlı Devleti'nde oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktaydı. Kadılar, mahkemelerde İslâm ve örfî hukukun uygulanmasını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda çarşı-pazar denetimi, vakıf işleri, kamu görevlilerinin atanması ve ekonomik düzenlemeler gibi çeşitli sosyal işlevleri de yerine getiriyorlardı. Merkezle olan yazışmalarında, arz ve mektup gibi belgelerle sorunlarını ve taleplerini doğrudan Divan-ı Hümayun'a iletirlerdi. Bu doğrudan iletişim, kadıların merkezi otoriteyle sürekli bir etkileşim içinde olmalarını sağlarken, yerel düzeydeki gelişmelerin hızlı bir şekilde merkeze ulaşmasına olanak tanıyordu. Kadıların vermiş olduğu kararlara itiraz edenler, bu itirazlarını başkentteki Divan-ı Hümayun'a taşıyarak, hukukun yeniden incelenmesini talep edebilirlerdi. Divan, itirazları değerlendirerek hukuka aykırılık görürse, davayı ya yeniden görülmek üzere ilgili mahkemeye ya da başka bir mahkemeye gönderir, ya da davaya bizzat bakarak nihai kararını verirdi. Ayrıca, kadıların yargı kararları ve diğer işlevleri, şer'îye sicillerine kaydedilerek resmi bir belgeleme süreci başlatılıyordu. Bu yapı, kadıların hem yerel halkla olan ilişkilerini güçlendiriyor hem de merkezi otoriteye karşı sorumluluklarını pekiştiriyordu.¹¹²⁴

¹¹²³ Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukâtaa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 10-14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952), 434-437.

¹¹²⁴ Gökbilgin, "Kadılık Müessesinin Rolü", 437; Ahmet Yiğit, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kadıları ve Mühimme Defterlerine Göre Vazifeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (İzmir: Ege

Divana bildirilen sorunlar, merkezden gelen emirler doğrultusunda çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtındaki idari ve askerî birimlerin yapısı, çalışma usulleri ve kurumların işleyişi hakkında bilgi veren Mühimme defterleri, bu sorunlara dair pek çok kayıt ve hüküm içermektedir.¹¹²⁵ XVII. yüzyıldan sonra Mühimme defterleri, konularına göre düzenlenmiştir. Bu defterlerden sonra, Şikâyet defterleri, Ahkâm defterleri, Name-i Hümayun defterleri ve Nişan defterleri gibi alt türler ortaya çıkmıştır.¹¹²⁶

Şikâyet defterleri, doğrudan veya dolaylı olarak dile getirilen şikâyetleri içermekte olup, genellikle eşkıyanın soygunları, memurların istismarları, mahkeme kararlarına itirazlar ve borçlarla ilgili şikâyetler gibi geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır. Ayrıca, köylüler arasındaki toprak anlaşmazlıkları, timarlı sipahilerin vergi toplama zorlukları ve esnafın yaşadığı sıkıntılar gibi çeşitli meselelere de yer verilmektedir.¹¹²⁷ Bu iki defter türünde de vakıf arazilerinde yaşanan problemlere dair veriler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Evâmir defterleri, vakıf akâr, hayrât, tamir, keşif, görevli gibi konularla ilgili yazılan emirnâmeler, ahkâm, nişan, tezkire ve ilmühaber gibi kayıtların toplandığı defterlerdir. Bu defterler, vakıflarla ilgili problemlere ulaşabileceğimiz detaylı bilgi içeren önemli kaynaklardır.¹¹²⁸

Şah Sultan vakıflarında yaşanan sorunlar hakkında bilgi sahibi olduğumuz başlıca kaynaklar, Mühimme, Ahkam ve Evâmir defterleridir. Bu defterler incelendiğinde, mütevellî veya nâzırların sebep olduğu herhangi bir olayla karşılaşmamaktadır. Sorunların büyük çoğunluğu vakıf arazileriyle ilgilidir. Sınır davaları, vergilerin toplanmasında yaşanan güçlükler, toprak terkleri ve eşkıyalık gibi meselelerin sıkça yaşandığı görülmektedir.

Üniversitesi, 1999), 14/157.; Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 417-439.

¹¹²⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri* 1/1 (Temmuz 1988), 95. 95-112.; Yusuf Genç, Abdülmecid Mutağ, Mustafa Küçük, Sinan Satar ve İbrahim Karaca, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1994, 80.

¹¹²⁶ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988), 34.

¹¹²⁷ Genç vd., *Osmanlı Arşivi Rehberi*, 60.

¹¹²⁸ Mevlüt Çam-İbrahim Turhan – Rıdvan Enes Akçatepe, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* (Ankara: VGM Yayınları, 2020), 135.

5.1. VERGİ TAHSİLATINDA YAŞANAN PROBLEMLER

Osmanlı Devleti'nde vergi tahsilatı, devletin ekonomik yapısının temel unsurlarından biri olmasına rağmen çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktaydı. Bu sorunların başında, vergi mükellefleri ile devlet otoriteleri arasında yaşanan iletişim eksiklikleri geliyordu. Vergi yükümlülüklerinin net bir şekilde anlaşılmaması, halkın vergi ödemekten kaçınmasına ya da ödemelerde belirsizlik yaşamasına yol açabiliyordu. Bu durum, vergi gelirlerinde önemli kayıplara neden oluyordu. Ayrıca, vergi yükümlülüklerini yerine getirmekte zorluk yaşayan reâyâ köylerden göç ediyor bu da devletin tahsilatını olumsuz etkiliyordu. Göçler, özellikle vakıf gelirlerini zora sokarak, devletin bu insanları eski yerlerine geri döndürme çabalarını artırıyordu.

Osmanlı Devleti'nde vakıf arazilerinin yönetimi, devletin ekonomik ve idarî düzenine katkı sağlayan bir unsur değil, dinî ve sosyal hayatın bir parçasıydı. Vakıflara bağlı olan gelir kaynaklarının doğru yönetilmesi, halkın refahını ve kamu düzenini doğrudan etkilerdi. Zaman zaman, bu vakıf topraklarına ve gelirlerine yönelik müdahaleler veya vergilerin doğru tahsil edilememesi, vakıfların işleyişini olumsuz etkileyebilir ve devletin ekonomik yapısını zora sokabilirdi. Bu durum, vakıfların gelirlerini korumak adına merkezi otoritenin devreye girmesini zorunlu kılırdı. Nitekim merhume Şah Sultan Vakfı'na ait mukâataaların (vergi gelirlerinin) korunması meselesinde de benzer bir müdahale gereği doğmuştur.

Hâlâ Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı Nâzırı olan Beşir Ağa, Divan-ı Hümâyûn'a bir dilekçe göndererek, denetimi altında bulunan Merhume Şah Sultan Vakfı ile Dimetoka kazasına bağlı Dağardı ve çevresindeki mukâataaların serbest olduğunu ve halkın ödemesi gereken aşar-ı şer'iye, öşür, cürm-i cinayet, bad-ı heva ve diğer şer'i ve örfi vergileri ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak ahaliden bazı kimselerin bu vergileri ödememekte direnç göstererek vakfın gelirlerinin azalmasına sebep olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine, bu vergilerin eksiksiz şekilde toplanması için emir verilmiştir.¹¹²⁹

Dimetoka Kadısı'na hitaben yazılan bir hüküm, bu meselelerin çözümünde doğrudan devlet müdahalesinin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Hazret-i

¹¹²⁹ VGM.332/35, 52. (23 Ş 1167 /15 Haziran 1754)

Eyüb Ensari Kasabası'nda bulunan Şah Sultan Evkâfi'ndan Dağardı mukâtaasının malikâne mutasarrıfı Süleyman Ağa, Divan-ı Hümâyûn'a sunduğu arza dayanarak, 1174 senesine mahsuben İbrahim adındaki kişiye iltizam edilen bu mukâtaadan elde edilmesi gereken öşrûn, vakıf ahali tarafından mültezime verilmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine, mukâtaa gelirlerinin eksiksiz toplanması ve yaşanan haksızlıkların önüne geçilmesi amacıyla emr-i şerîf ile müdahalede bulunulmuştur. Böylece, vakıf gelirlerine yönelik sorunların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda hukuki ve idarî boyutlarının da devlet tarafından titizlikle takip edildiği bir kez daha görülmektedir.¹¹³⁰

Zaman zaman vakıf topraklarında yaşayan halk, belirli vergiler dışında farklı vergi talepleriyle karşılaştığında bu durum birtakım anlaşmazlıklara yol açabiliyordu. Bu bağlamda, Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfi nâzırı Süleyman Ağa, Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği arzında, Şah Sultan Evkâfi altında bulunan Dimetoka kazasındaki Dağardı ve bağlı mukâtaası köylerinden Uğurludere'de yaşanan bir durumu aktarmıştır.

Uğurludere adlı köy civârında tımar mutasarrıfı olan Hüseyin adlı sipahi “tımarım aklâmındandır”¹¹³¹ 1121 yılında kanuna aykırı olarak köy mahsulüne müdahale etmiştir. 1122 yılı mahsulünü de ele geçirmek istemesi üzerine, vakıf ile sipahi arasında bir niza meydana gelmiştir. Bunun sonucunda, köy mahsulünün hem vakfa hem de sipahiye verilmeyerek reâyâ üzerinde durması yönünde emr-i ‘âlî çıkarılmıştır. Ancak sipahi, bu fermanı dikkate almamış ve köy halkından Velioğlu Mehmed Beşe, Hasan ve Kel Hüseyin gibi şahıslarla iş birliği yaparak mahsulü zorla almıştır. El konulan mahsulün, sipahiden alınarak mukâtaa mültezimine verilmesi yönünde bir emir verilmiştir.¹¹³² Vakıfla veya vergi tahsilatıyla alakasız kişilerin haksız

¹¹³⁰ VGM.360/39, 74. (12 S 1123/ 1 Nisan 1711)

¹¹³¹ Bu aklâm kalem kelimesinin çoğuludur. Muhassıllık aklâmı adında vergi tahsildarına verilen vergiyi ifade eden bir terim olduğu görülmüştür. “*Muhassıllık aklâmı çerçevesinde, mukâtaat, maktuat, dimosat, cizye ve emvali saire mallarından toplam 185 yük 81,292 akçe, darülvekâle ve tevabi mukâtaası üzerinden 35 yük 25,600 akçe, meşidlik su mukâtaası için 2 yük 4,540 akçe, Yahudi ve keferesinden alınan vergi olarak da 2 yük 20,000 akçe tahsil edilmiştir. Bu toplamın 18 yükü peşin alınmış, kalan miktar ise 4 eşit taksit halinde, sabık Sipahiler Ağası Mustafa Ağa'ya iltizama verilmiştir.*” Mehmet Kabacık, “I Numaralı Evâmîr-i Sultaniye Defteri'ne (1689-1691) Göre II. Süleyman Döneminde Halep”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/8 (Aralık 2012), 782.

¹¹³² VGM.355/49, 89 (18 CA 1223/ 4 Temmuz 1711)

şekilde vergi taleplerinde bulunması, halkın bu karşılaşılan farklı vergi taleplerine şüphayle yaklaşmasına ve vergi vermek istememesine neden olduğu düşünülebilir.

Diğer bir perspektiften konu ele alındığında, halkın çeşitli bahanelerle vergi vermek istememesi meselesinin de görüldüğü vakidir. Bu durum Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı nâzırı Beşir Ağa'nın Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği arzda net bir şekilde görülmektedir. Bu arza göre, Merhum Şah Sultan Evkâfına ait olan Dimetoka Kazasındaki Dağardı ve Sultanyeri bağlı mukâtaası köylerinde, Defter-i Hâkânî'ye göre öşür kaydı yapılmışken, maktu kaydı bulunmamaktadır. Ancak, Uğurludere, Hasyörük, Yusufklar, Diğerdük ve Yeniköy gibi mukâtaa köylerinin halkı, ürettikleri ürünlerin öşür ve resimlerinin uzun zamandır vakıf için alındığını ve maktu teklifiyle karşılaşmadıkları halde son birkaç yıldır köy ahalisi, “bizler maktû kaydolanduk” iddiasıyla sorun çıkarmışlardır.¹¹³³

Halkın vergi yükümlülüklerini net bir şekilde anlayabilmesi ve hangi vergileri ödemesi gerektiğini bilmesi için merkezden gönderilen emr-i şerîflerin önemi büyüktür. Bu bağlamda, mukâtaaların yönetiminden sorumlu mutasarrıflar, gereken emr-i şerîfleri talep etmektedir. Örneğin, Şah Sultan mukâtaalarına 1755 (H. 1167) yılında serbestiyet verildiği bilinmektedir.¹¹³⁴ Bu tarihten sonra, Şah Sultan Evkâfına ait Dağardı mukâtaasının malikâne mutasarrıfları, eski ser-gulâm-ı baki (baş kapıkulu) Abdullah Ağa ve Peşkiri Süleyman, Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderdikleri arzda, mukâtaaların serbestiyet kapsamında olduğunu belirtmiş ve hasılat ile vergilerin tahsil edilmesi için emr-i şerîf verilmesini talep etmişlerdir. Hazine-i Amire'deki Haremeyn-i Şerîfeyn muhasebesi defterlerine başvurulduğunda, bu mukâtaa köylerinin serbestiyet altında olduğu ve halkın üzerlerine düşen şer 'î ve örfi vergileri ödemekle yükümlü olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, mukâtaa köylerinin serbestiyetinin sürdürülmesi için

¹¹³³Belgenin devamına ulaşılammıştır. Konun nereye dayandırıldığı ve nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir. Bir sonraki belgelerde geçecek olan Maktu konusundan, tarım yapan kişilerin öşür verecek miktarda ekim yapmadıkları durumda maktu' verdikleri anlaşılmaktadır bu durumda Maktu' ifadesi eksik vergi, noksan ya da kesintili vergi anlamı taşımaktadır. VGM.363/ 229 443 (6 S 1192/ 6 Mart 1778)

¹¹³⁴ VGM 763/138, 14 (6 N 1168/ 16 Haziran 1755)

gerekli şartlar hatırlatılmıştır. Buna göre, reâyâdan birinin cürm-i galiz¹¹³⁵ işlemesi durumunda kanun gereği uygulanacak olan salb-i siyaset (idam) veya kat-ı uzuv (bir organın kesilmesi) cezaları, suçlunun yetkililerce mahallinde cezalandırılması, mahal dışına çıkılmaması ve bedel-i siyaset adı altında bir ödenek talep edilmemesi şeklinde belirlenmiştir. Bu şartlara riayet edilmesi için bir emr-i şerîf düzenlenmiştir.¹¹³⁶

Benzer bir örneğe başka bir arzuhalde rastlanmıştır. Buna göre Haremeyn-i Şerîfeyn mukâtaalarından Şah Sultan Evkâfından Dağardı ve tevâbı' mukâtaasının malikâne mutasarrıfı, mühürlü temessüküyle birlikte yetmiş üç senesine mahsuben mültezimi olan Ataullah, Dîvân-ı Hümayûn'a arzuhal göndermiştir. Mukâtaanın kendisi tarafından zapt ve raptı, mahsul ve vergilerinin alınması ile serbestiyet şartları gereğince emr-i şerîf verilmesini talep etmiştir.

Hazine-i Amire'de saklı bulunan Haremeyn-i Şerîfeyn muhasebe defterlerine başvurulduğunda, mukâtaanın Peşkiri Süleyman'ın uhdesinde olduğu ve serbestiyet kapsamında bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, reâyâ üzerlerine düşen şer 'î ve örfi vergileri ödedikten sonra, örfi idareciler tarafından herhangi bir haksız vergi talebine maruz bırakılmamaları gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, mukâtaa köylerinin serbestiyetinin sürdürülmesi için gerekli şartlar hatırlatılmıştır. Buna göre, reâyâdan birinin cürm-i galiz işlemesi durumunda kanun gereği uygulanacak olan salb-i siyaset (idam) veya kat-ı uzuv (bir organın kesilmesi) cezaları, suçlunun yetkililerce mahallinde cezalandırılması, mahal dışına çıkılmaması ve bedel-i siyaset adı altında bir ödenek talep edilmemesi şeklinde belirlenmiştir. Bu şartlara riayet edilmesi için bir emr-i şerîf düzenlenmiştir.¹¹³⁷

Vergi vermek istemeyen köylülerin çeşitli bahaneler öne sürdükleri Osmanlı vergi düzeninde, bu isteksizliklerini meşru kılmak adına en sık başvurdukları gerekçelerden biri "sadat" olduklarını iddia etmektir. Sadat-ı kiram, Peygamber

¹¹³⁵ Cürm-i galiz adam öldürmek, hırsızlık, göz çıkarmak, köle ayartmak, avret ve oğlan çekmek gibi suçlardır Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (İstanbul: Fey Vakfı, 1992), 5: 665

¹¹³⁶ VGM.333/148, 285. (20 Z 1176 /2 Temmuz 1763)

¹¹³⁷ 362/52, 82 (6 L 1773/ 22 Mayıs 1760)

soyundan gelen seyyid ve şerîflerden oluşan bir grup olup, İslam toplumunun aristokratları olarak kabul edilmişlerdir. Bu kişiler, Osmanlı Devleti'nde önemli ayrıcalıklara sahiptiler ve bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Örneğin, sadat mensupları öşür ve resim gibi şer 'î vergileri ödemekle yükümlü olsalar da avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmuşlardır. Ancak, bir kimsenin sadat olduğunu iddia etmesi yeterli değildi; bu statü, kendilerine verilen bir berat veya diğer hukuki belgelerle ispatlanmaktaydı. Sadat gurubuna verilen ayrıcalıklar, halk arasında zaman zaman hoşnutsuzluk yaratmış ve reâyâ, sadât-ı kirâmın bu muafiyetlerine itiraz etmiştir. Yerel yöneticiler ve vergi tahsildarları da bu itirazları fırsat bilerek, sadat-ı kiramdan örfi vergiler talep etmeye çalışmışlardır.¹¹³⁸

Örneğin, Dimetoka kazasında yaşanan bir olaydır. Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı nâzırı Süleyman Ağa, Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderdiği bir arzda, Şah Sultan Evkâfından olan Dimetoka kazasındaki Dağardı ve bağlı köylerinde yaşayan reâyâların bir kısmının "biz sâdâtdanız" diyerek, ürettikleri hububatın şer 'î öşrünü ve diğer vergilerini ödemediklerini belirtmiştir. Bu köylüler, yalnızca kendileri ödememekle kalmamış, başkalarına da öşür ve vergi ödetmeyerek vakfın gelirine zarar vermişlerdir. Ayrıca, bazı köylüler de "ekinimizi az miktarda ve tertiple ekiyoruz, bu yüzden maktû 'veririz, öşür vermeyiz" diyerek itirazda bulunmuşlardır. Halbuki diğer reâyâ gibi sabanla tarım yapmalarına rağmen, öşür vermemek için inat ve niza çıkarmışlardır. Bu muhalefetin sonucu olarak, mukâtaanın yıllık geliri sekiz yüz kuruş eksilmiştir.

Bu durum üzerine, Dimetoka'da yaşayan Müslüman, sadat ve gayrimüslim reâyâların kanun-ı kadim üzere ürettikleri hububatın öşür ve vergilerini mukâtaa mültezimine tam olarak ödemeleri, "maktû 'veririz" diyerek muhalefet edenlerin engellenmesi ve sadat mensuplarının dâhî kanun gereğince öşür ve vergilerini vakfa

¹¹³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık," *Marife* 4/3 (Kış 2004), 433.; Mehmet Emin Üner, "Ahkâm Defterlerine Göre Urfa'da Sadât-ı Kirâm (1740-1820)," *Türk Dünyası Araştırmaları* 222/241 (İstanbul, 2019), 270-27.; Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm," *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Turan Gökçe, (İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi, 2000), 342-350.; Hülya Canbakal, "XVII. Yüzyılda Teseyyüd ve 'Ayntab Sadatı," *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, ed. Yusuf Küçükdağ, (Gaziantep: Gaziantep Valiliği, 2000), 79-80.

teslim etmeleri gerektiğine dair bir emr-i şerif çıkarılmıştır. Muhalefet edenlerin vakıf topraklarında tarım yapmalarına izin verilmemesi yönünde de karar alınmıştır. Bu örnek, sadat statüsünü kullanarak vergi ödemekten kaçınmaya çalışan köylülerle ilgili Osmanlı vergi düzeninin karşılaştığı zorlukları ve vakıf gelirlerinin korunması için alınan tedbirleri göstermektedir.¹¹³⁹

Benzer bir örnekte de Şah Sultan Evkâfına bağlı Dimetoka kazasındaki Dağardı ve bağlı köylerde yaşayan bazı köylüler, "biz sadatız" diyerek ürettikleri mahsuller üzerinden öşür ve resim ödemeyi reddetmişlerdir. Daha da ileri giderek, sadece kendileri değil, diğer köylülere de bu vergi yükümlülüklerini yerine getirmemeleri için baskı yapmışlardır. Ancak daha önceki bir fermanda, bu köyde yaşayan sadat ve diğer köylülerin öşür ve resim ödemelerinin kanun gereği olduğu hatırlatılmıştı. Buna rağmen köylüler, "maktû veririz, öşür vermeyiz" diyerek yeniden muhalefet etmişlerdir. Bu durum, vakfın gelirlerinde düşüslere neden olmuş ve nihayetinde köylülerin kanunlara uygun şekilde vergilerini ödemeleri için yeni bir ferman yayınlanmıştır.¹¹⁴⁰

Vergi meseleleri, her zaman reâyânın vergi vermek istememesiyle ilgili değildir. Alakasız kişilerin müdahaleleri, reâyâ üzerinde baskı oluşturabilir ve bu durum, sorunların yalnızca ekonomik boyutlarla sınırlı kalmamasına, aynı zamanda halkın huzurunu tehdit eden ciddi meselelere dönüşmesine yol açar. Bunu anlaşılır kılacak bir olay, merhume Şah Sultan Evkâfından ve Rumeli'de Dimetoka kazasına bağlı Dağardı ve bağlıları mukâtaası reâyâlarının Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderdikleri arza konu olmuştur.

Buna göre reâyânın mahsullerinin çoğu duhandır (tütün) ve eskiden beri miri için rûsum ve dönümlerinden başka herhangi bir vergi ödemeleri gerekmemektedir. Ancak, duhan gümrüğü emini tarafından tayin edilen tahsildar, timardan ve dönüm vergisinden başka "*ikişer ikişer para gümrük alıruz*" diyerek ahaliyi rahatsız etmektedir. Ahali, Duhanın miri için gümrük emini tarafından belirlenen vergi dışında, voyvodaların geçmişteki uygulamalara aykırı olarak fazla vergi talep etmemeleri ve bu konuda rahatsız edilmemeleri için yardım talep etmiştir. Şah Sultan Evkâfı'nın

¹¹³⁹ VGM. 321/143, 255. (6 M 1120/ 28 Mart 1708)

¹¹⁴⁰ VGM.344/83, 180. (16 ZA 1162/28 Ekim 1749)

serbestiyet üzere olması nedeniyle bu vakıf topraklarında yaşayan halka kimsenin haksız yere müdahale etmemesi için emr-i şerîf verilmiştir.¹¹⁴¹

Reâyânın yalnızca vergi konularında değil, çeşitli nedenlerle huzursuz edildiği ve bu durumun, yerel yöneticilerle alakasız kişilerin müdahale etmeleriyle daha da derinleştiği görülmektedir. Bu çerçevede, merhume Şah Sultan Evkâfından gelen bir olay, bu tür müdahalelerin reâyâ üzerindeki olumsuz etkilerini açıkça göstermektedir. Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı nâzırı İbşir Ağa, Dîvân-ı Hümâyûn'a bir arz göndererek nezâreti altında bulunan Ebu Eyyüb Ensari yakınındaki merhum Şah Sultan Evkâfı ve Rumeli eyaletindeki Dağardı mukâtaasının serbest olduğunu bildirmiştir. Ancak bu durum, bazı şahısların kötü niyetli eylemlerine zemin hazırlamıştır. Koca Nakib Es-Seyyid Ahmed, Es-Seyyid Abdülbaki, Kayıkçı İbrahim ve Ebubekir adındaki kişiler, halkı ehl-i örfe şikâyet ederek gasp ve yağma eylemlerini alışkanlık haline getirmiştir. Bu durum, halkın huzurunu tehdit ederken, fakir ve fukara halkın rahatı için bu şahısların başka yerlere sürgün edilmeleri yönünde daha önce bir emr-i 'âlî çıkarılmıştır.

Ancak Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi vekili, bu şahısların kimseye zarar vermediğini ve iddiaların iftira olduğunu bildirmiştir. Böylece, bu kişilerin kendi hallerinde kalmaları şartıyla affedilmelerine karar verilmiştir. Bu olay, yerel yönetim ile halk arasındaki dinamikleri ve yasaların uygulanması sürecindeki zorlukları gözler önüne sermektedir.

Toprak ve tarım meseleleri, Osmanlı reâyâsının yaşamında belirleyici bir rol oynamış, bu durum zamanla vergi yükümlülükleri ve haksız taleplerle birleşerek huzursuzlukları körüklemiş ve köylülerin köylerini terk etmesine yol açan bir süreci tetiklemiştir.

Bu bağlamda, Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı nâzırı Beşir Ağa tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a sunulan arzda, merhume Şah Sultan Evkâfına ait Dimetoka'daki Dağardı ve civar köylerde yaşayan bazı reâyânın, mukâtaaya ait olan öşür ve resimleri ödememek amacıyla Belviran/Belamid isimli köylerini terk ettikleri ve civar kazaların köylerine veya çiftliklerine yerleştikleri belirtilmiştir. Bu göç, geride kalan vakıf halkını zora

¹¹⁴¹ VGM.321/158, 139. (7 Z 1120- 17 Şubat 1709)

sokmuş ve mukâtaa gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Malikâne mutasarrıfları Süleyman Ağa ve Yusuf Ağa, bu durumu bildirerek müdahale talep etmişlerdir. Arzda, terk edilen köylere geri dönmeyen ve yeni yerleştikleri mahallerde avarız hanesine kaydedilmeyen reâyânın, bulundukları yerlerden çıkarılarak eski köylerine geri gönderilmeleri ve orada yeniden iskân edilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bu iskânın sağlanabilmesi için verilen tezkere ile yetkililerden bu sürecin uygulanması talep edilmiştir.¹¹⁴²

Bu süreçte, vakıf gelirlerinin korunması ve reâyânın eski yerleşimlerine geri dönmesi, devletin öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir. Benzer bir örnek, Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâfı nâzırı El-Hâc Mustafa Ağa'nın Dîvân-ı Hümâyûn'a sunduğu arzda yer almaktadır. Şah Sultan hazretlerinin vakıflarından olan Dimetoka kazasındaki Dağardı mukâtaasına bağlı Azadlu köyü reâyâsının, kadim köylerini terk edip Dimetoka'nın İliç?, Ortaköy ve Asarlık? adlı çeşitli köylerine yerleştiği bildirilmiştir. Bu durum, vakfın gelirlerinde ciddi kayıplara neden olmuştur. Emirde, vakıf reâyâsının eski yerlerine şer 'î hukuka uygun şekilde geri iskân edilmesi ve dış müdahalelerin engellenmesi için Dimetoka kadısına gerekli talimatların verilmesi istenmiştir.¹¹⁴³

Bu noktadan hareketle, vakıf arazilerindeki yerleşim sorunları ve gelir kayıplarıyla ilgili benzer meseleler, sınırlardaki toprak düzenlemeleri ve mülkiyet anlaşmazlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sınırname belgelerinde yer alan sınır ihtilafları, vakıf topraklarının güvenliği ve vergi toplama süreçlerini doğrudan etkileyen önemli bir konu olmuştur.

Bu duruma bir örnek olarak Dimetoka naibine hitaben bir hüküm gönderilmiş ve bu hükümde, Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı nâzırı Süleyman Ağa'nın Dîvân-ı Hümâyûn'a sunduğu bir arzın içeriği yer almıştır. Merhume Şah Sultan vakıflarına ait Dimetoka kazasındaki Dağardı mukâtaasının sınırında tımar mutasarrıfı ile vakıf arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Vakıf tarafında mülkname-i hümayun bulunmadığı için kesin bir karar verilememiş, ancak Haremeyn-i Şerîfeyn'de mahfuz olan mülknameler

¹¹⁴² VGM.363/78, 147. (4 CA 1190/ 21 Temmuz 1776)

¹¹⁴³ VGM.341/137, 305. (8 Ş 1100/ 28 Mayıs 1689)

incelendiğinde kazaya ait tuğralı ve nişanlı mülknameye ulaşılmıştır. Bu suret, Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi Salih Efendi tarafından imza edilmiş ve Dimetoka’da sakın Esad Efendi mübaşir olarak tayin edilmiştir. Ardından, müteveli vekili Abdullah ile tımar mutasarrıfı arasındaki anlaşmazlık mahalli üzerine dava açılarak, "sınurname"de¹¹⁴⁴ yer alan alametler, köyler ve çevresinde yaşayan yaşlı ve güvenilir Müslümanlardan bilgi alınmış ve her iki tarafın da zarar görmemesi şartıyla bir hüküm verilmiştir.¹¹⁴⁵ Böylece, gelecekte anlaşmazlık yaratacak başka bir mesele kalmaması sağlanmıştır.

5.2. VAKIF ARAZİLERİNDE YAŞANAN EŞKİYALIK OLAYLARI

“Eşkîya”, lügatte “bedbaht, talihsiz, haylaz; yol kesen, haydut” gibi anlamlara denk gelen “şâki” kelimesinin çoğulu olarak kabul edilir¹¹⁴⁶ Zor kullanarak mala el koyma, bunun için cana kastetme, kişilere maddî ve mânevî zarar verme gibi genel bir suç tanımları bulunmaktadır¹¹⁴⁷ Anadolu’da başlangıçta küçük gruplar halinde var olan çeteler, Kanunî Sultan Süleyman’ın şehzadeleri arasındaki çekişmelerle birlikte önemli bir dönüm noktasına ulaştı. Özellikle bu mücadeleler, eşkıyalık olaylarını artırarak kontrol altına alınmasını zorlaştırdı. İç çatışmalar, bölgedeki istikrarı zayıflatıp eşkıyalık faaliyetlerinin yayılmasına zemin hazırladı.¹¹⁴⁸ Eşkîyalık faaliyetlerine karışan grupların farklı sosyal sınıflardan gelmesi, bu suçların boyutunu derinleştirdi. Özellikle XVI. yüzyılın başlarındaki eşkıyalık, yalnızca basit soygunlarla sınırlı kalmayıp, Osmanlı toplumundaki sosyal ve ekonomik dengesizlikleri yansıtan bir olgu haline geldi.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁴ Sınırmamelerin, vakfın kuruluşundan sonra müteveli ve beraberindeki bir heyetin vakfın köylerine giderek bizzat yerinde incelemelerde bulunup sınırları tespit ederek yazılı olarak kaydetmesiyle oluşturulduğu bilinmektedir. (BOA, A. {DVNS.MHM.d, 62/486, 116. (15 R 996/14 Mart 1588)

¹¹⁴⁵ VGM.355/43, 76 (12 S 1123/ 1 Nisan 1711)

¹¹⁴⁶ Devellioğlu, “Eşkîya”, *Lûgat*, 1170.

¹¹⁴⁷ Mücteba İlgürel, “Eşkîya”, TDVİA, C. 11, İstanbul 1995, 466.

¹¹⁴⁸ Mustafa Akdağ, “Celali İsyânlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4/1, 1945, Ankara, 32-33; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, 108-109.

¹¹⁴⁹ İlker Yiğit, Esra Oruç “Osmanlı Anadolu’sunda Eşkîyalık ve Mekân (1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29, İzmir 2020, 29-43.

XVI. yüzyılda başlayan eşkıyalık faaliyetlerinin yeterince önlenememesi, XVIII. yüzyılda bu hareketlerin devam etmesine neden oldu.¹¹⁵⁰

Eşkıyalık ve mekân ilişkisi düşünüldüğünde Eşkıyaların özellikle ulaşılması zor; dağlık, bataklık, yolsuz düzlükler, nehir ve su kenarları gibi coğrafi alanlara konuşlandığını ve bu bölgelerde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.¹¹⁵¹ Hobsbawm ayrıca bu gibi coğrafyaların nüfus fazlalığı-gelir dengesi korunamadığı için eşkıya ürettiğini ileri sürmektedir.¹¹⁵² Coğrafyanın doğurduğu veya coğrafyaya sığınan eşkıyalar, geçim kaynaklarını genellikle yağmalama faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri ticaret yollarından ve yakındaki köylerden temin ediyorlardı. Osmanlı Devleti döneminde, eşkıyaların zarar verdiği bölgeler genellikle ticaret yollarının kesiştiği stratejik noktalar ve eşkıyaların faaliyet gösterdiği alanlardaki köylerdi.¹¹⁵³ Konu kapsamında bulunan Dimetoka bu yönü ile incelendiğinde Meriç Nehri kenarında uzanmaktadır. Vadiye yerleşmiş olan Dimetoka zengin kırsalı ve geniş avlanma alanı ile saraylıların tercih ettiği dinlenme yerlerinden biriydi. Karşı kıyısında bulunan Edirne ile benzer bir coğrafyaya sahiptir. Bu yönü ile eşkıyalara fırsat sunan bir yerleşim yeri olduğu düşünülebilir.

Mühimme defterlerinde bulunan verilerden Dimetoka ve eşkıyalık olayları ilişkisi izlendiğinde bölgede çeşitli eşkıya çetelerinin geniş bir tarih aralığı içinde mevcut olduğu görülmektedir. En erken Aralık 1576 (H. N 984) olarak tarihli Dimetoka ve Platimana kadılarına hitaben yazılmış emirde Hûb Bâli, Şemsi, Bektaşoğlu, Seyyid İzzed, Kürd Veli, Kürd ve Pir Veli isimli eşkıya çetesinin evleri basıp adam katlettikleri, yağma yaptıkları bildirilip faillerin cezalandırılması emredilmiştir.¹¹⁵⁴ Bir başka kayıta Dimetoka bölgesinde yandaşları ile yayılan Karaca isimli şakiden bahseder. Çeteleşmiş olan bu eşkıya evler basıp çeşitli zulümlerle ahaliyi huzursuz etmiştir. Yakalanması için

¹¹⁵⁰ Selim Özcan “XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri”, Ed: Osman Köse, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Samsun 2009, 85.

¹¹⁵¹ Yiğit ve Oruç, “Eşkıyalık ve Mekân”, 29-43; Eric J. Hobsbawm, E. *Haydutlar*, (Çev., Fatma Taşkent), İstanbul: Logos Yayınevi, 1990, 11.

¹¹⁵² Hobsbawm, *Haydutlar*, 22.

¹¹⁵³ Yiğit ve Oruç, “Eşkıyalık ve Mekân”, 34.

¹¹⁵⁴ BOA, A. {DVNS.MHM. d. 29/62, 59. (25 N 984/ 16 Aralık 1576)

askerler ve iki yüz nefer süvari seferber edilmiştir. Eylül 1690 (H. ZA 1101) tarihli bu belge Dimetoka, Megri, Ferecik kadılarına vilayet ayanlarına ve iş erlerine hitap etmektedir.¹¹⁵⁵ Dimetoka'ya bağlı kaza ve köylere yayılan eşkıyalık olaylarına bir örnek de Nisan 1702 (H. ZA 1113) tarihli Kapudan Paşa'ya gönderilen hükümdür. Buna göre Dimetoka kazasının Cebel nahiyesinin Debecik-i Viran köyü sakinlerinden olan eşkıyanın ahaliye zulmettiği bildirilmiştir.¹¹⁵⁶ Dimetoka naibine gönderilen aynı tarihli bir diğer belgede, Kör Hasan, Kara Ali, Osman, Kara Ali oğlu Mehmed, Osman Hoca oğlu Ahmed, Hübyar oğlu Ahmed, Erzan oğlu Kara Mahmud, Sarraf oğlu Cafer isimli şakilerin Eşkıya olmak için gerekli suçların neredeyse tamamını gerçekleştirmişlerdir. Yol kesme, adam öldürme, ev basıp yağma yapma, evli kadınları dağa kaldırma suçlarına bulaşan bu sekiz şakinin katline karar verilmiştir.¹¹⁵⁷ Edirne'nin asayişinden sorumlu olan eşkiyaları takip etme ve yakalama görevi bulunan Edirne bostancıbaşısına,¹¹⁵⁸ Edirne Bostancıbaşısına ve İnöz (Enez) kale dizdarına gönderilen Eylül 1710 (H. B 1122) tarihli bir başka hükümde Dimetoka ahalisinden kadınlara ve oğlan çocuklarına tecavüz eden ve ahaliye çeşitli zararlar veren Behram oğlu Ahmed şakisinden bahsetmektedir ve bu şakiye İnöz Kalesinde kalebentlik cezası verildiği bildirilmiştir.¹¹⁵⁹

Dimetoka kazası naibine gönderilen başka bir emirde Ekim 1713 (H. L 1125) tarihinde, Kızıl Deli Sultan ismi ile bilinen Dimetoka'da derbend görevi gören zâviyesi etrafında gelişen köyün kurucusu Kolonizatör Türk Dervîşi Seyyid Ali Sultan'ın¹¹⁶⁰ cemaatinden Mansur'un evi; Halil, Hasan Ali, Ömer, İbrahim isimli kişilerden oluşan bir urup eşkıya tarafından kapısını kırılarak basılmış oğlu ve eşi kılıçla darp edilmiştir. Üstelik daha evvel yine aynı şekilde gelip yalın ayak dağa götürülmüşlerdir. Bu kişilerin

¹¹⁵⁵ A. {DVNS.MHM.d, 109/35, 9. (20 Z 1101/ 24 Eylül 1690).

¹¹⁵⁶ A. {DVNS.MHM.d, 112/191, 681. (30 ZA 1113 / 28 Nisan 1702)

¹¹⁵⁷ A. {DVNS.MHM.d, 112/191, 682. (20 Z 1101/ 24 Eylül 1690).

¹¹⁵⁸ Murat Yıldız, "15-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayîşi Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı", *History Studies*, 2011, 3/3, 389.

¹¹⁵⁹ A. {DVNS.MHM.d 117/33, 143. (30 B 1122/ 24 Eylül 1710).

¹¹⁶⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, 1942, S. 2, 293.

yakalanmaları ve gerekli işlemin yapılması emredilmiştir.¹¹⁶¹ Dimetoka naibine gönderilen Mart 1713 (H. S 1125) tarihli diğer bir hükümde, Dimetoka ahalisinden olan ve bulunduğu şehir halkına zulmeden bir eşkiyanın başka bir yere sürgün edilmesinden bahsetmektedir.¹¹⁶²

1723'ün aralık ayında (H. RA 1136) Edirne mollasına ve Dimetoka'nın da içinde bulunduğu kaza naiblerine gönderilen bir hükümde Dimetoka, Malkara, Keşan kazalarında ve köylerinde bulunan eşkiyanın yakalanması ve cezalandırılması istenmiştir.¹¹⁶³

Osmanlı kadısının hem köylüyü hem devleti temsil etmesi köylünün yaşadığı zulme karşı devlete isyan etmesine mâni olduğunu düşündürebilir. Muhtemelen bu yüzden köylü Zulme uğradığında toprağını terk etmekten başka çare bulamıyordu. Devlet re'âyânın bu sıklıkla çaldığı kapının aslında hep açık olduğunun farkındaydı ve eşkıyalık olaylarında ilk önce bu kapıyı kapatmayı amaçlıyordu. Edirne bostancıbaşısı ağaya ve Sultanyeri kadısına ve vakfın re'ayası bulunduğu yerlerin kadılarına hitaben yazılan Haziran 1719 (H. B 1131) tarihli hükme göre; Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâf Nâzırı olan Beşir Ağa, divana arz gönderip merhume Şah Sultan Evkâfî'ndan Sultanyeri kazasında Dağardı mukâtaasına tâbî 'Bölük isimli karye re'âyâsının kefer olduğunu ve civar köylerden Nasuhlar cemaati olarak bilinen Vize karyesi eşkıyasından rahatsız olduklarını bildirmiştir. Eşkiyanın şekavetinden kefer re'âyânın Hasköy kazasına yerleştiğini ve bunun sonucunda vakıf mahsulünde eksiklerin olabileceğini haber vererek, Hasköy ve diğer yerlere dağılan re'âyânın Edirne Bostancıbaşısı tarafından eski yerlerine yerleştirilmesi hususunda hüküm verilmesini rica etmiştir.¹¹⁶⁴ Benzer bir örnek olarak Mart 1753 (H.1166) tarihli Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfî Nâzırı Beşir Ağa'nın Divana, evkâf arazisinde yaşanan ve re'âyânın mağdur olduğu eşkıyalık olaylarından haber veren arzı gösterilebilir. Gönderilen arza cevaben hazırlanan hükme göre, Merhume Şah Sultan Evkâfî'na ait olan Dağardı mukâtaası toprağına, herhangi bir kişi

¹¹⁶¹ A. {DVNS.MHM.d, 120/68, 77.(10 N 1125/ 30 Eylül 1713)

¹¹⁶² A. {DVNS.MHM.d, 117/253, 1015. (20 S 1125/ 18 Mart 1713)

¹¹⁶³ A. {DVNS.MHM.d, 131/ 314, 860. (30 RA 1136/ 28 Aralık 1723)

¹¹⁶⁴ VGM.364/10, 227. (30 B sene 1131/ 18 Haziran 1719)

veya kurumun müdahalede bulunması vakıf yolu ile yasaklanmıştır. Ancak, Dağardı mukâtaasında ikamet eden ve Koca Nalband ismi ile bilinen bir şahıs ve arkadaşları Abdalbaki, Kayıkçı İbrahim, Ebu Bekir adet haline getirip devamlı mukâtaa reâyâsını asılsız ithamlarla suçlayarak, katlederek, mallarına el koyarak re'âyânın güvenliğini tehdit eder hale gelmişlerdir. Beşir Ağa; Bu durumdan rahatsız olan re'âyânın, belgenin ifadesi ile “parâkende ve perişan” olacağından endişe ederek, bu kişilerin İnöz kalesine kalebent yapılmasının ve daha sonra başka bir yere sürgün edilmesinin, vakfın nizamını bozacak tapu satışları ve çeşitli işlerden engellenmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Daha evvel de Dağardı mukâtaası voyvodasının konağını basıp eşyalarını ve mallarını gasp ettiğini; tayin olunan mübaşirler eliyle bu kişilerin nerede bulunursa yakalanması ve gasp ettikleri malların iadesinin sağlanması hususunda emir ricasında bulunmuştur¹¹⁶⁵

Braudel, Türkiye'nin de içlerinde bulunduğu bütün Akdeniz memleketlerinde, XVI. yüzyıl hayatının, işsiz ve ekmeksiz insanların başvurdukları soygun ve hırsızlıklarla dolu olduğunu söylemektedir. Akdağ'a göre bu alandaki sosyal bir değerlendirme, ortaya çok açık benzerlikler koymaktadır. Marmara'nın tüm çevresinde hem Rumeli hem de Anadolu yakasında, hırsızlık ve haydutlukla geçinen işsiz ve güçsüz kişiler küçük guruplar oluşturmuş, çeşitli suçlar işleyerek dolaşıyorlardı (Akdağ, 1995: 97-99). Bu duruma örnek olacak Nisan 1752 (H. C 1165) tarihli bir hüküm, Edirne bostancıbaşısına ve ilgili kazaların kadılarına gönderilmiştir. Bu hükümde, Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı Nâzırı Beşir Ağa'nın Divan'a arz gönderdiği belirtilmiştir. Arzda aktarılan bilgi şöyledir: Merhume Şah Sultan Evkâfı, Dimetoka kazası, Dağardı ahalisinden Salih, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed, Akbeydağı isimli mahalde yaşayan eşkıya taifesinden Timürcü oğlu Bekir ile Hasan Karındaşı Kel Halil ile ticaret yapmak için bir araya gelmişlerdir. Bu arada eşkıyaların Salih, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed'i öldürme maksadıyla saldırıda bulunmuştur. Saldırı sonucunda darp edilen ve yaralanan Salih, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed, yanlarında bulunan 1580 kuruş nakit parayı ve 300 kuruşluk kıymetli eşyayı eşkıyaya çaldırmıştır. Beşir Ağa Divan'a gönderdiği bu arz ile Kazada görevli mübaşirler tarafından eşkiyanın yakalanıp

¹¹⁶⁵VGM: 330/50, 93. (4 C sene 1165/ 19 Nisan 1752).

gerekli işlemlerin yapılmasını ve bahsi geçen para ve kıymetli eşyaların teslim edilmesi için tezkere yazılmasını rica etmiştir.

17.yüzyılın getirdiği büyük sosyoekonomik zorluklar ve devletin kalıcı hâkimiyetini sürdürme çabaları karşısında, köylüler kimliklerini değiştirmeye ve ayakta kalmaya yönelik yeni yollar bulmak zorunda kaldılar.¹¹⁶⁶ Bu köylülerden kimi eşkıya kimliğe bürünürken kiminin de borçlu olduğu görülmektedir. Bir köyün topluca borçlu olması üzerine durulması gereken bir konudur ve halkın yaşadığı zorluğa parantez açmaktadır. Tefeci Abdi Ağa hakkında hükümden eşkıya tanımlaması yapmak zordur. Bir tefecinin zorbalığı söz konusudur. Zorbalık ve haydutluk birbirleri yerine kullanılan ifadelerse bu şekilde kabul edilebilir ve borç meselesi bir köyü dağılmanın eşiğine getirmiştir. Hakkında çok fazla detay verdiğimiz Haziran 1755 (Ş 1168) tarihli Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi vekili ve kadılara hitaben yazılan hüküm Beşir ağanın talebi üzerine çıkarılmıştır. Beşir Ağa'nın divana gönderdiği arza göre Şah Sultan Evkâf'ı olan Dimetoka kazasında Dağardı mukâtaasına tabi Belvan karyesi re'âyâsı murâbahacı denilen bir tür tefeci taifeden Abdi Ağa'ya borçlanmış. Re'âyâ borcunu ödediği halde Abdi Ağa söz konusu burcu tekrar tekrar talep edip re'âyâ tarafından bu istekleri karşılanmazsa cebren tutuklayıp, re'âyâyı hapsederek cezalandırmaktadır. Beşir Ağa bir türlü edası mümkün olmayan bu borç seneni ile re'âyânın kaybolacağından endişe etmiş ve bu durumu bildirmiştir. Buna göre ödemenin kanuni bir şekilde yapılması ve re'âyâyâ zulmedilmemesi hakkında Gazi Sultan Mahmud Han zamanında emir çıkartılmıştır. Bu hüküm aynı zamanda emrin cülus sebebi ile yenilendiğini ifade etmektedir.¹¹⁶⁷

Evâmir defterlerinden seçilen bu örnekler doğrudan vakıf topraklarını ve vakıf re'âyâsını etkilemektedir. Ortaya çıkan eşkıyanın temizlenmesi ve halkın zulümden korunması hakkında devlet eşkıyalık faaliyetlerine karşı tedbirler almış ve çeşitli fermanlar göndermiştir. Eşkıyanın saldırılarını engellemek ve halkın kendisini daha emniyette olduğunu görmesi için sıklıkla kalebentlik ya da sürgün cezalarının verildiği

¹¹⁶⁶ Karen Barkey, Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (çev. Zeynep Altok), İstanbul: Yurt yayınları, 2011,12.

¹¹⁶⁷ VGMA, 332/123, 217. (27 Ş sene 1168/ 8 Haziran 1755)

görülmektedir. Ferdi eşkıyalık faaliyetleri olduğu gibi birkaç kişinin oluşturduğu guruplar da mevcuttur ayrıca çevresi güçlü kişilerce şakiler desteklenerek eşkıyalık faaliyetler yürütülmüş olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda örnek olması açısından Merhume Şah Sultan Evkâfı'ndan Dimetoka kazasında Dağardı ve tevâbi 'i mukâtaasında mutasarrıf olan Baki Abdullah Ağa ve Süleyman Ağa'nın Divan-ı Hümayuna arz-ı hal etmeleri üzerine Temmuz 1763 (H. M 1177) tarihli hüküm çıkartılmıştır. Buna göre, Dimetoka Kazasından Atsızoğlu, Kara Hasan ve Kapakçı İbrahim isimli kişiler ayanlık iddiasında bulunmuşlardır. Ayrıca etraflarına topladıkları civardaki eşkıyayı re'âyânın üzerine gönderip çeşitli bahanelerle re'âyâyı suçlayıp vergiye el koymuşlardır. Re'âyâ malında ve mahsulünde eksiklik olacağı, re'âyânın yerleşim yerini terk edeceği endişesi üzerine Ayanlık iddiasında bulunan kişilerin ve etrafındaki eşkiyanın durdulması istenmiştir. Şayet tenkid ve tenbih üzerine herhangi bir değişiklik olmazsa sürgün edilmeleri rica edilmiştir. Bu rica üzerine ferman çıkartılmıştır.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁸ VGMA, 334/4, 4. 3 M sene 1177/ 14 Temmuz 1763

SONUÇ

Şah Sultan, milyonlarca insan gibi ortalama bir ömür geçirip dünyadan ayrılmış ve soylu bir hanedana mensup olmasına rağmen, kimliği hanedan erkekleri aracılığıyla tanımlanmış bir figür olarak öne çıkmaktadır. Şah Sultan'ı tanımak için yalnızca hanedanına değil, arkasında bıraktığı vakıf eserlerine de odaklanmak gerekmektedir. Bahaeddin Yediyıldız'ın da söylediği gibi *“bir topluma mensup üyelerin dünya anlayışı, hayat ideali, ayrıca bunların insan, insanın mâhiyeti ve kaderi ve dünya nimetleri, vs... hakkında sâhip oldukları fikirler, beşerî faaliyetler ve müesseseler üzerinde etkili olmaktadır”* Öyle ise vakıflar aynı zamanda kişinin içinde bulunduğu dünyayı ve içinde taşıdığı dünyayı ortaya çıkaran yapılardır. Bu bağlamda vakfı, Şah Sultan'ın kişiliği, değerleri ve topluma katkıları hakkında derin ipuçları barındırmakta ve gerçek kimliğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Şah Sultan'ın kimliğini daha iyi anlamak için vakıfları ve vakfiyesi derinlemesine incelenmiştir. Yapılan incelemelere göre, Şah Sultan Yavuz Sultan Selim'in kızlarından biridir ve annesi, Yavuz'un bilinen üç eşinden biri değil, ismi kayıtlarda yer almayan bir kadındır. Şah Sultan'ın, mevcut belgeler ve veriler ışığında yapılan hesaplamalara göre, en makul olarak 1495-1500 yılları arasında doğmuş olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Trabzon'da doğmuştur. 1526 yılında Lutfi Paşa ile evlenmiş bu evlilikten bir kız çocuğu (Esmihan Sultan) dünyaya gelmiştir. 1541 yılında da boşanmışlardır. Şah Sultan, bu süreçte daha önceden tanıdığı Halveti Tarîkatı şeyhlerinden Merkezefendi'ye intisap ederek onun dervişlerinden biri olmuştur. Merkezefendi, Şah Sultan'ın vakıf şemasını belirlerken önemli bir rol oynamıştır; ancak, ikisinin evlendiği yönündeki iddialar doğru değildir. Vakıfları kurulduktan sonra vakfın nâzırlığı ile ilgilenmiş ve kızını genç yaşta kaybettiği için hayatının geri kalanını ibadetle ve torunları ile ilgilenerek geçirmiştir. Mezar taşında belirtilen tarihe rağmen, 1570-1572 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Şah Sultan'ın boşanması, hanedan kadınları arasında dul kalmanın ve boşanmanın yaygın bir durum olması nedeniyle, onun bu süreci daha az travmatik bir şekilde atlatmasına ve kocasına karşı cesur bir duruş sergilemesine imkân tanımıştır. Lutfi Paşa ile aralarında geçen hadise, Şah Sultan'ın dik duruşunun, onun bir sultan kızı olduğunun bilincinde olduğunu ve fitraten Yavuz Sultan Selim'in karakterine yakın bir

yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, adaletsizliğe karşı tolerans göstermediğinin ve kişisel haklarını savunma konusundaki kararlılığının bir kanıtıdır. Psikolojik açıdan, bu tutum, güçlü bir özsaygı ve adalet arayışı ile ilişkili olup, onun kimliğinin temellerini oluşturan içsel bir motivasyonu yansıtmaktadır.

Şah Sultan'ın Trabzon'da başlayan hikâyesi; abisi, babası ve eşinin bulunduğu yerlere göre değişen, farklı şehirlerinde devam etmiştir. Hanedanın güçlü bilinen kadın üyelerine kıyasla daha hareketli bir yaşam sürmüştür. Bu durum Şah Sultan'ın karakterine, kimliğine ve kişiliğine olumlu katkılarda bulunmuştur. Aynı zamanda hem sarayı hem de saray dışını gözlemleme imkânı bulan Şah Sultan, eserlerini toplumun ihtiyaçlarına göre şekillendirmiştir.

Vakıfların ortaya çıkışında önemli motivasyonlardan biri, Allah rızasını kazanma arzusudur. Vakıflar, hem doğrudan hayır işleme imkânı sunan hem de dolaylı olarak bu hayırlara katkıda bulunma fırsatı veren bir bağışlama yöntemidir. Bu bağlamda, Şah Sultan vakıfları incelendiğinde, dinî ihtiyaçlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Külliyelerin üçünde de tekke, cami ve medrese/mektep gibi yapılar yer almakta olup, bu yapılardan ya hepsi ya da birkaçı bulunmaktadır.

Eyüp'te bulunan türbenin yer aldığı külliye, vakfin meşruiyetini sağlayarak tanınırlığını artıran önemli bir merkez konumundadır. Eyüp semtinde Şah Sultan külliyesine yakın noktada başka cami ve tekke bulunmamaktadır. Yapı, Eyüp semtinin kuzey yönünde yerleşimine katkı sağlamıştır. Davutpaşa ve Merkezefendi külliyesi ise şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşıladığı tespit edilmiştir. Bu külliyeler, Eyüp semtine göre daha yeni yerleşim alanlarının bulunduğu bostanların çevresinde veya surun dışında yer almaktadır. Şah Sultan'ın bu noktaları tercih etme sebebinin, şehrin ihtiyaçlarını karşılamak amacı taşıdığı açıkça görülmektedir. Merkezefendi'ye ait yapıların vakıf çatısı altında korunmasını istemesi, Şah Sultan'ın yapılarının şekillenmesinde Merkezefendi'nin ne derece etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Şah Sultan'ın vakıf kurma motivasyonu ve vakfında nâzır olarak görev alması, kurduğu vakıfların profili onun hassas, duyarlı ve sorumluluk sahibi ve dindar bir birey olduğunu göstermektedir.

Şah Sultan'ın babasının vakfında ortaya çıkan bir sorun ile ilgilenmesi, bir çalışanına dirlik bağışlayıp başka bir kölesini azat etmesi, babasının azatlı kölesine,

Merkezefendi'nin torunlarına ve kendi torunlarına vakfın gelirinden yevmiye vermesi duyarlılığı yanında vefalı kişiliğini de ortaya koymaktadır.

Şah Sultan'ın vakfiyesinde babasından bahsetmemesi, kızı için kendi türbesini seçmesi ve mezar taşında babasının ismine yer vermemesi, onun hanedanın erkek figürlerinden bağımsız bir kimlik ve miras oluşturma isteğini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca, haziresinde (görevliler dışında) kadınların çoğunlukta olması, vakıf malından en çok yardım ettiği kişilerin de kadınlar olması ve Lütfi Paşa ile aralarındaki meseleyi doğrudan etkileyen fahişe kadının dâhî haklarını gözetmesi, Şah Sultan'ın kadınlara karşı özel bir duyarlılık geliştirdiğini ve onları desteklemeye yönelik aktif bir çaba içinde bulunduğunu göstermektedir.

Şah Sultan'ın Eyüp'te bir yapı inşa ettirmesi ve tekkelerinde Merkezefendi ile Germiyanî Yusuf'a postnişinlik teklif etmesi, görünürlük ve tanınma isteğiyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Bu iki tekkede Halveti öğretilerine göre müfredat belirlemesi ve devrin saygın isimlerini şeyh olarak seçmesi, tekkelerin ve çevresindeki medrese/mekteplerin tanınırlığını artırma amacını taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Vakıf yapılarında tanınırlığı vurgulayan bir diğer ayrıntı duâgû kadrosudur. Şah Sultan vakfında bu kadroya dair işlevsellik baskın değildir. Vakfiye'de bu görevliye yer yoktur daha sonra çeşitli dûagû atamaları olmuştur. Şah Sultan'ın kendisi ve ailesine dair sabahları okunmasını istediği dualar cûzhânlar tarafından yerine getirilir ve küçük meblağlar alırlar. Dûagûların tellal gibi vakfın ve vâkıfın yüceliğini duyurduğu bir vazifesi yoktur.

Şah Sultan'ın vakıf şemasında din, ibadetler ve bağlı olduğu tarîkatın ana merkezde yer alması, onun dünyadan duyduğu hevesin azaldığını ve ahirete yönelik bir hazırlık sürecine girdiğini göstermektedir. Bu durum, sultanın sosyal kimliğini yeniden yapılandırma çabası ve manevi bir sorgulama içinde olduğunu ortaya koymakta; aynı zamanda ruhsal bir dinginlik arayışında olduğunu da yansıtmaktadır.

Şah Sultan Vakfı; yarı hayrî yarı aile vakfı niteliğinde olup, vakıf gelirlerinin büyük bir kısmının hayrî maksatlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vakfın gelir-gider dengesi incelendiğinde, ekonomik açıdan orta büyüklükte olmasına rağmen mali yapısının istikrarlı ve esnek olduğu görülmektedir. Gelirlerin çoğunluğunu mukâtaa

gelirleri oluşturmakta olup, bu kalem diğer vakıflarla kıyaslandığında nispeten düşük kalmaktadır. Bu durum, vakfın sosyal ve politik arenada daha sınırlı bir etki gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Buna rağmen, vakfın gelirlerinin başarılı bir şekilde yönetildiği ve şehrin üç farklı noktasında bulunan külliyelerin varlıklarını sürdürebildiği görülmektedir. Her külliye de görevli ücretleri ve harcamalar dengeli tutulmuş, gereksiz masraflardan kaçınılmış ve gelirler dikkatli bir şekilde dağıtılmıştır. Her muhasebe döneminde kasada bir miktar para kaldığı, bu fazlanın Saray-ı Atik Hazinesi'ne gönderilmesi kuralına uyulmasına rağmen, hazineden ayrı olarak vakfın kasasında da bakiye bulunduğu tespit edilmiştir. Vakfın ekonomik kapasitesi diğer vakıflarla karşılaştırıldığında daha mütevazı görünse de, bütçesinin vakfın yönetiminde yeterli olduğu ve istikrarın sağlandığı görülmektedir. Bu durumu, bir sarayın açlık çekerken bir konakta refah içinde yaşama durumuna benzetmek mümkündür. Bu metafor, yüksek gelir potansiyeline sahip bir sarayın, içsel ekonomik dengesizlik ve verimsizlikten ötürü sürdürülebilirlik sorunları yaşadığına işaret ederken; daha sınırlı kaynaklara sahip bir evin, etkili bütçe yönetimi, mali disiplin ve toplumsal dayanışma sayesinde refah içinde varlığını sürdürebildiğini göstermektedir.

Şah Sultan Vakıfları'nda büyük problemler, vakıf arazileri üzerinde meydana gelmektedir. Bu durum, vakfın gelirlerinin tehdit altında olduğunu göstermektedir. Vergi kaçırma, eşkıyalık olayları ve köylülerin topraklarını terk etmesi gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalınmış ve bu sorunların çözümü için merkezden müdahalelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, ekonomik istikrarın sağlanması ve vakfın sürdürülebilirliğinin korunması adına gerekli adımlar atılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

A. Vakıf Genel Müdürlüğü Araştırma Arşivi

Vakfiye VGM. EVKAF 09.

Atik-i Şahsiyet VGM. ESAS. d, 35.

Atik-i Hazine VGM. DEFTER 23.

Şahsiyet Kaydı VGM DEFTER 12/91.

İstanbul Müftülüğü Rumeli Kazaskerliği Vakıf Defterleri IMUF Rumeli Kazaskerliği Vakıf Defterleri 8/22.

Ferman Defterleri VGM. 1960/ 39.

Fihrist Defterleri 786/ 16 ; 786/21 ; 768/37.

Ahkam Defterleri 802/ 77; 795-73; 802/77; 802/26; 786-21; 360/39; 333/148; 362/52; 341/137.

Haremeyn Vakfiye Defterleri 763/138.

Maaş Defterleri 340/117; 802/23.

Evâmîr Defterleri 355/49; 321/143; 321/158; 344/83; 363/78; 355/43; 330/50; 332/123; 332/35; 334/4; 364/10.

Tafsîl Defterleri 659/123.

B. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri

Ali Emîri Süleyman I (AE.SSÜL.I), BOA. 1/24/1.

Topkapı Sarayı Arşivi Defter ve Evrakları

TSMA.e 24/55; 841/37 1281/6. 890/1, 853/126; 722/35; 1255/43; 1279/51; 1081/29; 1279/52; 1280/641; 203/27; 1240/55; 1240/56; 1203/35; 1255/43.

TSMA.d 1569; 1616; 3977.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri EV.HMH 2225; 1416; 783; 685; 455; 3261; 5905; 6284; 6224; 5903;1590; 1760; 5508; 7747; 555; 228.

Evkaf Haremeyn Muhasebe Belge. EV.HMH.BLG 4/1.

Mühimme Defterleri A.DVNS.MHM.d, 4/13; 62/486; 29/62; 109/35; 112/191; 120/68; 117/33; 117/253; 131/ 314.

Evkaf Muhasebesi EV.EMH. 12/191; 116/3; 48/284; 56/12; 56/ 118.

Evkaf Gedik EV.GDK.188/52; 109/48; 109/50; 109/54; 109/56; 270/169; 270/17.

Maliyeden Müdevver Defterler MAD. 6211; 5616.

2. TELİF ESERLER

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûmili Defteri I'deki, haz. Ahmet Özkılınç- Ali Çoşkun-Abdullah Sivridağ-Murat Yüzbaşı, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001).

Acar, Funda. “Osmanlı Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27, (Haziran 2015), 183-202.

Açıkel, Ali. “XIV- XVI. Yüzyıllarda Tokat Zâviyeleri”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, 229-264, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Açıkel, Ali-Dursun, Kübra. “Yeni Belgeler Işığında Gülbahar Hatun’un Hayatı ve Şahsiyeti”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayısı I/I, (Ekim 2020), 1-11.

Afyoncu, Erhan ve Mete, Zekai, “1766 İstanbul Depremi ve İstanbul Yaşantısına Tesirleri”, *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri*, (İstanbul, 2001), 85-92.

Afyoncu, Erhan, “Müteferrika”, *TDVİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32, 183-185.

Afyoncu, Erhan. “Müşâherehorân.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 153-154.

Afyoncu, Erhan. “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, (Eylül 2003), 101-172.

Afyoncu, Erhan-Ahışhalı, Recep. “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/53-55, İstanbul: TDV Yayınları 2002.

- Akar, Harun. *Heşt-Behişt (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Akbulut, İlhan. “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi* 30 (2007), 61-72.
- Akçam, Zeki. “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer’iye Sicillerinde Lâkap ve Unvanlar”, *Türkbilig* 29 (Ocak 2015), 191-208.
- Akdağ, Mustafa, “Celali İsyanlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4/1, (Ankara 1945); Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Akgündüz, Ahmet “İcâre-i Vâhide”, *TDVİA*, C. 21, (İstanbul: 2000), 388-389.
- Akgündüz, Ahmet, “Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası”, *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994), 115-122.
- Akgündüz, Ahmet, “Gedik”, *TDVİA*, 13 (İstanbul 1996), (541-543).
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1992),
- Akgündüz, Ahmet. “Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar”, *Vakıf Haftası Dergisi* 4 (1986), 235-246.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2013.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı’da Harem*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı’da Harem/İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Akkuş, Ahmet. *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Akşit, Atıf. *Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütü Paşa Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Akyıldız, Ali. *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem’de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2017.
- Alderson, Anthony D. *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev. Şefaettin Severcan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Ali Rıza Bey, “Saray Hayatında Kadınlar”, thk. Şevket Rado, *Hayat Mecmuası İlavesi* 11 (1980), 41-46.
- Altındağ, Ülkü “Dârüssaâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9., 1-3.
- Altun, Mustafa. *Yüzyıl Dönümünde Bir Valide Sultan: Safiye Sultan’ın Hayatı ve Eserleri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- And, Metin. “Osmanlı Düğünlerinde Nahıllar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/12, (1969), 16-19.
- And, Metin. “XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatler”, *Tarih Mecmuası* 1/5 (1970), 8-12.
- And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 1993.
- Anhegger Eyüboğlu, Mualla. “Fatih Devrinde Yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padişahın Evi) ar Mıydı?” *Sanat Tarihi Yıllığı* 8 (Ekim 1979), 23-36.
- Anhegger Eyüboğlu, Mualla. *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1986.
- Argıt İpşirli, Betül. “18.Yüzyılda Harem-İ Hümayun’dan Çırağ Edilen Cariyeler,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 25 (2011), 1-34.
- Arpaguş, Hatice K. “Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammediyye’si”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/42, (2009), 243-256.

- Arslanmirza, Özlem, Surplus- Receivers (Zevaid-i Horan) From Imperial Waqfs: Between Philanthropy And Political Economy, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.
- Aslan, Mehmet. “Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları”, *Milli Folklor* 12 (1991), 27-31.
- Aybakan, Bilal, “Muamele”, *TDVİA*, 30, (Ankara 2020), 317-319.
- Aycibin, Zeynep. “Ahmed Resmî Efendi’nin Hamîletü’l-küberâ’sı ve Müstakimzâde Zeyli”, *Belgeler* 22/26, (Ocak 2001), 183-226.
- Ayvansarayı, Hafız Hüseyin, *Hadikatü’l-cevami*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1865.
- Ayverdi, E. Hakkı-Yüksel, İ. Aydın. *İlk 250 senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976.
- Ayverdi, Ekrem. “Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri”, *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 249-261.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/425-428, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali, “Bey”, *TDVİA*, 6, (İstanbul 1992), 13-19.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, S. 2.
- Barkan, Ömer Lütfi. “954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi.” *İktisat Fakültesi Mecmuası* 19 (Ekim 1957-Temmuz 1958): 219-276.
- Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler.” *Vakıflar Dergisi* 2 (İstanbul 1942): 279-386.

- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1962-1963): 239-296.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından: Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23 (İstanbul 1963): 239-296.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılması Diğer Şekiller.” *Vakıflar Dergisi* 1 (1942): 354-365.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I-II*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Barkey, Karen, Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Yurt Yayınları, 2011, 12.
- Başol, Samettin. *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Başol, Samettin-Çam, Mevlüt, “Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi (Konya Şer’iye Sicillerinden Örneklerle)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, (2011), (1-26).
- Batur, Atilla. “Yazıcı Salih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43/360-361, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10/1 (Aralık 2008), 156-175.
- Bayat, Ali Haydar. “Hafsa Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/122-123, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bayat, Ali Haydar. “Yeni kaynakların Işığı Altında Merkezefendi ve Hakkında Bazı Yanlışlıkların Düzeltilmesi” *Türk Dünyası Araştırmaları* 65 (1990), 121-131.

- Behar, Cem. *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1468-2008) Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1966.
- Berki, Şakir. “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, *Vakıflar Dergisi* 9 (2006), 1-12.
- Beydilli, Kemal. “Osmanlı Döneminde Mahalle İmamları”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3, (2009), 16-20.
- Biçer, Ramazan Hüseyin, “Kuruluşu Döneminde Haremeyn Evkâf Müfettişliği ve Müfettişlerin Kimliği (1589-1622)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/1, (Mart 2024), 81-98.
- Bilgicioğlu, Banu. “Sarây-ı Âtik-i Âmire” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36/122-125, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bostan, İdris, “Salyane”, *TDVİA*, 36, (İstanbul 2009), s59-60.
- Bostan, M. Hanefi. “XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskan Hareketleri”, *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)*, Haz. Kemal Çiçek vd., 167-179, Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları, 1999.
- Bostan, M. Hanefi. “Yavuz Sultan Selim’in Şehzadelik Dönemi (1487-1512), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* (Yavuz Sultan Selim Özel Sayısı) 20/40, (Mayıs 2019), 1-86.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/323-327, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozucu, Feride, *14-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka*, (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017).
- Bozucu, Feride. *14-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

- Bülent, Köprülü, “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 17 /3-4, 1951, 711.
- Canatar, Mehmet. “İstanbul’un Nahiye ve Mahalleleri”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-2, Demografi*, 3/218-245, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür AŞ. 2015.
- Canbakal, Hülya, “XVII. Yüzyılda Teseyyüd ve ‘Ayntab Sadatı,” *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, ed. Yusuf Küçükdağ, (Gaziantep: Gaziantep Valiliği, 2000), 77-81.
- Ceyhan, Semih. “Halvetiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar*, Ed. Semih Ceyhan, 695-778, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukâtaa Sistemi*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Çam, Mevlüt vd. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020.
- Çam, Mevlüt, Turhan, İbrahim, Akçatepe, Rıdvan Enes, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* (Ankara: VGM Yayınları, 2020)
- Çekiç, Faruk Taylan. *Bursa Hançerli Fatma Sultan Külliyesi*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çetin, Altan. “İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri)”, *Dinî Araştırmalar* 2/5 (Haziran 1999), 177-201.
- Çevrimli, Nilgün. *Vakfiyelere Göre Tabir ve İstılahlar*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çığ, Kemal. “Fatih Topkapı Sarayını Niçin Yaptırdı?”, *Kemal Çığ’a Armağan*, (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, 1984), 17-35.
- Çoruhlu, Tülin. “Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli Lahitler ve Taş Sandukalar,” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 7/43-59, İstanbul, 1997.
- D’ohsson, M, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayda Düz, İstanbul: Hayat Neşriyat, 1972.

- Dağdelen, İrfan. “Osmanlı Haritalarında İstanbul”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 1/544-561, İstanbul: TDV Yayınları, 2015.
- Danışmend, İsmail Hani, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 2*, Türkiye Yayınevi 1948.
- Demirci, Mustafa. “Abbasiler Döneminde Vakfın Gelişimi ve Hanefiler ve Malikiler-Şafiler Arasında Vakıf Tartışmaları”, *Vakıflar Dergisi*, 57 (Haziran 2022), 9-34.
- Demirel, Ömer. “Kadiriye Tarîkati'nin Anadolu'daki İlk Temsilcilerinden Hoca Sarı Şeyh ve Zâviyesi”, *Osmanlılar Dönemi Sivas Şehri: Makaleler*, 66-76, Sivas: Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayın Kurulu, 2006.
- Demirel, Ömer. “Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi” *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, 22-36, Ankara 2000).
- Demirel, Ömer. “Osmanlı Dönemi Sivas Vakıfları'nın İdari Organizasyonu ve Problemleri”, *Osmanlılar Dönemi Sivas Şehri: Makaleler*, 191-197, Sivas: Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Yayın Kurulu, 2006.
- Demirel, Ömer. *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2000.
- Demirkaya, Fulya Ü.- Tuluk, Ömer İ. “Blurred Frontiers of the Ancient City: Quarters in Ottoman- Era Trabzon (17th -20th Centuries), *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi* 7/1 (Temmuz 2022), 155-168.
- Demirtaş, Hasan. "Manisa Hafsa Sultan Vakfı: Akar, Hayrat, İstihdam." Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2023.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. Baskı, Ankara: Aydın Kitapevi, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Murabaha”, *TDVİA*, 31, (Ankara 2020), 148-152.
- Duran, Tülay, ed. *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*. Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990.
- Dursun, Haluk. “20. Yüzyılda İstanbul'da Câmi Mûsikîsî ve Müezzinler”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 27-2 (Nisan 1998), 27-33.

- Dursun, Kübra, *II. Bayezid'in Annesi Gülbahar Hatun'un Hayatı ve Vakıfları* (Doktora Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2020)
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 417-439.
- Eldem, Sedat H. *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1954.
- Emecen, Feridun. “Süleyman I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38/62-74, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Eren, Fikret. “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri (7-13 Aralık 1987)*, 195-201. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1987.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, 2/1265-1274, Ankara: TTK Yayınları, 1981.
- Ergün, Mustafa. “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye* 6/32 (2000), 735-753.
- Eroğlu, Haldun. “Şehzade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38/480-483, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Esin, Emel. “Merkezefendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye”, *Türkiyat Mecmuası* 19 (Aralık 1977), 65-92.
- Esiner Özen, Mine. “Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye” *Osmanlı Bilim Araştırmaları* 7/9, (2006), 119-131.
- Evliya Çelebi, *Seyhatname*, C. 1, 5. Baskı, çev. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Eyice, Semavi. “16. Yüzyılda İstanbul”, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1-2, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 57.
- Eyice, Semavi. “Ayasofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4/206-210, İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1991.

- Eyice, Semavi. “Babüsselâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4/410-411, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Eyice, Semavi. “Eyüp Sırtlarından görülen İstanbul”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 10. Eyüp Sultan Sempozyumu (İstanbul, 12- 14 Mayıs)*, 20-31, İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2006.
- Eyice, Semavi. “Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 11. Eyüp Sultan Sempozyumu (08-10 Mayıs 1998)*, 12-37, İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2008.
- Eyice, Semavi. “Hüseyin Ayvansarâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/528-530, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eyice, Semavi. “İstanbul’un Şehircilik Tarihine Bilimsel Bir Bakış” *İstanbul Kent ve Medeniyet, 2. Baskı*, ed. Recep Bozlağan-Nail Yılmaz-Aynur Can, 21-62, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2010.
- Eyice, Semavi. “Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi”, *TTK Atatürk Konferansları VII 1975*, 89-182, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.
- Gedikli, Fethi, “İbdâ”, *TDVİA*, 19, (İstanbul 1999), 262-263.
- Genca, Elif. “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkâf-ı Hümayun Nezâreti)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72/1 (Haziran 2014), 531-554.
- Genç, Mehmet “Esham”, *TDVİA*, 11, İstanbul 1995, 376-380,
- Genç, Mehmet, “Malikâne”, *TDVİA*, 27, Ankara 2003, 516-518.
- Genç, Mehmet, “Mukâtaa”, *TDVİA*, 31, Ankara 2020, 129-131.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- Genç, Mehmet. “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/449-450, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Genç, Yusuf, Muta, Abdülmecid, Küçük, Mustafa, Satar, Sinan ve Karaca, İbrahim, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1994.
- Giz, Adnan. “İkinci Mahmud’un Kızları, Tarih Dünyası 8 (1950), 319. 317-351
- Giz, Adnan. “XVII. Yüzyılda Bir Padişah Kızının Evi”, *Hayat Tarih Mecmuası* 1/3, (Nisan 1970), 33-35.
- Gökbilgin, M. Tayyip, *Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukâtaa, Mülk ve Vakıflar*, İstanbul:Üçler Basımevi, 1950, 187.
- Gökbilgin, Tayyip, “XVI. Asırda Mukâtaa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesinin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 10-14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952), 433-444
- Gökbilgin, Tayyip. “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Belleten* 26/102 (Nisan 1962), 293-338.
- Gökçen, Mahmud Adnan. “G. A. Menavino’nun Trattato de Costumi Et Vita de Turchi Unvanlı Risalesinin Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme Başlıklı Harun Mutluay Çevirisinin Eleştirisi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 41/41 (Haziran 2013) 361-382.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. *İstanbul’un Önsözü Eyüpsultan*, İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi, 2017.
- Gören, Ahmet Kâmil. “Eyüp’ün Komşusu Tarihi Bir Semt: Geçmişten Günümüze Ayvansaray”, *Eyüpsultan Sempozyumu I*, 154-158, İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1997.
- Gurulalkan, Kemal, “1766 İstanbul Depremine İlişkin Bir Hasar Raporu Belgesi”, *İNŞA: İnsan ve Şehir Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (İstanbul, 2023), 116-125.
- Gül, Selma. “Davutpaşa Sahrası’nda Bir Otağ-ı Hümâyun ‘Davud Paşa Hünkâr Kasrı’”, *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 7 (Eylül 2015), 129-142.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları*, 2. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yay., 2011.

- Gülten, Sadullah “Anadolu’da Bir Vefaî Şeyhi: Tahrir Defterleri Işığında Dede Karkın Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (Eylül 2011), 147-158.
- Gülten, Sadullah. “Eski Türk İnançları ve Kalenderîlik Bağlamında Osmanlı Topraklarında Vegan Sufiler: Etyemezler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 9 (2019), 29-42.
- Gülten, Sadullah. “Osmanlı ve Vefâî Tarîkatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu’l-Vefâ Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı 18-20 Ekim 2018, C. I*, 563-580, Ankara: 2018.
- Gümüştâş, Sedat. *Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre 1630-1850 Yılları Arasında Bursa’da Haff af Esnafı Vakfı ve Faaliyetleri*, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Günaltan Rıfat - Kavanoz, Zeki “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukâtaa Defterleri”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, (İstanbul 2011)
- Günaltan, Rıfat-Kavanoz, Zeki. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukâtaa Defterleri”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, 115-122, İstanbul 2011.
- Güran, Tevfik. *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2006.
- Gürer, Dilaver. “Şiblî, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/125-126.
- Gürşen, Merve. *Matrakçı Nasuh’un Menazilnâme Adlı Eserinde Topkapı Sarayı Gösterimi ve Yapı Öneriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Güzel Erdoğan, Esra. “Şah Sultan Cami”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7/124-125, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Haskan, Mehmet Mermi. *Eyüp Tarihi I*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 1993.

- Hatiboğlu, İbrahim. “Muhayrik en-Nadri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/22. Ankara TDV Yayınları, 2020.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 219-232.
- Hızlı, Mefail. “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Ocak 1987), 273-281.
- Hobsbawm, Eric J, E. *Haydutlar*, (Çev., Fatma Taşkent), İstanbul: Logos Yayınevi, 1990.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, çev. İsmet Parmaksızoglu, 3. Cilt, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- İlgürel, Mücteba “Eşkıya”, TDVİA, 11, İstanbul 1995, 466-469.
- İnalcık, Halil, “Orhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33/375-386, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- İnalcık, Halil, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988), 33-54.
- İnan, Kenan. “Trabzonda Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 23/23, (2003), 23-60.
- İpşirli Argıt, Betül. *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- İpşirli Argıt, Betül. *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- İpşirli, Mehmet. “Âsafnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/456, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. “Câbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/529-530, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İpşirli, Mehmet. “Harem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/135-138, İstanbul: TDV Yayınevi, 1997.

- İpşirli, Mehmet. “Müderis (Osmanlılar’da)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31/467-468, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İşeri, Ahmet. “Vakıflar (Medenî Kanundan Önceki ve Sonraki Vakıf Nevileri ve Hukukî Mahiyetleri)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/1 (Mayıs 1964), 199-280.
- Kabacık, Mehmet, “I Numaralı Evâmîr-i Sultanîye Defteri’ne (1689-1691) Göre II. Süleyman Döneminde Halep”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/8, (Aralık 2012), 779-802.
- Kala, Eyüp Sabri. “Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları,” Vakıf Kuran Kadınlar, haz. Fahmeddin Başar, 113-143, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Kallek, Cengiz "Kile", TDV İslâm Ansiklopedisi, 25, Ankara 2022, 567-570.
- Kallek, Cengiz, “Mudârebe”, *TDVİA*, 30, (Ankara 2020), 358-362.
- Kançal Ferrari Nicole. “Topkapı Sarayı”, *Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Halil İbrahim Düzenli, 8/140-151, İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2015.
- Kara, Hatice F. “Eyüpsultan Yerleşme Dokusunun Tarih İçerisinde Değişimi ve Gelişimi,” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II*, İstanbul: Eyüp Belediyesi, 1998. 285.
- Kara, Mustafa, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *TDVİA*, 5, (İstanbul 1992), 20-21.
- Karahan, Murat. *Sultanahmet Cami Belgeseli*, İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kayakıran, Murat Can, “Küçük Kıyamet: 1509 İstanbul Depremi”, *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*, (Ankara, 2021), 215-224.
- Kayaoğlu, İsmet. “Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, 22-25. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1985.
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlıda Tekkeler”, *İslam Medeniyeti Mecmuası* 5/4 (Ekim 1982), 29-34.

- Kazıcı, Ziya. “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 5/43, (Mart 1982), 29-35.
- Kazıcı, Ziya. *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1985.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Kınel, Machiel, “Dimetoka”, *TDVİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9, 305-308
- Kılıç, Remzi. “Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu Bildirileri C.1*, haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, 99-115, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Yayınları, 2002.
- Kiray, Mine Tanaç, *Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları “İzmir Örneği”*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, (İzmir: 2004).
- Kocaaslan, Murat. *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Davudpaşa Sarayı”, *Hayat Mecmuası* 1/4 (1970), 30-34.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü, “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, 2008, 253- 303
- Kozak, Erol. *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf Müessesesi*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1994.
- Köprülü, Mehmed Fuad. “Lütfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası* 1 (1925), 118-150
- Köprülü, Mehmed Fuad. *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Köse, Fatih, “1756 İstanbul Yangını”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, s2, (2019), 191-213.
- Kuban, Doğan. "Topkapı Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7/280-293, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Sarayları*, İstanbul: Yem Yayınları, 2010.

- Kumrular, Özlem. *Kösem Sultan*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- Kunter, Halim Baki. “Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu”, *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 245-248.
- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları ve Davutpaşa Mahkemesi’nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri*, 10-12. http://www.isav.org.tr/img/20131030_4127313495.pdf
- Kurt, İsmail. “Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları”, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, ed. Abdülkadir Özcan, 500-536, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Kurt, İsmail. *Vakıf Müessesesi, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Kurt, Yılmaz. “Adana Sancağında Kişi Adları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 15/26, (1991), 169-252.
- Kuruçay, Akif. *İstanbul’un 100 Hamamı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2012.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Eyüp Sultan’ın Türk Kültüründeki İzlerine Dair”, 12. *Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu 6-8 Kasım 2015*, 278-293, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “İmam” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22/178-181, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Kâtib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/49-52, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Müezzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/489-495, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 1/1, (Temmuz 1988), 95-112.

- Maydaer, Saadet. “Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları,” Vakıf Kuran Kadınlar, haz. Fahameddin Başar, 143-157. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Mazak, Ferda. “Fatih Dönemi İstanbul’nda Yeni Yerleşim Mahalleleri, Nüfus Yapısı ve İskân Siyaseti (1451-1481)” Fatih Sempozyumları Tebliğler 2005-2006, (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 224. 216-227;
- Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Necipoğlu, Gülru. *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Nuray, Özaslan. “Eyüp’ün Kuruluşu ve Fetih Öncesi durumu”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 96 (Mayıs-Haziran 2000), 24-25. 24-35.
- Odabaşı, Zehra, “Türkiye Selçukluları Döneminde Buzun Kullanımı ve Konya ile Çevresinde Bulunan Buzhaneler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 2019, 317-324.
- Olbak Mazak, Ferda. “Fatih Dönemi İstanbul’unda Yeni Yerleşim Mahalleleri Nüfus Yapısı ve İskân Siyaseti (1451-1481)”, *Fatih Sempozyumları I-II, 2005-2006 Tebliğler*, 216-227, İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Olbak Mazak, Ferda. “Hüdâyî Külliyesine vakıf yapan hanımlar ve hanım mütevelliler”, *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 20-22 Mayıs 2005*, 2/539-546, 2006.
- Orhonlu, Cengiz, “Hazine”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17, 130-133.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Sarayında Hayat*, İstanbul: Hazine Yayınları, 2008.
- Önge, Yılmaz. *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988.
- Öngören, Reşat, “Merkez Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29, Ankara 2004, s. 200-202.

- Önkal, Ahmet- Bozkurt, Nebi. “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7/46-56, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaslan, Nuray. “Eyüp’ün Kuruluşu ve Fetih Öncesi durumu”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 96 (Mayıs-Haziran 2000), 24-35.
- Özcan, Abdulkadir. “Bîrun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/205, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özcan, Abdulkadir. “Haseki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/368-369, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özcan, Hidayet. “Şeyhî/Şevkî Efendi’nin Kitâb-ı Şeyhiyâ’sında Şeyhlik ve Dervişlik Üzerine”, *I. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu-Şeyh Şa’bân-ı Velî’yi Anma ve Anlama (4-6 Mayıs 2012)*, 2/63-86, Kastamonu 2012.
- Özcan, Nuri. “Hanende”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/27, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özcan, Selim, “XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Hareketleri”, Ed: Osman Köse, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, (Samsun 2009).
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003)
- Özcan, Tahsin. “Osmanlılar/Dinî Hayatta Dinî Teşkilat ve Görevliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33/538-541, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37/496/497, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Vakfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/465-467, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özgül, Vatan, “16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 53 (Ocak 2013), 253-314.
- Özgül, Vatan. “16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 53 (Ocak 2013), 191-314.

- Özmel, İsmail. “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25/107-108, Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özönder, Hasan. “Yenikapı Mevlevihanesi”, *9. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğleri*, 143-189, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1997.
- Öztürk, Nazif, “Mukâtaalı Vakıf” *TDVİA*, 31, (Ankara 2020), 132-134.
- Öztürk, Nazif. “Mütevelli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/217-220, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, Nazif. “Şah Sultan veya Şah Sultanlar”, *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler VI*, 144-1551, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.
- Öztürk, Nazif. *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1892.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Öztürk, Sait. “Osmanlı Toplumuna Eyüp’ten Bakış Meseleler ve Çözümler,” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumlarına Katılan 4 Tebliğciler (5-7 Mayıs 2000)*, 438-447, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Pamuk, Şevket, “Kuruş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 458-459.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990)
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, (İstanbul: İis Bankası Yayınları, 2018)
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007)
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları, 2009.

- Pierce, Leslie P. *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Işık Yayınları, 2021.
- Rado, Şevket. "Sarayda Bir Ölü", *Hayat Tarih Mecmuası* 7, (1973), 6-7. 4-7
- Sabırlı, Tijen Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012)
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınlar, 1991.
- Santuri Ali Ufki Bey, *Albert Bobovious ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayında Yaşamı*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Sarıcaoğlu, Fikret "Melek Ahmed Paşa", 29, İstanbul: 2004, 42-44
- Sarıcaoğlu, Mehmet Esat, "H. 1077/M. 1666 Tarihli Vakıf Muhasebe Defterine Göre Şehzâde Mehmed Külliyesi'ndeki Vakıfların Gelir-Gider Kayıtları" *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1, 49-70
- Sehi Beg, *Heşt Behişt*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Sehi Bey, *Tezkire «Heşt Behişt»*, İstanbul: Tercüman 1001 Eser, 1980.
- Sertoğlu, Mithat. *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul: Kurtuba Kitab, 2015.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri, 201),
- Soyyanmaz, İ. Hakkı. "Eski Edirne'de Hatice Sultan'ın Düğünü ve Kına Geceleri Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları* 23/270 (1972), 6186-6187.
- Sönmez, Mehmet Zeki. *Mimar Sinan Tarihi Yazma ve Belgelerle*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- Sönmez, Selami. "Osmanlı Eğitim Sisteminin Bazı Manidar Özellikleri", *Akademik Araştırmalar: Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (1996), 136-150.
- Sözen, Metin. *Devletin Evi Saray*, İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1990.

- Sümer, Faruk. “Ağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/451-452, İstanbul: TDV Yayınları 1988.
- Süreyya, Mehmed. “Lütfi Paşa.” *Sicill-i Osmanî*. Ed. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1990. Cilt 3, 903.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y, “Beyazıt Hamamı ve İstanbul Depremleri”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* 129, (İstanbul, 1952).
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, nşr. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel-Faruk Önal, İstanbul: İdeal yayıncılık, 2017.
- Şutko, Oleksandra. *Hürrem Sultan* çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Klâsik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü 2004), 25-35.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nin İç Hazinesi”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, mlf. Mehmet Genç, Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), 1, 51-55
- Tabakoğlu, Ahmet, “Resm”, 34, İstanbul 2007, 582-584.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Tekalif”, *TDVİA*, 40, (İstanbul: 2011), 336-337
- Tan, Seda, “Osmanlı Devleti’nde halk sağlığı uygulamalarına önemli bir örnek: Salhanelerin şehir dışına nakilleri”, *XIX. Türk Tarih Kongresi*. 3, (Haz. Semiha NURDAN- Muhammed ÖZLER), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 1363-1386.
- Taneri, Aydın. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı- Teşkilatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Tanman, M. Baha. “Halvetîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3/533-535, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Tanman, M. Baha. “Merkezefendi Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29/202-205, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Tanman, M. Baha. “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, 3/363-424, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Tanman, M. Baha. “Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, 3/425-508, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Tanman, M. Baha. “Şah Sultan Cami ve Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7/125-127, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. “Hünernâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/484-485, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda Tören ve Kutlamalar”, *Suriçi İstanbul: Fetihden Önce ve Fetihden Sonra*, haz. İlber Ortaylı, 273-293, İstanbul: Fatih Belediyesi, 201.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. “Topkapı Sarayı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41/256-261, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Taş, Kenan Ziya. “Kanuni Sultan Süleyman’ın Şehzadelik Yılları”, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt, 13-27, Bursa: Gaye Kitabevi, 2019.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Cemâl-i Halvetî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7/302-303, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Cemâliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7/318, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tetik, Hayati. “Osmanlılardan Günümüze İmam- Hatiplik”, *Diyanet İlmi Dergi* 36/3, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2000), 123-128.
- Tezcan, Nuran. “Seyehatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37/16-19, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Thys-Şenocak, Lucienne. *Hadice Turhan Sultan*, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap yayınevi, 2009.

- Tuncer, Şaduman. “Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed’in Kızı Fatma Sultan Örneği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1/43 (2020), 67-108.
- Turan, Ahmet Nezihi. “Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 19 (1999), 123-148.
- Turan, Şerafettin. “Davud Paşa, Koca” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9/37-38, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, thk. Ahmet Tezbaşar, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 21, 1974.
- Türkay, Cevdet, “1782 Büyük İstanbul Yangını”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 30, (İstanbul, 1999), 54-57
- Uluçay, M. Çağatay. "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanuni Armağanı*, ed. Nur Mine Çiloğlu, 227-257, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.
- Uluçay, M. Çağatay. “Bayazıd II. in Ailesi”, *Tarih Dergisi* 10/14 (1959), 104-124.
- Uluçay, M. Çağatay. “Fatma ve Safiye Sultanların Düğülerine Ait Bir Araştırma”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 4 (İstanbul: Baha Matbaası, 1958), 135-165.
- Uluçay, M. Çağatay. “İstanbul'da XVIII ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası* 4 (1958), 199-213.
- Uluçay, M. Çağatay. “Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerinde Bir Araştırma”, V. *Türk Tarih Kongresi (Ankara Nisan 12-17 1956)*, ed. Meral Gülçiçek, 411-430 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.
- Uluçay, M. Çağatay. “XVIII. Asırda Harem”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13/17-18 (1963), 269-274.
- Uluçay, M. Çağatay. *Harem II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Uluçay, M. Çağatay. *Harem*, 6. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

- Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Uludağ, Süleyman. “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/393-395, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Usta, Veysel. “Şehzade Süleyman’ın (Kanuni) Trabzon’da Doğduğu Ev Meselesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13/26 (Mart 2019), 397-414
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, *Belleten*, 42/165 (Ocak 1978), 67-93
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Osmanlılar’da Nakîbü’l-Eşraflık,” *Marife* 4/3 (Kış 2004), 431-438.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988.
- Ülgen, Aygün. *Klasik Devir Osmanlı camilerinde minarenin konumu: 1500- 1600 arası örneklerde Bayezid Camii’nden Sultanahmet’e kadar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi* 9 (1971), 13-39.
- Ülkütaşır, M. Şakir. “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü* 33 (Temmuz 1965), 594-601.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Ünal, Neslihan, “Osmanlı Şem’ haneleri ve Mumcu Esnafı”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3, 2020, 231-250.
- Üner, Mehmet Emin, “Ahkâm Defterlerine Göre Urfa’da Sadât-ı Kirâm (1740-1820),” *Türk Dünyası Araştırmaları* 22/241 (İstanbul, 2019), 267-279;
- Ünver, Süheyl, “İstanbul Yangınları”, *Tarih Dünyası*, 4, s33, (İstanbul, 1952), 1338-1341.
- Üstüner, Ali Cengiz. “Medrese”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 138 (2002), 9-34.

- Yakıt, İsmail, “İstanbul’da Meydana Gelen Yangın, Deprem ve Diğer Afetlere Düşürülen Tarihler”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültürlerinde İstanbul: Bildiriler I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, 1, (Ankara, 2012), 1129-1143.
- Yaramış, Ahmet. “Yavuz Sultan Selim’in Kızı Şah Sultan’ın Eyüp’teki Hayrâtı”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri X*, 402-407, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2006.
- Yaşar, Ahmet. “İstanbul Hamamları 1731-1766”, *Osmanlı İstanbul II*, ed. Feridun Emecen-Ali Akyıldız-E. Safa Gürkan, 553-585, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014.
- Yazıcı, Tahsin. “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin; Sünbül Sinan ve Merkezefendi”, *Tasavvuf Kitabı*, Haz. Cemil Çiftçi, 105-138, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Yazıcı, Tahsin. “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halveti Şeyhleri”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2 (1956), 87-113.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, C.14, (Ankara 1982), 1-28.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Hayrat Kavramı Üzerinde Bazı Düşünceler.” *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran’a Armağan) 27/2 (Ankara 1989): 277-284.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “İslam’da Vakıf.” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* 14 (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989): 19-68.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi.” *Vakıflar Dergisi* 15 (Ankara 1982): 23-53.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri (1700-1800).” *Osmanlı Araştırmaları* 3 (İstanbul 1982): 143-164.

- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf İstilahları Lügatçesi.” *Vakıflar Dergisi* 12 (Ankara 1983): 55-60.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları.” 2. Vakıf Haftası, (3-9 Aralık 1984), Ankara 1985, 16-19.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “XVIII. Asır Türk Vakıf Teşkilatı.” *Tarih Enstitüsü Dergisi* 7 (İstanbul 1982): 171-190.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu.” *Vakıflar Dergisi* 18 (Ankara 1984): 5-41.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yıldız, Kenan, “1660 Büyük İstanbul Yangını”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul’un Emperyal Dönüşümleri, Dünya Ölçeğinde İstanbul, Topoğrafya ve Yerleşim*, (İstanbul: 2015), 1, 489-493
- Yıldız, Kenan, “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul’un Emperyal Dönüşümleri, Dünya Ölçeğinde İstanbul, Topoğrafya ve Yerleşim*, (İstanbul: 2015), I, 486-503.
- Yıldız, Murat, “15-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, 2011, 3/3.
- Yıldız, Murat, *Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayratı Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011.
- Yılmaz, Fikret. “1624 Sikke Tashihinin Amasya’daki Etkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4/1 Haziran 1989), 138-150.
- Yiğit, Ahmet, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kadıları ve Mühimme Defterlerine Göre Vazifeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (İzmir: Ege Üniversitesi, 1999), 14/157. 157-173.

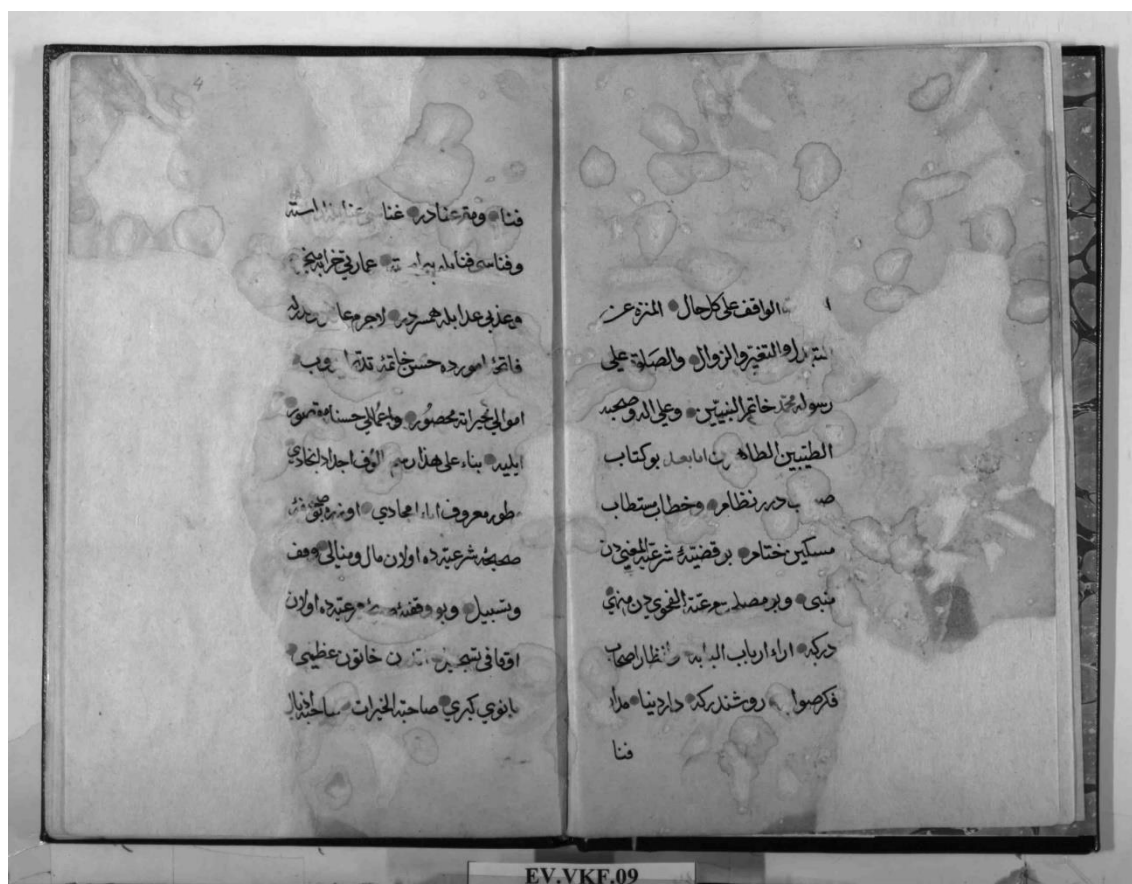
- Yiğit, İlker, Oruç, Esra, “Osmanlı Anadolu’sunda Eşkıyalık ve Mekân (1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29, (İzmir 2020), 29-43.
- Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yücel, Erdem, “Tarih Boyunca İstanbul Depremleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/6, (İstanbul, 1971), 58-63.
- Yücer, Hür Mahmud. “Sünbülüyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38/136-140, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yüksel, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm,” *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Turan Gökçe, (İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi, 2000), 341-361.
- Yüksel, Hasan. "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1990.
- Zeki, İzzetullah. *Gazneli Mahmud’un Dinî Siyaseti*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Середа, О. Г., Система Оподаткування Населення Аккерманського Санджака За Дефтерами XVI Ст, *Східний Світ*, 2 /111), 145-156.

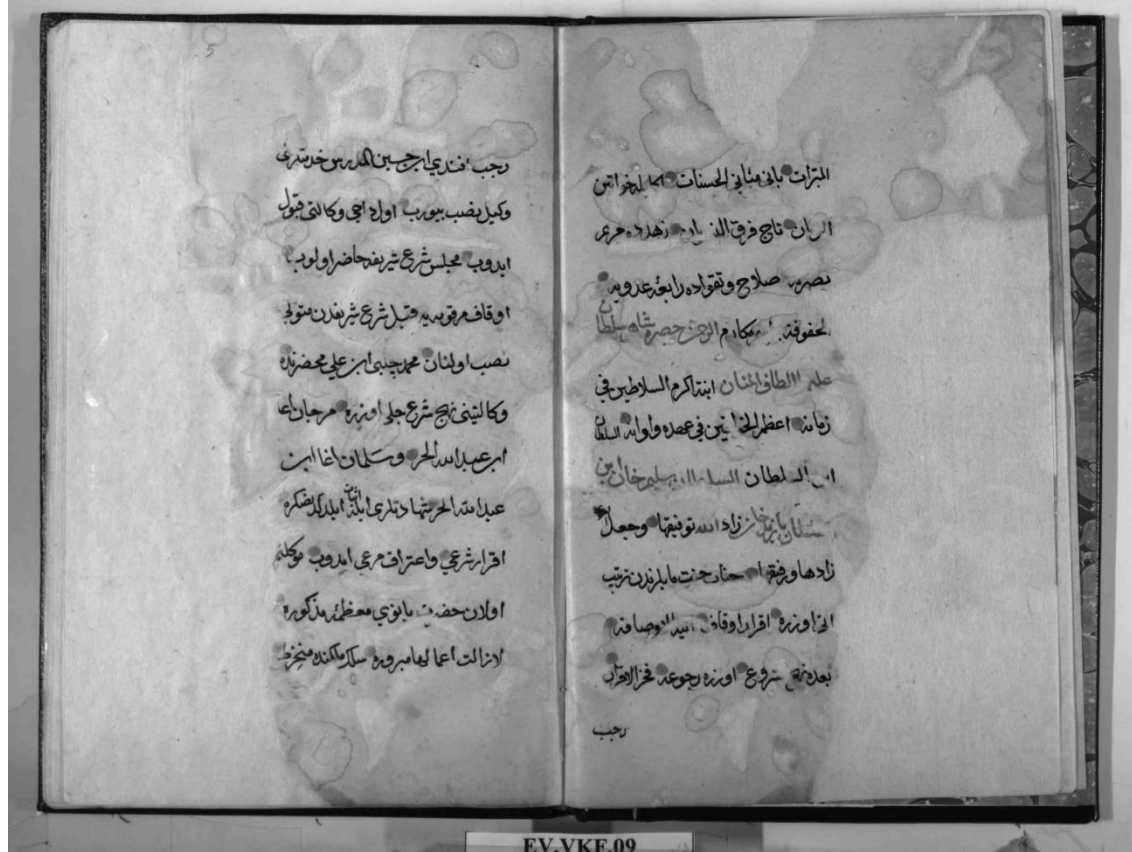
EKLER

Ek 1: İstanbul Şah Sultan Vakfı Vakfiyesi¹¹⁶⁹

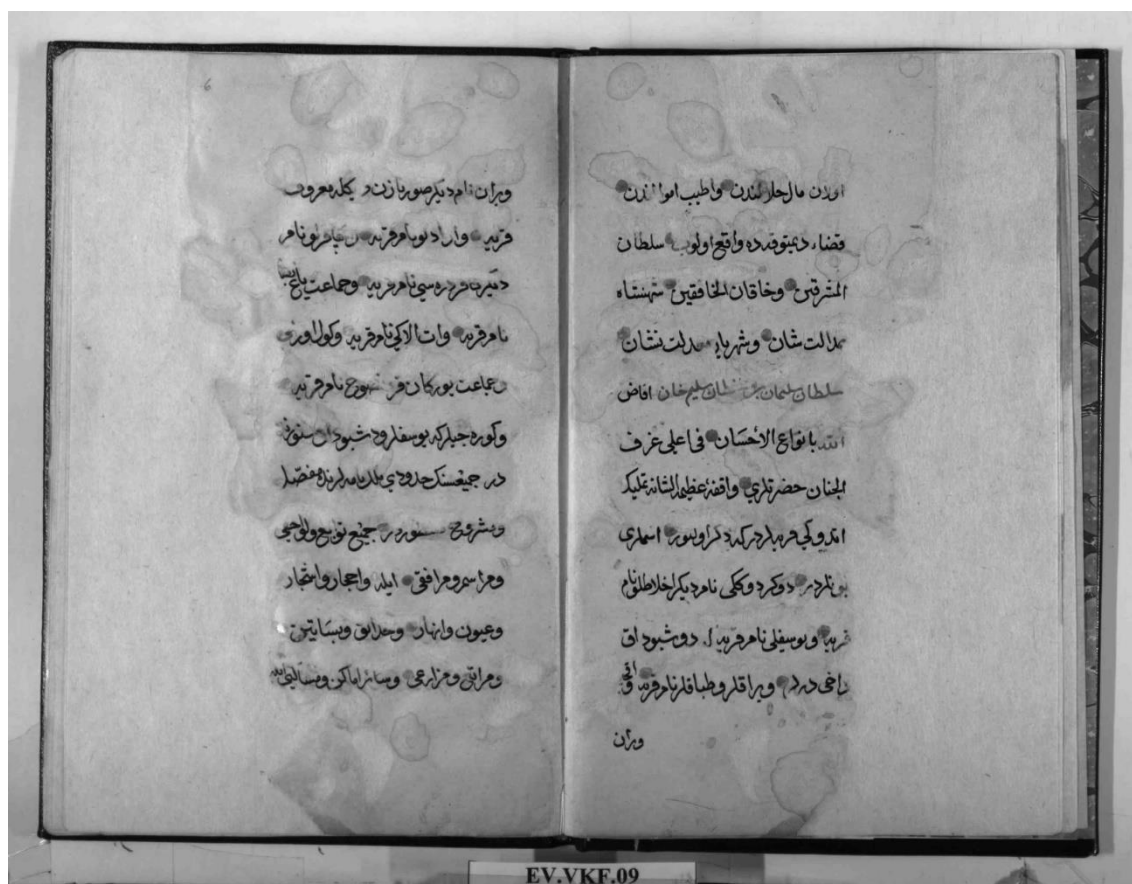
¹¹⁶⁹ VGM.EV.09.Şah Sultan Vakfiyesi, EV.VKF.09

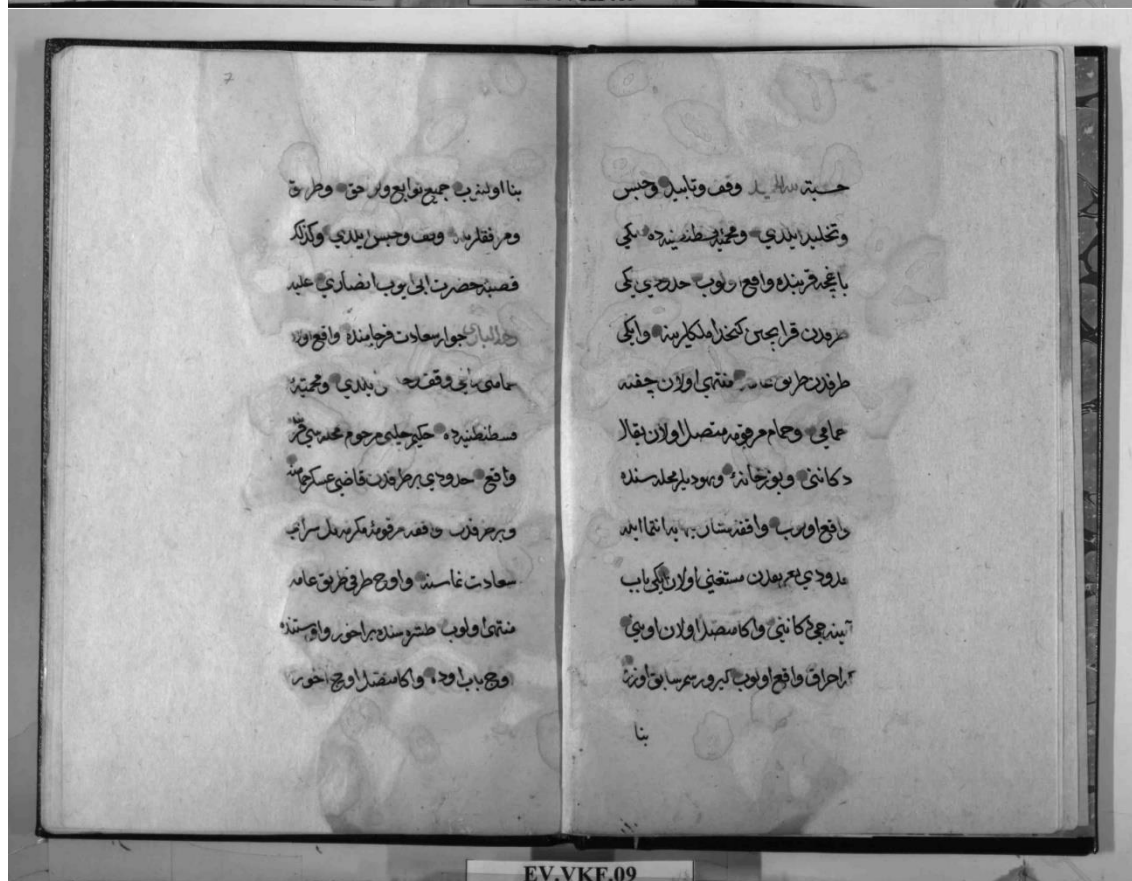
EV.VKF.09

EV.VKF.09

EV.VKF.09

EV.VKF.09

[illegible]

وہم

[illegible]

EV.VKF.09

[illegible]

اولو

اولد و افق كيميك مدد و حطيران
ايدوب باغستانه ان ايدوبجا
ثالثه "نيزان اووه لسان ايدوبو شرط
پنجاهي مطبخ حواء و غفره الرحمة
رفع بيورد و عزم نيزان ايدوب و
جلد اكدزي مالدين نيزان اوون نيزان اووه
نيزان دكان نيزان اوون و وقف و حبس
الدليل و شرط بيورد لكره حال احيا نيزان
نيزان ليليرس ذكر اولان اووه ايدوب و كمال
مستعد اولان قضا و حواء و لقا و
احاره و نيزان اوون جميعه كيميك نيزان

EV.VKF.09

حاصل شد قصه حضرت امام ابو
نعمان علیه السلام از ان الماری قریه
سایه ریخته ای جامع شد و حضرت از این
و این از این و این از این و این از این
و این چون بر می آمد و می رفت و این
سلطان روحیه و این تلووت و این
به اکثر این بیضه و این و این و این
از این و این و این و این و این و این
مؤلف و این و این و این و این و این
که این و این و این و این و این و این
و این و این و این و این و این و این
و این و این و این و این و این و این

اولاد

افلان کس تلوهت ایلیدر بلوغه شرعی
اوچ لون کلیتیه اولوب خوه ودر
وچاقوشو بلدیسه ایلد بلدی که خکرون اولان
ثله اخلات ایلیر کس اچایع ودر
واقع اولان زایور ساس اولان طائفه
موفیدر اولوب ادر کس اولان قسبت
نوره قیوه بتایور قمری جامع شرعک
اسامه یومی بتر اچرا عطا اولن وهر اهل
لطیف الحان خطیب ارب نصل اولوب
یومی حرم اچرا عطا اولن ووقت
یومی بتر اچرا وصال ووقت یومی

و سرچشمه یو بیایکچه و اوچ حافظه یی
 بر ایچده و بعضی یوقی بر ایچده و قیدی یوقی
 ایکی ایچده و مزبور قیدی جامع مرقوم قدس له اولان
 موصوفی وقت حاجتله نواب اولدی اولده مع
 احسن یوقی بر ایچده بدله و جامع مرقوم له
 یانین قدس دله بر ایچده و یوقی بر ایچده و جامع مرقوم
 و نیزه واقع اولان زاونلک شخصه یوقی
 بش ایچده و همچنانده ساکن اولان او بی
 نغز و مشله یوقی بر ایچده و نذاکره مابنده
 و اولان خود بر ایچده و ان غیری یوقی
 بر ایچده ایچ و بدله و یوقی بدله یوقی

طعام

طعامه و اولاد و شیخ عزیز و طایفه او
در ویشتر و رو و هم کلدی علی بدید
و حاجی و ربه و ران و اقام اولان معلم خانک
محل و یو و جرت لقا و خلیفه سید و یو آبی
و خلیفه و ربه و سید و او و ربه و ربه
و یو ایچ صرف اولم و واقعه عظیمه شان
حضرت بدید مرحوم و والد ربه تربستان
قرعالم شیخ عصاة ام رسول الله صلی الله
علیه و سلم روح رفیع و حقون و ربه
و مرحوم و رفیع و حقون و ربه و ربه
حق اولان و مستر و ایچون و ربه و حله

برہم

بر طرفی حسن علیہ سلطنت و بر طرفی طری
 عامه و بر طرفی جامع مروری و مروری سید
 اولان او حجاب اود مرئی وقف بدست
 مرین امامه و بر طرفی مؤذنه و برین قیصر
 ایلدیر امری کر اولاد ارده مرین سائل و طری
 عزلا و اود مر طرفی اربع شریف رجمه
 و بر طرفی بر طرفی بر عامه و بر
 واقع مشرب نیهانل سلطنتی و اوب
 اچر و سده ای و و بر انج و بر طرفی
 و طرش و سده ای اود و ایل صفت مشرب
 اولان و بر طرفی و و بر مرید شریف

EV.VKF.09

ایله یی و شهر یلدریک، سکر اولان اوده
 ورمه و سید شیخ مره و سلاوی و مره و
 صفه و ریشله صفه خانه اولان جامع
 و مره و سید و واقع اوبه و مره و بلبلان
 ملکنه و اخی هری و عامه و مره و مره
 صاحب و سیدی اولاد کباب اوده و سکر
 حله و مره و موضع مره و خارج اولان
 عامه و سید و سید ایله و سید مره و
 و مره و سکر و سکر و مره و سکر و سکر
 و مره و سکر و عامه و سکر و سکر
 و سکر و سکر و سکر و سکر و سکر
 ایله

المديله ول غرطله ايجنده سالي اولاره
 وحده بره ده واقعه عليه بانته ايله
 تحارده دستغني اولان كوشك حور و فانتا
 محليه خانه اولو ارحمن و قضايلديله
 و حجه و منطقيه ايوانه يكي قابو خراجنده
 مركز خانه و ارشاد حور شيخ مراد الله
 مزار رحمت مدرسي جوار فله بنا بقو قاري
 جامع شريفه اخي اسلوب سابق اوزره
 امامند لويي بش قچه و خطيبند لويي شجر
 اچمه و وقت ماخذند لويي سول اچره
 و صلا فوخته لويي رايحه محمد لويي

EV.VKF.09

[illegible]

مرور و قریب دره و طرفی هفتاد و پنج مایل
 مملکت و بطرفی واقع در جنوب و مملکت
 و طرفی زار شیع و قفا و لان اوله
 منتهی اولوب اوج اوده و بنگاری
 و اکامضطرانیکه در اوج و عرض
 امین القی در اوج و اوج و در اوج
 و قفا و اوده و موصوع و قفا و اوج
 اولوب و طرفی اوج و اوج و اوج
 و طرفی بنگاری مملکت و بطرفی واقع
 مشا را لیا مملکت منتهی اولوب اوج
 اوده و موصوع و بنگاری و اوج و اوج

[illegible]

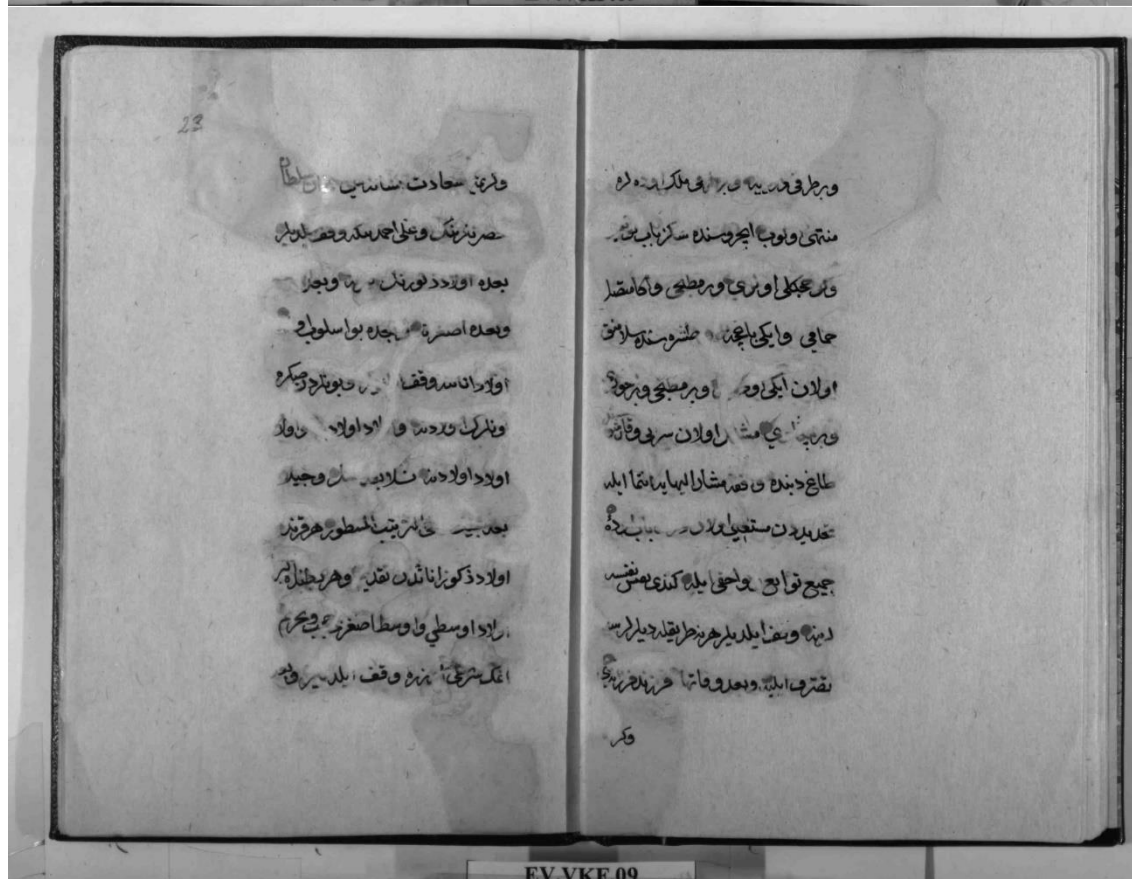
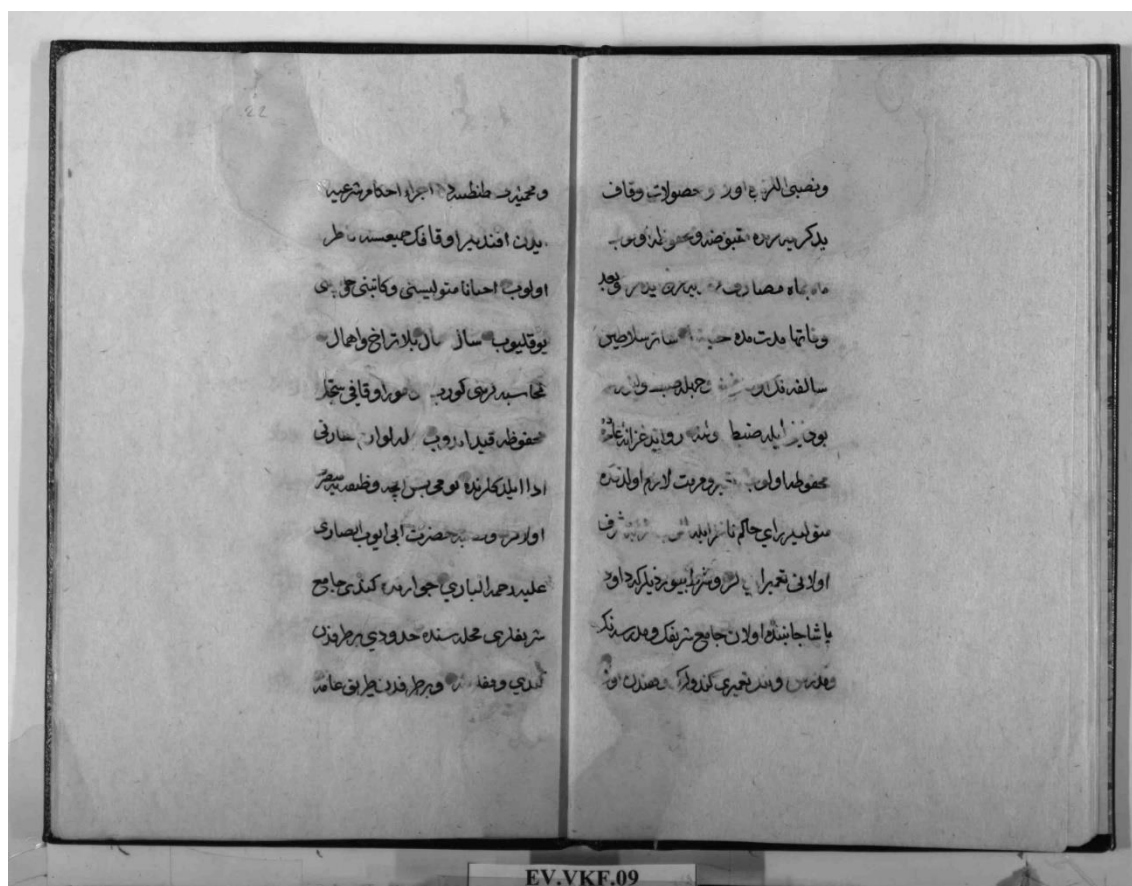
و بهند ایستاد از رخ و غایت فصل اول
و عرض آید که در این بابی از این سروده
استخوان اول از دست بر و قتل ایلدیرم
و عفو از دست بر و قتل ایلدیرم
خروج صلیح و حقه حضرت رسول
از صلیح علیه السلام و خروج
احسن برج و برج و برج و برج
از دست بر و قتل ایلدیرم
برج نادر و سونو و برج و برج
و برج و قتل ایلدیرم
اهل قرآن و سونو و برج و برج

بوجای یکی بوز ایچدی بفسه ماه ماه لاسره
 وبعور وقاتما ذکر اولان یکی بوز ایچدی وفسد
 الحاق اولوسه وجره نه نایه وکهنه
 سعاد خاتمه استخار الله رفای حصه لکن
 علی الخ ایچدی وبعور وقاتما ایچدی
 اینه کلون حصه اول اوله ایچدی
 دکر وانا شکر بر هر کل طریقت سیر اولوسه
 واولاد اولاد واولاد اولاد اولاد
 سینده ایچدی اول ایچدی افسه اعیاد زانیه
 طریقت سیر اولوسه وبعور وفسد الحاق
 ایدره بلیه نام معتبره ایچدی ایچدی
 ترکی

یکم حاجی ویرلمه سرور باغیسک و فاسکون
صانع اولادی و اولاد اولادی سینند
الحالینت اذک و اذک علی الاستوائ تقسیم
و بعد الانقراض و قضا الحاق اولدی
و حرج و حرجت مقار حرج و حرجت
اما بری معقه لرند سابق مدینه
منوره مسیح خاتون اولان ناز و نور
خانوم حیانه اولدی حرج و حرج
ویرلمه و بعد عاتیا ویراج و مقدر
اول ویرلدا و قاضی کلین
مقدس ویرلمه اولدی

[illegible]

وصلح و استقامه اید عرب و ایغی ظاهر
 حاسبه و اید بیست قاهر هر سه
 تعیین و بیوب فاضل بوی الهام و فاضل
 بوی بکر ایچده خدمت اول و هر دین
 حاسب سند حاجی حسین بن علی
 ایچدی تراجم ویرلد مستقیم ار کار
 لکاسک بن حاجی اولو بوی بی و فاضل
 مکرم بن سرب بوی بن لکاسک اولند
 و زامی شونین شرح الیلدر مارا و کرم و جود
 شریفی قید حیدر اول و اوقاق و بنو
 نازرا و بنو عیج و باب و طالع و علی

[illegible]

١٥٠
 ١٥١
 ١٥٢
 ١٥٣
 ١٥٤
 ١٥٥
 ١٥٦
 ١٥٧
 ١٥٨
 ١٥٩
 ١٦٠
 ١٦١
 ١٦٢
 ١٦٣
 ١٦٤
 ١٦٥
 ١٦٦
 ١٦٧
 ١٦٨
 ١٦٩
 ١٧٠
 ١٧١
 ١٧٢
 ١٧٣
 ١٧٤
 ١٧٥
 ١٧٦
 ١٧٧
 ١٧٨
 ١٧٩
 ١٨٠
 ١٨١
 ١٨٢
 ١٨٣
 ١٨٤
 ١٨٥
 ١٨٦
 ١٨٧
 ١٨٨
 ١٨٩
 ١٩٠
 ١٩١
 ١٩٢
 ١٩٣
 ١٩٤
 ١٩٥
 ١٩٦
 ١٩٧
 ١٩٨
 ١٩٩
 ٢٠٠
 ٢٠١
 ٢٠٢
 ٢٠٣
 ٢٠٤
 ٢٠٥
 ٢٠٦
 ٢٠٧
 ٢٠٨
 ٢٠٩
 ٢١٠
 ٢١١
 ٢١٢
 ٢١٣
 ٢١٤
 ٢١٥
 ٢١٦
 ٢١٧
 ٢١٨
 ٢١٩
 ٢٢٠
 ٢٢١
 ٢٢٢
 ٢٢٣
 ٢٢٤
 ٢٢٥
 ٢٢٦
 ٢٢٧
 ٢٢٨
 ٢٢٩
 ٢٣٠
 ٢٣١
 ٢٣٢
 ٢٣٣
 ٢٣٤
 ٢٣٥
 ٢٣٦
 ٢٣٧
 ٢٣٨
 ٢٣٩
 ٢٤٠
 ٢٤١
 ٢٤٢
 ٢٤٣
 ٢٤٤
 ٢٤٥
 ٢٤٦
 ٢٤٧
 ٢٤٨
 ٢٤٩
 ٢٥٠
 ٢٥١
 ٢٥٢
 ٢٥٣
 ٢٥٤
 ٢٥٥
 ٢٥٦
 ٢٥٧
 ٢٥٨
 ٢٥٩
 ٢٦٠
 ٢٦١
 ٢٦٢
 ٢٦٣
 ٢٦٤
 ٢٦٥
 ٢٦٦
 ٢٦٧
 ٢٦٨
 ٢٦٩
 ٢٧٠
 ٢٧١
 ٢٧٢
 ٢٧٣
 ٢٧٤
 ٢٧٥
 ٢٧٦
 ٢٧٧
 ٢٧٨
 ٢٧٩
 ٢٨٠
 ٢٨١
 ٢٨٢
 ٢٨٣
 ٢٨٤
 ٢٨٥
 ٢٨٦
 ٢٨٧
 ٢٨٨
 ٢٨٩
 ٢٩٠
 ٢٩١
 ٢٩٢
 ٢٩٣
 ٢٩٤
 ٢٩٥
 ٢٩٦
 ٢٩٧
 ٢٩٨
 ٢٩٩
 ٣٠٠
 ٣٠١
 ٣٠٢
 ٣٠٣
 ٣٠٤
 ٣٠٥
 ٣٠٦
 ٣٠٧
 ٣٠٨
 ٣٠٩
 ٣١٠
 ٣١١
 ٣١٢
 ٣١٣
 ٣١٤
 ٣١٥
 ٣١٦
 ٣١٧
 ٣١٨
 ٣١٩
 ٣٢٠
 ٣٢١
 ٣٢٢
 ٣٢٣
 ٣٢٤
 ٣٢٥
 ٣٢٦
 ٣٢٧
 ٣٢٨
 ٣٢٩
 ٣٣٠
 ٣٣١
 ٣٣٢
 ٣٣٣
 ٣٣٤
 ٣٣٥
 ٣٣٦
 ٣٣٧
 ٣٣٨
 ٣٣٩
 ٣٤٠
 ٣٤١
 ٣٤٢
 ٣٤٣
 ٣٤٤
 ٣٤٥
 ٣٤٦
 ٣٤٧
 ٣٤٨
 ٣٤٩
 ٣٥٠
 ٣٥١
 ٣٥٢
 ٣٥٣
 ٣٥٤
 ٣٥٥
 ٣٥٦
 ٣٥٧
 ٣٥٨
 ٣٥٩
 ٣٦٠
 ٣٦١
 ٣٦٢
 ٣٦٣
 ٣٦٤
 ٣٦٥
 ٣٦٦
 ٣٦٧
 ٣٦٨
 ٣٦٩
 ٣٧٠
 ٣٧١
 ٣٧٢
 ٣٧٣
 ٣٧٤
 ٣٧٥
 ٣٧٦
 ٣٧٧
 ٣٧٨
 ٣٧٩
 ٣٨٠
 ٣٨١
 ٣٨٢
 ٣٨٣
 ٣٨٤
 ٣٨٥
 ٣٨٦
 ٣٨٧
 ٣٨٨
 ٣٨٩
 ٣٩٠
 ٣٩١
 ٣٩٢
 ٣٩٣
 ٣٩٤
 ٣٩٥
 ٣٩٦
 ٣٩٧
 ٣٩٨
 ٣٩٩
 ٤٠٠
 ٤٠١
 ٤٠٢
 ٤٠٣
 ٤٠٤
 ٤٠٥
 ٤٠٦
 ٤٠٧
 ٤٠٨
 ٤٠٩
 ٤١٠
 ٤١١
 ٤١٢
 ٤١٣
 ٤١٤
 ٤١٥
 ٤١٦
 ٤١٧
 ٤١٨
 ٤١٩
 ٤٢٠
 ٤٢١
 ٤٢٢
 ٤٢٣
 ٤٢٤
 ٤٢٥
 ٤٢٦
 ٤٢٧
 ٤٢٨
 ٤٢٩
 ٤٣٠
 ٤٣١
 ٤٣٢
 ٤٣٣
 ٤٣٤
 ٤٣٥
 ٤٣٦
 ٤٣٧
 ٤٣٨
 ٤٣٩
 ٤٤٠
 ٤٤١
 ٤٤٢
 ٤٤٣
 ٤٤٤
 ٤٤٥
 ٤٤٦
 ٤٤٧
 ٤٤٨
 ٤٤٩
 ٤٥٠
 ٤٥١
 ٤٥٢
 ٤٥٣
 ٤٥٤
 ٤٥٥
 ٤٥٦
 ٤٥٧
 ٤٥٨
 ٤٥٩
 ٤٦٠
 ٤٦١
 ٤٦٢
 ٤٦٣
 ٤٦٤
 ٤٦٥
 ٤٦٦
 ٤٦٧
 ٤٦٨
 ٤٦٩
 ٤٧٠
 ٤٧١
 ٤٧٢
 ٤٧٣
 ٤٧٤
 ٤٧٥
 ٤٧٦
 ٤٧٧
 ٤٧٨
 ٤٧٩
 ٤٨٠
 ٤٨١
 ٤٨٢
 ٤٨٣
 ٤٨٤
 ٤٨٥
 ٤٨٦
 ٤٨٧
 ٤٨٨
 ٤٨٩
 ٤٩٠
 ٤٩١
 ٤٩٢
 ٤٩٣
 ٤٩٤
 ٤٩٥
 ٤٩٦
 ٤٩٧
 ٤٩٨
 ٤٩٩
 ٥٠٠
 ٥٠١
 ٥٠٢
 ٥٠٣
 ٥٠٤
 ٥٠٥
 ٥٠٦
 ٥٠٧
 ٥٠٨
 ٥٠٩
 ٥١٠
 ٥١١
 ٥١٢
 ٥١٣
 ٥١٤
 ٥١٥
 ٥١٦
 ٥١٧
 ٥١٨
 ٥١٩
 ٥٢٠
 ٥٢١

عقار تبدیله قافیه اولمیده و وصفه
شعری سورب ذکر اولان عقاری و تاقوی
مغولی مرقوم محمد علی مراد علی سلمه اولوب
ولماتنی تسلم و قبض و لحرف ایدوب
زبور مرجب اندی عقار دیم
و بعد بنادر جو ایدوب و نوده
عده معنه بنادر جو ایدوب مغلی
زبور امتناع ایدوب خبر بانی صل
صالحه افسان ایدوب الحاقی عسکری
ما علی افغانه صه تری مجلس اولوب
منظوم اولوب همش اوچر غنائده

ارفعوا واثوبوا انما ارجى امانين هما بين
 نيلجيا اوروز عقارات مرقومند
 لزوم وقفند و مبلغ مرقومند انعام
 قولوا و نه روى و قفيتند حكم اديوب
 ده و كيل حق مبلغ مرقومند
 قفيتند ان علم لم مرقومند
 رجوع اديوبك موقوفه اچي كبر ايتنا
 اديوبك حاكم حاسم اچي مخته حكم
 صدق اصل صحت مرقومند امانين هما بين
 فانه ان مخته لزوم اديوبك اديوب
 مبلغ مرقومند انعام وقفند حكم اديوب

نند که صدر بشمار اید بنواذ اینده بنوا
 و تو مع رفیع سلاطین ایلده موقع و نا
 طوق و قاضی عسکری افضا العلاء العظام
 احوال الفضلاء الغمام و بهر اقدی تغیر
 ایند منفذ و بادج مطعمه ایلده مورخ
 و فقیه سر سید و زو حاسطه و جبر
 لکن شیخ الاسلام معنی الانام حضرت
 معنی لیری زماننا نفوذ معیلمه و تحصیل
 ممکن اولماز و زمره و هرود و اکثر شیخ
 معایلر معروف و فقه کلی عذر اولوب
 عذر و تدلیله که تادراول دیوشط

۱۔ لشاریہ داعی عقارہ بندلہ الخلیفہ
 وقضا نفقہ وایجاد ذکر اولاد نفقہ ادا
 حاکم اہل عقارہ بندلہ وایفہ جامہ
 دہ منہا شریفہ ویرمکن ذکر اولاد
 عقارہ بندلہ اولہ قابل شریفہ
 ذوق سلطہ مشارالہا
 بندلہ الخلیفہ سلطہ
 وکمل نصب بیور وکمالی شریف
 شریف اور حال تخیل بیور
 محسنہ سلطان اہل
 وبلال اعلاء عبداللہ شہادتہ

اثبات ابدلكه نضكم محلا ان وضع
اشتهاده ذكر اولان دري سكر فلو ترك
الكي سكر فلو سم الله في ١٠٠٠
اكرى قابو فرستم حج الناس من
محو طمست من داخله من طمست
بني والي صان وضع في انفي
حاقمته وكينفي خارج سم درت
بني واوج صنفه واخوري وقيرة
كافه نخل امير الامرا حسن پاشا
تدرا انا ما دعا ومصطفى بك
عند اند الحنة وجوده كرا عرسا ملكه

محدوده له و فایز اشتر ادوب
و الفز اشتر ادوب
ایاقاوی ساجیله لئی ملوی بی ویر
ظله و دکانی قاف خاند و تختی
و دهلی و عزف شغل نصرانی
ملکایه و منول عبده جلوی
عالم محدود منز اشتر ادوب و سیکلوی
نیز طنظیه ظله و محو جلوی
اون سکر باب اوده ک مسیرالین و عبده
کایان مسیرالین و فایز اشتر ادوب
و طران عالم محدود و اشتر ادوب

وقرع ایچیک به محمد طوطی ایلد
 لوط قابو یی خا رجند قرع باش محمد سده
 حدودی هر طرفد نوردی دلدی عولامکلیده
 وارده استی ملکایه وطر عامله حورو قزل
 ار وواحقی ایلد ایدوب و ذکر و
 قرع باش صده دت تخانی اماره ونگ
 باب علوی ولری و فرنی و بنائی و کینچی
 اهر طرفد موضعی نام هر یی ملک ایلد
 و هر طرفد ایاس باشا کرجه لر یی و غفلت
 وایر طرفد طایفه عامله حدود منور
 کز ملک چیده فتماحون اشتر ایدوب

و يبلغ

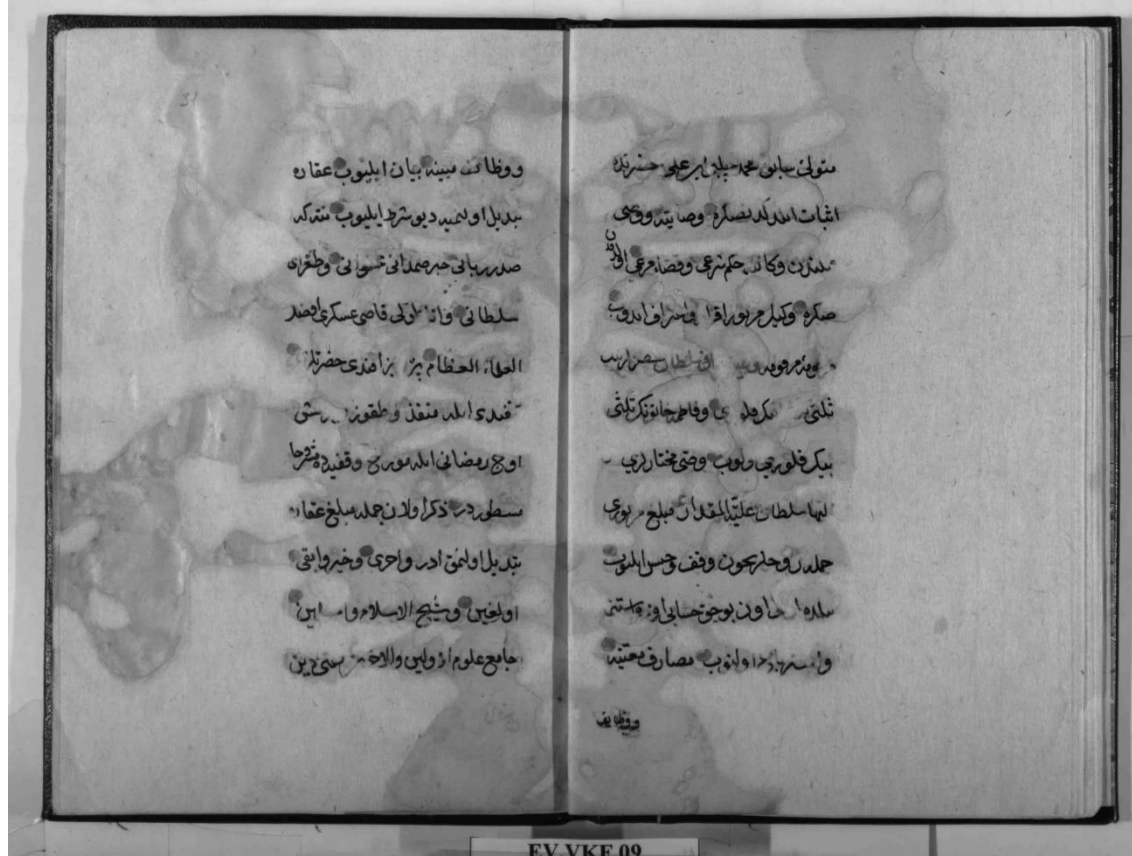
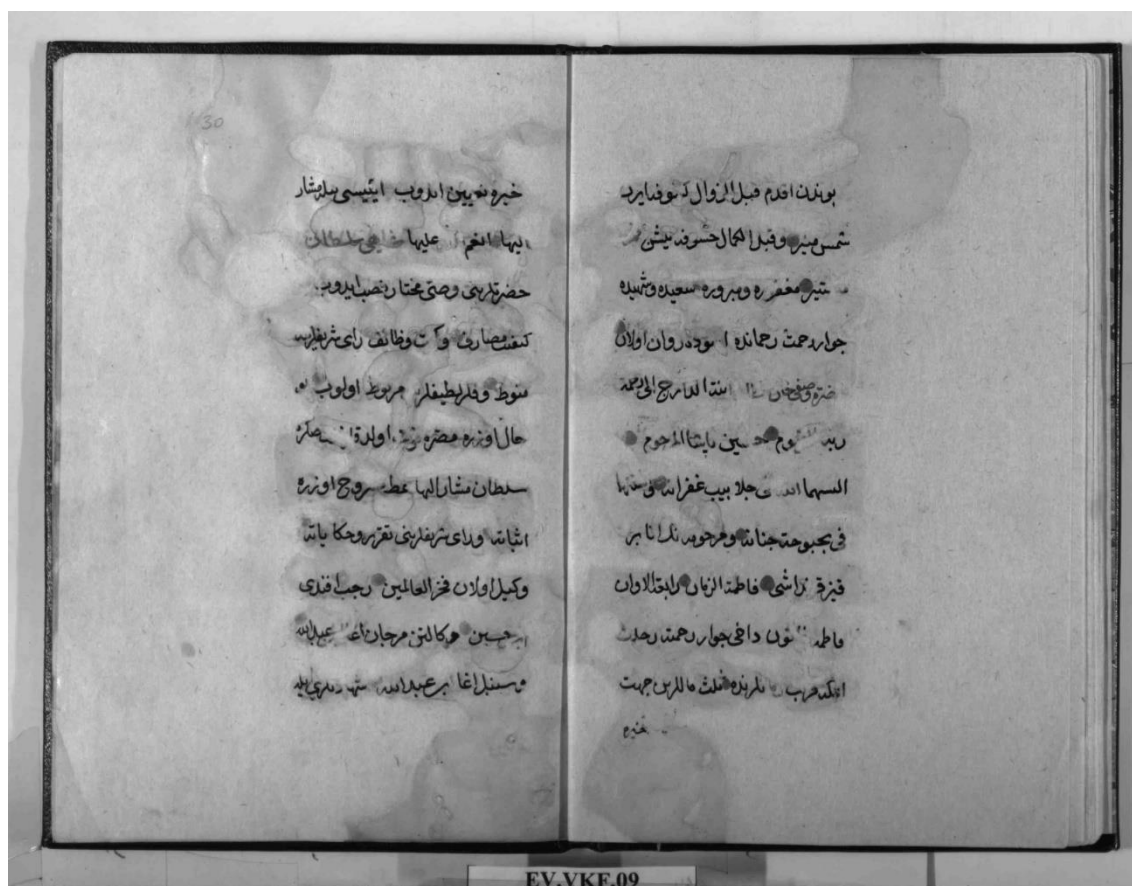
وایستاد و فرمود که این را که در دست
 دارید بپوشانید و بفرستید تا به
 وایستاد و فرمود که این را که در دست
 دارید بپوشانید و بفرستید تا به

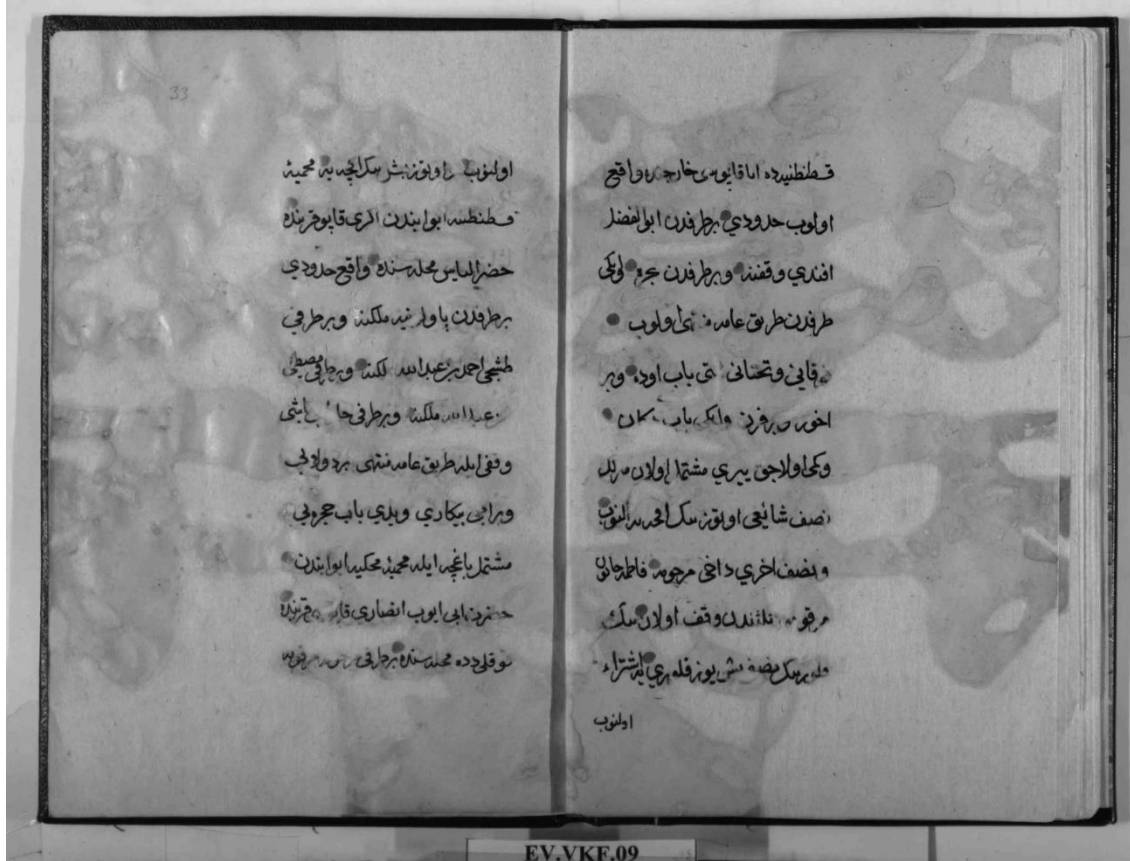
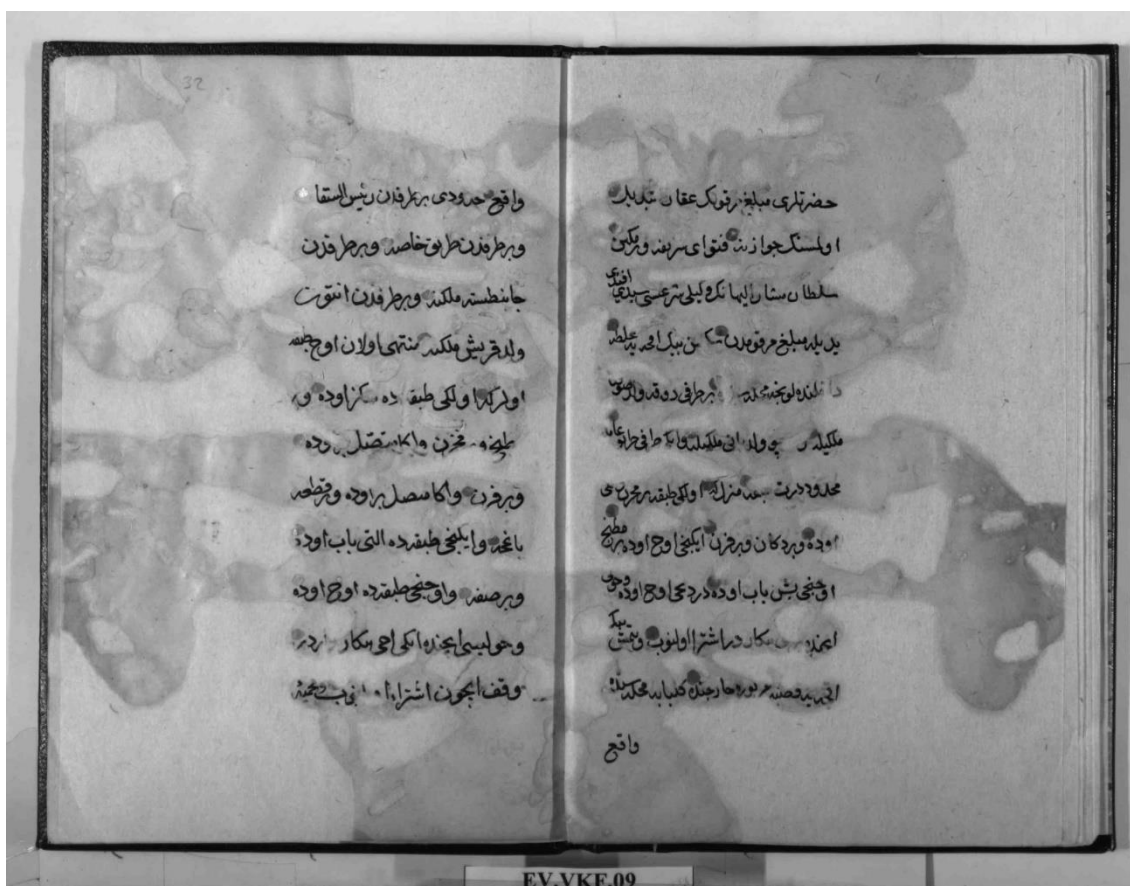
EV.VKF.09

متولی میرزا ^{۱۸} لافری مصطفی ^{۱۹}
 وکیل ^{۲۰} سید علی افندی ^{۲۱}
 دکن ^{۲۲}
 ایوکی معلی ^{۲۳} دکن ^{۲۴}
 تمام دکن ^{۲۵}
 دکن ^{۲۶}
 حسین ^{۲۷}
 نواح ^{۲۸}
 بهار ^{۲۹}
 دیوبند ^{۳۰}
 فاضل ^{۳۱}

رفته پس ولادت اوسته حاکم موقوع علی
 لهذا کتاب بتوقعه السرفا استعجاب
 حکم ایلدی و دلیل مر با بالکالده
 عن الحصره الخیر قهرها ایلدی که سلطان
 مساویها عاده حکم ادب ایلده دنیا
 بقاده ذات شرفلر باقیه و بنا
 بحاجه بوجده مرالیه و او سر و نوک
 شیدیل و غیبیه قلاده او ایلر دیویش
 ایلدی همرا او ایا سطر نه ایلد المکرم
 بحالی المسقطه لستدر سیمین
 و شعاعه محمد سیدلر

EV.VKF.09

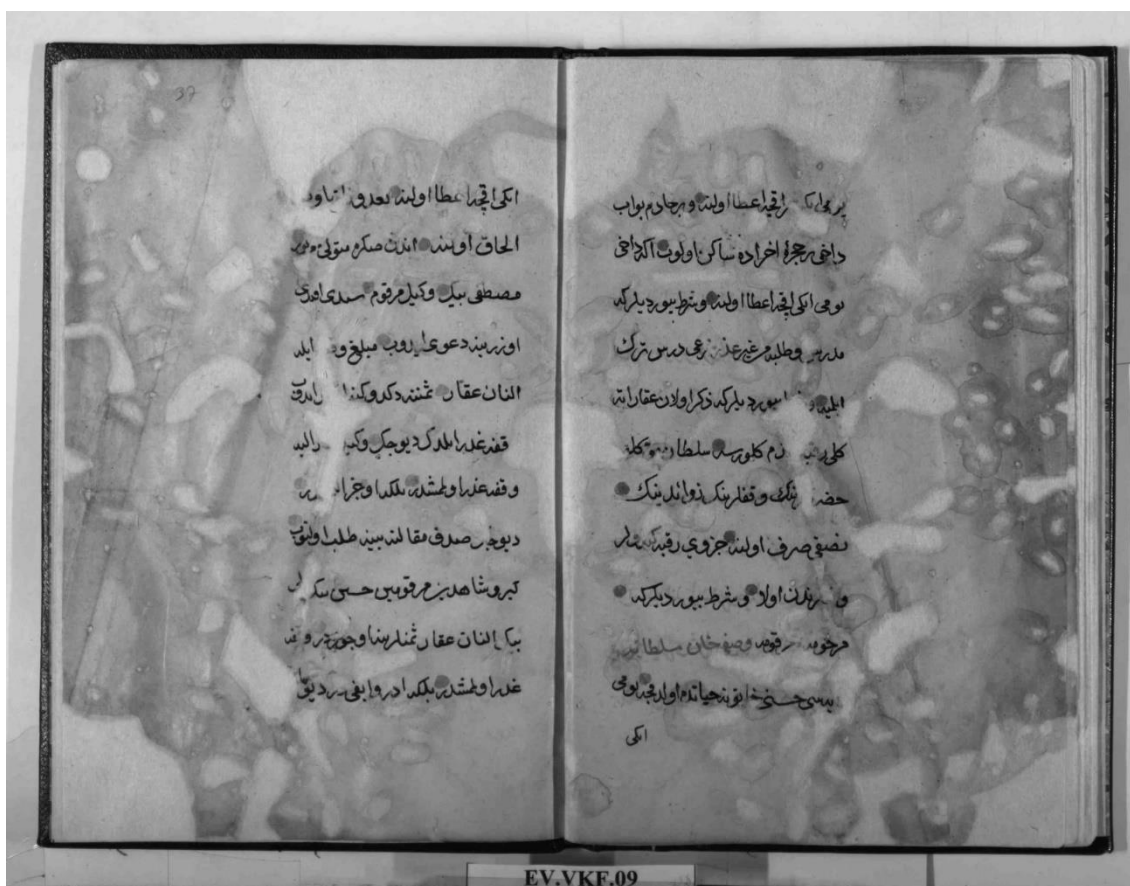

[illegible]

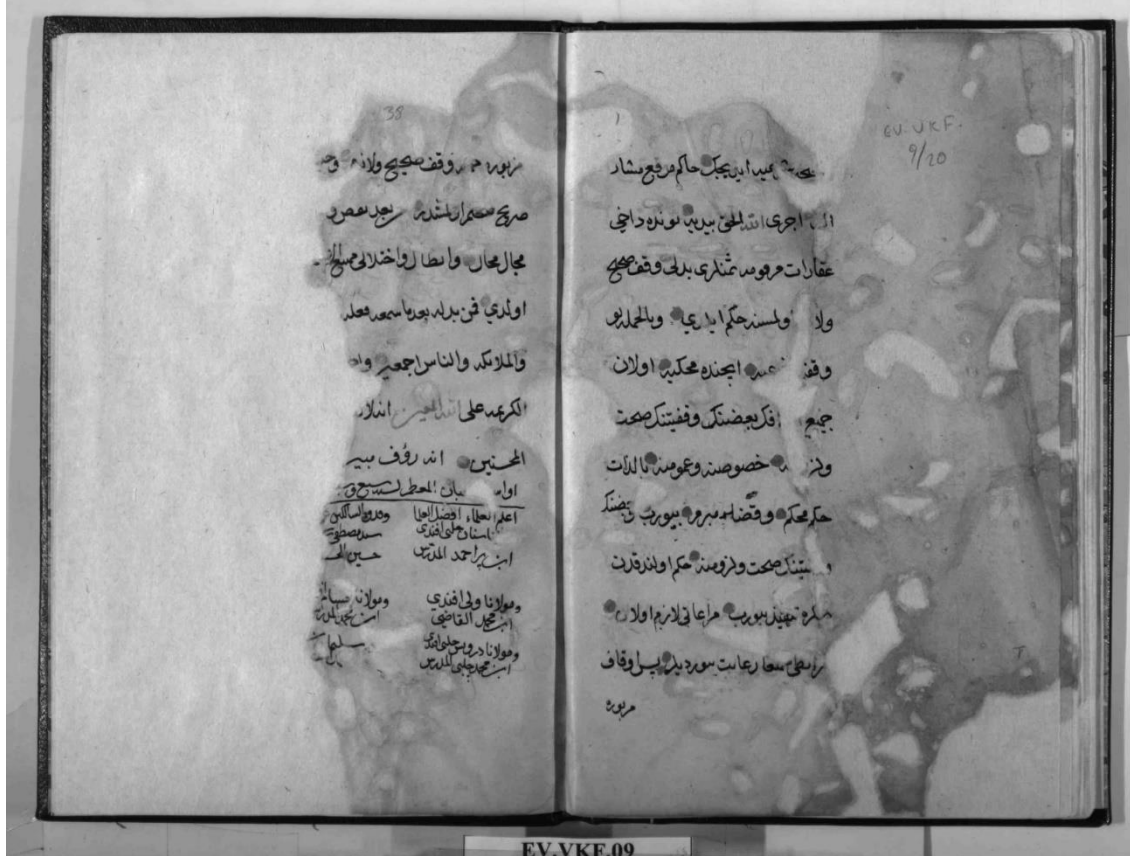
طرف جمع و ملكه نتمی الى اعز خندان
سلطان بن زید خان و قندهار و
اچیه مفاصله و موضعك درت باب
دكان بنا اولوب بوجله ديكر يتر
يك يدي بونا اچيه رضا و ليله و طوق
اقي برك اچيه محمد قسطلده ماري
حداد محمد سنده ندي ع علوي عجز
والله درت غزني و دكان و قبيولي
و درت علوي و ملى بتي و اتم غزن
و انوف و سردار و غزني و طلي
و بزي و كتي و شمل اوچ سرلر و ده

[illegible]

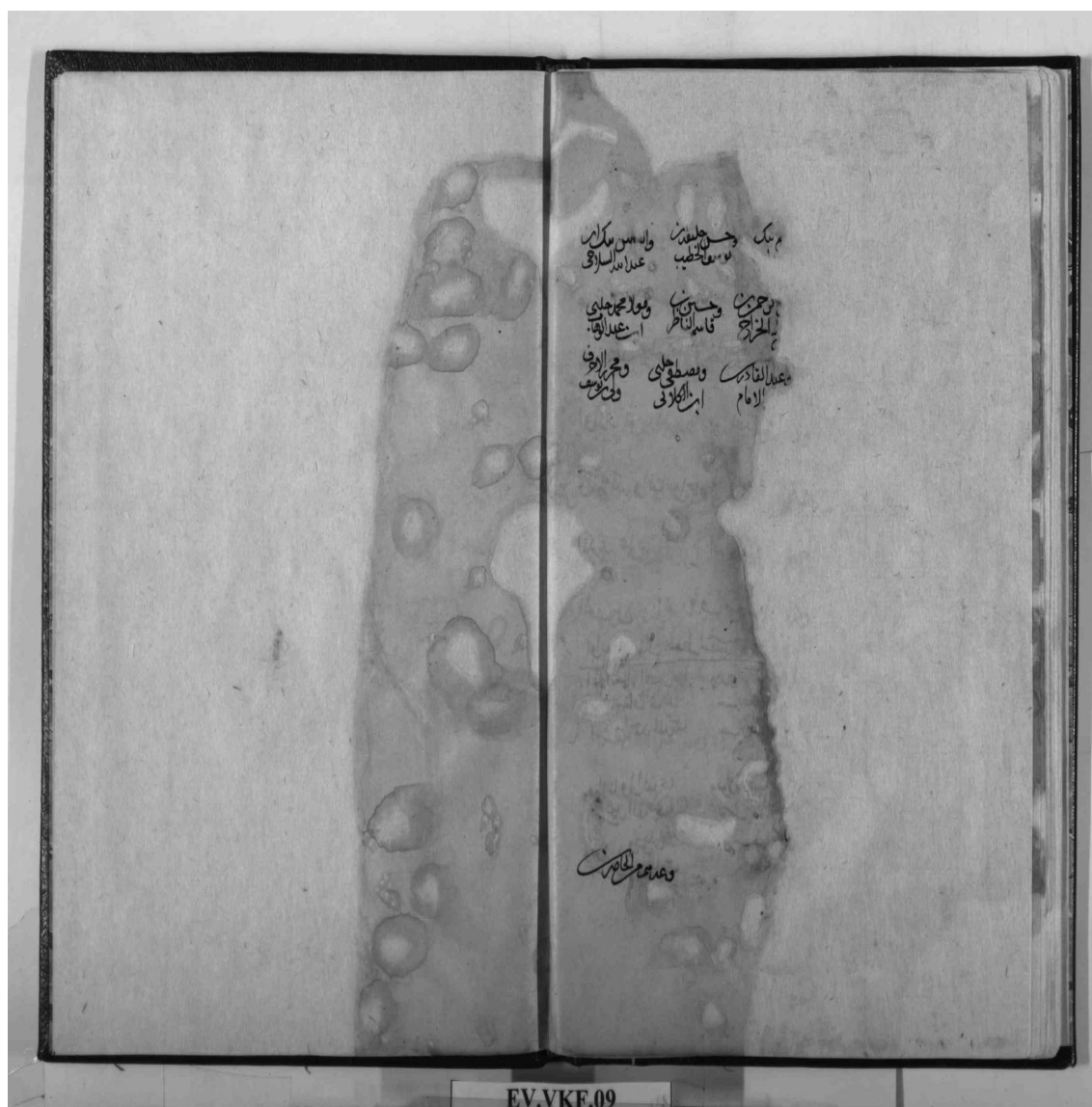
حصه زرنگ اولوب اون بش امانت
وقفلد اولوب و اونون دگر چي
واحد خاوند اولوب طوقون امانت
وقفلدن اولوب باقي سورا
وقفلدن بگرمه امانت ناز
الوب مبلغ مودر التي بش
مال وقفلد مودر تخصصي بوش
وتبر صرغا اولوب باقي اولون
طوقون مودر طغان امانت
خاني محل حاج و اعتبارده
اولند مودر مودر و ديگر

EV.VKF.09

EV.VKF.09

Ek 1. 2. Vakfiyenin Transkripsiyonu:¹¹⁷⁰

4a:

Elhamdu'l-illâh'ül-vâkf 'alâ külli hâl el-münezzeh 'ani't-tebdil ve't-tegayyü ve'z-zevâl Ve's-selâtü 'alâ resûlihi Muhammedin hâtemi'l-nebiyyin ve 'alâ alihi ve sahbihi't-tayyibine't-tahirin ammâb 'ad bu kitâb savâb durer nizâmı ve hitâb-ı müstetâb miskin hitâmı Bu kazziye-i şer 'ü'l-m'anâdan mebni ve bu maslahat-ı mer'iyetü'l-fehâvîden menhidirki Arâ-i erbâb el-bâbı ve enzâr'ül-ashâb fikr sevâb ruşendirki Dâr-ı dünyâ medâr

4b:

Fenâ gınâsı anâ ile arâste ve fenâsı fenâ ile pîrâste imâreti harâbe münce ve azbı azâb ile hemserdir Lâcerem âkıl oldur ki Fâtiha-i umûrda hüsn-i hâtimetü't-tedebbür edip emvâl-i hayrâta mahsûr ve âmâl-i hasenâta maksûr eyleye Binaen alâ hazâ resm-i melûfi ecdâd encâdi tavr-ı ma 'rûf ebâ-i emcâdı üzre bu sahîfe-i sahîha-i şer 'iyyede olan mal ve menâli vakf ve tesbîl ve bu vakfiye-i sarîha mer 'iyyede olan evkâf-ı tescîl ettiren hâtûn-ı azîmi bânû-i kübrâ Sâhibetü'l-hayrât Sâhibetü'l-ez

5a:

el-meberrât bâni mebânî'l-âsenât iklîletü havâtini'z-zamân, tâc fırқан'n-nisvân, zühâ ü te Meryemî Basriyye, şalâhı takvâda Rabî'a-i 'Adeviyye, el-meḥfûfe bi-merâsimi mekârimillâhi'l-Ḥayyi'l-Müste'ân, Ḥazret-i Şâh Sultân bintü'l-ekremi's-selâḥini fi zamâniḥâ, a'zamü'l-ḥavâḳîn fi 'ahdiḥâ ve a'vâniḥâ, es-sultân ibnu's-sultân el-merḥûm Ḥazret-i Sultân Selîm Ḥân, zâde'llâhu tevfiḳahâ ve ce'aletevkiyye zâdeḥâ ve refiḳahâ Cenâb-ı 'Âlî'den cennet-me'ablardan tertîb-i âtî üzere ikrârı evkâfı atıyye-i elvâşâf buduhu neḥci meşrû' üzere rücû'a fahrû'l-akrân

5b:

Receb Efendi İbn-i Hüseyin El- Müderris hizmetlerini vekîl nasb buyurub ol dâhî vekâleti kabîl edûb meclis-i şer'i şerîfde hazır olub evkâf-ı merkumeye kabl-ı şer'i şerîfden mütevellî nasb olunan Mehmed Çelebi İbn-i Ali mahzarında vekâletini nehc-i

¹¹⁷⁰ Tarafımızca çevrilmiştir.

şer'i celî üzere Mercân Ağâ ibn-i Abdullah el-hür ve Selmân Ağâ İbn-i Abdullah el-hür şehadetleri ile ısbât eyledikten sonra ikrâr şer'i ve i'tirâf-i mer'i idüb müvekkilim olan hazret-i bânû-yı mu'azzame-i mezkure lâzâlet a'mâlûhâ mebrûre silk-i Mülkinde münharıt

6a:

Olan mâlî helâlinden ve etyab-ı emvâlinden kazâ-yı Dimetoka'da vâki' olub, Sultan el-meşrikeyn, hâkânü'l-hâfikeyn, şehinşâh-ı 'adâlet-şân ve şehriyâr-ı m'adâlet-nişân Sultan Süleyman bin es-Sultan Selim Han, efâdallâhu bânû'l-ihsân fî 'alâ ğurefî'l-cinân hazretleri, vâkıfe-i 'azîmetü's-şân temlik etdüğü karyelerdeki zikr olunur isimleri bunlardır: Dügerdükî nâm-dîger Ahlatlu nâm karye ve Yûsufu nâm karye ki Düşbudak dahî derler. Ve Buraklar ve Tabaklar nâm karye ve akçe

6b:

Vîrân nâm-ı dîger Sernâzın demekle karye ve Azâdlü nâm karye, Çâkırîlû nâm-ı dîger Kâfirderesi nâm karye ve cemâ'at-i Yağbasan nâm karye ve Atalanı nâm karye ve Gölöreni ve cemâ'at-i Yörükân Karanasuh nâm karye ve Güreciler ki Yûsufu nâm karye ve Düşbudak sınırındadır. Cemi'sinin hudûdu mülk-nâmelerinde mufassal ve meşrûh, mestûrdur. Cemi'-i tevâbi' ve levâhıkı ve merâsimi ve merâfiki ile ve ahcâr ve eşcâr ve uyûn, enhâr ve hadâik ve besâtîn ve merâ'î ve mezâri'î ve sâ'ir emâkin ve mesâkin ile

7a:

Hasbetenlillâhi'l-Hamîd vakf ve te'bîd ve habs ve tahlîd eylemeleri ve Mahmiyye-i Kostantîniyye'de Yenibağçe kurbinde vâki' olub, hudûdû iki taraftan Karaçin Kethudâ mülklerine ve iki taraftan tarîk-ı âmm müntehî olan çift hamâmı ve hamâm-ı merkûmeye muttasıl olan bakkâl dükkânını ve buzhâne ve Yahûdîler mahallesinde vâkı' olub, vâkıfe-i müşârün ileyhâya intimâ ile hudûdu ta'riflerinden müstağnî olan iki bâb Aynacı dükkânını ve ona muttasıl olan evini ki ihrâk vâki' olup girû resm-i sâbık üzre

7b:

Bînâ olunup cemî-i tevâbi' ve levâhık ve tarâik ve murâfıkları ile vakf ve habs eylediler. Ve kezâlik kasaba-i Hazreti Ebû Eyyûbi'l-Ensârî aleyhi rahmetü'l-bârî civârı saâ'det-ı fürcâmında vâki' olan hamâm-ı civârı dâhî vakf ve habs eyledi. Ve Mahmiyye-

i Kostantîniyye’de Hâkim Çelebi merhûm mahallesı kurbinde Volan hudûdû bir tarafdın Kazasker hamâmına ve bir tarafdın vâkıfe-i merkûme-i mûkerreme’nin sarây-ı saâdet-i nümâsına ve üç tarafı tarık-i âmm mûntehî olup taşrasında bir âhır ve üstünde üç bâb oda ve ona muttasıl üç âhır

8a:

Ve üstünde iki karşunî ev, ortası sofâ ve içeri kapu kurbinde bir bâb oda ve üstünde bir ocaksız oda ve yanında bir küçük ocaksız oda, ve yanında bir ... ev oda ona muttasıl bir âhır ve üstünde iki çârdâk oda ve âhûr yanında iki ocaklı oda ve bir matbâh ve ona muttasıl bir halvetli hamâm ve havlı içinde bir acı ve bir tatlı pınâr ve zikr olan evlere muttasıl olan on üç bab odaha ve içinde vâkı’ bir tatlu pınârı mezkur evlere muttasıl üç bab ev

8b:

Ve bir tatlı pınârı ve zikrolan odalara muttasıl dört bâb odayı ve bir âhûrı bir acı pınârı-cemî ‘i’l-hukûk ve’l-levâhık ve’t-tarâik ve’l-merâfik vakf ve habs buyurdu. Şart buyurdu ki madâm bu cihânda mûteneffise ve libâs-ı hayât ile mûltebise olalar, menzili merkûmu diledikleri gibi mutasarıffe olalar. Bâde kazâ-i nahbihâ ve likâ-i rabbihâ ekmeli vücuhi istiğlâl ile icâreye vereler, akçesin vakfa ilhâk edeler. Ve mahmiyye-i ... Kostantaniyye-i mahrûse lâzâlet bihimâyetillâhi teâlî mânûse-de Mi’mar Kemâl mahallesinde

9a:

vâkı’ hudûdu bir tarafdın tarık-ı âmm ve bir tarafdın tarık-ı hâssa ve bir tarafdın Şuca ibni Abdullah vakfına ve bir tarafdın hâtîr efham vezir-i a’zam Muhammet Paşa Hazretleri mülkine ve bir tarafdın Kuzubeyoğulları Muhammet Bey ve Ali Bey mülklerine ve bir tarafdın merhûmm Şeyh Ali Çelebi kerîmeleri Fatma Hâtûn ve Âtike Hâtûn mülklerine mûntehî taşra muhavvıtasında bir âhır ve üç oda ve iç muhavvıtasında dâhi bir âhır ve bir kılâr ve bunların üzerinde iki çârdâk ev ve pınâr ve sâbıkâ vakıfları

9b:

O olup vâkıfe-i kerîmenin murg-i ruhu tayyîrân edip bağı cinânı seyrân edecek sülûs mallarından odalar bina oluna deyu şart buyurdukları matbâh ve hamâm ve fırınları hâl-i hayatlarında ref buyurup ve arsa-i hâliyyeye zamr olunup müceddeden

kendi mallarından on bir bab oda ve bir bab dükkân bina buyurup vakf ve habs buyurdu. Ve şart buyurdu ki hâl-i hayatlarında nice derlerse zikrolunan odalarda, dükkânda mutasarrıfe olalar. Bâde kazâ-i nahbihâ ve likâ-i rabbiha icâreye verilip cemi'sinin kirasından

10a:

Hasıl ile kasaba-i Hazreti Ebû-Eyyûbi Ensârî aleyhi rahmetü'l-bârî kurbunda bina buyurdıkları Câmi-i şerîf haremide olan türbelerinde her sabah kendi rûhları için üç cüz ve vâlideleri rûhu için bir cüz ve merhume ve mağfûre Neslihan Sultan rûhu için bir cüz tilâvet olunub yevmi ikişer akçe vazîfe verile ve zikrolunan eczâ-yı hamsenin birini Câmi-i mezbûr imâmı ve birini mü'zzini ve birini mevzii mezbûrda vâki' olan mektebin mua'llimi ve birini halîfesi ve birini kasaba-i mezbûrede sâkin olan sulehâdan kayyım.

10b:

Olan kimesne tilâvet eyleyeler bilâ özü şer'iyye üç gün gelmeyenleri azledüp ahâre vereler ve dâhî şöyle şart eylediler ki zikrolunan eczâ-yı şerîfe-yi kiraât eyleyen kimesneler Câmi-i mezbûr kurbunda bina buyurdıkları zâviyede sâkin olan tâife-i sofiyeden olmayub ahardan kimesneler olalar ve kasaba-i mezbûre kurbunda bina buyurdıkları Câmi-i şerîfin imâmına yevmi beş akçe itâ oluna ve bir ehl-i Kur'ân latîf elhân hâtib edib nasb olunub yevmi dört akçe itâ oluna ve vakit müezzinine yevmi beş akçe ve selâ müezzinine yevmi bir akçe.

11a:

Ve sermâhfiline yevmi iki akçe ve üç hâfıza yevmi birer akçe ve muarrifine yevmi birer akçe ve kayyımına yevmi iki akçe ve mezbûr kayyımına Câmi-i merkûm kurbunda olan musluğa vakt-i hâcette su ile doldurmak için yevmi bir akçe verile ve Câmi-i merkûmda yanan kandiller yağına yevmi bir akçe ve câmi-i mezbûr kurbunda vâki' olan zâviyenin şeyhine yevmi onbeş akçe ve hücerâtında sâkin olan onbeş nefer dervişlere yevmi birer akçe ve zâkir başına ve evrâdhâne hücre akçesinden gayr-ı yevmi birer akçe dahî verile ve yevmi yirmi beş akçe.

11b:

Taâ'ma harc olunup şeyh-i mezbûrun matbâhında pişûb dervîşlere verüb ve hem kendi ehli ile yiyeler ve Câmi-i mezbûr kurbunda vâki' olan mua'llimhânenin mua'llimine yevmi dört akçe ve halîfesine yevmi iki akçe vazîfe verile ve hasırına ve odununa ve ıbrıkına yevmi bir akçe sarf oluna ve vâkıfe-i azîmeti's-şân hazretlerinin merhûme vâlideleri türbesinde Fahr-i Âlem şefî'-i üssât-ı ümem Resûlullah sallallâhi aleyhi ve sellem rûh-ı pürfütûhları için bir cüz-i şerîf ve merhûme-i merkûme rûhu için bir cüz ve üzerlerinde hakkı olan mü'minler ervâhı için bir cüz ve cümle

12a:

Ehl-i îmân ervâhı için bir cüz ve vâkıfe-i müfehhome rûhu için üç cüz tilâvet olunub yevmi ikişer akçe vazîfe verile ve zikrolunan eczâ-yı sebanın birini câmi-i şerîf imâmı ve birini müezzini ve birini zâkirbaşı ve birini evrâthâne ve birini selâ müe'zzini ve birini mua'llime ve birini halîfesi tilâvet eyleye ve bir kimesne türbedâr ve hem noktacı olub yevmi iki akçe vazîfe verile, bilâ ömr-i şer'î üç gün gelmeyüb nâib gönderenleri azl edüb ahâre vereler ve zikrolunan Câmi-i şerîf kurbunda vâki' 'olub

12b:

Bir tarafı Hasan Halîfe mülküne ve iki tarafı tarîk-i âmm ve bir tarafı câmi-i merkûme havlusuna muttasıl olan üç bâb odalarını vakf edüb birini imâma ve birini müezzine ve birini kayyıma şart eylediler. Eğer zikrolunan odalarda sâkin olmazlarsa azl olunalar ve bir tarafı câmi-i şerîf-i merkûme ve bir tarafı bahre ve bir tarafı tarîk-i âmm ve bir cânibi vâkıfe-i müşârünileyhânın mülküne müntehî olub içerisinde iki oda ve bir matbâhı ve bir fırını ve taşrasında iki oda ve iki sofayı muştemil olan evleri zâviye-i merkûmenin şeyhine vakf

13a:

eylediler ve şart eylediler ki zikrolunan bir oda ve bir sofa şeyh-i mezbûra selâmlık ve bir oda ve bir sofa dervîşlere ta'amhâne ola ve Câmi-i mezbûr mahallesinde vâki' olup bir tarafı Bülbân mülküne ve iki tarafı tarîk-i âmm ve bir tarafı tarîk-i hâssa müntehî olan iki bâb odanın birini ta'allûme ve birini mevzi'-i mezbûrda vâki' olan hamâmın dellâkına vakf eylediler ve mahalle-i mezbûrede bir tarafı Karagöz mülküne ve bir tarafı Mercan mülküne ve iki tarafı tarîk-i âmm müntehî olan bir bâb odayı zikrolunan hamâmın hamâmcısına vakf

13b:

eylediler şol şartla ki içinde sâkin olalar ve mahall-i mezbûrede vâkıfe-i aliyeye intimâ ile tahdîdden müstağnî olan köşkü bâde-vefâtıha muallimhâne olmak için vakf eylediler ve mahmiyye-i Kostantaniyye ebvâbından Yenikapı hâricinde merkez dâ'ire irşâdı merhûm Şeyh Merkezefendi mezâr-ı rahmet medârları civârında binâ buyurdukları câmi'-i şerîfin dâhî üslûbu sâbık üzre imâmına yevmi beş akçe ve hâtîbine yevmi dört akçe ve vakf müezzine yevmi beş akçe ve salâ müezzine yevmi bir akçe ve sermahfiline yevmi

14a:

İki akçe ve üç hâfıza yevmi birer akçe ve mua'rrifine yevmi bir akçe ve kayyımına yevmi iki akçe ve câmi-i mezbûrda yanan kandiller yağına yevmi bir akçe verile ve câmi-i merkûmun kurbunda vâkî' olan zâviyenin şeyhine yevmi on beş akçe ve hüceratında sâkin olan on beş nefer dervişlere yevmi birer akçe ve zâkirbaşına ve evrâdhâna hücre akçesinden maadâ birer akçe dâhî verile ve yevmi yirmi beş akçe taâ'me harc olunup şeyh-i mezbûrun matbâhında pişip dervişlere verilüp hem kendi ehli ile yiyeler ve mevzi'i-i

14b:

Mezbûre kârib yerde bir tarafı Muhelefa bint-i Abdullah mülküne ve iki tarafı vâkıfe-i mezbûre mülküne ve bir tarafı zâviye şeyhine vakf olan evlere müntehi olup üç oda ve bir pınârı ve ona muttasıl tûlen yirmi zira' ve arzı on altı zira' bağı câmi-i mezbûr imâmına vakf eylediler ve mevzi'i-i merkûmda vâkı olup bir tarafı Ümmî Muhittin halife mülküne ve bir tarafı bıçakçı mülküne ve iki tarafı vâkıfe-i müşârünileyhâ mülklerine müntehi olup üç oda ve havlu ve pınârı müştemil menziline câmi-i.

15a:

mezbûrda müe'zzin olan kimesneye vakf eylediler ve mevzi'-i mezbûrda bir tarafı vâkıf-ı mükerrerrem mülküne ve bir tarafı tarîk-i hâssa ve bir tarafı Bıçakçı mülküne müntehî olup iki pîr evini ve bir pınârı ve bir miktar bağçe-i müştemil olan menziline câmi-i mezbûr kayyımına vakf eylediler ve câmi-i mezbûr mahallesinde vâkî olup bir tarafı tarîk-i hâssa ve bir tarafı Mihribân bint-i Abdullah mülküne ve bir tarafı Ferhunde

bint-i Abdullah mülküne ve bir tarafı vâkıfe-i kerîme-i merhûme mülküne müntehî olub içerisinde dört odayı ve taşrâsında bir odayı ve bir ahûru

15b:

ve bir pınârı müştamil evleri ve ana muttasıl tûlen ve arzan yirmi zirâ bağı zâviye-i mezbûrede şeyh olan kimesneye vakf eylediler ve merhûm ve mağfûrun-leh Şeyh Merkezefendi'nin türbesinde her gün sabah vaktinde Hazret-i Resûl-i Ekrem Muhammed (sallallâhü aleyhi ve sellem) rûh-ı şerîfleri için bir cüz ve şeyh-i mezbûr rûhı için bir cüz ve tarîk-i Halvetî meşâyih rûhları için bir cüz tilâvet olunup yevmî ikişer akçe verile ve şart eylediler ki kurrâ-i eczâ-yı şerîfe ehl-i Kur'ân kimesneler olalar ve merhûm merkûm

16a:

Şeyh Merkezefendi kerîmeleri Ümmü Hâtun'a hayatta oldukça yevmî iki akçe ve oğlu merhûm Şeyh Ahmed Çelebi'nin kızı Selîme Hâtun'a dâhî hayatta oldukça yevmî iki akçe itâ oluna, bâde-hümâ vakfa ilhâk oluna ve zikrolunan iki câmi'de her senenin mah-ı Rebûlevvel'inde Resûl-i Sâkaleyn İmâm Kibleteyn Muhammed Mustafa (sallallâhü aleyhi ve sellem) mevlid-i saâdeti mev'id için te'lîf ve tasnîf olunan kitâb-ı şerîf sadâ-yı latîf ile okunup altıyüz akçe ta'âma sarf olunub ve dörtyüz akçe hanendeler ile mevlithâne verile.

16b:

Ve her sene leyle-i Regâib'de ve leyle-i Berât'ta zikrolunan iki câmi'de dörder yüz akçe harç olunub ta'âma pişüp fukarâya tevzîi olunub eklediler ve 'îdeyn-i şerîfeyn'de dâhî zikrolunan zâviyelerde taâ'ma yüz ellişer akçe harç olunub zâviyede sâkin olanlar ve sair fukarâ ve sâlihâ yiyeler ve yevm-i Âşûrâ'da dâhî âşûre ta'âmı tabh olunub her sene ikişer yüz akçe harç olunub şeyh matbâhında pişüp dervîşlere ve sair fukarâ ve sâlihâ yiyeler ve leyle-i Ramazân-ı Şerîfte zikrolunan iki câmi'in minârelerinde kandiller

17a:

yağına her sene doksana akçe ve yakan kimesnelere birer fülûrî verile ve her senede Berât gecesinde birer fülûrîye üç balmumu alunub zikrolunan iki câmi'de ve Dâvudpaşa mahallesinde vâkî câmi'lerde ifâ oluna ve mezkûr Dâvudpaşa mahallesinde vâkî olan câmi'-i şerîfin beş vakitte imâmet ider imâmına yevmî beş akçe ve resm-i mûtad üzre cum'a ve bayramda hitâbet eder hatîbine yevmî dört akçe ve beş vakitte müezzinine yevmî beş akçe ve salâ müezzinine yevmî bir akçe ve üç.

17b:

nefer cârî kârî hâfızına yevmî birer akçe ve ser-mahfiline yevmî iki akçe ve mua'rrifine yevmî bir akçe ve kayyımına yevmî iki akçe itâ oluna ve mezbûr kayyımâ câmi'-i şerîf mezbûr kurbunda vâkî olan musluğu doldurub hâlî komamak için yevmî bir akçe dâhî itâ oluna ve câmi'-i mezbûrda yanan kandiller yağına yevmî bir akçe ve her senede Ramazan'da minârede yanan kandillere doksana akçe ve yakana bir fülûrî itâ oluna ve Hazret-i Sultan 'aliyyetü'z-zât safiyü's-sıfat

18a:

şart buyurdularki zikrolan iki zâviyelerde şeyh olan azîzler merkez dâire-i hidâyet kutb-ı ashâb-ı vilâyet merhûm Şeyh Merkezefendi hazretleri hulefâsından ve hulefâsı hulefâsından bâtinî nefy taleb mâsivâ ile rûşen zâmir ve zâhirî şer'î şerif-i nebevî nûrî ile münîr tarîk-i kemâl-i bahîr ve erbâb-ı sülûkü her veçhile irşada kâdir kimesnelerden olalar ve eğer merhûm müşârunileyh rahmetullah taâlâ aleyh hulefâsından ve hulefâsı hulefâsından zikrolunan evsâf ile muttasıf kimesne.

18b:

bulunmaz ise tarîk-i Halvetânden sâlih ve mütediyyin şeyhliğe sâlih ve mütea'yyin kimesneler şeyh olalar. Şöyle ki erbâb-ı sülûkü rah-ı reşâda irşada kâdir ve tarîk-i takvaya sâlik mürşid-i kâmil olmayub akidelerinde fesâd ve zâhir şer'iden tecâvüz ve ilhâd şâibesi ola azl olunub yerlerine birer nâşih namdâr ve zâhid perhîzkâr kimesneler nasb olunalar ve vakife-i âliyye Mahmiyye-i Kostantaniyyede mahalle-i cedide-i Sultan Bayeziddeki Davutpaşa mahallesi kurbunda silki mülklerinde bir tarafı kendi vakıfları ile ve

19a:

bir tarafı tarîk-i hâssa ve bir tarafı Ali Ağa bağçesine ve bir tarafı Kâtip Mehmet Çelebi ibn-i Yusuf mülkiyle mahdûd üç pir evini ve bir ahuru ve bir çârdâkı ve bir mikdar bağçeyi ve pınârı müştemil olan menzili ve mevzi’-i mezbûrda vâkî’ olan medrese-i şerife müderrisine vakf eylediler ve medrese-i merkûme hücrelerine muttasıl olub vâkıfe-i müfehhamiyye intisabla ma’rûf olmağın hudûdu ta’rifden müstağni olan iki evi dâhî vakf edüb birini mevzi-i mezbûrda vâkî olan cami-i şerifleri imamına ve birini

19b:

müezzinine şart eylediler ve mevzi’-i mezbûrda bir tarafı tarîk-i hassa ve bir tarafı vâkıfe-i mezbure vakfına ve bir tarafı Hima bint-i Hasan mülküne ve bir tarafı Hasan... mülküne müntehi olan iki pir evini cami-i mezbûr kayyımına vakf eylediler ve Silivri Kapusu cânibinde merhume valideleri mu’allimhanesi mu’allimine yevmi beş akçe ve halifesine yevmi üç akçe ve hasırına ve odununa ve ıbrıkına yevmi bir akçe verile ve dâhî şart eyledilerki madamki vücûd-i şerifleri kayd-ı hayatta ola Evkâf-ı mahsulünden

20a:

yevmî iki yüz akçey-i binefsiha mâh-be-mâh alalar ve bade vefâtihâ zikrolan iki yüz akçe ve vakfa ilhâk oluna ve ferîd ve ferzânesi ve kerîme-i saâdet nişânesi Esmehan Sultana evkâf-ı mahsulünden yevmî elli akçe verile ve bunlar dâr-ı bekâya rahlet ettiklerinde hisseleri evlâd-ı imcâdları beyninde dahî zükûr ve inâşe beraber vermek ile taksîm oluna ve evlâd-ı evlâd ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd beyninde dahî ilelinkırâz eliyazübillah böyle taksîm olunub bâde-hu vakfa ilhâk edeler ve Belkıs nam mûtekalârına dâhî yevmî

20b:

yirmi akçe verile ve mezbûre Belkıs vefâtından sonra evlâdı ve evlâd-ı evlâdı beyninde ilelîntihâ zükûr inâseâle’l-istivâ taksîm ola ve bâde’l-inkırâz vakfına ilhâk oluna ve merhûm cennet mekân firdevs menâm... ma’tukelerinden sabit Medine-i Münevvere şeyh Hâtûnu olan Nazperver Hâtûna hayatta oldukça yevmî üç akçe verile ve bâde vefâtihâ oldahî vakfa ilhâk oluna ve zevâid-i evkâfdan Geliboluda merkâd-ı şerîfî ve meşhedi lâtıfî olan Fahrûs-sulehâne

21a:

Yazıcızâde Merhûmun imâmına yevmî beş akçe ve müezzinine yevmî üç akçe ve kayyımına yevmî bir akçe akçe itâ oluna ve vâkıfe-i kerime-i merkûme şart buyurdularki zikrolan muallimhanelerde teallûmu Kur'ân eden sıbyânın cümlesine her senenin îyd-i fıtrında vâkıfe-i müşârunileyhânın evkâfı mahalinden birer kaftan ve birer arakıye alub giydireler ve evkâfının ve kerîmeleri kerîmeleri Vasfihan Sultan merhume evkâfının ve Fâtıma Hâtûn ibneti'l-merhûm Hüseyin Paşa evkâfının tevliyeti zühdü reşatla mevsûf

21b:

ve sâlâh ve istikametle ma'rûf diyâneti zâhir muhâsebe virüb almağa kâdir bir kimesneye tayin olunub vâkıfe-i mumâileyhâ evkâfından yevmî yirmi akçeye mutasarrıf ola ve bir dindar muhâsib kimesne dâhî bu cümleye kâtip olub yevmî beş akçe verile ve bir müstakim yarar kâr-güzar kimesne câbi olub buna dâhî vâkıfe-i mükerreme evkâfından yevmî beş akçe itâ oluna ve dâhî şöyle şart eyledilerki madamki vücud-i şerifleri kayd-ı hayatta ola evkâf-ı mezbûreye nâzır olub cemi-i erbâb-ı vezaifin azli

22a:

ve nasbı ellerinde ola ve mahsulât-ı evkâf yedi kerîmelerde makbûzuna ve mahfûza olub mâh-be-mâh masârif-i mühimmeye sarf edeler ve bâde ve fâtiha müddetimde hayât hâ sair salâtın-i salîfenin evkâfına veçhle zabt olunursa bu dâhî ol veçhile zabt oluna zevâidi hazine-i âmirede mahfûza olub tamir ve meremmet lâzım olduğuna mütevellîler re'yi hakîm nâzır ile alub harâbe müşrif olanı tamir edeler ve şart buyurdularki Davutpaşa cânibinde olan câmi-i şerîfin ve medresenin ve müderris evinin tamiri kendülerin vakfından ola

22b:

ve Mahmiyye-i Kostantaniyyede icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye eden efendiler evkâfın cemisine nâzır olub ehyânen mütevellisini ve kâtibini ve câbisini yoklayup sal-be-sal bilâ terahî ve ihmal muhâsebelerini görüp ve umûr-u evkâf-ı sicille mahfûza kaydedüp cümle levâzım nezâreti edâ eylediklerinde yevmî beş akçe vazifeye mutasarrıf oluna ve kasaba-i hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî aleyhi rahmetü'l-bârî civârında kendi câmi-i şerifleri mahallesinde hudûdu bir taraftan kendi vakıflarına ve bir taraftan tarîk-i âmm.

23a:

ve bir tarafı deryaya ve bir tarafı mülk odalara müntehi olup içerisinde sekiz bâb büyüklü küçüklü evleri ve bir matbâh ve ona muttasıl hamâmı ve iki bağçeye ve taşrasında selâmlık olan iki odayı ve bir matbâh ve bir ahuru ve bir pınârı müştemil olan sarayı ve karşısında dağ dibinde vâkıfe-i müşârunileyha intima'â ile tahdidden müstağnî olan dört bâb oda-yı cemi-i tevâbi' ve levâhıkı ile kendi nefis-i nefislerine vakf eylediler her ne tarikle dilerlerse tasarruf eyleye ve bâde-vefâtihâ ferzend-i ferzendesi

23b:

ve kerîme-i saâ'det nişânesi Esmihan Sultan hazretlerinin oğlu Ahmet Bey'e vakf eylediler. Bâde-evlâdı zekûrunun ekberine bâdehu evsatına ve bedahu asgarına ve bâdehu bu üslûb üzere evlâdı inâsına vakfeylediler. Ve bunlardan sonra bunların evlâdına ve evlâdı evlâdına ve evlâdı evlâd-ı evlâdına neslen bâde neslin ve cilen bâde cilin alettertibi'l-mestûr her karında evlâd-ı zikûr inâsdan ve her batında ekber-i evlâd evsatı ve evsat-ı asgarî hacip ve tahrîm etmek şartı üzere vakf eylediler ve bâde

24a:

inkırâzınminhüm yâsimühü'm-mullahur-i zalik mezkur Ahmet Beğ'in li-ebeveyn karındaşı Mustafa Bey'e ve bâdehu ve evlâd-ı evlâdına ve evlâd-ı evlâdı evlâdına batman bâde batn karnen isre karnin şart-ı mezbûr ve tertîb-i mezkûr üzere vakf eylediler ve şart eyledilerki tamîr ve meremmet-i mahsûlî vakıfdan olub evlâd-ı kendi câniblerinden eylemiyeler ve bu iki silsile münkati'a olucak serâ-yı mezbûr yıkulub arz-ı hâliye olduktan sonra talip ve rağip olan kimesnelere birer evler yer verile ve zikrolunan serâyâ muttasıl bir cânibi vâkıfe-i

24b:

müşârunileyhâ en'amallâhü teâlâ ... aleyhâ satdığı odalar ile kurşunlu mu'allimhaneye ve iki cânibi Ahmet Beğ'e vakf etdikleri serâyâ ve bir cânibi tarîk-i hassa müntehi olub tûlen altmış zirâ ve arzan otuz sekiz zirâ olan arsâ-i hâliyyeki dâhî vakf eylediler ve şart eyledilerki tâlibine birer evlik yer verilüb bir kimesneye iki evlik yer verilmiye ve yedi bin tamü'l-vezin-ve'l-ayâr filûrî vakf eyleyüb yılda onun on buçuk akçeye muâmele-i şer'îye oluna deyü şart buyurub

25a:

akâra tebdile kâdire olmayalar. Ve bu vakfiyelerinde tâkyîd buyurub zikrolan akarâtı ve nukûdu mütevellî-i merkûm Mehmet Çelebi ibn-i Ali'ye teslîm edüb ol-dâhî tesellüm ve kabz ve tasarruf edüb vekîl-i mezbûr Recep Efendi akarda adem-i lüzûme binâ'en rücûn edüb ve ... adem-i ... binâ'en rücûn idüb mütevellî-i mezbûr imtinâ edüb habr-i rabbânî sadr-ı samedan-ı sabıka Rumeli kadıaskeri Hamit Çelebi Efendi hazretleri meclis-i şerîflerine sene dokuz yüz yetmiş üç Ramazan'ında

25b:

mirâfâa olunup anlar dâhî imameyn-i hümâmeyn reyleri üzre akarât-ı merkûmenin lüzûmu vakfiyyetine ve meblâğ-ı merkûmun imam Züfer kavli üzere sıhhat-i vakfiyyetine hükm edüb bâdehu vekîl-i merkûm meblâğ-ı merkûmun vakfiyyetinden adem-i lüzûma binâen gerü rücû' idecek mütevellî dâhî gerü imtinâ' idecek hâkim... dâhî sıhhate hükm ettikten sonra asıl sıhhat-i mukarrer olup imameyn-i hümâmeyn kapılarında sıhhatten lüzum edilmez deyü alâ reyihima meblâğ-ı merkûmun lüzum vakfiyyetine hükm eyleyüb

26a:

nitekim sadr-ı müşârunileyh ünvânı ile muavven ve tevkî-i refî-i sultânî ile müvekkâ ve Anadolu kadıaskeri efdalü'l-ulemai'l-izamü ekmelü'l-fudalai'l-fiham Pervîz Efendi tenfîz ile müneffeze ve târîhî mestûr ile müverrah vakfiye-i şer'iyyede meşrû ... Mastûrdur lâkin Şeyhülislâm müftiyü'l-enâm hazretleri mütevellîler fi-zemânen nukûdu müflise ve tahsîli mümkün olmaz yerlere virüb ve ekseriyetin tecdid-i muâmele eylemeyüb vakfa küllî gadir olup akâra tebdil eylemeye kâdir olmaya deyü şart

26b:

olunmuş ise dâhî akâra tebdil olunmak vakfa infa olucak zikrolan nukûd izn-i hâkim ile akâra tebdil olunmak câizdir deyü fetvâ-yı şerîf vermeğin zikrolunan nukûd ve akâra tebdil olunmağa kabîl-i şer-i şerîfden izin verilüp sultân-ı müşârunileyha tebdil eylemeye Fahrü'm-müderrisîn Seydî Efendi ibn-i Hüsnü-i vekîl nasb buyurub vekaleten nehc-i şer-i şerîf üzre hâlâ tescile Mustafa ibn-i Abdullah mahzarında Selman Ağa ibn-i Abdullah El-hür ve Bilal Ağa ibn-i Abdullah el-hür şahâdetleriyle.

27a:

isbât eyledikten sonra mahallê itibar ve mevzî'-i iştihârda zikrolan yedi bin filorinin ikibin filorisi ile Mahmiyye-i Kostantaniyyede Eğrikapu kurbunda Hacı İlyas mahallesinde iki muhavvatayı müştemil dâhiliyesi dokuz beyti ve iki sofa ve kapuyu ve matbâhı ve iki hadika-yı ve kenifi hariciyesi dört beyti ve üç sofa-yı ve ahuru ve kapuyu ve hadika-yı ve kenifi müştemil emirü'l-ümerâ Hasan Paşa mülkü ile ve tarîk-i amm ve Mustafa Bey ibn-i Abdullahi'l-cundi ve Mahmut Bey ibn-i Abdullah mülküyle

27b:

mahdûd menzili vakf için iştirâ idüp ve altmış iki bin akçeye Mahmiyye-i Kostantaniyye ebvâbından Ayakapusu haricinde altı ulvî beyti ve nehir üzre zülle-yi ve dekakinî ve kaikhane-yi ve tahtapuşî ve kenifi ve dihlizî ve gürfeyi müştemil Nasranî Anderya mülkü ile ve mütevellî Abdi Çelebi mülküyle ve bahrile ve tarîk-i amlâ mahtûd menzil-i iştirâ edüp ve bin filoriye Mahmiyye-i Kostantaniyye dâhilinde Mahmut Çelebi mahallesinde onsekiz bâb oda ki müslimâ ile ve ... bacılar ... ferâhin kethüdalığı ile ve tarîk-i amlâ mahtûdur iştirâ idüb

28a:

ve kırk ikibin akçeye Mahmiyye-i Kostantaniyye ebvâbından Balat Kapusu haricinde Karabaş mahallesinde hudûdu bir tarafından Yorgi veled-i Nikola mülküyle ve Arpa Emîni mülkü ile ve tarîk-i ammla mahtûd menzili tevâbî ve levâhıkı ile iştirâ edüp ve zikrolan Karabaş mahallesinde dört tahtanî evleri ve yedi bâb ulvî evleri ve fırını ve bir-i mai ve kenifi müştemil bir taraftan Musa nam Yahudi mülkü ile ve bir taraftan Ayaspaşa kerimleri vakfı ile ve iki taraftan tarîk-i ammla mahtûd menzili kırk sekiz bin akçeye vakıf için iştirâ edüp

28b:

meblâğı merkûm tahsîl için altı bin yetmiş akçe Çavuşa ve sair harca sarf olunup ve elli bin akçe mevcut olup meblâğ-ı merkûm cânib-i vakıfdan rey-i hâkim ile evkâfdan ihrak olan mevâkı-i tamir ve bâzına meremmet için istikraz olunup gerû mahsûlden asla zam oluna deyü şart buyurup ve otuz bir bin dokuz yüz otuz akçeye zimemde bakı kılub tahsîl olunub müzekker elli bin ile mahal-i itibârda akâra tebdil oluna deyü şart buyurdıkların vekîl-i mezbûr takrîr eyledi ondan sonra

29a:

Mütevelli-i mezbur fahrül-akrah Mustafa bey ibn-i Abdülmennan vekili merkurum seyyit efendi ibn-i Hasan ile muhaseme edüb vakfa gadr eyledin zikrolan akar değer bahası idüğü malum değildir deyücek vekil-i merkurum tamam-ı değer bahalarıyla belki bahasından ucuz alınmıştır deyücek sıdk-ı mekaline beyyine taleb olundukta hüseyin bey ibn-i Abdullah ve ali bey ibn-i Abdullah vachi meşruh üzere zikrolan akar cemian alınan bahalarına ucuzdur ve meblağ-ı mârrü'z-zikrden eder ve ebkadır deyü şehadet-i şer'iyye edicek şahadetleri hayyiz-i kabulde vâki' olup zikrolan akarın bahaları bedeli

29b:

vakfı sahih ve lâzım olmasına hâkim-i muvakkı-i alâ hâze'l-kitâb bi-tevkîi's-şerîfi'l-müstetâb hükm eyledi ve vekîl-i merkûm bi'l-vekaleti'l-mahkiyye ani'l-hazreti'l-aliyye takrir eylediki Sultan-ı müşârunileyha madamki saâdet ile dünyâ-yı bi-bekâda zât-ı şerîfleri bâkiye ola bu kitâba muhalif bi-vechi minel-vücûh evkâf-ı mezbûrenin tebdil ve tağyirine kâdir olmayalar deyü şart eyledi tahrîren fi-evâsıt-ı şehri'l-lahü'l-mükerrrem Şa'bânü'l-muazzam lisene ve seb'in ve seb'iyne ve tis'a mie min hicreti seyyidü'l-ümem.... ve...

30a:

bundan akdem kable'z-zevâl küsüfe eren şems-i münîr ve kable'l-kemâl hüsûfe ... kamer-i müstenîr mağfure ve mebrûre saîde ve şehîde civâr-ı rahmet-i rahmânda âsûde revân olan hazreti Vasfî Han Sultan ihnetü'd-dâriçi aleyha rahmetillâhü'l-kayyûm Hüseyin Paşa el-merhûm elbeshüma'l-lahü fi celâbîb gufrânihî ve eskenehüma fi bühbühâti cinânihî ve merhûmenin ana bir kız karındaşı Fâtımâtü'z-zemân Râbiatü'l-evân Fâtıma Hâtûn dahî civâr-ı rahmete rihlet etmiye karîb zamanlarında sülüs malların ciheti

30b:

hayra tayin edüb ikisi bile müşârunileyhâ en'âmallâhü aleyhâ Şâhî Sultan hazretlerini vasiyy-ı muhtâr nasb edüb keyfiyeti masârif ve kemmiyeti vezâif re'y-i şerîflerine manut ve fikri latîflerine merbût olub bu hâ-i lüzre musirr-ı fevt olduktan sonra Sultan-ı müşârunileyhâ nemt-i meşrah üzre isbâta ve re'y-i şerîflerini takrir ve

hikâyâta vekîl olan Fahrü'l-alemîn Recep Efendi ibn-i Hüseyin vekâletine Mercan Ağa ibn-i Abdullah ve Sünbül Ağa ibn-i Abdullah şehâdetleriyle

31a:

Mütevellî-i sâbık Mehmet Çelebi ibn-i Ali mahzarında isbât eyledikten sonra vesâyete ve vasî-i kâbilinden vekâlete hükm-i şer'î ve kazâ-i mer'î olduktan sonra vekîl-i merkûm ikrâr ve itirâf edüp merhûme-i merkûme Vasfihan Sultan hazretlerinin sülûsü yedi bin fûlori ve Fâtıma Hâtûn'un sülûsü bin filori olup vasî-i muhtarları müşârunileyhâ Sultan aliyyetü'l-mikdâr meblâğ-ı mezbûru cümle rûhlariçün vakf ve habs eyleyüb yılda onu on buçuk hasbî üzre istinmâ ve istirbah.. olunub masârif maiyyeti.

31b:

ve vezaif-i mubeyyene beyân eyleyüp akâra tebdil olunmaya deyü şart eyleyüp müntehîki sadr-ı rabbânî habr-i samedânî ünvanı ve tuğra-yı sultânî ve Anadolu Kadıaskeri efdalü'l-ulemâü'l-izâm Pervîz Efendi hazretleri tenfizi ile menfez ve dokuz yüz yetmiş (beş) üç Ramazanı ile müverrah-ı vakfiyede meşrûhen mesturdur zikrolunan cümle meblâğ akâra tebdil olunmak eder ve ahri ve hayr ve ebkâ olmağın ve Şeyhülislâm ve'l-müslimîn câmi-i ulûmü'l-evvelîn ve'l-âhirîn

32a:

hazretleri meblâğ-ı merkûmun akâra tebdil olmasının cevâzına fetvâ-yı şerîfe vermeğın Sultan-ı müşârunileyhânın vekîl-i şer'isi Seydî Efendi yedisıyla meblâğ-ı merkûmdan seksen bin akçeye Galata dâhilinde Lonca mahallesinde bir tarafı Votoka veled-i Sofya mülküyle ile ve sucu veled-i Yani mülküyle ve iki tarafı tarîk-i amlâ mahdûd dört tabaka menzil ki evvelki tabaka-i bir mahzen ve iki oda ve bir dükkân ve bir fırın ikinci üç oda bir matbah üçüncü beş bâb odadır ... üç oda ve havlu içinde bir acı pınârdır iştirâ olunup ve yetmiş bin akçeye kasaba-i mezbûre haricinde Gülbaba mahallesinde.

32b:

vâki' hudûdu bir taraftan reisü's-sakâ ve bir taraftan tarîk-i hassa ve bir taraftan sultânî vakfı ile ve bir taraftan tarîk-i fasıla ve bir taraftan Canbetişte mülküne

ve bir taraftan Andon veled-i Kriş mülküne münthehi olan üç tabaka olalar ki ol ki tabakada sekiz oda ve bir matbah ve bir mahzen ve ona muttasıl bir oda ve bir fırın ve ona muttasıl bir oda ve bir kıt'a bağçe ve ikinci tabakada elli bâb oda ve bir sofa ve üçüncü tabakada üç oda ve havlusu içinde iki acı pınârı vardır vakf için iştirâ olunup ve Mahmiyye-i..

33a:

Kostantaniyye'de Ayakapusu haricinde vâkî olup hudûdu bir taraftan Ebü'l-Fadıl Efendi vakfına ve bir taraftan bahre ve iki taraftan tarîk-i âmm münthehi olup fevkânî ve tahtânî altı bâb oda ve bir ahur ve bir fırın ve iki bâb dükkân ve gemi olacak yeri müştemil olan menzilin nısf-ı şâyi'i otuz bin akçeye alınıp ve nısf-ı âheri dahî merhûme-i Fâtıma Hâtûn merkûme sülüsünden vakfolan bin filûrînin nısf-ı beşyüz filûriye iştirâ

33b:

olunup ve otuz beş bin akçeye Mahmiyye-i Kostantaniyye ebvâbından Eğrikapu kurbunda Hıdır İlyas mahallesinde vâkî' hudûdu bir taraftan Pavluteye mülküne ve bir tarafı Taşçı Ahmed bin Abdullah mülküne ve bir tarafı Mustafa bin Abdullah mülküne ve bir tarafı Halvacıbaşı vakfı ile tarîk-i âmm münthehi bir dolabı ve bir acı pınârı ve yedi bâb hücreyi müştemil bağçe ile Mahmiyye-i Mahkiye ebvâbından Hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî kapusu kurbunda Tokludedde mahallesinde bir tarafı merhûme-i merkûme

34a:

Vasfihan Sultan vakfına bir taraftan Hüseyin Bey bağçesine, bir taraftan tarîk-i âmm münthehi dükkân alınıp ve zikrolan kapu kurbunda Mustafa Paşa mahallesinde bir taraftan Mustafa Ağa ibn-i Abdü's-samed mülkü ile ve bir taraftan Lağımcı Ahmed bin Abdullah mülküyle müşterek duvarla ve bir taraftan tarîk-i âmm münthehi olan iki odayı ve bir sofayı müştemil menzil ve anın kurbunda bir dükkân cümle on bin iki yüz kırk akçeye alınıp ve bir tarafı tarîk-i âmm ve bir tarafı hamam-ı mezkur dolabına ve bir tarafı Fahrü'l-akrân Karaçin kethüdâ odalarına ve bir

34b:

tarafı Acem Ali mülküne muntahi Yenibağçe kurbunda Sultan Bayezid Han vakfına yılda on akçe mukâtaalı mevzide dört bâb dükkân bina olunup bu cümleye yirmi beş bin yedi yüz akçe sarf olunup ve doksan altı bin akçeye Mahmiyye-i Kostantaniyye'de Sarı Haddat mahallesinde yedi adet ulvî hücreyi ve altında dört mahzeni ve dükkânı ve kuyuyu ve dört ulvî ve süflî beyti ve iki mahzen ve hanutî ve serdâbı ve fırını ve istablı ve berî ve kenîfi müştemil üç tarafı tarîk-i âmm ile

35a:

bir tarafı mescid ile mahdûd menzil iştirâen alınıp ve seksen bin akçeye Mahmiyye-i Kostantaniyye ebvâbından Ebû Eyyûb-i Ensârî kapusu haricinde Ekserci Şüca' mahallesinde on bir ocaklı ev ve dört ocaksız ev ve dört fırın ve kenîf ve süfey ve ayn ve bi'ir ve cüneyne-yi müştemil hudûdu Ayaspaşa kerimeleri vakfiyla Valya veled-i Epse el-Yahudi mülkü ile ve iki taraftan tarîk-i amlâ mahdûd menzil iştirâ olunup yirmi dört sehim kılınub elli bin akçesi Vasfihan Sultan

35b:

hazretlerinin olup on beş sehmi onların vakıfları olup ve otuz bin akçesi Fâtıma Hâtûn'un olup dokuz sehmi atın vakfından olup bâğı Vasfihan Sultan vakıflarında yirmi üç bin altmış akçe kalup meblâğ-ı merkûmun altı bin yetmiş akçesi mal ve vakf-ı mezbûru tahsîl için çavuşa ve gayre sarf olunup bâkî on altı bin dokuz yüz doksan akçe kalup ol-dâhî mahal-i revâc ve itibarda akâra tebdîl oluna deyü şart buyurdular ve dahî vekîli.

36a:

mezbûr Seydî Efendi bi'l-vekâle takrîr-i mekâl edüp akârat-ı merkûme ekmel vücûh ile icâreye verilüp hâsıl olan ücretten mahrûse-i İstanbul'da Davutpaşa kurbunda olan câmi-i şerîfe mülâsık mevzîde binâ buyurup dârü'l-hadîs ola deyü şart buyurdıkları hüceratta şerâit-i vâkıfe üzre hıdmet eder şeyh hadîs ve sulehâdan sükkân fi-hâze'z-zeman ...kalîl olup şerâit-i vâkıfe müteazzir olacak rey'i ülü'l-emr ile medrese kılınmak câizdir. Eğerciki vâkıfe-i kerîme tebdîle ve tağyire kâdir..

36b:

olmaya deyü şart edüp vakfiyede ... tahrîr olundu ise dahî deyü fetvâ-yı şerîfe olmağın halen re'y-i sultân zamân ile zikrolan hücerâtı medrese olup müderris her dersden evvel hadîs-i şerîf nakledüp asla terk-i nakl-i hadîs olunmayup ve yevmî otuz akçe ile Fahrü'l-alemîn Mevlânâ Seydî'ye tayin olunup medrese-i mezbûre sair cihât gibi kendüleri mârifetleri ile tevcih olunup anlar reysiz tevcih olunmaya deyü şart buyurdular ve şart buyurdularki dokuz hücrede birer ehl-i ilm dânişmend olup her birine.

37a:

yevmi ikişer akçe itâ oluna ve bir hâdim bevvâb dâhî bir hücre-i uhrâda sâkin olup ona dâhî yevmi iki akçe itâ oluna ve şart buyurdularki müderris ve talebe min gayr-i ömr-i şer'î ders terk eylemeye ve şart buyurdularki zikrolan akârâta küllî rakabe lâzım gelürse Sultan Müvekkile hazretlerinin vakıflarının zevâidinin nısfı sarf oluna cüz'î rakabe kendüleri vakıflarından ola ve şart buyurdularki merhûme-i merkûme Vasfihan Sultan dayesi Hüsnî (Hasna) Hâtûn'a hayatta oldukça yevmi

37b:

iki akçe itâ oluna, bâde vefâtihâ vakfa ilhâk oluna. Andan sonra mütevellî-i mezbûr Mustafa Bey, vekîl-i merkûm Seydi Efendi üzerine dava edüp meblâğ-ı vakf ile alınan akâr semeniyle değdiğine inkâr edüp vakfa gadr eyledin deyücek, vekîl-i müşârunileyh vakfa gadr olunmamıştır belki ... deyücek sıdk-ı mekâline beyyine talep olunub kebr ve şâhid bin merkûmun Hasan Bey ve Ali Bey alınan akâr semeniyle ucuzdur vakfa gadr olmamıştır belki eder ve ebgadır deyü şehâdet-i

38a:

Sahiha-i şer'iyye edicek hâkim-i muvakkı-i müşârunileyh ecrallahü'l-hakk biyedeyhi bunlara dâhî akârât-ı merkûme semeni bedel-i vakf-ı sahih ve lâzım olmasına hükm eyledi ve bi'l-cümle bu vakfiye-i şer'iyye içinde mahkiye olan cem'i evkâfın bazının vakfiyetinin sıhhatine ve lüzûmuna husûsuna ve umumuna bizzat hükm-i muhkem ve kazâ-yı mebrûr buyurub ve ... vakfiyetinin sıhhat ve lüzûmuna hükm olunduktan sonra tenfiz buyurub mürâatı lâzım olan şerâit cemi'an riâyet buyurdular pes evkâf-ı

38b:

mezbûre cümle vakf-ı sahih ve lâzım ve habs-i sarîh mütchattis olmuştur. Min bâde baz' ve mecal muhal ve ibtâl ve ihtilâli mümteni' olmuştur. Femen beddelehu bâdeme semiahu fe aleyhi la'netullahi velmelâiketi vennâsi ecmaîn. Ve ecrü'l-vâkıfetil-kerîmeti alellahî'l-hayyil-mübîn. İnnehu lâ yudîu ecre'l-muhsinîn. Tahrîren fî evâsıtı Şa'bânilmuazzam elmunharit fî silsile-i uhur beyyine taleb olunup geri şâhideyni merkumeyn Hüseyin Bey ve cemî evkâfın bazının vakfiyetinin sıhhatine ve lüzûmuna husûsuna ve umumuna tenfiz buyurup mürâatı lâzım olan şerâit sahih ve lâzım senete seb'in ve seb'ine ve tis'a mie min hicreti men bu'ise ilâ...

ŞUHDÜ'L-HAL

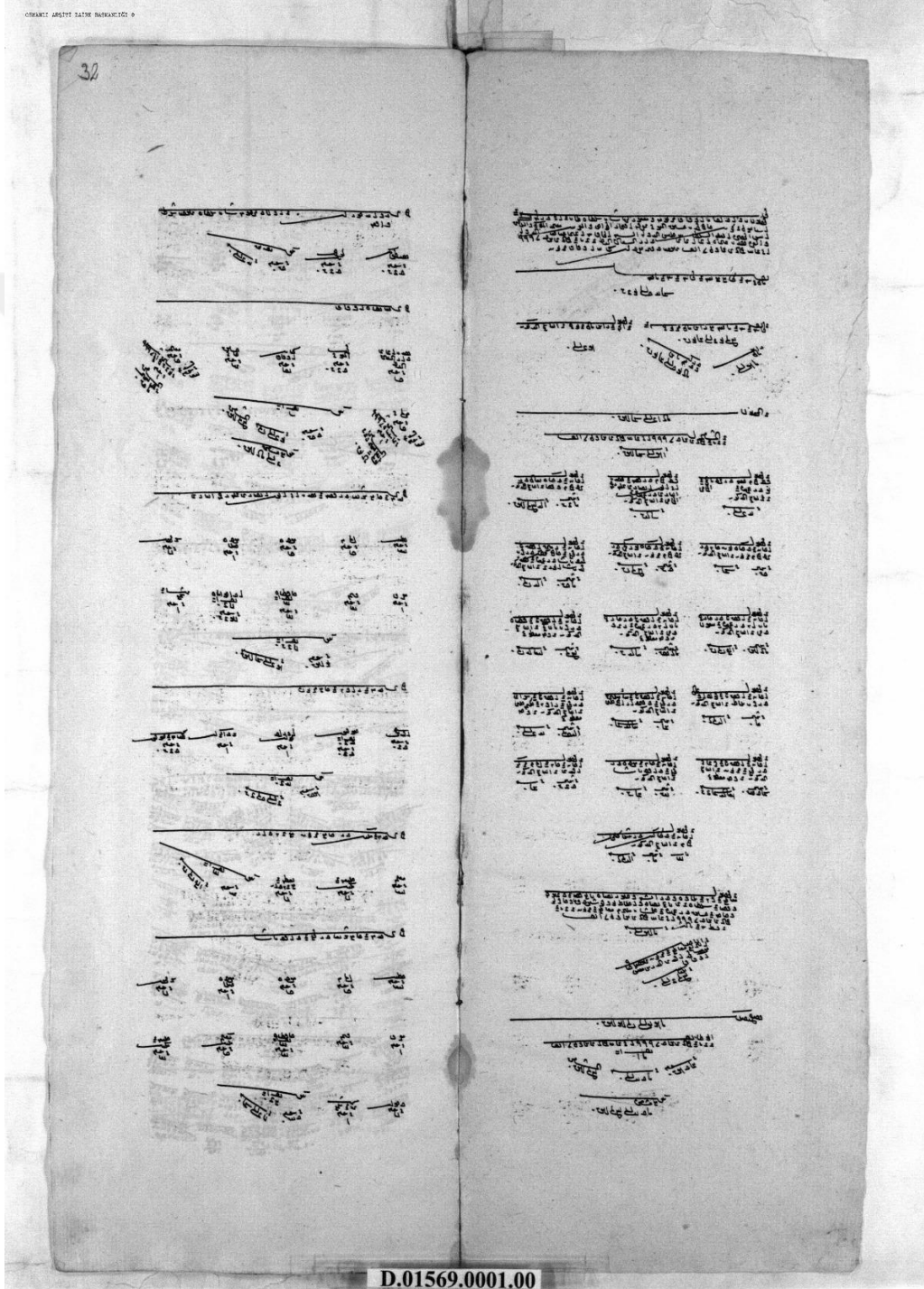
Efdalü'l-ulemâ alenü'l-fudalâ Mevlânâ Sinan Çelebi Efendi el-Müderris ibn-i Ahmed ve Kıdvetü's-Sâlikîn Umdetü'l-Mürşidîn Esseyit Mustafa bin Esseyit Hüseyin el-Hüseyinî ve Mevlânâ Velî Efendi ibn-i Muhammet el-Kadı ve Mevlânâ Hüsâm Efendi ibn-i Mehemmet el-Müderris ve ehûhu Mevlânâ Süleyman el-Müsteid...

39a:

ve Mevlânâ Derviş Çelebi Efendi ibn-i Mehmet Çelebi el-Müderris ve Abdülkâdir bin-i Muhammet el-İmam ve İlyas Bey ibn-i Abdullah es-Selâmî ve İbrahim Bey ibn-i Abdullah Reisu'l-Fen ve Abdurrahman bin-i Salih el-Cerrah ve Hüseyin bin-i Kasım en-Nâzır ve Muhammet Çelebi bin-i Mevlânâ Abdülvehhab ve Mevlânâ Mustafa Çelebi ibn-i Kelâmî ve muharrirü'l-ehruf Velî bin-i Yusuf ve gayrihim min el-hâzırîn. Sinan Çelebi Efendi el-Müderris ibn-i Ahmed. Esseyit Hüseyin el-Hüseyinî

Ek 2: Şah Sultan Vakfı Muhasebe Defteri

TSMA.D.1569/1 Cemaziyülahır 999-30 Cemaziyülevvel 1000/27 Mart 1591-14
Mart 1592

**Ek 2.1. Şah Sultan Vakfı
Muhasebe Defteri'nin Transkripsiyon
Metni**

Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı evkâf-ı merhume ve mağfûrunlehâ Şah Sultan tâbe serâha der Mahmiyye-i İstanbul an tahvil-i Mehmed bin Hüseyin mütevellî-i evkâf-ı mezbûre be-marifeti iftihârû'l-havâssi ve'l-mukarrebîn mutemidü'l-mülûki ve's-selâtîn anî sâhibu'd-devleti ve'l-izzeti Hazret-i Osman Ağa, Ağâ-yı Dâru's-saâdeti en-Nâzır an gurre-i cemâziye'l-âhir sene 999 ilâ gâye-i cemâziye'l-evvel sene elf ber mûceb-i defter-i müfredât-ı kâtib-i evkâf-ı mezbûre. [1 Cemâziye'l-âhir 999 – 30 Cemâziye'l-evvel 1000]

Asl-ı mâl fi sene-i kâmile maa bakiyye-i muhâsebe-i sene-i mâziye: 658029 Akçe.

- An bakiyye-i muhâsebe-i sene-i mâziye maa resimal-ı mezbûre: 429389 Akçe

Resimâl: 170000 Akçe

Der-kîse ve zimem-i nâs: 259389 Akçe

- An mahsul-ı murâbaha-i resimâl-ı mezbûre fi'târîhi'l-mezkûr: 17000 akçe

Ani'l-mahsûlât: 211640 Akçe

Ani'l-müşâherât: 71640 Akçe

- An mahsul-ı kıst-ı hamam-ı çifte der nezd-i bağçe-i nev der uhde-i el-Hammâmî. fi't-târîhi'l-mezkûr:

Fi sene: 18000 akçe

- An mahsul-ı kıst-ı hamam der kasaba-i Hazret-i Ebi Eyyüb Ensari aleyhi'r-rahmetü'l-bâri der uhde-i el-Hamâmî fi't-târîhi'l-mezkûr.

Fi sene: 6000 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i dükkân-ı bakkal der nezd-i hamam-ı vakf. Fi't-târîhi'l-mezkûr:

Fi şehir: 120 Akçe

Fi sene: 1440 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i dükkân-ı boyahane der nezd-i hamam-ı mezbûr fi't-târîhi'l-mezkûr:

Fi şehir: 50 akçe

Fi sene: 600 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i dükkân-ı Yorgi der nezd-i Hamam-ı mezbûr fi't-târîhi'l-mezkûr:

Fi şehir: 65 akçe

Fi sene: 780 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i zemîn-i odaha der mahalle-i Hacı Küçük der kurb-ı Mahmud Paşa der uhde-i Hazret-i Mehmed Paşa el-Vezir. Fi't-târîhi'l-mezkûr:

Fi şehir: 150 Akçe

Fi sene: 1800 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i odahâ derr hariç-i Bab-ı Apa? Der uhde-i Nikola zımmi fi't-tarihi'l-mezkûr:

Fi Şehr: 240 Akçe

Fi Sene: 2880 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i odahâ der hâric-i Bab-ı Apa? Der uhde-i Ziro zımmi fi't-tarihi'l-mezkûr:

Fi şehr: 255 Akçe

Fi Sene: 3800 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i odahâ-i kıbtıyân der kurb-ı Bab-ı Geç? Fi't-târîhi'l-mezkûr ber vech-i maktu:

Fi şehr: 400 akçe

Fi Sene: 4800 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i odahâ-i Kavadoğlu der kurb-ı Balat fi't-târîhi'l-mezkûr.

Fi şehr: 100 Akçe

Fi sene: 1200 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i odahâ-i müteehhilîn der mahalle-i Defterdar Ahmed Çelebi. Fi't-târîhi'l-mezkûr:

Fi şehr: 300 Akçe

Fi sene: 3600 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i odahâ-i Saray der mahalle-i zâviye-i Hekim Çelebi fi't-târîhi'l-mezkûr. Ber vech-i maktu:

Fi şehr: 1500 akçe

Fi sene: 18000 akçe.

- An mahsul-ı icâre-i odahâ-i Kazgânî der mahalle-i mezbûre fi't-târîhi'l-mezkûr ber vech-i maktu:

Fi şehr: 635 Akçe

Fi Sene: 7620 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i hâne-i müezzin der Mahalle-i Davud Paşa fi't-tarihi'l-mezkûr:

Fi şehr: 30 Akçe

Fi sene: 360 akçe

- An mahsul-ı icâre-i hâne-i imam der mahalle-i Merkezefendi fi't-tarihi'l-mezkûr:

Fi Şehr: 25 akçe

Fi sene: 300 Akçe

- An mahsul-ı icâre-i dekâkîne der pîş-i Külhan-ı hamam. Fi't-tarihi'l-mezkûr:

Bâb: 3 aded

Fi şehr: 100 akçe

Fi sene: 1200 akçe

An mahsul-ı mukâtaa-i karye-i Belava/Pelave? Ve Draşte/Dralişte ve Çukurbasan? Tâbi-i kazâ-i Dimetoka ve Kazâ-i Sultanyeri Bağbasan ve Ahlatlu ve Düşüde/Düşbudak? Ve Çakırlu ve Hassa-i? Hüseyin der uhde-i Alemşah mültezim-i mukâtaa-i mezbûre. An gurre-i Cemâziye'l-âhir e sene 999 ilâ gâye-i Cemâziye'l-evvel sene elf. An kış-ı sene-i sâlis:

Fi sene: 140000 Akçe

Fi'l-asl: İltizâm-ı mukâtaa-i
mezbûre ber mûceb-i hüccet-i mevlânâ
Mehmed Efendi el-müderriş müfettiş-i
evkâf:

Fi selâse sinîne: 420000 akçe

Vuzia min zalik: 197844 Akçe

El-Vezâif:

An gurre-i cemâziye'l-âhir sene
999 ilâ gâye-i cemâziye'l-evvel sene
elf:

Neferen: 101

Fi yevm: 375 Akçe

Fi Sene: 135000 Akçe

El-Müşâhere: 440 Akçe

Yekûn maa Müşâhere: 135440

Akçe

Cemâat-ı zevâyidhorân an evlâd-
ı merhume Şah Sultan ber mûceb-i şart-ı
vâkıfe:

- Mustafa Bey. 25 akçe

- Ahmed Bey. 25 Akçe

Yekûn:

Neferen:

Fi yevm: 50 akçe

Fi sene: 18000 Akçe

An cemâat-ı zâbitân-ı evkâf:

- Hazret-i Ağa-yı Dâru's-saâde
en-Nâzir: fi yevm: 5 akçe

- Mehmed el-mütevellî fi yevm:
25 Akçe

- Kâtib-i Evkâf fi yevm: 9 Akçe

- Hüseyin câbi fi yevm
semaniyete / 8 Akçe

- Mutemed fi yevm 5 akçe.

Kadim fi yevm: 4 akçe

Reside şode fi gurre-i Zilhicce
sene 999 fi yevm 1 Akçe

El-müşâhere: fi hamsete eşhur:
150 Akçe

- Meremmâti fi yevm: 5 akçe.

Kadîm fi yevm: 4 Akçe.

Reside şode fi gurre-i Şaban
sene 999 fi yevm 1 Akçe

El-müşâhere: fi erbaate eşhur ve
işrine yevmen: 290 Akçe

Yekûn:

Neferen: 6

Fi yevm: 57

Fi sene: 18800 akçe

El-Müşâhere: 440 Akçe

Yekûn maa müşâhere: 20240
Akçe

An Cemâat-ı Hademe-i Câmi-i
Şerîf der kasaba-i Hazret-i Ebi Eyyüb
Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-bârî:

- Hatib. Fi yevm: 9 Akçe

- İmam. Fi yevm: 5 Akçe

- Müezzîn. Fi yevm: 5 akçe

- Müezzîn-i Salâ. Fi yevm: 1
akçe

- Sermahfil. Fi yevm: 2 akçe

- Muarrif fi yevm: 1 akçe

- Kayyım fi yevm: 3 akçe

-Hâfızân. Neferen: 3 fi yevm: 3 akçe	Fi sene: 2880 Akçe
- Eczâhânân. Neferen: 12. Fi yevm: 24 Akçe	Cemâat-ı Hademe-i Câmi-i Şerîf der Mahalle-i Davud Paşa
- Bahâ-i şem: fi yevm: 1 akçe	- Hatib. Fi yevm: 4
Yekûn:	- İmam. Fi yevm: 5
Neferen: 22	- Müezzîn. Fi yevm: 5 akçe
Fi yevm: 49	- Müezzîn-i Salâ. Fi yevm: 1 akçe
Fi sene: 17640 Akçe	- Sermahfil. Fi yevm: 2 akçe
Cemâat-ı Hademe-i Zâviye-i	- Muarrif. Fi yevm: 1 akçe
Câmi-i Mezbûre	- Kayyım. Fi yevm: 3 akçe
- Şeyh Efendi. Fi yevm: 15 Akçe	- Hafızân. Neferen: 3. Fi yevm:
- Sûfîyyûn. Neferen: 15. Fi yevm: 15 Akçe	3 akçe
- Evrâdhân. 1 akçe	- Muallim-i Mekteb: Fi yevm: 5 akçe
- Ser-zâkirân. 1 akçe	- Halife-i Mekteb: Fi yevm: 3 akçe
- Berâ-yı taamiyye-i sûfîyyûn. Fi yevm: 25 Akçe	- Cüzhân. Fi yevm: 2 akçe
Yekûn:	- Bahâ-i şem: fi yevm: 1 akçe
Neferen: 18	Yekûn:
Fi yevm: 57 akçe	Neferen: 13
Fi sene: 20520 Akçe	Fi yevm: 35 Akçe
Cemâat-ı Hademe-i Mekteb der câmi-i mezbûre maa türbedâr:	Fi sene: 12600 Akçe
- Muallim. Fi yevm: 4 akçe	
- Halife-i Mekteb. Fi yevm: 2 akçe	
- Nokta-i maa Türbedâr. Fi yevm: 2 akçe	
Yekûn:	
Neferen: 3	
Fi yevm: 8	

Ek 3: Eyüp Külliyesi¹¹⁷¹

¹¹⁷¹ Eyüp Külliyesi 08.09.2021 tarihinde tarafımızca fotoğraflanmıştır.

Birinci Fotoğraf Şah Sultan Cami

İkinci Fotoğraf Şah Sultan Cami ve Mektebi (Ahşap Kısım Mektep)

1172

¹¹⁷² Üçüncü Fotoğraf Şah Sultan Mektebi

Ek 4:¹¹⁷³Şah Sultan Türbesinde Medfun Kimseler

1 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Torunu Fatma Sultan'nın Mezar Taşı

2 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Annesinin Mezar Taşı

¹¹⁷³ Mezar Taşları, 08.09.2021 tarihinde tarafımızca fotoğraflanmıştır.

Mezar Taşlarının Transkripsiyon Metni;

1 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Torunu Fatma Sultan'nın Mezar Taşı: Merhum ve Mağfur leh Fatıma Hatun Ruhuna Fatiha sene 1189

2 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Annesinin Mezar Taşı: Sâhibetü'l-kabr Ümme'ül-kebir Valide-i Şah Sultan Bint-i Selim Hân

3 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Mezar Baş Taşı: Salihabet-ü hazi'il-kabr Baniyet-ü mescid ve hankâh Şah Sultan bint-i Yavuz Sultan Selim Han

4 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Mezar (Ayak Taşı): Sultan Selim Han Gazi Evailü'z-zilkade Elmaani'ttaun

3 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın Mezar Baş Taşı

4 No'lu Fotoğraf Şah Sultan'ın
Mezar (Ayak Taşı)

Ek 5: Merkezefendi Külliyesi¹¹⁷⁴

¹¹⁷⁴ Birinci ve İkinci Fotoğrafta, Merkez Efendi Cami, Türbesi ve Tevhidhane Bulunmaktadır.

Ek 6: Şah Sultan Davutpaşa Külliyesi¹¹⁷⁵

¹¹⁷⁵ Birinci ve İkinci Fotoğrafta Şah Sultan Cami (Davutpaşa) Bulunmaktadır.

1176

¹¹⁷⁶ Üçüncü Fotoğrafta Camiye Ait Şadırvan Bulunmaktadır.